

Danijel Jukopila • Vesna Kralj • Branka Obradović Martinec

Geografija Hrvatske

udžbenik geografije u
četvrtom razredu gimnazije

www.skolskiportal.hr

 školska knjiga

Danijel Jukopila, prof. savjetnik • Vesna Kralj, prof.
• Branka Obradović Martinec, prof. savjetnik

GEOGRAFIJA HRVATSKE

udžbenik geografije u četvrtom razredu gimnazije

Zagreb, 2014.

SADRŽAJ

1

OBILJEŽJA DRŽAVNOG TERITORIJA REPUBLIKE HRVATSKE

Geografski smještaj i položaj	10
Prometni položaj Hrvatske i značenje hrvatskoga gorskog praga	15
Povijesno-geografski razvoj teritorija Hrvatske do osmanlijskih osvajanja	20
Povijesno-geografski razvoj Hrvatske u osmanlijskom i postosmanlijskom razdoblju	26
Površina, granice i teritorijalno-političko uredjenje Republike Hrvatske	33

2

PRIRODNO- -GEOGRAFSKA OBILJEŽJA REPUBLIKE HRVATSKE

Osnovna geološka i reljefna obilježja Hrvatske	40
Reljef panonskog prostora	45
Reljef gorskog i primorskog prostora	49
Utjecaj klimatskih faktora na klimu Hrvatske	54
Klima Hrvatske	60
Tlo Hrvatske	65
Vegetacija Hrvatske	70
Zakonom zaštićena prirodna područja u Hrvatskoj	74
Prirodno-geografska obilježja Jadranskog mora	78
Litoralizacija i ekološki problemi Jadranskog mora	83
Obilježja i važnost tekućica	87
Ostale vode na kopnu i njihova zaštita	92

3 STANOVNIŠTVO HRVATSKE

Kretanje broja stanovnika, nacionalni, vjerski i obrazovni sastav stanovništva	96
Rasejenost stanovništva Hrvatske	103
Iseljavanje u europske zemlje	110
Depopulacija	114
Senilizacija	118
Regionalna polarizacija	122
Demografska politika	126

4 NASELJA I OBLICI NASELJENOSTI

NASELJA I OBLICI NASELJENOSTI

130

Obilježja seoskih naselja i preobrazba ruralnih krajobrava	132
Razvoj urbane mreže	136
Nodalno-funkcionalna regionalizacija Hrvatske	140
Makroregionalna središta	146
Važnost prostornog planiranja	152

5 GOSPODARSTVO HRVATSKE

GOSPODARSTVO HRVATSKE

156

Etape gospodarskog razvoja	158
Suvremena obilježja gospodarstva	164
Poijoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	170
Rudarstvo i energetika	177
Industrija Hrvatske	184
Obilježja kopnenog prometa	190
Ostali oblici prometa	195
Razvoj i važnost turizma	200
Glavne turističke regije	206
Trgovina	213
Gospodarske i političke integracije	217

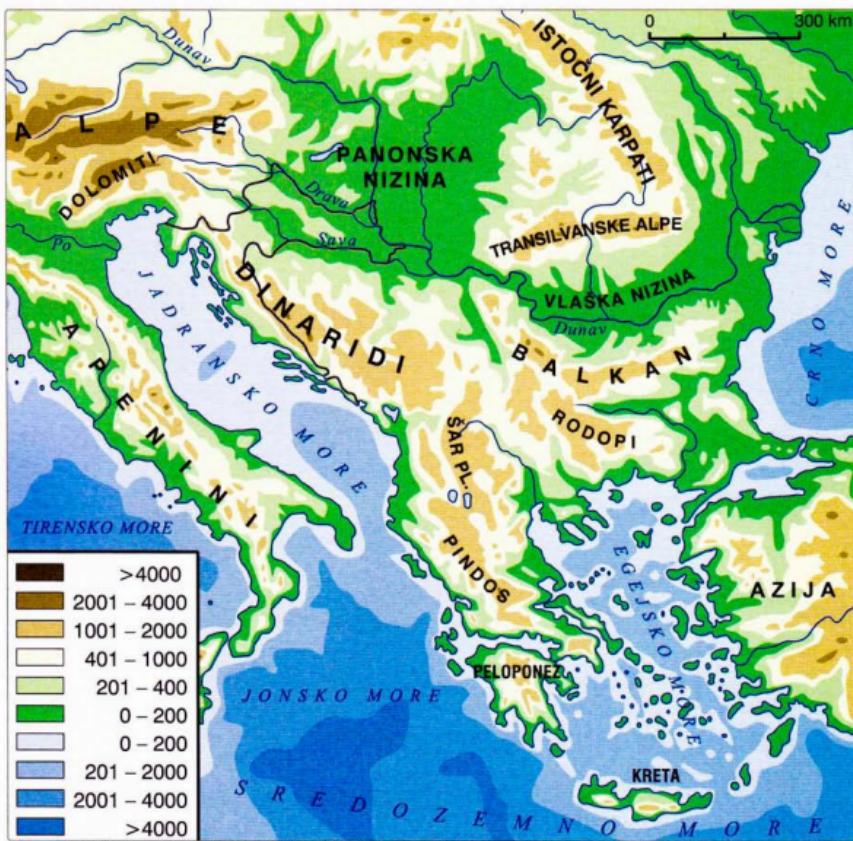

OBILJEŽJA DRŽAVNOG TERITORIJA REPUBLIKE HRVATSKE

- Geografski smještaj i položaj
- Prometni položaj Hrvatske i značenje hrvatskoga gorskog praga
- Povijesno-geografski razvoj teritorija Hrvatske do osmanlijskih osvajanja
- Povijesno-geografski razvoj Hrvatske u osmanlijskom i postosmanlijskom razdoblju
- Površina, granice i teritorijalno-političko uređenje Republike Hrvatske

Geografski smještaj i položaj

Hipsometrijska karta dijela srednjoeuropsko-sredozemnog prostora (u metrima)

Potražite na zemljovidu Europe velike reljefne cjeline u hrvatskom okruženju.
Imenujte ih.

Možete li objasniti razliku između geografskog položaja i smještaja?

S obzirom na ekvator i početni meridijan, odredite pripadnost Republike Hrvatske pojedinim Zemljnim polutkama.

Nabrojite nekoliko čimbenika koji određuju položaj Hrvatske.

U SREDIŠTU SJEVERNOGA UMJERENOGLA POJASA

Hrvatsku presjeca paralela 45° sjeverne geografske širine, što je smješta u središnji dio sjeverne Zemljine polutke i određuje kao prostor umjerenih klimatskih obilježja. Prisjetite se klimatskih obilježja umjerenih toplinskih pojasa.

Zbog specifičnog oblika državnog teritorija Hrvatska je izduženija u smjeru istok – zapad i proteže se kroz približno 6° geografske dužine, a u smjeru sjever – jug kroz približno 4° geografske širine.

Najsjevernija točka Hrvatske je u naselju Žabnik u općini Sveti Martin na Muri ($46^{\circ} 33'$ s. g. š. i $16^{\circ} 22'$ i. g. d.). Naj-

južnijom točkom držimo otok Galijulu u otočnoj skupini Palagruža ($42^{\circ} 23'$ s. g. š. $16^{\circ} 21'$ i. g. d.) dok je najjužnija točka kopna rt Oštra na poluotoku Prevlaci ($42^{\circ} 24'$ s. g. š. $18^{\circ} 32'$ i. g. d.). Najistočnija točka je Ilok, odnosno naselje Rađevac ($45^{\circ} 12'$ s. g. š. i $19^{\circ} 27'$ i. g. d.) a najzapadnije je smješteno naselje Bašanija na rtu Lako ($45^{\circ} 29'$ s. g. š. i $13^{\circ} 30'$ i. g. d.) iako se često navodi rt i naselje Savudrija kao veće naselje prikazano i na zemljovidima sitnog mjerila. Nađite krajnje točke na zemljovidima i odredite u kojim se županijama nalaze.

Savudrija – najzapadnije hrvatsko naselje

Ilok – najistočniji hrvatski grad

ZEMLJA SLOŽENOG POLOŽAJA

Smještaj nekog prostora relativno se lako određuje geografskim koordinatama. Određivanje položaja nekog prostora mnogo je složenije i iziskuje njegovo sagledavanje s nekoliko aspekata. Najčešće se položaj određuje s obzirom na njegovu pripadnost nekoj velikoj prirodnogeografskoj cjelini. Za Hrvatsku je to teško učiniti jer se njezine teritorijalne sastavnice bitno razlikuju.

Malo je država koje se mogu pohvaliti tolikom raznolikošću na relativno malom prostoru. S obzirom na prirodnu obilježju, u Hrvatskoj možemo izdvojiti sljedeće tri prirodne cjeline.

Panonska Hrvatska zauzima najveći dio državnog teritorija (55%). Taj prostor obuhvaća sjeverni dio države, a

dio je rubnog prostora prostrane Panonske nizine. Naziva se i Nizinska zbog prevladavajućih nizinskih reljefnih oblika iako izrazita nizinska obilježja nalazimo na krajnjem istoku zemlje. Koje su to hrvatske pokrajine ili njihovi dijelovi? Veći dio teritorija ima obilježja prijelaznog prostora između Panonske nizine i dinarskoga planinskog sustava, a odlikuje se starim gorskim masivima i brežuljkastim prostorima. Taj dio teritorija naziva se peripanonskim prostorom. Na drugom je mjestu prema površinskoj zastupljenosti Primorska Hrvatska (31%). Jadranski prostor izdužen je u smjeru sjeverozapad – jugoistok od Istarskog poluotoka do poluotoka Prevlake. Odlikuje se paralelnim pružanjem otoka, obale i planina u zaleđu. Kako se u stručnoj literaturi naziva takav tip obale?

Kultурно-civilizacijski krugovi koji utječu na Hrvatsku

Najmanji je udio Gorske Hrvatske (14 %). Taj se prostor nalazi između peripanonskog i primorskog prostora. S obzirom na prosječnu visinu, to je najviši dio Hrvatske iako se najviši vrh nalazi u primorskom dijelu države. *Znate li koji je to vrh? Pronadite ga na zemljovidu i odredite njegovu visinu.*

Glavno je obilježje položaja Hrvatske dvojnost njezina teritorija te joj položaj najčešće definiramo kao **srednjoeuropsko-sredozemni**. Primorski dio države ima tipična sredozemna obilježja, s izrazitom orijentacijom na more, a panonski prostor ima obilježja nizinskog prostora karakterističnoga za srednje Podunavlje, odnosno Panonsku nizinu pa se često spominje podunavsko-mediteranski položaj. Za određivanje položaja Hrvatske važno je poznавanje njezine povijesti i mnogobrojnih mijena njezina teritorija. S obzirom na povijesna zbivanja, položaj Hrvatske svakako treba definirati kao **granični položaj**. Hrvatska je često bila na granici između velikih država i carstava, interesnih sfera i blokova. *Pokušajte se prisjetiti nekih primjera iz nastave povijesti.* Granični položaj omogućio je utjecaje različitih naroda i kultura, ali istodobno i stalnu izloženost zemlje osvajačkim težnjama mnogih naroda, kako onih sa zapada, tako i onih s istoka.

Zbog svog idealnog geografskog položaja i uvjeta, grad Rijeka bio je poprište sukoba interesa brojnih moćnih država. Kao veliko trgovачko središte, luka te brodogradilište, Rijeka je bila pod vlašću Ostrougata, Franaka, Madara, Francuza, Talijana itd., a u kratkim bi razdobljima bila vraćana pod vlast Hrvata. Tek poslije Drugog svjetskog rata Rijeka je trajno vraćena Hrvatskoj.

Koprivnica – gradić srednjoeuropskog izgleda

Veli Lošinj – gradić sredozemnog izgleda

Na prostoru Hrvatske dodiruju se različiti etnički i kulturno-civilizacijski utjecaji. Hrvatska je pod utjecajem triju kulturno-civilizacijskih krugova.

Sredozemni kulturno-civilizacijski krug utječe sa juga i zapada kontinenta, a ponajviše na primorski prostor. Taj utjecaj traje dugo, još od antičkog razdoblja i Rimskog Carstva. Nositeljima tog utjecaja držimo Talijane, što se vidi u arhitekturi primorskog prostora, umjetnosti, jeziku, kulturi itd. Najveća je tekovina toga kulturno-civilizacijskog kruga kršćanstvo, čije je središte na susjednome talijanskom prostoru i čiji je utjecaj na naš prostor jak još od priznavanja hrvatske državnosti u 10. st. *Navedite nekoliko primjera utjecaja Vatikana na Hrvatsku tijekom povijesti.*

Srednjoeuropski kulturno-civilizacijski krug odlikuje se složenim utjecajem germanskog (Austrijanci, Nijemci), ugrofinskog (Mađari) i slavenskog (Slovenci, Česi) stanovništva. Utjecaj toga kruga prisutan je u sjevernim dijelovima kontinentskog prostora. Iz toga kulturno-civilizacijskog kruga dolaze utjecaji katoličanstva i protestantizma, vidljivi u jeziku i kulturi, a posebice u arhitekturi grada. *Koje su sličnosti u arhitekturi gradova u državama Srednje Europe?*

Jugoistočneuropski kulturno-civilizacijski krug imao je najmanji utjecaj. Nositeljima tog utjecaja držimo Osmanlije (Turke) i Srbe. Osmanlije su u razdoblju prodiranja na europski prostor izazvali velike migracije stanovništva prema sjeveru i zapadu. U sklopu tih migracija na područje Hrvatske dolazi srpsko stanovništvo kao nositelj pravoslavlja te Turci kao nositelji islama. Iako su osvojili velik dio hrvatskog teritorija, Osmanlije nisu ostavili dubljih tragova. Najjači je utjecaj toga kruga na granični prostor uzduž granice s Bosnom i Hercegovinom.

S obzirom na navedene utjecaje, Hrvatsku možemo smatrati dijelom europskog Zapada zbog dominantnog utjecaja sredozemnog i srednjoeuropskoga kulturno-civilizacijskog kruga. Suvremeno geopolitičko okruženje Hrvatsku ponovo stavlja u granični položaj između stabilnih demokracija članica Europske unije i politički nestabilnih demokracija europskog Istoka i Jugoistoka.

Srednjoeuropski je kulturni krug u Hrvatskoj obilježen izmjenom umjetničkih i arhitektonskih pravaca nakon povlačenja Osmanlija. U Slavoniji se grade mnoge barokne građevine koje i danas daju osnovno obilježje gradskoj arhitekturi te velike utvrdre zvjezdasta oblika poput onih u Osijeku i Slavonskom Brodu. U središnjoj Hrvatskoj u 19. st. dominira klasicistički stil, a potkraj stoljeća prevladao je historicizam čiji je utjecaj vidljiv u izgledu Donjega grada u Zagrebu kojim dominiraju velike javne građevine. Taj je dio Zagreba pravilna mreža ulica sa zgradama ujednačene visine u kojoj je osobito upečatljiva Lenucićeva potkova, niz zelenih trgova i parkova. Po svojim je arhitektonskim obilježjima taj dio grada sličan izgledu većine gradova čiju su središta oblikovana u vrijeme Austro-Ugarske. Podjelje od centra moći, a time i izvora prihoda, zgrade su u hrvatskim gradovima manjih dimenzija, a ulice uže, no to ne umanjuje njihovu ljestpotu i sklad.

SAŽETAK

Hrvatska je smještena na sjevernoj i istočnoj Zemljinoj polutki.

Krajnje točke državnog teritorija nalaze se na području rta Savudrije, otoka Galilije (rt Oštra na kopnu), Svetog Martina na Muri i Iloka.

Osnovne su sastavnice državnog teritorija:

- panonski (nizinski) prostor, s površinskim udjelom 55 %
- primorski prostor, s površinskim udjelom 31 %
- gorski prostor, s površinskim udjelom 14 %.

Hrvatska je srednjoeuropska i sredozemna zemlja.

Nalazi se na dodiru utjecaja triju kulturno-civilizacijskih krugova:

- sredozemnoga kulturno-civilizacijskoga kruga
- srednjoeuropskoga kulturno-civilizacijskoga kruga
- jugoistočneuropskog ili balkanskoga kulturno-civilizacijskoga kruga.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Objasnite utjecaj geografskog smještaja na prirodno-geografska obilježja Hrvatske.
2. Objasnite dvojnost položaja Hrvatske.
3. Koje su prednosti, a koji nedostatci graničnog položaja Hrvatske tijekom povijesti?
4. Nabrojite osnovne sastavnice državnog teritorija i objasnite njihova prirodno-geografska obilježja.
5. Koji kulturno-civilizacijski krugovi svojim utjecajem čine Hrvatsku dijelom europskog Zapada?
6. Kakav je bio utjecaj jugoistočneuropskoga kulturno-civilizacijskog kruga na Hrvatsku?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

Današnji je hrvatski teritorij kroz cijelu povijest bio prostor preklapanja interesa velikih sila i carstava. S obzirom na različite utjecaje koji su dolazili sa zapada i istoka, na hrvatskom su se teritoriju oni isprepletali te možemo govoriti o bogatom i raznovrsnom kulturnom nasledju. Prostor je poprimao različite kulturološke i vjerske utjecaje koji su ga obogaćivali. Unatoč pozitivnim aspektima, granična su područja ujedno i trusna područja. Interesi velikih sila te želja za novim teritorijem i proširivanjem svoje vlasti, granična područja čine zonama stalnih sukoba i ratova. Stoga se mnogi pozitivni učinci ubrzo gube pod naletom oružja, a ostaje slabo naseljen prostor, stanovništvo koje živi u neprestanom strahu od novih napada i rušenja. I hrvatski je prostor kroz povijest bio izložen čestim stradanjima. Ona su donijela slabiji gospodarski razvoj, rjeđu naseljenost i snažne migracije. Navodimo nekoliko primjera.

U 4. st. današnjim je hrvatskim teritorijem prolazila granica između Istočnog i Zapadnoga Rimskog Carstva. U toj je podjeli hrvatski teritorij, koji su činile provincije Pannonia, Dalmatia i Histria, bio krajnje istočno položen u Zapadnome Rimskom Carstvu.

U 9. st. istim se prostorom proteže granica između Franačkog i Bizantskog Carstva.

Raskolom kršćanske crkve 1054. godine Hrvatska se kao katolička zemlja našla na granici prema pravoslavnim zemljama, a ta je granica prisutna i danas.

U razdoblju osmanlijske ekspanzije i vladavine hrvatski je teritorij bio „predzide kršćanstva”, područje koje je odvajalo zapadno kršćanstvo od islamsko-orientalne civilizacije. Bitkom kod Siska zaustavljen je daljnje širenje Osmanlija prema sjeverozapadu.

Prometni položaj Hrvatske i značenje hrvatskoga gorskog praga

Položaj Hrvatske u mreži evropskih autocesta

Koje su prednosti dvojnog položaja Hrvatske za razvoj prometa?

Koje su prometne prednosti lučkih gradova?

Prisjetite se putovanja iz unutrašnjosti Hrvatske prema moru. Kakva su vaša iskustva s trasama prometnica i njihovom kvalitetom?

Tko je u povijesti prvi gradio ceste s tvrdom podlogom?

HRVATSKA – SPOJNICA KONTINENTSKE EUROPE I SREDOZEMLJA

Specifičan oblik teritorija Hrvatsku čini prepoznatljivom zemljom. On je posljedica burnih povijesnih zbivanja. Prednost je takva oblika povezivanje Panonske nizine s Jadranskim morem. Takav oblik istodobno iziskuje gradnju prometnica koje su mnogo duže od zračnih udaljenosti između pojedinih mesta. Prometnice moraju pratiti državne granice, a ne mogu slijediti prirodno najpogodnije prometne trase. S obzirom na oblik državnog teritorija, **Hrvatska i Bosna i Hercegovina čine geoprometnu cjelinu**. Prisjetite se nastave povijesti i nastajanja Bosne i Hercegovine.

Dvojnost položaja velika je geoprometna prednost Hrvatske. Panonski prostor Hrvatske dio je središnje Europe, prostora u kojemu većina država nema izlaz na more. Koje srednjoeuropske države nemaju izlaz na more? Pri-morski dio Hrvatske izlaz je na najsjeverniji, a time i središnjoj Europi najbliži dio toploga Sredozemnog mora. Upravo je Hrvatska jedna od spojnica kontinentskog prostora i Sredozemlja. Prednost tranzitnog i križnog položaja treba iskoristiti za stvaranje važnoga prometnoga koridora prema hrvatskim jadranskim lukama. **Koje jadranske države imaju slična geoprometna obilježja?**

HRVATSKA – TRANZITNA ZEMLJA

Važnošću i infrastrukturnom opremljenošću u Hrvatskoj se izdvaja nekoliko prometnih koridora. Razlikujemo **lon-gitudinalne prometne pravce**, koji prate pružanje relje-

fnih oblika, i **transverzalne**, koji su okomiti na pružanje reljefnih oblika. Navodimo najvažnije prometne koridore evropskog značenja.

Paneuropski koridori

Srednja Europa (istočni dio) – Zagreb – Rijeka

Taj prometni koridor na teritorij Hrvatske pristiže preko susjedne Mađarske. Na nj se nadovezuju ne samo mađarski nego i češki, slovački, pa i poljski prometni sustavi. *Koje su nepovoljnosti izlaska Poljske na Baltik?* Taj prometni koridor završava u našoj najvećoj luci Rijeci, a funkcija mu je privući robni promet srednjoeuropskih zemalja. Sa stvaranjem samostalne države taj prometni koridor postaje **najvažniji** te se ubrzano modernizira jer su prometnice zastarjele i nedovoljno kvalitetne. Tim koridorom prolazi državna cesta, a izgrađena je i suvremena autocesta, željeznička pruga te plinovod i naftovod. *Znate li gdje počinje Jadranски naftovod?* U nacionalnim okvirima taj je koridor važan za povezivanje kontinentskog prostora s najvećom lukom Rijekom, ali i za turizam Kvarnera.

Zapadna i Srednja Europa – Zagreb – Split – Dubrovnik

Na teritorij Hrvatske taj prometni koridor pristiže iz triju smjerova. Jedan krak pristiže iz smjera Münchena, drugi iz smjera Beča, a treći krak iz smjera Linza i poznat je kao pyhrnski prometni smjer. Taj prometni koridor ima vrlo kvalitetne prometnice do teritorija Slovenije, a još traje njegova modernizacija. S obzirom na to da je taj prometni koridor za nas iznimno važan jer povezuje Dalmaciju s panonskim prostorom, Hrvatska ubrzo gradi suvremenu autocestu te provodi modernizaciju željezničke pruge. Suvremene prometnice u tom koridoru svakako pridonose razvoju turizma u Dalmaciji jer je ona lakše dostupna glavnim emittivnim turističkim prostorima Njemačke i Austrije. *Nadite ceste i željezničke pruge tog koridora.*

Zapadna i Srednja Europa – Zagreb – Jugozapadna Azija

Prometni koridor koji Zapadnu i Srednju Europu povezuje s Jugistočnom Europom i Jugozapadnom Azijom kroz Hrvatsku prolazi dolinom Save. To je najuređeniji prometni koridor, kojim prolazi autocesta, željeznička pruga, naftovod i plinovod, mogući je riječni promet Savom te zračni koridor. Za postojanja Jugoslavije taj se koridor smatrao najvažnijim jer je povezivao većinu jugoslavenskih republika te se u nju najviše ulagalo. Normalizacija odnosa između Hrvatske i Srbije ponovo vraća važnost tom koridoru posebice završetkom gradnje autoceste do državne granice pokraj Lipovca. Taj koridor ima iznimnu tranzitnu važnost za zemlje Jugoistočne Europe i Bliskog istoka.

Osim navedenih prometnih koridora, treba izdvojiti i dva koridora nacionalne važnosti. Prvi je **podravski koridor** (Varaždin – Osijek). Tim koridorom prolazi željeznička pruga i cesta, ali kako prolazi kroz središta naselja, onemogućuje kretanje većim brzinama. *Koji je grad u tom koridoru važno čvršte željezničkog prometa?*

Drugi je prometni koridor **jadranski**. On Rijeku povezuje sa Splitom i za turizam je vrlo važan unatoč nekvalitetnoj cesti, posebice u podvelebitskom primorju. Naziva se i Jadranjska magistrala. Modernizacija tog prometnog pravca očekuje se u sklopu gradnje kvalitetne i brze **Jadransko-jonske** autoceste, kojom Evropska unija želi povezati Italiju i Grčku. Gradnja te autoceste vrlo je važna za hrvatski turizam, osobito u Dalmaciji.

Potencijalnim koridorom drži se onaj koji Mađarsku preko Hrvatske i Bosne i Hercegovine povezuje s lukom Ploče. Za Hrvatsku je taj prometni koridor važan kao najkratča veza između istočne i južne Hrvatske, a za BiH kao prometni koridor (naziva se i slavonско-bosansко-neretvanski) koji BiH omogućuje izlaz do Ploča, najbliže morske luke.

Suvremene autoceste iziskuju gradnju brojnih tunela i vijadukata

PROMETNO ZNAČENJE HRVATSKOGA GORSKOG PRAGA

Panonski dio Hrvatske odvojen je od primorskog dijela uskim gorskim prostorom koji je nezaobilazan u povezivanju tih dvaju područja. Ta reljefna prepreka poznata je pod nazivom hrvatski gorski prag. **Gorski prag** je prostor koji je reljefno najpogodniji za prijelaz preko neke užvisine (nauži dno Dinarida). Za gradnju prometnica vrlo su važni **prijevoji**, prirodna ulječnuća između planinskih vrhova. Važniji su prijevoji u Hrvatskoj: **Delnička vrata** (742 m), **Vratnik** (698 m), **Veliki Alan** (1406 m), **Oštarijska vrata** (928 m) i **Prezid** (766 m). *Nadite te prijevoje na zemljovidu i odredite gradove do kojih vode ceste preko tih prijevoja.*

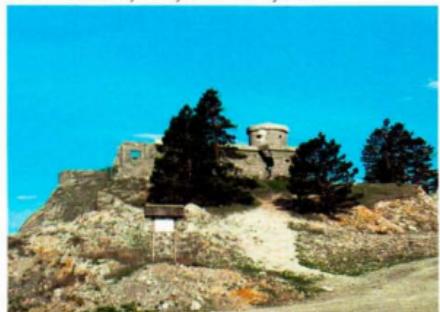
Hrvatski gorski prag postaje važan zbog gradnje prvih važnijih prometnica u 18. st., koje su povezivale Pokuplje s Kvarnerom. Ishodište je tih cesta bio Karlovac, do kojega se teret prevozio Savom i Kupom, a dalje cestama. Taj prometni smjer poznat je kao kombinirani podunavsko-sjevernojadranski transportni sustav. Prve prometnice sagradene u tom prostoru bile su Jozefinska, Karolinska i Luijijanska cesta.

Željeznička pruga preko hrvatskoga gorskog praga puštena je u promet 1873. godine i povezivala je Zagreb s Rijekom. S obzirom na to da pruga prolazi gorskim prostorom, putovanje je predugo i zahtijeva priključenje dodatnih lokomotiva za prelaženje najviših dijelova. Moderna željeznička pruga trebala bi prolaziti dolinom Kupe i Čabranke te tunelom kroz Risnjak do obale. Iako postoje planovi, rokovi za gradnju te pruge nisu određeni.

U 20. st. preko hrvatskoga gorskog praga sagrađen je i naftovod koji naftni terminal u Omišlju povezuje s rafinerijom u Sisku te omogućuje transport nafte do ostalih korisnika u zemlji i susjednim zemljama.

Hrvatski gorski prag

Prijevoj Vratnik

Tunel Sveti Rok

SAŽETAK

Teritorijem Hrvatske kontinentski se prostor Srednje Europe povezuje sa Sredozemljem.

Longitudinalni prometni pravci prate smjer pružanja reljefa.

Transverzalni prometni pravci okomiti su na smjer pružanja reljefa.

Najvažniji su europski koridori:

– Srednja Europa – Zagreb – Rijeka

– Zapadna i Srednja Europa – Zagreb – Split

– Zapadna i Srednja Europa – Zagreb – Jugoistočna Europa – Jugozapadna Azija.

Sekundarne su važnosti podravski i jadranski prometni smjer.

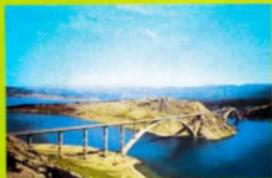
Hrvatski gorski prag reljefno je najpogodniji prostor za povezivanje panonskog i primorskog dijela Hrvatske.

Prve prometnice sagrađene preko hrvatskoga gorskog praga bile su Karolina, Jozefina i Lujziana.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Odredite na zemljovidu glavne prometne koridore i zaključite jesu li transverzalni ili longitudinalni.
2. Koji je prometni koridor važan za budući razvoj riječke luke?
3. Koji su prometni koridori važni za razvoj turizma?
4. Zbog čega je Evropi važan prostor Bliskog istoka?
5. Objasnite važnost hrvatskoga gorskog praga.
6. Nabrojite prve prometnice sagrađene preko hrvatskoga gorskog praga i na zemljovidu pokažite njihove trase.
7. Koji su nedostaci postojeće željezničke veze između Zagreba i Rijeke?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

KRČKI MOST povezuje najveći hrvatski otok s kopnjem

MASLENIČKI MOST sagrađen je za potrebe nove autoceste iz unutarnjosti prema Dalmaciji

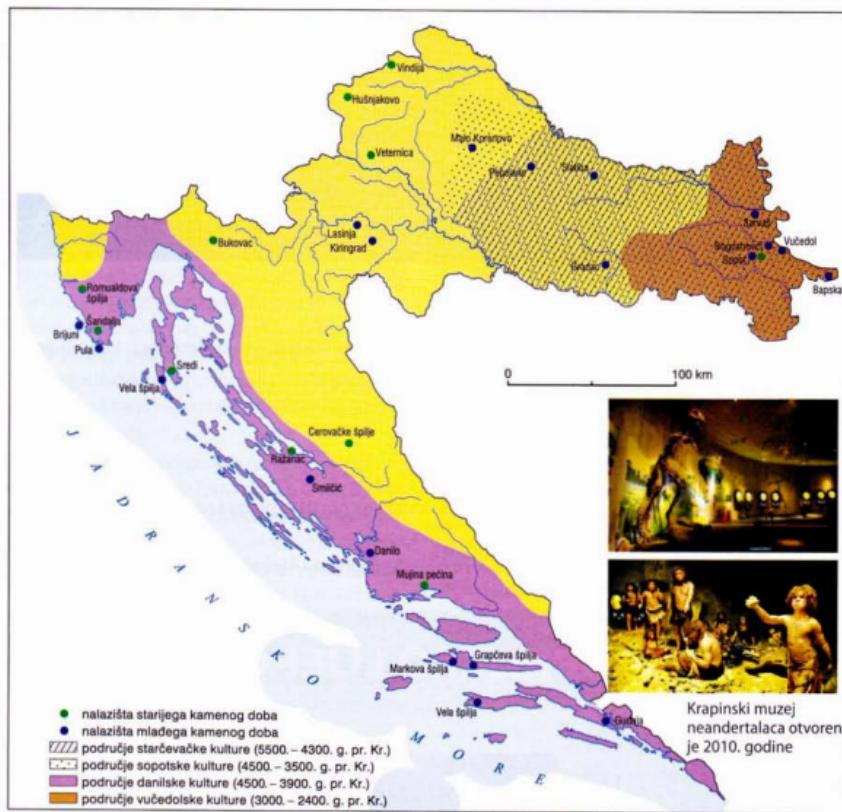

Most Dubrovnik – Most dr. Franje Tuđmana prvi je završeni most sagrađen u Hrvatskoj dužine 518 m

Mostovi su kroz cijelu povijest bili važni, i to ne samo da bi spojili dvije obale nego i da bi spajali ljudе. Prvi su od njih bili mali, gotovo priručni, preko potoka i manjih rijeka. Kako je ljudska civilizacija napredovala, i mostovi su postajali sve veći. Ispri su gradeni drve-

ni, kasnije kameni i metalni, a danas se grade veliki betonski mostovi kojima prelaze pruge, autoceste, naftovodi i sl. I Hrvatska ima svoje reprezentativne mostove koji pokazuju težnju da se spoje dvije strane rijeke, dvije obale mora, da se život učini lakšim.

Povijesno-geografski razvoj teritorija Hrvatske do osmanlijskih osvajanja

Prapovijesna nalazišta kamenog doba

Koje su europske države tijekom svoje povijesti znatno mijenjale veličinu svoga teritorija?

Kada je ustanovljena većina granica za pojedine države Europe?

Čime se bavi arheologija, a čime speleološka?

Uz koje su podzemne reljefne oblike vezana mnoga arheološka nalazišta, posebice iz starog kamenog doba?

PRETPOVIESNA NALAZIŠTA U HRVATSKOJ

Područje Hrvatske naseljeno je od najstarijih vremena. Dokaze o pretpoviesnoj naseljenosti nalazimo na mnogim arheološkim lokalitetima diljem zemlje. Najstarija nalazišta potječu iz paleolitika. Najvažnije je nalazište iz tog razdoblja Hušnjakovo u Krapini s nalazima ostataka neandertalaca, a važnošću se ističu i Gračac, Romualdova pećina pokraj Limskoga kanala, Špilje Sandalja u Istri i Vindija kod Varaždina te Ražanac kod Zadra.

Za razliku od lovaca i skupljачa iz paleolitika, prvi stocari i ratari u neolitiku grade naselja načinjena od sojenica i zemunica. U Slavoniji su pronađeni ostaci starčevačke kulture, a u Dalmaciji su se razvile danička i hvarska kultura.

Bakreno doba prepoznatljivo je po pojavi obrađenih bakrenih predmeta. Važni lokaliteti iz tog razdoblja pripadaju lasinjskoj, bodenskoj i vučedolskoj kulturi. *Koji se predmet pronađen u Vučedolu drži prepoznatljivim simbolom tog razdoblja?* Dodavanjem kositra bakrenoj rudi bitno se poboljšava njezina kvaliteta, a dobivena slitina zove se bronca. Za brončano je doba karakterističan procvat metalurgije, jačanje trgovine te začetci raslovanja društva izdvajanjem vojničkog staleža. Na arheološkim se lokalitetima ističu mnoge gradine svojstvene tom razdoblju.

HRVATSKA U RAZDOBLJU INDOEUROPSKE KOLONIZACIJE

Tisuću godina prije Krista počinju velike migracije Indo-europske. Područje današnje Hrvatske naseljuju ilirska plemena. Histri naseljuju Istru, Liburni primorje sjeverno od rijeke Krke, Delmati prostor između Krke i

Cetine, a Japodi Liku. Osim njih, tu su još Daorsi, Ardijejci, Plereji... Potkraj 5. i u 4. st. prije Krista prodiru Kelti, ponajprije u japodsko područje. Istodobno počinje grčka kolonizacija primorja.

ANTIČKO RAZDOBLJE U HRVATSKOJ

Grci dolaze na prostor današnje Hrvatske iz dva smjera. Grci sa Sicilije osnivaju svoju koloniju Issa (Vis), a zatim i Pharos (Stari Grad na Hvaru). Skupina Grka pristigla iz Knida osniva koloniju na Korčuli, pokraj današnje Lumbarde (Korkyra Melaina). Ostale važnije kolonije bile su Tragurion (Trogir), Salona (Solin) i Epetion (Stobreč). Grci u primorje donose napredniji uzgoj vinove loze i maslinice te razvijaju brodogradnju i trgovinu.

Za razliku od Grka čija je kolonizacija bila vezana za primorje, Rimljani su cijeli prostor današnje Hrvatske uključili u veliko Rimsko Carstvo. Njihov prodror počinje u 3. st. prije Krista, nakon pobjede nad ilirskom kraljicom Teutonom. Na osvojenu području Rimljani osnivaju provinciju Ilirik koja je nakon Batonova ustanka podijeljena na sjeverni dio, Pannoniju (100. g. podijeljena na Pannoniju Superior i Pannoniju Inferior), i na južni dio nazvan Dalmatia koji je osim primorja obuhvaćao i velik dio dinarskog

prostora. Nakon podjele Rimskog Carstva potkraj 4. st. Hrvatska postaje dijelom Zapadnoga Rimskog Carstva, a granica na Drini ostaje stoljetnom granicom europskog istoka i zapada. Rimljani su osnovali mnoga naselja koja su se razlikovala prema svojim pravima. Najveća su prava imale kolonije, a manja municipiji. Važna su upravna središta tog razdoblja Salona (Solin) i Siscia (Sisak). Ostala središta bila su Parentium (Poreč), Pola (Pula), Iadera (Zadar), Narona (Sv. Vid kod Metkovića), Epidaurus (Cavtat), Mursa (Osijek), Cibalae (Vinkovci) i Marsonia (Slavonski Brod). Rimljani su i nositelji kršćanstva na našem prostoru o čemu svjedoči i Poslanica sv. Pavla Rimljanim u kojoj piše da je apostol Pavao ... "... od Jeruzalema pa uokolo sve do Ilirika pronio evanđelje Kristovo." U 4. st. počinje uništavanje rimsko-kršćanske civilizacije prodorom Hunu, Istočnih Gota, Langobarda i Avara.

Hrvatski prostor u vrijeme
Rimskog Carstva

RANI SREDNJI VIJEK

Rani srednji vijek obilježava prođor germanskih i uralo-altajskih naroda, koji velikim dijelom uništavaju rimsko-kršćansku civilizaciju. Najveću prekretnicu u geografsko povijesnom razvoju hrvatske države srednjovjekovnog razdoblja označava dolazak Hrvata u relativno opustošene krajeve. Hrvati dolaze iz smjera sjeverozapada, iz područja današnje Poljske, tadašnje Biće Hrvatske (6. – 7. st.), a onamo su došli iz današnje Ukrajine, pradomovine svih Slavena. Prvotno naseljavaju dinarski prostor (od rijeke Raše u Istri do Hercegovine i dijela Crne Gore). Iz dinarskog prostora šire se prema primorju i poslijе prema Panoniji. Tako su se Hrvati po dolasku raširili od Drave na sjever do Jadrana na jugu te od Istre na zapadu do Drine na istoku nastavivši djelomično i prostore današnje Crne Gore, pa čak i dijelove sjeverne Albanije.

Starohrvatska geopolitička jezgra, tj. prvi politički organizirani hrvatski teritorij, bio je prostor između Zrmanje i Cetine jer je to najpovoljniji dio jadransko-dinarskog prostora za **transhumantno stočarstvo**. *Zašto je transhumantno stočarstvo odredilo povijesni razvoj?* Dosedjeni Hrvati bili su stočari, a u krševitomu dinarskom prostoru malo je sočnih pašnjaka. Plavo i prozirno more odraz je siromaštva ribom to više što su s morske pučine dolazili stalni neprijateljski prepadi. Bezvodica, osobito za ljetnih suša, ugrožavala je biljke i životinje, pa čak i ljudе. U dugom razdoblju stočarenja taj je prostor imao nepo-

voljne uvjete te se za opstanak kombiniraju ljetni pašnjaci zaleda i zimski primorski pašnjaci.

Prostor koji su Hrvati naselili nije bio pust i neorganiziran. Naseljen je uglavnom romaniziranim Ilirima, koji su bili na višem stupnju razvoja od dosedjenih Hrvata. Hrvati prvi od dosedjenih naroda prihvataju kršćanstvo od romanskih starosjedioca, a osim vjere, preuzimaju i neke druge kulturne tekovine. U tom kulturnom stapanju zadržavaju svoj duh i samobitnost, a to je prvi i najveći uspjeh dosedjenih Hrvata.

S vremenom su Hrvati potisnuli romansko stanovništvo u gradove na obali, što i nije bilo teško jer su romanizirani Iliri poprimili sjedilački, mirovoran mentalitet poljoprivrednika, a dinarska se rasa predstavila **borbenošću**, odlikovanu umnom darovitošću i neslomljivom samosvesnosti. Tako se između Hrvata i romaniziranih Ilira stvorila **ekonomski simbioza** jer su Hrvati nudili stočarske, a Iliri ratarske i obrtničke proizvode. Političko-upravna i kulturnogospodarska središta starohrvatske geopolitičke jezgre su Nin, Knin, Solin, Šibenik i Biograd.

Politička vlast organizirana je u županije, koje su prerascu u kneževine. Prve kneževine su bile Crvena i Bijela Hrvatska, čiji nazivi potječu iz pradomovine i prema starohrvatskim izvorima označavali su strane svijeta (crveno – jug, bijelo – zapad).

Bijela Hrvatska (primorje i Gorska Hrvatska, Dalmacija, Bosna) i **Crvena Hrvatska** (Hercegovina, Crna Gora) pojavljuju se pod povijesnim nazivom Primorska Hrvatska. Posavska Hrvatska, koja tada ima vrlo slabu i disperznu naseljenost, pojavljuje se pod povijesnim nazivom Panonska Hrvatska. Na podlozi narodnog jezika i posebnog pisma (glagoljice) počinju razvijati narodnu kulturu

nu baštinu toliko snažnu i utjecajnu da se i u doba apsolutne premoći latinskog jezika nametnula javnom životu. Panonsku i Primorsku Hrvatsku ujedinio je kralj Tomislav u 10. st. U 11. st., za vrijeme Petra Krešimira IV. obuhvaća najveći teritorij tijekom povijesti. Što obuhvaća Hrvatsku u maksimalnim granicama? Za vrijeme kralja Dmitra Zvonimira Hrvatska postaje međunarodno priznata.

Kralj Tomislav, rekonstrukcija

Kralj Dmitar Zvonimir, rekonstrukcija

KASNI SREDNJI VIJEK

Razvijeni sredni vijek Hrvatskoj donosi dvije bitne promjene: **propast neovisnosti i sažimanje teritorija i drugo premještanje političke jezgre države iz jadransko-primorskog prostora u peripanonski prostor**. Zagreb otad preuzima važnost glavnog središta te svoju središnju ulogu zadržava sve do danas.

Zbog nesloge među hrvatskim velikašima i pogibije posljednjega samostalnoga hrvatskog kralja Petra Svačića dolazi do potpisivanja *Pacta Convente*, kojom Hrvatska 1102. godine ulazi u personalnu uniju s Ugarskom. Hrvatska zadržava izvjesnu neovisnost, a novonastale prilike uvjetuju različito razvijanje pojedinih dijelova Hrvatske. U tom se razdoblju panonski prostor razvija brže jer prirodna osnova pogoduje razvoju sjedilačkog ratarstva, a osobito u uvjetima razvoja feudalnih odnosa. Dosejavaju se strani trgovci i obrtnici. Nastaju vlastelinska trgovšta, a važnija obrtničko-trgovačka naselja dobivaju status slobodnih kraljevskih gradova (Zagreb, Samobor, Petrinja, Križevci, Krapina, Virovitica, Osijek, Vukovar...). Panonski prostor dobiva obilježja stalne naseljenosti, a demografski i gospodarski rast povećava mu geopolitičku važnost. Usprkos gustoći kraljevskih gradova u Pano-

niji, treba istaknuti da su **vodeća kulurna središta** još u Dalmaciji i oni su zbog udaljenosti od državnog središta izborili samoupravu i razvijali obrt, trgovinu i pomorstvo.

Tako se primarna (jadransko-primorska) i sekundarna (panonska) teritorijalna cjelina mijenjaju i postaju komplementarne, odnosno izjednačena prema važnosti za cjelokupan razvoj Hrvatske. Takav se odnos zadržao do danas, a izražen je u dvojnoj definiciji geografskog položaja (podunavsko-mediterskoga).

Za to je razdoblje bitan daljnji proces asimilacije za oba teritorija te oni poprimaju izrazitu etničku homogenost. To se odnosi na romansko stanovništvo kao i na mađarske i druge strane pleme, koji postaju hrvatski građani. Hrvatska je u uniji s Ugarskom zbog svojih unutarnjih slabosti (pretežito zbog borbe za hrvatsko-ugarsko prijestolje) konstantno gubila teritorij.

Iako se hrvatsko ime suzilo samo na sjeverozapadni dio Hrvatske i neko se vrijeme nije koristilo u Dalmaciji, Istri, Slavoniji, Bosni i Dubrovačkoj Republici, svijest o zajedništvu održala se u svim zemljama koje su naseljavali Hrvati.

SAŽETAK

Iako tragovi prve naseljenosti sežu u paleolitik (Hušnjakovo brdo – Krapina), početak pretvorbe prirodnog pejsaža u kulturni počinje neolitskom i metalnom kulturom, čiji su nosioci indo-europski kolonisti.

Grci osnivaju u primorju gradove kolonije u prostornom diskontinuitetu.

Rimljani su izvršili teritorijalnu organizaciju cjelokupnog prostora, a osim naziva regija, ostavili su u nasljeđe urbanu i prometnu mrežu.

Hrvati dolaze u sedmom stoljeću u dinarski prostor i odande se šire u primorski i panonski prostor. Stvaraju prvu geopolitičku jezuru u kontaktnom dinarsko-mediteranskom prostoru. Tijekom ranoga srednjeg vijeka organizira se srednjovjekovna hrvatska država (Bijela, Crvena i Posavska Hrvatska), unutar koje se vrši gospodarska, kulturna i etnička evolucija prostora. Kralj Tomislav ujedinjuje Primorsku i Panonsku Hrvatsku u 10. st. U 10. i 11. st. Hrvatska je u maksimalnim granicama.

Kasni srednji vijek obilježava savez s Ugarskom (1102. – 1526.), teritorijalno sažimanje i osamostaljenje pojedinih dijelova (Bosna, Dalmacija, Slavonija, Dubrovačka Republika), nedostatak stalnih upravnih središta i premještanje političke jezgre iz submediteranskog u peripanonski prostor.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Navedite najvažnija arheološka nalazišta iz pretpovijesnog doba.
2. Navedite grčke gradove kolonije i rimske provincije.
3. Gdje je domovina Hrvata, a gdje pradomovina svih Slavena?
4. Koji su bili prvi nazivi teritorijalnih cjelina Hrvatske?
5. Što je obuhvaćala Bijela, a što Crvena Hrvatska?
6. Kako je i zbog čega došlo da izdvajaju Crne Gore iz hrvatskog teritorija?
7. Kako su Hrvati postali dio zapadnoga civilizacijskog pola?
8. Tko je prvi stvorio međunarodno priznatu, jedinstvenu hrvatsku državu?
9. Kada su Hrvati prvi puta izgubili neovisnost?
10. Kakve su promjene nastupile u Slavoniji nakon stvaranja personalne unije? Zašto je u ranom srednjem vijeku Slavonija bila sekundaran prostor? Zašto se tijekom razvijenoga srednjeg vijeka Slavonija brže razvijala?
11. Koje se pozitivne, a koje negativne stvari zbivaju u razvijenome srednjem vijeku u smislu organizacije i formiranja hrvatskog teritorija?
12. Što je obuhvaćala Hrvatska u maksimalnim granicama?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

Nakon što bi ratnim pobjadama osvojili nove prostore, Rimljani su provodili romanizaciju osvojenog teritorija. Tako su, u 1. stoljeću na panonskoj provinciji »Panonia Superior«, na prostoru na kojem je obitavala plemenska zajednica Andautonaca, sagradili grad Andautoniju. Grad se zahvaljujući povoljnom položaju uspješno razvijao, pa je oko 70. godine dobio samostalu gradsku upravu – »municipium«. Prestao je funkcioniратi krajem četvrtog, odnosno početkom petog stoljeća, a na njegovom mjestu je u 14. stoljeću nastalo današnje naselje Ščitarjevo.

Andautonija

Povijesno-geografski razvoj Hrvatske u osmanlijskom i postosmanlijskom razdoblju

Hrvatska krajem 16. stoljeća

Kada je Hrvatska ušla u personalnu uniju s Mađarskom?

Što je reliquiae reliquiarum?

U kojem je vremenskom razdoblju Hrvatska bila u južnoslavenskoj zajednici?

Opišite načine ratovanja i osvajanja tijekom povijesti.

OSMANLIJSKO RAZDOBLJE (16. – 17. st.)

Sažimanje hrvatskoga državnog teritorija nastavlja se prodom Osmanlija u Europu i doživljava kulminaciju kad Hrvatska gubi 4/5 teritorija.

U 15. st. feudalno rascjepku Bosnu Osmanlije razmjereno lako osvajaju, a nakon Krbavske bitke 1493. godine u kojoj je izginulo sve hrvatsko plemlstvo, i Mohačke bitke 1526. godine, kad je pogubljen posljednji hrvatsko-ugarski kralj Ludovik II., Osmanlije zauzimaju i velik dio Hrvatske. Da bi sačuvali Hrvatsku, Hrvati 1527. godine izabiru Ferdinand Habsburškog za kralja i tako ulaze u sastav Habsburške Monarhije, u čijem će sastavu ostati sve do njezina sloma 1918. godine.

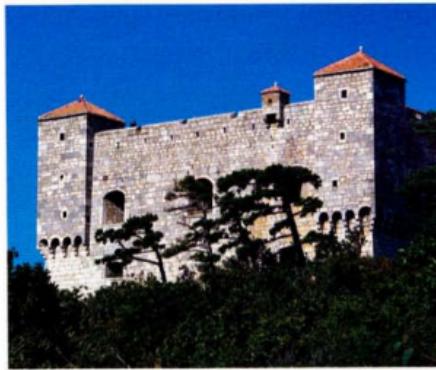
Teritorij Hrvatske **razdijeljen** je između osmanskog, habsburškog i venecijanskog imperija. Ti imperiji međusobno vode ratove, a u njima aktivno sudjeluje hrvatsko stanovništvo, koje strada i ima goleme gubitke. Dio Hrvatske pod vlašću Habsburgovaca poznat je kao *reliquiae reliquiarum* (ostaci ostataka nekoć velike i sla-

vne Kraljevine Hrvatske). Hrvatska je u drugoj polovici 16. st. obuhvaćala sjeverozapadnu Hrvatsku, Gorski kotar, sjeverozapadni dio Like i dio podvelebitskog primorja. Hrvatska je i u minimalnim granicama obuhvaćala gorski prag i zadržala dvojnu kontinentalno-maritimnu komponentu! Osmanlije prodru do linije Senj – Otočac – Slunj – Karlovac – Sisak – Čazma – Virovitica. Ta je granica činila „predzidje kršćanstva“ jer je tu zaustavljen prodor Osmanlija prema zapadu.

Turska su osvajanja prouzročila **seobe naroda** i kao posljedica toga **složeniji etnički i religijski sastav**, koji se odražava i u današnjem životu hrvatskog naroda. Pred turskom najezdom hrvatsko stanovništvo seli prema sjeverozapadu, u Hrvatsko zagorje, Austriju i Slovačku. Istodobno s turskom vojskom doseljava muslimansko i pravoslavno stanovništvo koje je bilo u njihovoj službi.

Bitka na Mohačkom polju

Tvrđava Nehaj – simbol grada Senja sagrađena je 1558. godine pod nadzorom kapetana i generala hrvatske Vojne krajine

18. – 19. STOLJEĆE

Krajem 16. st. zaustavljen je prodor Turaka na zapad. Turska počinje slabiti, a Habsburška Monarhija jačati. U graničnom području organizirana je **Vojna (Krajina)** (1579. – 1881.) s osnovnom obrambenom i sugurnosnom funkcijom. Taj prostor s mnogobrojnim utvrdama i vojskom financirala je Habsburška Monarhija jer je

tako dobila stalni i siguran izvor kvalitetne i jeftine vojske, što je njoj i Evropi omogućilo mirniji politički i ekonomski razvitak.

Kraj 17. i cijelo 18. st. obilježili su tzv. veliki ratovi (kojih je bilo četiri) između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva. Ti su ratovi imali golemu povjesnu i geografsku

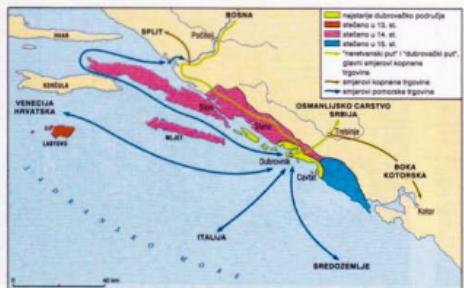
važnost za Hrvatsku zbog **vraćanja većeg dijela teritorija**. Hrvati su zapravo sami oslobođili najveći dio svog teritorija (Slavoniju, dio Srijema i dijelove Like, Pounja i Dalmacije) osim Bosne. Posljedica ratova s Osmanskim Carstvom jest **definiranje granica** s Bosnom i Hercegovinom, što je gotovo polovica cjelokupnih kopnenih granica Hrvatske, koje se, uz neznatne korekcije, nisu mijenjale sve do danas.

Velike su ratove ponovno pratile i seobe naroda. Većina muslimanskog stanovništva povlači se za Osmanskim Carstvom u Bosnu, a manji je dio prisilno pokršten. U panonski prostor dolazi stanovništvo iz planinskih krajeva. U toj kolonizaciji osim Hrvata sudjeluju i drugi južnoslavenski narodi te Mađari, Rumunji, Rusi, Slovaci, Ukrnjaci... **Planska kolonizacija** nastavlja se i u 19. st. Nova kolonizacija i nova organizacija gospodarstva velikih posjeda u **poljoprivredno i šumama bogatu kraju** učinila je prostor Slavonije ključnim **gospodarskim prostorom** Hrvatske u predindustrijskom razdoblju. To je doba uspostave **kombiniranoga sjevernojadranskog transportnog sustava**. Poljoprivredni i drveni proizvodi izvozili su se preko sjevernojadranskih luka u Europu. Starije težište pomorskog prometa prelazi iz Dubrovnika i južnodalmatinskih prostora na Kvarner. Tako je tijekom

19. st. stvoren temelj moderne organizacije Hrvatske kao podunavsko-jadranske zemlje.

Međutim, iako je Hrvatska u 18. st. vratila veći dio svog teritorija i premda se gospodarski razvija primjereno vremenu te gospodarski i kulturno postaje najrazvijeniji dio jugoistočne Europe, Hrvatska (u političkom pogledu) **ostaje razjedinjena**. Kratkotrajno se hrvatski teritoriji ujedinjuju početkom 19. st. u doba Napoleona, a Dubrovačka Republika nestaje te Mletačka vlast prestaje na istočnoj obali Jadrana od 1797. godine. Narodni preporod učvrstio je svijest o hrvatskom zajedništvu i težnji za teritorijalnim ujedinjenjem.

Jedinstvo je kratkotrajno ostvareno 1848. godine, kad je hrvatski ban Josip Jelačić uspio ujediniti hrvatske zemlje u sklopu Habsburške Monarhije u Trojednu Kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju. Austro-ugarskom nagnjebom 1867. godine Habsburška Monarhija pretvorena je u dvodjelnu Austro-Ugarsku Monarhiju te su i hrvatske zemlje ponovo podijeljene na tri veće cjeline. Nagnjebna ili Banska Hrvatska (1868. – 1918.) ograničena je na međurječe i gorsku Hrvatsku. Istra i Dalmacija pod neposrednom upravom su austrijske polovice Monarhije, a Međimurje, Baranja i Rijeka pod mađarskom upravom.

Ragusium 16. stoljeće

Povijest Dubrovnika i Dubrovačke Republike bilježi se od 7. st. kada su Avari i Slaveni razrušili Epidaurus, a izbjeglice iz tog grada izgradile su novi grad Ragusium, današnji Dubrovnik. Najveći teritorij Dubrovačka Republika imala je u 15. st. kada je obuhvaćala 1092 km² i imala je oko 35 000 – 45 000 stanovnika. Poznata po vještosti diplomaciji uspijevala je očuvati autonomiju priznavajući vrhovništvo Bizantia i Venecije ili plaćajući danak Osmanljanima. I danas na Dubrovačkoj zastavi stoji natpis *Libertas*. Dubrovačku Republiku 1806. godine osvaja Napoleon, a od 1808. godine i službeno je ukinuta.

RAZDOBLJE JUŽNOSLAVENSKE DRŽAVNE ZAJEDNICE

Austro-ugarska država raspala se 1918. godine. Poslijeratna politička klima u Evropi potaknula je ostvarenje hrvatske ideje o povezivanju svih južnoslavenskih zemalja u jednu državu. Tako je оформljena jednomjesečna država SHS (Slovenaca, Hrvata i Srba), koja se poslije pridružila Srbiji i Crnoj Gori. Međutim, novonastala Kraljevinama Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. godine Kraljevina Jugoslavija) bila je centralizirana monarhija s izrazitom srpskom dominacijom.

Hrvatska je u međuratnom razdoblju izložena gospodarskoj i političkoj eksploraciji od Srba, teritorijalno je ponovo podijeljena (na Savsku i Primorsku banovinu) i k tome teritorijalno osakaćena za Istru, Rijeku, Cres, Lošinj, Lastovo, Palagružu i Zadar, koji su u sastavu Italije. Pozitivne strane poslijeratnoga mirovnog sporazuma su vratiti Medimurje, koje je posljednja dva stoljeća gotovo u kontinuitetu bilo u sastavu Mađarske, i prvi put uključenje južne Baranje u sastav Hrvatske. Nezadovoljstvo Hrvata nastojalo se ublažiti ujedinjenjem banovina u Banovinu Hrvatsku (1939. – 1941.), koja je bila veća od današnje Hrvatske, ali nije obuhvatila sve hrvatske krajeve.

Početkom Drugoga svjetskog rata Jugoslavija se raspala. Uz pomoć Talijana i Nijemaca, na velikom dijelu Hrvatske i Bosne i Hercegovine formirana je Nezavisna Država Hrvatska (1941. – 1945.). Nakon Drugoga svjetskog rata upostavljena je tzv. Druga Jugoslavija, ovaj put socijalistička i na federalativnom načelu. Najvažnije teritorijalne promjene jesu gubitak višestoljetnih hrvatskih krajeva Boke kotorske i Srijema te uključenje Istre i vratiti primorskih krajeva. Posljednja promjena dogodila se 1954. godine podjelom Slobodnog teritorija Trsta između Italije i Jugoslavije. U tim su poslijeratnim granicama, u skladu s međunarodnim pravom, 15. siječnja 1992. godine članice EU-a priznale Hrvatsku, a 22. svibnja 1992. godine Hrvatska je primljena u Ujedinjene narode. Nakon gotovo devet stoljeća Hrvatska je uspjela ostvariti potpunu državnu samostalnost. *Koja je zemlja prva priznala Hrvatsku?*

Budući razvoj Hrvatske treba se temeljiti na optimalnu korištenju svih izvora i u potpunoj valorizaciji položaja i uključenju Hrvatske u europske i svjetske gospodarske tokove.

Hrvatska u prvoj južnoslavenskoj zajednici (1918. godine)

Hrvatska u
Kraljevini
Jugoslaviji

Hrvatska u
vrijeme SFRJ

SAŽETAK

Hrvatska je razjedinjena između osmanlijskog, habsburškog i venecijanskog imperija.

Hrvatska je u minimalnim granicama do druge polovice 16. st.

Emigracijska i imigracijska kretanja prouzročena Osmanlijskim osvajanjima i povlačenjem.

Vojna Hrvatska – europska ratna provincija.

Veliki ratovi u 18. st. i posljedice: vraćanje većeg dijela teritorija, definiranje granica, migracije stanovništva.

Funkcioniranje sjevernojadranskoga podunavskog sustava i gospodarski razvoj panonskog prostora u predindustrijskom razdoblju.

Ujedinjenje Hrvatske u Trojednu Kraljevinu (1848. – 1868.) i Nagodbena Hrvatska (1868. – 1918.).

Hrvatska u južnoslavenskoj zajednici: ponovna teritorijalna podijeljenost u centraliziranoj monarhiji sa srpskom dominacijom.

Antifašistički pokret i Hrvatska u socijalističkoj Jugoslaviji s dominacijom Srba u svim sferama političkog i gospodarskog života.

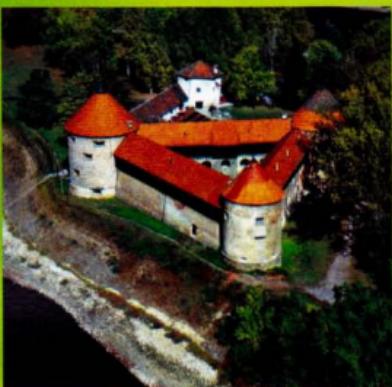
Stvaranje slobodne Hrvatske 1991. omogućuje razvoj i potpuno vrednovanje jedinstvenoga podunavsko-jadranskog položaja.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Koje su bitke bile odlučujuće za stvaranje „ostatka ostataka nekoć velike i slavne Kraljevine Hrvatske“?
2. Koji je teritorij Hrvatske jedini u osmanlijskom razdoblju zadržao pravu samostalnost?
3. Hrvatska je u osmanlijskom razdoblju izgubila 4/5 teritorija. Do koje su linije prodri Osmaniye?
4. Koje su geografske posljedice osmanlijskih osvajanja za hrvatski etnički i politički prostor? Zašto je veliki dio stanovništva dobrovoljno prihvatio islam?
5. Koje su dijelove Hrvatske Hrvati sami oslobodili od osmanlijske vlasti?
6. Kako su se odredbe mirovnih sporazuma Osmanskog Carstva i Austro-Ugarske odrazile na današnju granicu Hrvatske?
7. Što je obuhvaćala Trojedna Kraljevina?
8. Vremenski definiraj razdoblje južnoslavenske zajednice. Koji Južni Slaveni nisu bili u toj zajednici?
9. Usporedi hrvatske granice 1918. i 1945. godine.
10. Kada je završeno teritorijalno oblikovanje Hrvatske?
11. Koji su dijelovi Hrvatske nakon Drugoga svjetskog rata pripojeni Hrvatskoj?
12. Koje je povjesno razdoblje najviše utjecalo na današnji oblik i površinu Hrvatske?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

Granično područje uz Bosnu i Hercegovinu u razdoblju osmanlijske ekspanzije bilo je poznato pod nazivom Vojna krajina. Iako je cijeli prostor živio poluvojnim načinom života u neprestanoj opasnosti od osmanlijskih upada, neka su se naselja razvila u strateške obrambene točke. Takva su naselja bili Sisak i Karlovac.

Sisak

Karlovac

SISAK

Starost Siska procjenjuje se na više od 2 500 godina. Na čvorištu Kupe, Odre i Save nastalo je keltsko naselje Segestica, a u rimsko doba Siscia, koja je krajem 3. st. postala glavnim gradom rimske provincije Pannonije Savije s ranokršćanskim biskupijom. Hrvati na taj prostor dolaze krajem 6. i u 7. st. U 9. st. u Sisku stoluje i hrvatski knez Ljudevit Posavski. U 16. st. gradi se tvrda, čime Sisak postaje dominantno vojno i strateško središte za obranu od osmanlijskih prodora. Poznata Bitka kod Siska izbila se 22. lipnja 1593. godine pod zidinama Staroga grada. Poraz je Turcima nanio hrvatski ban Toma Bakač Erdödy, čime si je osigurao slavu diljem Europe, a Hrvatskoj pribavio naslov »predzide kršćanstva« (*antemurale christianitatis*). Tim porazom osmanlijske vojske završava širenje Osmanskog Carstva. Nakon slabljenja Osmanskog Carstva vojna se funkcija Siska postupno zamjenjuje trgovackom, a u novije vrijeme Sisak postaje industrijski grad.

KARLOVAC

Karlovac je jedan od malobrojnih gradova čiju povijest sa sigurnošću možemo pratiti od njegova osnutka do danas. Da bi se Austrijsko Carstvo i zapadna Europa obranili od osmanlijskoga širenja, 1578. godine donesena je odluka o gradnji novoga vojnog uporišta. Iste je godine nadvojvoda Karlo Habsburški izabrao lokaciju na utoku Korane u Kupu da bi se utvrda lakša branila. Nova je utvrda građena prema planu idealnoga renesansnoga grada oblika šesterokrake zvjezdje. Unutar zvjezdastih bedema smješten je grad pravilne strukture ulica i s trgom u sredini, a na vrhovima krakova građeni su bastioni. Gradnja je započeta 13. srpnja 1579. godine. Novi je grad dobio ime po svom utemeljitelju Karlu. Uz vojsku, u grad su se postupno useljavali i stanovnici obližnjeg Dubovca te obrtnici i trgovci, koji su u gradu našli svoje interese. Nakon poraza Osmanlija kod Siska smanjuje se opasnost za Carstvo, a nakon Požarevačkog mira Karlovac prestaje biti dominantno vojni grad i svoje nove funkcije nalazi u razvoju trgovine, prometa i industrije.

Površina, granice i teritorijalno-političko uređenje Republike Hrvatske

Zupanijski ustroj teritorija Republike Hrvatske

Na zemljovidu su prikazane osnovne teritorijalne jedinice Hrvatske. Kako se one nazivaju?

Koliko ih ima? Prebrojite ih.

Koje županije imaju izlaz na more?

Proučite nazive županija. Na koje su sve načine dobile imena?

Proučite oblik državnog teritorija te objasnite uzroke njegova nastanka.

Nad kojim sve prostorima Hrvatska ima suverenitet i što označava taj pojam?

Kako se ostvaruje međunarodno priznanje države?

HRVATSKA – SREDNJE VELIKA EUROPSKA ZEMLJA

Površinom od **56 594 km²** Hrvatska pripada skupini srednje velikih europskih zemalja. Navedite nekoliko primjera zemalja slične veličine. Taj se podatak odnosi na njeni kopneno-otočni prostor, koji, osim kopna, obuhvaća i 718 otoka, 389 hridi i 78 grebena. Hrvatskoj pripada i dio Jadranskog mora određen prema međunarodnim zakonima. Dio Jadrana koji je sastavni dio hrvatskoga nacionalnog teritorija zove se **obalno more**, a njegova površina iznosi **31 067 km²**. Obalno more sastoјi se od dvaju dijelova. Prvi je dio **unutarnje more**, koje čini dio mora između obale i linija koja spaja krajnje točke otoka i poluotoka. Površina unutarnjeg mora ovisi o razvedenonosti. Hrvatska obala najrazvedeniji je dio Jadranskog mora.

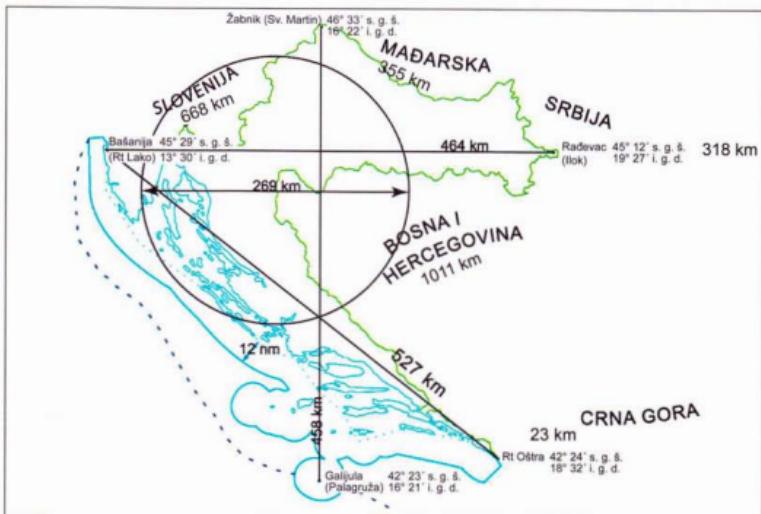
Osim unutarnjeg mora, sastavni je dio obalnog mora i **teritorijalno more**. To je morski pojas širine 12 nautičkih (morskih) milja, ili 22,2 km, koji se proteže od granice unutarnjeg mora prema pučini. Na granici teritorijalnog mora prestaje suverenitet Hrvatske, no međunarodni zakoni omogućuju joj prednost u istraživanju i iskorištavanju Jadranskog mora sve do crte sredine prema Italiji. Taj dio mora naziva se **epikontinentalnim pojasom**. Iako se statistički rabi podatak o površini kopnenootočnog prostora, izračunajte stvarnu površinu pod hrvatskim suverenitetom.

ZEMLJA DUGIH GRANICA

Granica je krajnja crta neke prostorne celine. **Državnom granicom** nazivamo crtu koja omeđuje, određuje, to jest, obilježava prostor države. **Prirodne** granice uočljive su u prostoru, a najčešće ih čine rijeke ili planine. **Pomoću karte odredite nekoliko primjera tog tipa granice.** **Dogovorne** granice određene su međunarodnim dogovorima i, povijesno gledajući, nepostojane su te se

često mijenjaju. Obično su posljedica osvajanja (granice uspostavljene mirovnim pregovorima) ili slijede **etničke granice**, odnosno granice koje razdvajaju dva naroda.

Ukupna duljina kopnenih granica Hrvatske iznosi **2375 km**. U odnosu prema površini teritorija granica je duga. Ona je posljedica burnih povijesnih zbivanja i mijena državnog teritorija, a usto je problem za obranu teritorija i

Dužina granice,
krajnje točke
Hrvatske

organizaciju graničnog prometa. Pomoću zemljovida odredite države s kojima Hrvatska ima kopnenu granicu

Najveći dio **granice čini granica s Bosnom i Hercegovinom**, koja je posljedica osmanlijskih osvajanja i izdvajanja bosanskohercegovačkog prostora iz izvorno hrvatskoga etničkog prostora. Najvećim je dijelom uspostavljena tijekom 18. st. i nije etnička granica. Granica slijedi tok Save i Une te planinski niz ličke Plješevice, Dinare i Kamešnice, a prekinuta je u prostoru Neuma. *Prijetite se kada je i na koji način Bosna i Hercegovina dobila izlaz na Jadransko more.* Granica se dalje prema jugu nastavlja slijedeći granicu nekadašnje Dubrovačke Republike.

Kopnena granica sa Slovenijom najvećim je dijelom prirodna. Središnji dio te granice prati tokove rijeka Kupe i Sutle te Žumberačkoga gorja, a uspostavljena je već u 16. st. Za razliku od toga graničnog segmenta, granica u Istri uspostavljena je 1954. godine podjelom Slobodnog teritorija Trsta, uz korekcije 1956. godine. Granica u međurječju Drave i Mure uspostavljena je potkraj Prvoga svjetskog rata, uz korekcije nakon Drugoga svjetskog rata. *Kako se nazivaju pokrajine između Drave i Mure u Hrvatskoj i Sloveniji?*

Granica s Mađarskom najvećim je dijelom prirodna granica na rijeci Dravi, uspostavljena već u 10. st. *Prijetite se čija je to zasluga.* Dio granice u Međimurju uspostavljen je 1920. godine Trianonskim mirovnim ugovorom, kojim je nakon dva stoljeća Međimurje vraćeno Hrvatskoj. Ti dijelovi granice čine prirodnu, ali i etničku granicu. Granica u Baranji uspostavljena je 1920. godine kao dogovorna granica utemeljena na kriteriju većinske etničke zastupljenosti stanovništva. Iako u južnom dijelu Baranje Hrvati čine većinu stanovništva, tu granicu ne možemo smatrati etničkom jer je dio hrvatskog stanovništva

Hrvatske granice sa susjednim zemljama

Bosna i Hercegovina	1011 km	43 %
Slovenija	668 km	28 %
Mađarska	355 km	15 %
Srbija	318 km	13 %
Crna Gora	23 km	1 %

ostao živjeti u Mađarskoj, a dio Mađara u hrvatskom dijelu Baranje.

Granica prema Srbiji uspostavljena je nakon Drugoga svjetskog rata na štetu Hrvatske, koja je izgubila istočni dio Srijema. Dio granice prema Bačkoj slijedi tok Dunava iako posve ne prati korito rijeke. *Razmislite zbog čega.* Tu granicu ne možemo smatrati etničkom jer su s njezi-

nom uspostavom dijelovi hrvatskog naroda ostali živjeti u Bačkoj i istočnom Srijemu, a dijelovi srpskog naroda u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu.

Najkratča kopnena granica Hrvatska ima s **Crnom Gorom**. Ta je granica najvećim dijelom povijesna granica Dubrovačke Republike, a koridor Sutorina priključen je Crnoj Gori nakon Drugoga svjetskog rata.

ŽUPANIJSKI USTROJ DRŽAVE

Teritorijalni ustroj svake države određuje se ustavom i zakonima. Stvaranje samostalne države iziskivalo je novo teritorijalno ustrojstvo. Hrvatski sabor donio je odluku 1992. godine i uveo **županijski ustroj**, utemeljen na povjesnoj tradiciji. Prisjetite se hrvatske povijesti i razdoblja u kojima su postojale županije. Svraha je svakoga teritorijalnog ustroja olakšati upravljanje državom, uz poštovanje političkih, povjesnih i gospodarskih posebnosti regija.

Teritorij Hrvatske podijeljen je na 20 županija te na Grad Zagreb, koji ima poseban status, a često se u statistici navodi kao 21. županija. Županije nose nazive prema županijskom središtu i tradicionalnim pokrajinama, samo prema županijskom središtu ili prema pokrajini. *Analizirajte županijski ustroj i odredite koje prostore obuhvaća koja županija.*

Gradovi su jedinice lokalne samouprave koji čine urbanu, gospodarsku i socijalnu cjelinu. Status grada određuje se zakonom, a ostvaruje se prema nekoliko kriterija, najčešće prema broju stanovnika, urbanoj izgrađenosti ili postojanju urbane jezgre te udjelu stanovnika koji se bave sekundarnim i tercijarnim djelatnostima. U Hrvatskoj status grada imaju 128 naselja, s tim što taj status imaju sva županijska središta.

Općine su jedinice lokalne samouprave koje čini nekoliko naselja okupljenih na temelju zajedničkih interesa stanovništva. Ta naselja obično čine tradicionalnu društvenu i gospodarsku cjelinu, a središte im je najveće naselje. U Hrvatskoj postoji 428 općina.

Poluotok
Prevlaka

Rt Oštra na poluotoku Prevlacu najjužniji je dio Konavala, južne Dalmacije i Hrvatske. Položaj Oštare na ulazu u Boku kotorsku geostrateški je važan pa je od 1955. godine zbog vojnih razloga bila zatvoreno područje. Nakon proglašenja hrvatske neovisnosti 1991. godine Jugoslavija je zahtijevala Oštru navodeći kao razlog geostratešku sigurnost Boke kotorske, u kojoj je smješten najveći dio Jugoslavenske ratne mornarice. Konavle je 1991. i 1992. godine okupirala jugoslavenska vojska, a nakon njezina povlačenja na Oštri je uspostavljena demilitarizirana zona pod međunarodnim nadzorom Ujedinjenih naroda. Krajem 2002. godine mirovna misija UN-a je okončana, a na Prevlacu je prvi put istaknuta hrvatska zastava. Sam poluotok ostao je demilitariziran.

SAŽETAK

Površina Hrvatske iznosi 56 594 km².

Hrvatska ima suverenitet i nad dijelom Jadranskog mora (obalno more) površine 31 067 km².

Hrvatska je obala izrazito razvedena i duga je 5 835 km.

Kopnena granica duga je 2 375 km. Veći dio granice čini prirodna granica na rijekama (Savi, Uni, Dunavu, Dravi, Kupi, Sutli...) ili planinama (Žumberku, Dinari, Kamešnici...). Dio granice je dogovorna granica, poput onih u Baranji i Srijemu.

Hrvatska je podijeljena na 20 županija, 128 grada i 428 općina.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

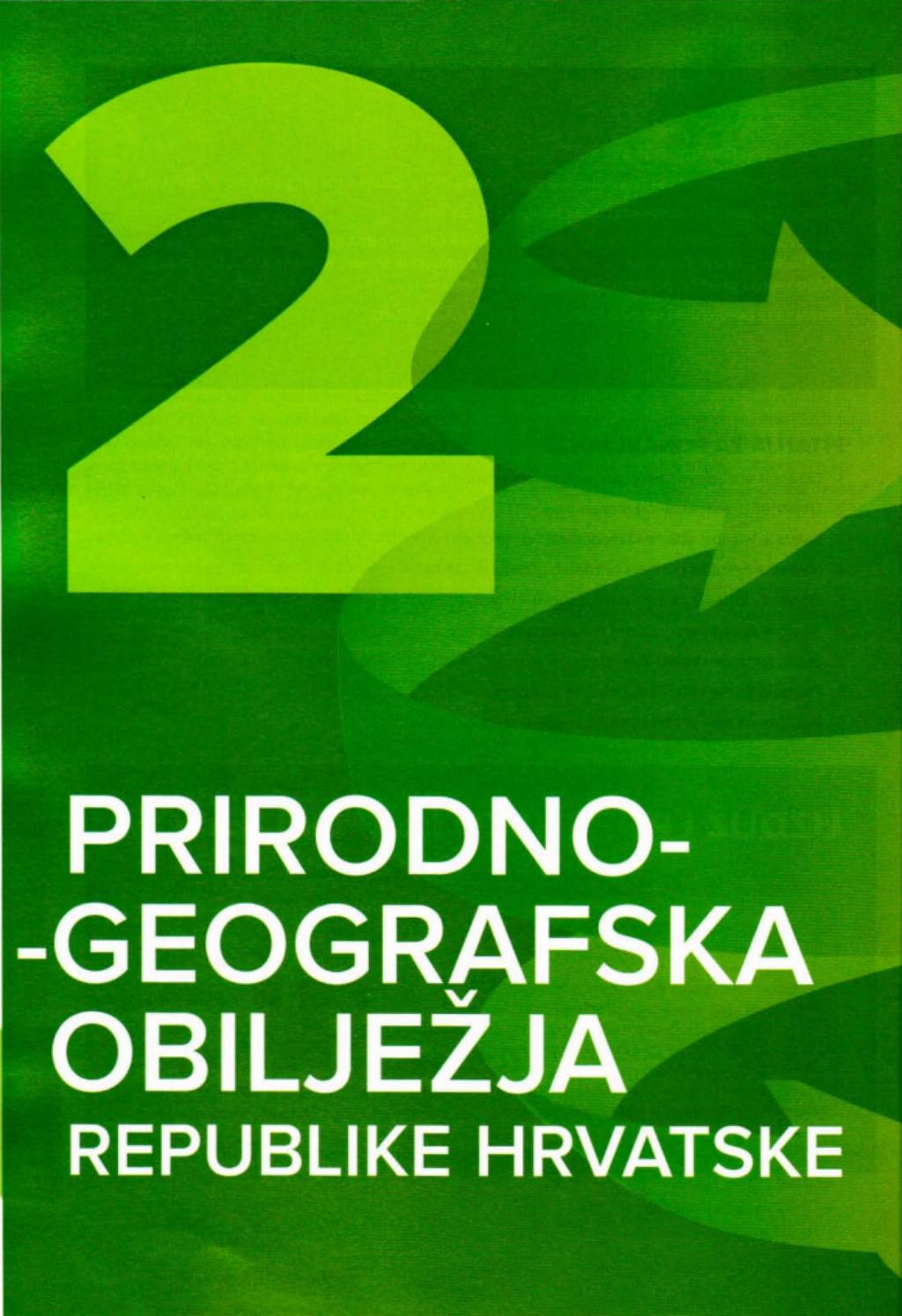
1. Od kojih se dijelova sastoji suvereni hrvatski teritorij?
2. Objasnite pojam obalnog mora.
3. Kakva je važnost obalne razvedenosti i duge obale?
4. Navedite nekoliko primjera prirodnih granica Hrvatske.
5. Objasnite kriterije za uspostavu dogovorne granice Hrvatske u Baranji i Srijemu.
6. S kojom susjednom državom Hrvatska nema kopnenu granicu?
7. Što su županije i koliko ih ima?
8. Prema kojim se kriterijima utvrđuje status grada?
9. Pokažite na zemljovidu županije i njihova središta.

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

Katolička Crkva u Hrvatskoj, kao najzastupljenija vjerska zajednica, kojoj pripada većina stanovnika Hrvatske, ima svoju teritorijalnu organizaciju. Ona je do 1995. godine obuhvaćala i dijelove naseljene hrvatskim stanovništvom izvan Hrvatske, posebice na teritoriju Bosne i Hercegovine. Odlikom Svete Stolice iz 1995. godine uspostavljena je zasebna Biskupska konferencija Bosne i Hercegovine. Katolička Crkva u Hrvatskoj ustrojena je u 4 metropolije: Zagrebačku, Splitsku, Riječku i Đakovačko-osječku koje su podijeljene na biskupije ili nadbiskupije, te samostalnu Zadarsku nadbiskupiju i Vojni ordinarijat.

Katedrala u Zagrebu

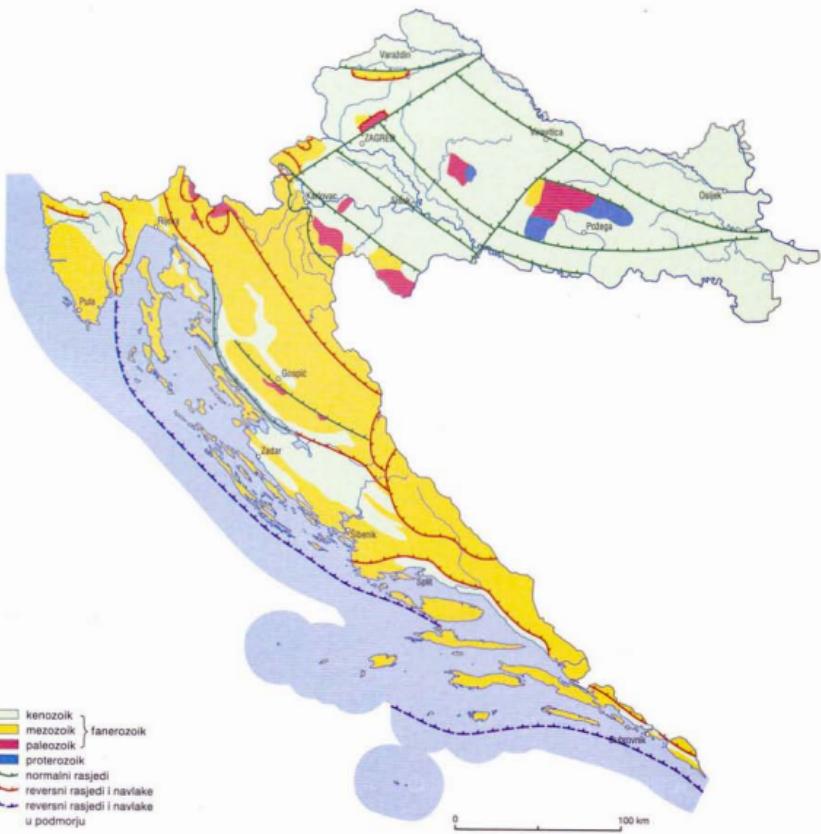

PRIRODNO- -GEOGRAFSKA OBILJEŽJA REPUBLIKE HRVATSKE

- Osnovna geološka i reljefna obilježja Hrvatske
- Reljef panonskog prostora
- Reljef gorskog i primorskog prostora
- Utjecaj klimatskih faktora na klimu Hrvatske
- Klima Hrvatske
- Tlo Hrvatske
- Vegetacija Hrvatske
- Zakonom zaštićena prirodna područja u Hrvatskoj
- Prirodno-geografska obilježja Jadranskog mora
- Litoralizacija i ekološki problemi Jadranskog mora
- Obilježja i važnost tekućica
- Ostale vode na kopnu i njihova zaštita

Osnovna geološka i reljefna obilježja Hrvatske

Geološka karta Republike Hrvatske

Što je interes proučavanja geologije, a što geomorfologije?

Ponovite osnovne geološke ere i razdoblja.

Analizirajte priloženu geološku kartu.

GEOLOŠKI RAZVOJ PROSTORA

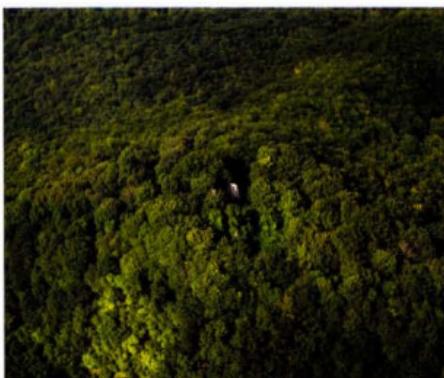
Poznavanje geološkog razvoja šireg prostora nužno je za razumijevanje današnjeg reljefa na prostoru Hrvatske. U geološkom eonu, **proterozoika**, najveći dio Europe bio je prekriven vodom. Bilo je to veliko Tethys more, koje su okruživali Baltički štit, Ruska platforma te stara masa Gondvane. U geološkoj eri **paleozoika** počela su izdizanja planinskih sustava. *Prisjetite se pojma orogeneze.* Kaledonskim i hercinskim nabiranjem na sjeverozapadu Europe te u njezinu središnjem i sjevernom dijelu uzdigle su se stare gromadne planine. Na teritoriju Hrvatske tada su nastale Jezgre gromadnih gorja panonskog prostora. Život u **mezozojskom** moru bio je vrlo intenzivan te su se tijekom cijelog razdoblja taložile vapnenačke ljuštice stvarajući tako debele naslage na morskom dnu. Krajem mezozoika pojačali su se pokreti litosferskih ploča, čime je afrički prostor počeo izrazitije kretanje prema sjeveru. Na taj je način došlo do sudaranja (konvergencije) Afričke i Euroazijske ploče, pri čemu stabilne kontinentske mase na sjeveru (Ruska platforma i Baltički štit) nisu dopuštale

klizanje slojeva prema sjeveru. Zbog toga dolazi do nabiranja dna Tethys mora, odnosno izdizanja mlađih nabranih planina. U periodu **paleogena** dolazi do alpskog nabiranja, čime su se izdignuli mnogi planinski lanci južnog dijela Europe, pa tako i mlada gorja našeg prostora. Izdizanje Dinarida dovelo je do stvaranja panonske i jadranske zavale, pri čemu je jadranska zadržala vezu s ostalim morima, a panonska je pretvorena u jezero. **Pleistocensko** razdoblje donosi ledeno doba, ali i vlašku fazu alpskog nabiranja, koja je utjecala na reljef panonskog prostora. Tim nabiranjem izdignule su se prije formirane jezgre gromadnih planina. Panonski bazen nagnuo se prema jugoistoku te je to smjer otjecanja današnjih rijeka, a nakon stvaranja derdapske probojnice omogućeno je otjecanje vode prema Crnome moru. U **holocenu**, prije 10 000 godina, dolazi do zatopljenja i otapanja ledenih kapa. To je kao posljedicu imalo uzdizanje razine svjetskog mora za 120 m i formiranje današnjega Jadranskog mora i obalne linije.

VRSTE STIJENA

Dug i složen geološki razvoj hrvatskog prostora omogućio je veliku raznovrsnost stijena. Najveći dio prostora građen je od **sedimentnih (taložnih) stijena** koje grade dinarski prostor, ali i dijelove planinskih prostora unutrašnjosti. *Prisjetite se njihova nastanka i obilježja.* **Metamorfne (preobražene stijene)** nastale su preobrazbom se-

dimentnih ili eruptivnih stijena najčešće pod utjecajem povišenog tlaka i temperature. Njihova je zastupljenost mala i iznosi samo 2 % – 3 %. Nalazimo ih u jezgrama slavonskih gora. *Koja je struktura karakteristična za tu vrstu stijena?* **Magmatske (eruptivne) stijene** imaju neznatnu zastupljenost, a nastaju kristalizacijom lave.

Jezgra Papuka nastala je proterozoiku

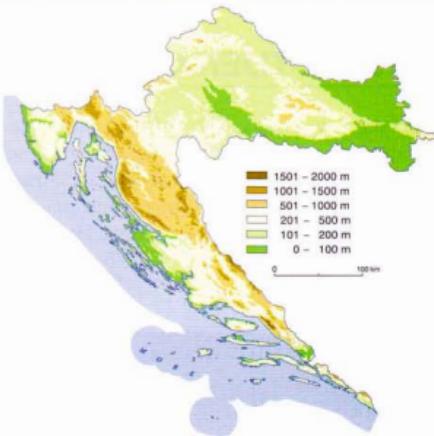
Najmlađe naslage Dinarija nastale su u kenozoiku

Više od polovice teritorija Hrvatske niže je od 200 m

RELJEFNA OBILJEŽJA

Da bismo dobili jasan uvid u reljef našeg prostora, moramo se upoznati s tri važna reljefna obilježja. **Hipsometrijska obilježja** prostora pokazuju nam udjele pojedinih visinskih zona. Prema tom obilježju možemo zaključiti da je Hrvatska pretežito nizinska država jer joj na visinsku zonu do 200 m otpada više od polovice površine. Toj visinskoj zoni pripada pravi panonski prostor na krajnjem istoku države te veći dio peripanonskog prostora, u kojem se u pretežito nizinskom prostoru izdvajaju brežuljkasta, pa i brdskaa područja. U primorju tu visinsku zonu čini obalni pojas kopna i otoka, ali i niže zone krških zavravnih. Četvrtina prostora proteže se na visinama od 200 do 500 m. To je visinska zona brežuljkastih prostora i prigorja te pojedinih polja u kršu i vršni dijelovi većine otoka. Ova je zona još uvijek pogodna za naseljavanje, a ne predstavlja niti važniju reljefnu prepreku razvoju prometa. Nešto manje od petine prostora obuhvaćeno je visinskrom zonom od 500 – 1000 m. Ta zona okuplja najviše dijelove gromadnih gorja Nizinske Hrvatske te većinu

Hipsometrijska karta Hrvatske

Eon	Era	Područja
fanerozoik	kenozoik	Dinaridi, lesne naslage, riječne doline Nizinske Hrvatske
	mezozoik	dijelovi Korduna, Banovine, Gorskog kotara i Like, Dalmacije te Žumberka, Ivanšćice i Papuka
	paleozoik	dijelovi Korduna, Banovine, Gorskog kotara i Like, Medvednica i Papuka
proterozoik		jezgre Papuka, Psunjha i Moslavacke gore

Vrsta stijena prema postanku	Predstavnici	Udio u građi
sedimentne ili taložne	klastične: lapori, pješčenjaci, breče, konglomerati organogene: vapnenci, dolomiti	> 95 %
metamorfne ili preobražene	škriljavci, gnajs, mramor	2 % – 3 %
magmatske ili vulkanske	granit, andezit	< 1%

Vrste stijena, njihov udio i predstavnici

planina Dinarskog sustava i viša polja u kršu. S obzirom na veće nagibe padina i oštire klimatske tipove, ta je zona slabo naseljena. Iznad tisuću metara pa sve do najvišeg vrha Dinare na istoimenoj planini, koji doseže 1831 m, naseljenost je neznačajna, a toj zoni pripadaju samo najviši vrhovi Nizinske Hrvatske te vrhovi dinarskih planina poput Velebita, Biokova, Dinare, Risnjaka i Plješevice.

Energija reljefa ili vertikalna raščlanjenost pokazuje nam reljefnu raščlanjenost izraženu kroz visinsku razliku između najviše i najniže točke po 1 km². Najmanju energiju reljefa imaju nizinski prostori, posebice riječne doline, najniži dijelovi većih kotlina i polja u kršu. Slabo raščlanjene ravnice imaju najveći udio u površini, a nalazimo ih u prostorima riječnih terasa, lesnih zaravni i podgorja nižih planina. Slabo su do umjereno raščlanjeni prostori nižih gorja i pobrda, a najraščlanjeniji reljef imaju izraziti planinski prostori, posebice uz obalu mora.

Nagib padina utječe na mogućnost naseljavanja i gospodarske valorizacije prostora. Pogodniji su mali nagibi (0° – 5°). Nalazimo ih u nizinskim područjima. Nagnuti tereni imaju nagibe od 5° do 32°, a padine iznad 32° držimo strmima. Ako je padina nagnuta više od 55°, govorimo o strmcima i liticama, koje su karakteristične za izrazite planinske prostore.

VISINSKA ZONA U METRIMA	POVRŠINA VISINSKE ZONE U KM ²	UDIO VISINSKE ZONE U %	NASELJENOST ZONE U %
0 – 200	30 207,86	53,42	85
200 – 500	14 478,38	25,61	13
500 – 1000	9 669,39	17,11	2
1000 – 1831	2 182,37	3,76	0

Površina, udio i naseljenost visinskih zona u Hrvatskoj

Rupnica

Jedna od posebnosti parka prirode Papuk je i lokalitet Rupnica zaštićen još od 1948. g. kao prvi zaštićeni geološki spomenik prirode u Hrvatskoj. Smješten je nedaleko Voćina.

Njihov je postanak vezan uz pojavu lučenja vulkanskih efuzivnih stijena, a nastaje hladnjem lave homogenog sastava čime se vulkanska masa steže, pa se površina koja se prva ohladi raspuci u obliku poligona (obično četverokut, peterokut, šesterokut). Ovo je jedina takva lokacija u Hrvatskoj, a malo ih je i u svijetu. Slične tvorevine nalazimo u Češkom sredogorju, Irskoj, Novom Zelandu te NP Yellowstone u SAD-u.

SAŽETAK

Nastanak reljefa Hrvatske ovisio je o uzdizanju velikih planinskih sustava Europe.

Dinarski prostor oblikovan je utjecajem alpske orogeneze u tercijaru, a panonski prostor oblikovao se pretežito u vlaškoj fazi alpske orogeneze u pleistocenu.

Najzastupljenije su sedimentne stijene, zatim metamorfne, a najmanje je eruptivnih.

S udjelom nizina od 53,43 %, Hrvatska je nizinska država u čijim nizinama živi većina hrvatskog stanovništva.

Najmanju energiju reljefa imaju nizinski prostori, a najveću visoki planinski prostori, posebice oni u priobalju, gdje su i najveći nagibi padina.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

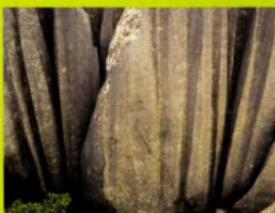
1. Pokažite na zemljovidu najstarije prostore prema geološkom postanku.
2. Objasnite nastanak panonske i jadranske zavale.
3. Za koje su geološko razdoblje karakteristične izmjene glacijala i interglacijala?
4. Nabrojite osnovne skupine stijena i njihovu zastupljenost.
5. Kakav je utjecaj hipsometrijskih obilježja prostora na naseljenost stanovništva i njihove aktivnosti?
6. Koji dijelovi Hrvatske imaju najmanju, a koji najveću energiju reljefa?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

Vapnenac je najzastupljenija stijena u Hrvatskoj. Prema sastavu je kalcijev karbonat, ali može sadržavati i različite druge primjese koje mu mogu mijenjati obilježja. Tako pri udjelu magnezijeva karbonata većem od 50 % vapnenac mijenja svoja kemijska svojstva i nazivamo ga dolomitom. Vapnenci nastaju taloženjem ljuštura fosilnih organizama i vapnenačkih algi te ih smatramo organogenim sedimentnim stijenama. Vapnenci mogu nastati i lučenjem kalcijeva karbonata iz zasićenih vodenih otopina. Važno svojstvo vapnenca jest njegova topivost u vodi, koja se povećava ako voda sadrži i ugljičnu kiselinu. Zbog tog je svojstva vapnenac kemijski trošiva stijena na kojoj voda stvara mnoštvo različitih reljefnih oblika koje zajedničkim imenom nazivamo kršem. Krajnji proizvod kemijskog trošenja vapnenca (korozije) jest rezidualna glina ili crvenica. Metamorfozom vapnenca nastaje mramor. Vrlo je važan građevinski kamen, a koristi se i u kiparstvu. Zbog svoje kvalitete, dugotrajnosti, ali i dekorativnih obilježja vrlo je cijenjen kroz cijelu povijest. Mnoge građevine kroz povijest bile su gradene od te vrste stijena, a koristi se i danas. Kod nas je najcjenjeniji onaj s otoka Brača. Mjesto Pučišća na Braču ima najpoznatiji kamenolom čiji se mramor koristio za gradnju mnogih poznatih građevina poput Bijele kuće u SAD-u, ali i za mnoge skulpture, od kojih su svakako najpoznatije one Ivana Meštrovića.

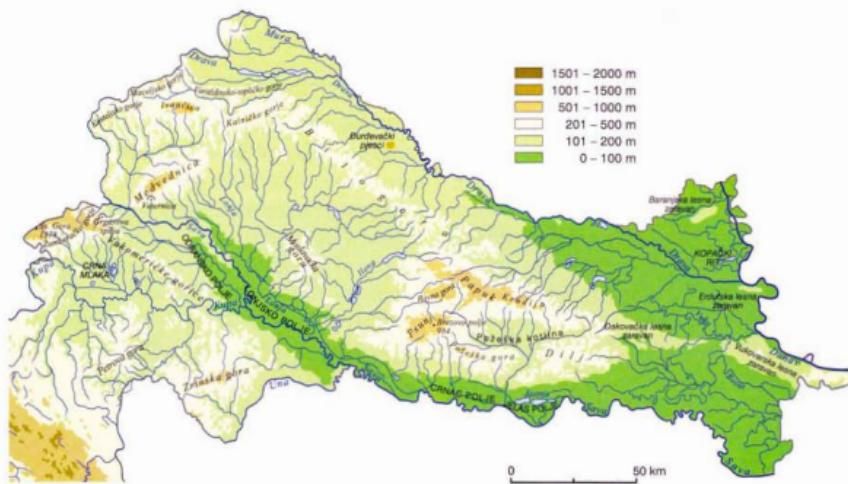

Bijela kuća

Vapnenac

Reljef panonskog prostora

Hipsometrijska karta nizinskog prostora

Crna Mlaka – položna cjelina uz donji tok Kupe

Pobrđa omogućuju polikulturnu poljoprivredu

Papuk

U kojim bi hrvatskim pokrajinama mogli biti snimljeni ovi krajolici?

Koji od krajolika ima izrazitiju energiju reljefa?

Pokušajte objasniti povezanost reljefa s djelatnostima kojima se ljudi u njima bave.

Sjeverni dijelovi Hrvatske smješteni su na rubu prostrane Panonske nizine. U tom čemu prostoru naći brojne nizinske oblike, ali i mnoštvo uzvisina, od kojih najviša prelaze i 1000 m. **Panonski prostor** na kraj-

njem istoku Hrvatske pripada pravoj Panonskoj nizini a **peripanonski je prostor** prijelaz Panonske nizine prema Dinaridima te je obilježen sve učestalijom povjerenjem istoku Hrvatske pripada pravoj Panonskoj nizini a **peripanonski je prostor** prijelaz Panonske nizine prema Dinaridima te je obilježen sve učestalijom povjerenjem

NIZINSKI RELJEFNI OBLCI

Najnije reljefne oblike nalazimo uz veće riječne tokove. Nazivamo ih **polojima**. To su najniji dijelovi riječnih dolina, stalno ili povremeno izloženi plavljenju. S obzirom na starost, oni su mlađi reljefni oblici nastali fluvijalnom akumulacijom najčešće šljunka i pijeska holocenske starijosti. Riječni tokovi zbog slabog nagiba često meandrišaju te prevladavaju akumulacijski procesi u kojima riječka taloženjem materijala uzdiže svoj tok iznad polojne površine. *Prisjetite se obilježja donjeg toka rijeke. Najveće polojne površine su Lonjsko polje, Crna mlaka, Jelas-polje, Crnac-polje, Odransko polje i Kopački rit.* *Nadite navede poloje na zemljovidu.*

Najzastupljeniji nizinski oblici reljefa su **riječne terase ili terasne nizine**. Nastaju duž riječnih tokova usijecanjem riječnog korita u naplavnu ravan. Iznimno su važne za naseljavanje i poljoprivredu jer su izvan dosega plavljenja te su naseljene i korištene od najstarijih vremena. Grade ih stariji nanosi šljunka i mlađi nanosi pijeska gline i mulja.

Pleistocensko razdoblje, obilježeno glacijalima, jest razdoblje izražene eolske akumulacije. Što su eolski procesi? Na cijelom prostoru Panonske nizine nataložio se sitan materijal ispuhan s okolnih planinskih sustava, pretaljen vjetrovima i oblikovan erozijskim procesima u holo-

cenu. Nazivamo ga praporom ili lesom. Vrlo je važan kao podloga za nastanak najvrednijih crnih tala odnosno za poljoprivredno iskorišćavanje. U Hrvatskoj ga nalazimo uglavnom u istočnoj i srednjoj Slavoniji u obliku **lesnih zaravnih**. Veće lesne zaravni su vukovarska i đakovačka, a manje su baranjska (Bansko brdo) i erdutska (Erdutski brijež). Lesu slične sedimente nalazimo u dolinama Ilove i Lonje u Požeškoj kotlini, a akumulacije nestabiliziranog pijeska nalazimo u Podravini (Đurđevački peski).

Riječna terasa uz rijeku Savu

Pravi panonski prostor izrazit je na krajnjem istoku Hrvatske (područje Vukovara)

Đurđevački peski

DOLINSKI RELJEFNI OBLCI

U visinskoj zoni od 200 do 500 metara nalazimo raščlanjeniji reljef, čije male visine nisu znatnija prepreka za naseljavanje i prometno povezivanje. Stoga su ti prostori u prošlosti bili gusto naseljeni, kao i danas. Prostore **humlja ili gorica** čini brežuljkasti reljef. Najvažnija su humlja Hrvatsko zagorje, Vukomeričke gorice, Bilogora, Medimurske gorice i Jaskanski prostor. Prostore sličnih obilježja

nalazimo i uz gromadne masive Nizinske Hrvatske, gdje predstavljaju njihova **prigorja i zagorja**. Osobito su važna prigorja koja su prisojne (osunčane) padine pogodne za voćarstvo i vinogradarstvo. Najvažnija su prigorja Medvednice, Ivanščice, Kalnika, Psunja i Papuka. *Nadite ih na zemljovidu.*

Medimurske gorice

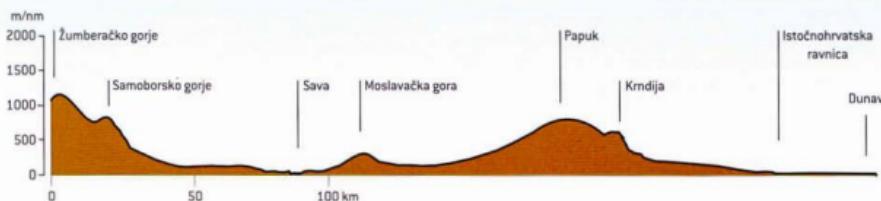

Dilj-gora

PROSTORI GROMADNIH GORJA

Stari gorski masivi najstarijeg su postanka i najviši su dijelovi Nizinske Hrvatske. Međusobno su odvojeni rasjednim linijama. Najsjevernije su smješteni masivi Maceljskog i Varaždinsko-topličkog gorja, koje rasjedna linija odvaja od južnije položenog niza koji čini Kosteljsko gorje, Straničića i Ivanščica. Posebni cjelinu čine Medvednica i Kalnik te Moslavacka gora, koja je primjer izrazitog horsta. *Prisjetite*

se što označava taj pojam. Uz granicu sa Slovenijom proteže se Žumberačko gorje, čija vapnenačka građa pokazuje postupan prijelaz prema Dinaridima. Uz granicu s Bosnom pružaju se niži masivi Petrove i Zrinske gore. U slavonskom prostoru stara se gorja pružaju prstenasto zatvarajući Požešku kotlinu. To su Psunj, Papuk, Lisina, Dilj-gora, Požeška gora i Krndija. *Nadite tri planinska vrha viša od 1000 m.*

Reljefni presjek u smjeru zapad-istok kroz Nizinsku Hrvatsku

SAŽETAK

Nizinski reljefni oblici najzastupljeniji su u reljefu Hrvatske. Najznačajniji su poloji, riječne terase i lesne zaravnje.

Dolinski reljefni oblici su gorice ili humla te prigorja i zagorja planinskih masiva.

Gorski masivi najstarijeg su postanka, najviši su i često međusobno odijeljeni rasjednim linijama.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Što su poloji? Pokaži najvažnije na zemljovidu.
2. Objasnite važnost riječnih terasa za naseljavanje.
3. Objasnite nastanak lesnih zaravnja i njihovu važnost.
4. Za koje su djelatnosti pogodni brežuljkasti prostori?
5. Nabrojite i na zemljovidu pokažite najvažnija gromadna gorja Nizinske Hrvatske.

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

Požeška je kotlina smještena u spletu slavonskih planina. Psunj, Papuk, Krndija, Požeška gora i Dilj-gora čine šumovit planinski prsten u čijem je središtu prostrana kotlina po glavnom središtu nazvana Požeškom. Prosječne je dužine 40-ak km, dok joj se širina kreće od 15 do 20 km. Sjeverni planinski nizovi Papuka i Psunja, koji se ističu svojom visinom, prirodno usmjeravaju kotlinu prema jugu. Niži planinski masivi omogućavali su lakšu vezu prema Posavini, a prirodnja veza Požeške kotline s okolnim slavonskim prostorom je dolina rijeke Orljave.

Najstariji zapisi o tom prostoru datiraju iz rimskog doba, kada se spominje pod nazivom Zlatna dolina (*Valis aurea*). Taj se naziv i danas često koristi, a pokaže važnost kotline kao žitnice i poznatog vinogradarskog kraja. Zanimljivo je da je u drugoj polovici 16. st. i kroz 17. st., za vrijeme turskih osvajanja, Požeška kotlina bila naseljena pretežito muslimanskim stanovništvom, a Požeška središte sandžakata. Povlaženjem Turaka povuklo se i muslimansko stanovništvo tako da danas, osim pojedinih topónima, ništa ne upućuje na to razdoblje. Nedugo nakon povlačenja Turaka, isusovci u Požegi osnivaju prvu gimnaziju, koja je s radom počela 1699. godine kao gramatička škola. Godine 1761. postaje akademijom (*Academia Posegana*), koja je djelovala do ukidanja isusovačkog reda 1776. godine. Gimnazija djeluje i danas i iznajdrila je mnoge poznate znanstvenike, teologe, kul-

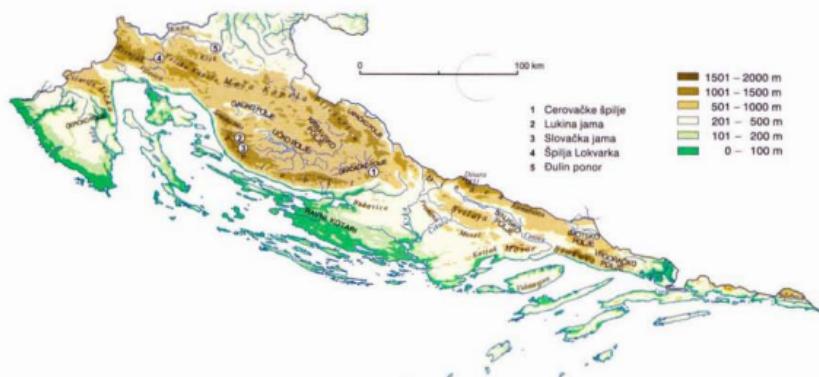

Valis aurea – Zlatna dolina

turne i javne dјelatnike. Drugi je važan i prepoznatljiv simbol Požege njezina crkva sv. Terezije. Sagrađena je 1763. godine na zahtjev tadašnjega zagrebačkog biskupa Franje Thauszyja i uz potporu carice Marije Terezije. Ona je dala izraditi načrt crkve i novčano je pomagala gradnju te je na njezin zahtjev crkvu posvećena sv. Tereziji Avilskoj.

Danas je Požeška kotlina važan poljoprivredni prostor. Obronci okolnih planina zasadeni su vinogradima, od kojih su najpoznatiji oni oko Kutjeva, s многim poznatim vinogradarima. Sve je važniji i turizam, i to agroturizam, vinske ceste, kupališni turizam u Velikoj te posjet Požegi, važnome biskupskom centru vrijedne barokne gradske jezgre.

Reljef gorskog i primorskog prostora

Hipsometrijska karta gorskog i primorskog prostora

Špilje su jedan od tipičnih krških reljefnih oblika

Ponikva na Velebitu

Polja u kršu gospodarski su vrlo vrijedni reljefni oblici

Koji planinski sustav zahvaća prostor Primorske i Gorske Hrvatske?

Zaključite prema priloženoj karti kakva je energija reljefa dinarskog prostora?

Što je korozija?

Od granice sa Slovenijom na sjeverozapadu pa sve do granice s Crnom Gorom na jugoistoku proteže se dinarski planinski sustav. Iako je na prostoru Hrvatske relativno uzak, cijeli je prostor obilježio specifičnim krškim oblicima i odredio način života lokalnog stanovništva. Krš

(kar = kamen) je naziv koji se koristi za mnoštvo reljefnih oblika nastalih na topivim stijenama, kod nas najčešće na vapnencima i to složenim erozivnim procesima. Za razliku od erozivnih, akumulacijskih reljefnih oblika je malo, a najčešće su prisutni u obliku flišnih udolina, polja u kršu te lesnih akumulacija.

KRŠKI RELJEFNI OBLICI

Za život stanovništva dinarskog područja vrlo su važna **polja u kršu**. Za naše prilike ona su veliki reljefni oblici koji se ističu ravnicaškim reljefom i debljim slojem tla, što je omogućavalo njihovu ranu i gusto naseljenost. Vrlo je važan i utjecaj rijeka, koje protječu većinom polja i često su ponornice. Riječni režim imao je velik utjecaj na naseljavanje i korištenje pojedinog polja. Zbog zimskih plavljenja polja česta je rubna naseljenost na kontaktu s okolnim uzvisinama. Neka su polja i stalno plavljena te ih nalazimo u prostoru u obliku jezera poput Vranskog jezera kod Biograda na Moru ili Bačinskih jezera. Najveća polja u kršu nalazimo u Lici. To su Ličko, Gacko i Krbavsko polje, kojima teku i istoimene rijeke. Manjih dimenzija, ali velike važnosti su i dalmatinska polja: Imotsko, Sinjsko i Vrgoracko. Postoji i cijeli niz malih polja, a važnija su Čepić-polje u Istri te Blatsko polje na otoku Korčuli. *Jeste li posjetili koje od njih?* Od manjih konkavnih oblika najčešće su krške uvale, ponikve i doci.

Krške zaravni nastaju korozijom, fluvijalnom erozijom i denudacijom. Čine ih zaravnjeni kameni prostori obrasli rijetkom i niskom makijom. Najčešće ih nalazimo u prostoru srednje i sjeverne Dalmacije, odnosno uz rijeke Čikolu, Krku i Cetinu. U tim je oblicima česta pojava kajnona koje su rijeke usjekle u zaravni. U riječnom koritu dolazi do stvaranja sedrenih barijera, čime se dijelovi kajnonskog toka ujezeravaju. *Znate li koji je nacionalni park obuhvatio takav prostor?*

Prostor **dinarskog sredogorja** čini cijeli niz uzvisina od 500 do 1000 m visine. Zajednički im je dinarski smjer pružanja sjeverozapad – jugoistok. To su ličko sredogorje, Bukovica, Promina, Svilaja, Moseć, Mosor i Kozjak, a toj visinskoj zoni pripadaju i vrhovi većine otoka. *Nadite navedene gore na zemljovidu.*

Najviše dijelova prostora čine dinarske planine, koje se pružaju u nekoliko lanaca. Na sjeverozapadu se na slovenske planine nastavlja lanac koji čine Snježnik, Risnjak, Viševica i Velebit, povezani planinskim bilima poput Riččkoga ili Senjskoga. Istočnije, prema nizinskom prostoru, proteže se lanac koji čine Velika i Mala Kapela te Plješevica. Prirodnu granicu Istarskog poluotoka prema ostatku Hrvatske čini

Čepić-polje

Ličko polje jedno je od mnogobrojnih krških polja u Hrvatskoj

Dinara – najviši vrh Hrvatske (1831 m)

Vaganski vrh, najviši vrh Velebita

Lička zavala

Lička Plješevica

Reljefni presjek Gorske Hrvatske

Učka, čiji je smjer gotovo okomit na dinarski smjer pružanja te Ćićarija. U dalmatinskom prostoru proteže se niz planina duž granice s Bosnom i Hercegovinom koji čine Dinara, naša najviša planina s istoimenim vrhom visokim

1831 m, te Kamešnica i Zavelim. Duž same obale prema jugu proteže se impresivan obalni niz planina koji čine Biokovo i Rilić. *Nadite te planine na zemljovidu i odredite nadmorske visine njihovih najviših vrhova.*

RELJEFNI OBЛИCI U FLIŠU I LESU

Fliš je nepropusni sediment u kojemu se najčešće smjeđuju lapori, pješčenjaci, gline i vapnenci te dijelovi konglomerata. Nastaje taloženjem čestica različite veličine i starosti. Flišna područja važna zbog svoje plodnosti i vododrživosti te su važne poljoprivredne zone. Na kontaktu flišne i krške zone česta je pojava površinskih izvora vode. U dominantnom krškom okruženju s podzemnom cirkulacijom voda je važna za opskrbu stanovništva i stoke te natapanje polja. **Flišna pobrda** su dolinski reljefni oblici nastali spiranjem, klijenjem i jaruženjem. Najveći takav prostor nalazimo u Istri (siva Istra), a važan je i prostor Vinodola te Kaštela. Najčešće su u visinskoj zoni od 100 do 400 m i vrlo su raščlanjenog reljefa. **Udoline u flišu** nastaju fluviodenudacijskim procesima. Nalazimo ih u prostoru Vinodola, Ravnih kotara i Konavala a također na otocima Krku i Rabu.

Les je vrlo važan sediment eolskog podrijetla. Na njemu nastaju plodna tla te mu je važnost velika. U dinarskom prostoru lesnih je nanosa malo. Nastali su pleistocenskom eolskom akumulacijom na krškoj podlozi. Najvažnije akumulacije su otoci Susak i Unije, a nalazimo ga i na sjeverozapadnom dijelu Ravnih kotara. *Nadite navedene otoke na zemljovidu.*

Otok Susak jedna od lesnih akumulacija

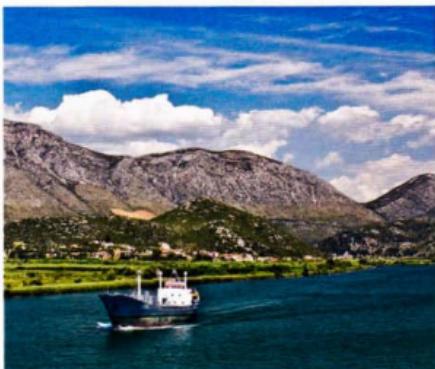

Reljefni presjek Primorske Hrvatske

PODMORSKI I OBALNI RELJEF

Geomorfološki promatrano, Jadransko je more međugorska zavala između Alpa, Apenina i Dinarida ispunjena vodom. Prema obilježjima podmorskog reljefa, uobičajena je podjela Jadrana na pliči, sjeverozapadni, i dublji, jugoistočni dio. Ta su dva dijela odijeljena **palagruškim pragom** smjera pružanja okomitoga na dinarski smjer. *Koji je onda smjer pružanja Palagruškog praga?*

Krajem pleistocena započinje **transgresija mora**, koja se nastavila i na holocen. Kao posljedicu je imala uzdizanje prosječne razine Jadranskog mora za **121 m (± 5 m)**. To dovodi do potapanja nižih dijelova dotadašnjeg kopna i oblikovanja današnje razvedenosti obala Jadranskog mora. Istodobno s transgresijom dolazi i do tektonskih sruštanja, što je kao posljedicu imalo i plavljenje najnižih krških zavalu i krških i flisnih pobrda. Primjere danas nalazimo u Bakarskom zaljevu i estuarijskim ušćima Krke i Zrmanje. Takav način oblikovanja obale imao je kao posljedicu specifičan tip obale s izraženom paralelizmom u pružanju otoka, obalne linije, zaljeva, morskih kanala i prolaza. Zove se **dalmatinski tip obale**. Otoci su vrhovi antiklinala, a morski su prolazi i kanali sinklinale. *Prijetite se što su antiklinale i sinklinale.* Zbog mladosti obale danas susrećemo malo **abraziskih reljefnih oblika**. *Što je abrazija?* Pravih klifova (strmaca) gotovo i nema. Manje

Neretva – plovna rijeka Primorske Hrvatske

nalazimo na pučinskim stranama otoka, na dijelovima zapadne obale Istre te na dijelovima obale južno od Dubrovnika. Slična su izgleda, ali različita postanka strmci na pučinskim stranama Dugog otoka i Kornata. Oni su primarno nastali rasjedanjem i denudacijom, a ne abrazijom. **Akumulacijski** su oblici također rijetki. Veliki transformacijski utjecaj ima rijeka Neretva čija je dolina važan poljoprivredni prostor na našoj obali.

„Mirila“

- „Mirila“ su manje kamene ploče kojima su se označavala mjesta ukopa mrtvaca uz planinske pješačke putove. Na putu od ljetnog stana na velebitskim vrhuncima do naselja u nižim dijelovima dugo se pješačilo, a bilo je određeno samo jedno mjesto za odmor. Na tom bi se mjestu pokapali mrtvi. Veći kamen postavljao bi se na uzglavlju okrenut prema zapadu, a manji kod nogu okrenut prema istoku. Udaljenost među njima bila je „mira“ (mjera), koja je pokazivala veličinu njihova tijela. Sličan način pokapanja može se naći još samo u Alpama i na Tibetu.

SAŽETAK

U gorskom i primorskom prostoru dominiraju vapnenci te govorimo o krškom reljefu.

Najvažniji krški oblici za život stanovništva jesu polja u kršu. Zaravnjeni ogoljeli krški prostori nazivaju se krškim zaravnima. Od uzvisina razlikujemo niža krška sredogorja i više krške planine, koje su najviše u državi (Dinara, 1831 m).

Fliš je vododrživi sediment važan za poljoprivredu i vodoopskrbu stanovništva.

Les je eolski sediment, rijedak u pretežito krškom prostoru.

Obalni reljef posljedica je transgresije mora za prosječnih 96 m. Transgresijom je nastao dalmatinski tip obale.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

- Što označava pojam krša?
- Objasnite nastanak polja u kršu i njihovu važnost za stanovništvo. Pokaži primjere na zemljovidu.
- Potražite na zemljovidu krške zaravni uz Krku, Čikolu i Cetinu.
- Izdvojite na zemljovidu najvažnije nizove planina i odredi im najviše vrhove.
- Objasnите važnost fliša.
- Objasnite nastanak Jadranske zavale.
- Usporedite obilježja sjeverozapadnog i jugoistočnog dijela Jadranskoga mora.
- Što je transgresija mora i zašto je do nje došlo?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

VELEBITSKI BILJNI I ŽIVOTINJSKI SVIJET

Velebit se može pohvaliti i bogatstvom živog svijeta. Velebitsku floru čini 2 700 biljnih vrsta, od čega je njih 78 endemske. Na nižim primorskim padinama prevladava šumska zajednica hrasta medunca, crnoga graba i crnog jasena, a u višim dijelovima prevladava bukva. Na ličkim padinama prevladava bukova šuma, koja se s nadmorskom visinom mijesha s jelom i smrekom. Od endemske biljne vrste treba istaknuti velebitsku degeniju, hrvatsku sibireju, runolist, Waldesteinov zvončić, Kitajbelov pakujac, i dr.

Velebitska fauna vrlo je raznolika. Od rijetkih životinja treba izdvojiti čančaru, Eskulapovu zmiju, četveroprugog kravosasa, crvenkrpicu, živorodnu guštericu i endemičnu guštericu. Velebit je i utočište gotovo 100 vrsta ptica, od kojih su neke vrlo rijetke, poput surog orla, orla zmijara, bjeloglavog supa i sove ušare. Među sisavcima ističu se medvjedi, vukovi, kune zlatica i bjelica, divlja mačka-ris i divokozra.

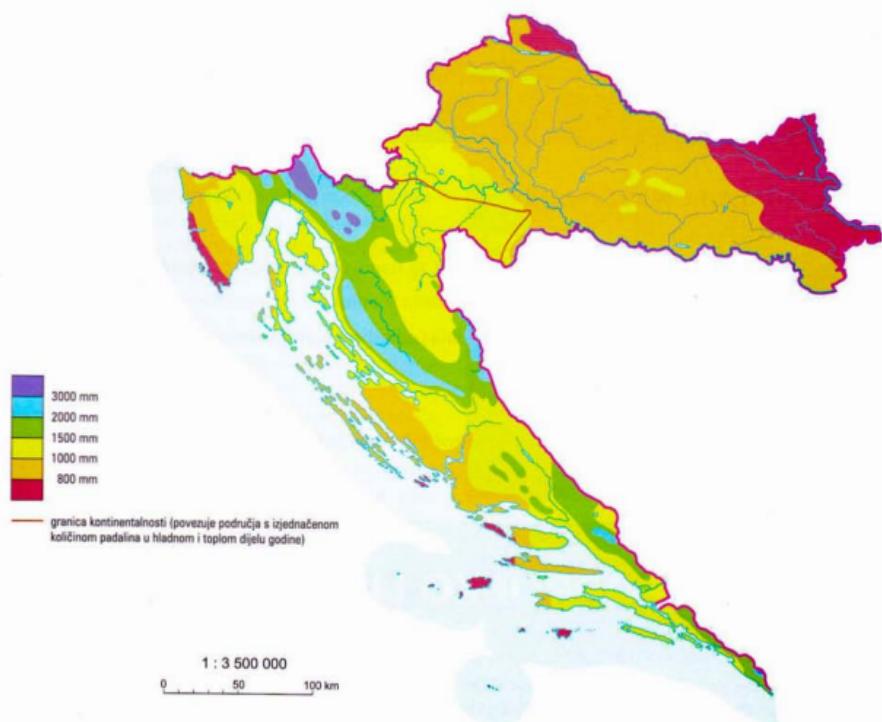
Velebitska degenija

Bjeloglavog supa

UNESCO je Velebit stavio pod zaštitu proglašavajući ga 1978. godine rezervatom biosfere svjetske važnosti. Godine 1981. proglašen je parkom prirode na površini od 200 000 ha. Mnogi velebitski lokaliteti imaju i dodatne oblike zaštite. Na Velebitu se tako danas nalazi strogi rezervat Hajdučki i Rožanski kukovi, nacionalni parkovi Sjeverni Velebit i Paklenica, šumski rezervat Štirovča, Botanički vrtovi Visibaba i Velebitski botanički vrt te spomenik prirode Cerovacke pećine.

Utjecaj klimatskih čimbenika na klimu Hrvatske

Godišnje količine padalina u Hrvatskoj

Analizirajte kartu i odredite područja s najviše i najmanje padalina.
Prisjetite se, što utječe na klimu nekog područja.

Vrijeme je iznimno važno za svakodnevni život ljudi te su ga oni promatrali od najranijih vremena. Ispriča su ta promatranja bila subjektivna i vrijeme se utvrđivalo prema osjetilima promatrača. S napretkom znanosti počinju se vršiti prva mjerenja instrumentima, a danas se koriste suvremeniji elektronski uređaji velike preciznosti. Od velike je važnosti bilo lansiranje prvih meteoroloških satelita, koji su omogućili praćenje svih promjena u atmosferi i točnije prognoziranje vremena. Kako

se zovu stručnjaci koji se bave praćenjem i prognoziranjem vremena?

Za razliku od vremena, koje je promjenjivo i predstavlja trenutačno stanje atmosfere nad nekim područjem, klima je prosječna promjena vremena tijekom godine. Da bi se odredio klimatski tip nekog područja, treba kontinuirano pratiti vrijeme u što dužem vremenskom slijedu. *Znate li koliko se najmanje mora pratiti vrijeme da bi se pouzdano odredila klima nekog područja?*

KLIMATSKI ČIMBENICI

Geografski položaj Hrvatske određuje najvažnije klimatske čimbenike koji utječu na promjenu vremena u državi. Naravno da pritom moramo Hrvatsku pratiti u njezinu širem okruženju jer vremenske promjene ne poznaju državne granice, nego ovise o geografskoj širini, raspodjeli kopna i mora, reljefu, utjecaju mora i sl.

Hrvatska se nalazi u **sjevernome umjerenom pojasu** te nema ekstremnih vrućina ni hladnoća kao ni izrazitih sušnih ili vlažnih razdoblja. Sve su te vrijednosti promatrane u godišnjim prosjecima, što znači da pojedini godina pojedini klimatski elementi mogu znatnije odskočiti od prosjeka. *Sjećate li se nekog izrazito toplog i sušnog ljeta ili izrazito hladnih zima?* U svim je dijelovima Hrvatske izražena smjena četiri godišnjih doba iako su razlike među njima izraženije u kontinentalnim prostorima. Nalazeći se u zoni dominantnoga zapadnog strujanja, Hrvatska je i pod utjecajem Atlantskog oceana.

Raspodjela kopna i mora ima velik utjecaj na klimu. Hrvatska je smještena na dodirnom prostoru velike euroazijske i južnije položene afričke kontinentalne mase te između Atlantika na zapadu i Sredozemnog mora na jugu. Takav položaj utječe na izmjenu maritimnih i kontinentalnih zračnih masa koje dolaze nad Hrvatsku. Utjecaj sjevernog Atlantika vidljiv je cijele godine. Maritimne zračne mase stvaraju se na polarnoj i arktičkoj fronti (islandska ciklona) te prodiru prema europskom kopnu, a anticiklonsko područje razvija se nad Azorskim otočjem i utjecaj mu je dominantan ljeti kao i utjecaj Sredozemnog mora. Kontinentske zračne mase formiraju se nad euroazijskim i afričkim kopnom. Sa sjevera europskog dijela Rusije i zapadnog Sibira dolaze hladne zračne mase koje donose najhladniji zrak u našem prostoru, a u priobalju izazivaju najjače puhanje bure. Nad sjevernom Afrikom i jugozapadnom Azijom formiraju se tropске zračne mase. Iako su u izvořnom prostoru one suhe, prelazeći preko Sredozemnog mora, navlaže se. Osim što donose najviše temperature našim prostorima, česta je pojava „blatnih kiša“, koje sadrže pustinjski pjesak.

Državni hidrometeorološki zavod

Meteorološka postaja Zavižan

Reljef ima veliki utjecaj na vrijeme, i to veliki reljefni oblici, ali i niz manjih, koji mogu lokalno modifcirati vrijeme. Od velikih konkavnih (udubljenih) reljefnih oblika svakako treba izdvojiti Panonsku nizinu. U ljetnom dijelu godine ona se brže i jače zagrije od okolnog prostora, a zimi se u njoj akumulira hladan zrak. To dovodi do znatnih temperaturnih amplituda tijekom godine. *Što je temperaturna amplituda?* Slični procesi odvijaju se i u manjim konkavnim oblicima poput polja u kršu, kotline, zavala, riječnih dolina i sl. Od konvekstnih (izboženih) reljefnih oblika važan je utjecaj Dinarida, koji svojim pružanjem

duž obale Jadranskoga mora sprečavaju snažniji utjecaj mora na unutrašnjost. Blizina Alpa važna je zbog usporavanja prodora ciklona koje dolaze sa zapada.

Kao jadranska zemlja, Hrvatska je pod utjecajem toploga **Jadranskoga mora**. Taj je utjecaj najjači na uski obalni prostor i otoka jer Dinaridi onemogućavaju maritimni utjecaj dublje u unutrašnjost. Utjecaj je znatniji samo u unutrašnjosti Istarskog poluotoka, zaledu sjeverne i srednje Dalmacije te dolinom Neretve u niskoj Hercegovini. Utjecaj Jadranskog mora izrazitiji je na količinu padalina nego na temperaturu unutrašnjosti.

OSNOVNI KLIMATSKI ELEMENTI

S obzirom na navedene klimatske čimbenike, razlikujemo godišnji hod temperature kontinentalnog i primorskog prostora. U kontinentalnom dijelu zemlje slabiji je utjecaj mora te su temperaturne amplitude veće. Ljeta su topla s prosječnom srušnjkom temperaturom od 18 °C do 22 °C. Samo na krajnjem istoku Slavonije prelaze 22 °C. U višim planinskim dijelovima Gorskog kotara i Like spuštaju se ispod 18 °C te su u tim prostorima ljeta najsvježija. Zimske temperature u cijelom su prostoru niže od 0 °C, što upućuje na hladne zime. Najhladniji su planinski prostori,

s prosječnim temperaturama nižima od –2 °C. U primorju su ljetne temperature obalnog područja i otoka više od 22 °C, a niže su samo u unutrašnjosti Istre te u višim dijelovima dalmatinskoga zaleda. Za razliku od raspodjele ljetnih prosječnih temperatura, zimska raspodjela pokazuje razlike između sjevernog i južnog dijela primorja. U cijelom su prostoru temperature iznad 0 °C, a porast se bilježi prema jugu. Temperature niže od 0 °C javljaju se samo na najvišim vrhovima planina. Temperatura ovisi i o trajanju insolacije (osunčanosti), koju promatramo kroz broj sun-

čanih sati tijekom godine. Najveća je insolacija u primorju. Veća je na južnom nego na sjevernom dijelu (Hvar 2674 sata – Rijeka 2093 sata). U nizinskom prostoru veća je insolacija na istoku nego na zapadu (Osijek 1881 sat – Zagreb 1757 sati), a najmanja je u prostoru Gorske Hrvatske.

Tlak zraka ovisi o širem utjecaju zračnih masa. Promjene tlaka učestalije su u zimskom dijelu godine. Zimi dolazi do spajanja sibirskog i azorskog maksimuma, pri čemu se u kopnenom prostoru javlja vedro i hladno vrijeme, dok su u primorju temperature više zbog utjecaja ciparskog i genovskog minimuma nad Sredozemljem. Ljeti znatno ojača utjecaj azorskog maksimuma, koji cijelome zapadnom Sredozemljju donosi stabilno i sunčano vrijeme. Islandski minimum oslabi, a promjene tlaka zraka ponajprije ovise o izmjenama ciklona i anticilona.

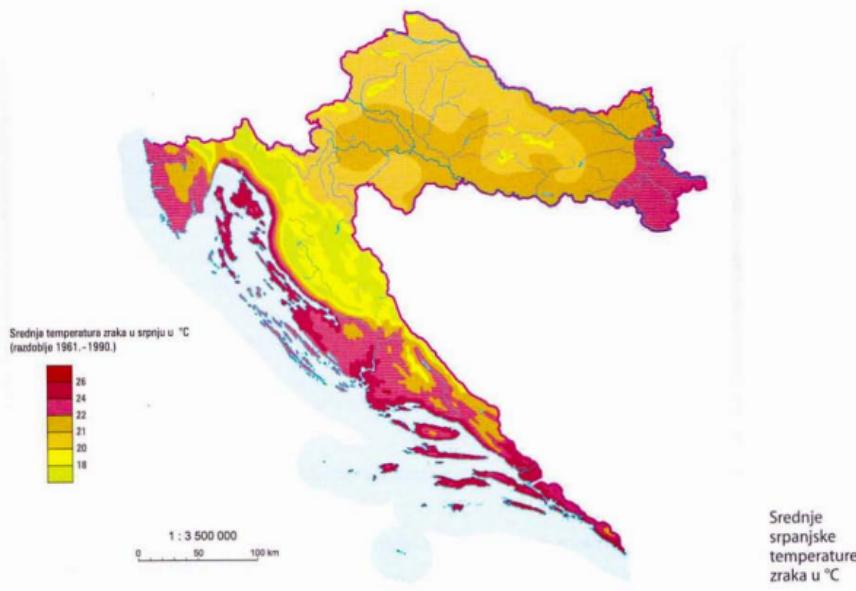
Svi dijelovi Hrvatske dobivaju tijekom godine zadovoljavajuću količinu **padalina**. Ona ovisi o prolazu ciklona i anticiklona, konvekciji te reljefu. Stoga u Hrvatskoj razlikujemo tri padalinska područja. Prvo je Panonska nizina, u kojoj količina padalina opada prema istoku (Karlovac 1116 mm, Vukovar 646 mm). Povećanu količinu padalina imaju planine, a najveću planinski prostor Gorske kote i Velebit. *Prijetite se orografskim padalinama.* U primorju količina padalina raste od pučine prema obali. Najmanje količine padalina imaju pučinski otoci (Palagruža 268 mm), prema obali količina raste (Lastovo 657 mm), a najveće količine imaju prostori podno viših planina u zaledu (Opatija 1729 mm).

Lastovo je otok na kojem padne malo kiše

Zbog blizine planine Učke u Opatiji su padaline češće

Koji oblaci donose kišu?

Stratokumulus

Altostatus

Altocumulus

Cumulonimbus

Cirrus

Kumulus

Nimbostratus

Stratus

Cirostratus

SAŽETAK

Položaj Hrvatske u sjevernome umjerenom pojusu određuje ju kao prostor umjerenih temperatura i količina padalina uz izmjenu četiriju godišnjih doba.

Utjecaj raspodjele kopna i mora vidi se u utjecaju maritimnih zračnih masa s Atlantika i Sredozemlja te kontinentskih s euroazijskog i afričkog kopna.

Na klimu utječe reljef. Od konkavnih oblika najvažnija je Panonska nizina, a od konveksnih alpski i dinarski planinski sustav.

Utjecaj Jadranskog mora izraženiji je u uskom obalnom pojusu zbog pružanja planina uz obalu.

U unutrašnjosti Hrvatske su topla ljeta ($< 22^{\circ}\text{C}$) i hladne zime ($< 0^{\circ}\text{C}$). U primorju su ljeta vruća ($> 22^{\circ}\text{C}$) osim u višim dijelovima zaleđa, dok su zime blage, s temperaturama višima od 0°C .

Tlak zraka ovisi o utjecaju zračnih masa na Hrvatsku, a promjene tlaka zraka izraženije su u zimskom dijelu godine.

Količina padalina ovisi o izmjeni ciklona i anticiklona, reljefu i konvekciji.

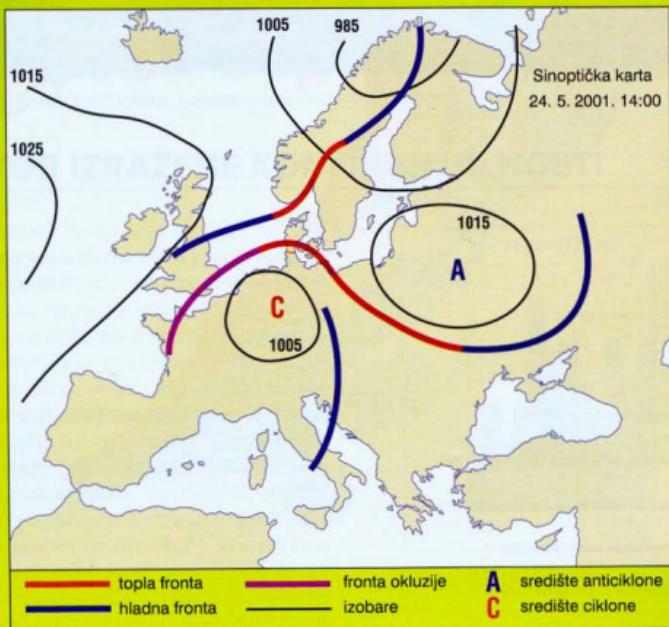
PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Nabrojite najvažnije čimbenike koji utječu na klimu Hrvatske.
2. Pokažite na zemljovidu prostore na kojima se formiraju ciklone i anticiklone u širemu hrvatskom okruženju.
3. Navedite najvažnije konkavne reljefne oblike koji utječu na klimu.
4. Objasnite utjecaj Jadranskog mora na klimu.
5. Objasnite prosječne temperature u Hrvatskoj po godišnjim dobima.
6. Što je insolacija? Gdje je najviša?
7. Kakvo vrijeme kontinentskom prostoru donosi sibirski maksimum zimi?
8. Nabrojite tri specifična prostora Hrvatske s obzirom na količinu padalina.

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

Državni hidrometeorološki zavod temeljna je ustanova za meteorologiju i hidrologiju u Hrvatskoj. Osnovan je 1947. godine uredbom vlade tadašnje Narodne Republike Hrvatske. Uspostavom samostalne države postaje državna ustanova koja uime države obavlja međunarodnu suradnju nakon što je 1992.

godine Hrvatska primljena u članstvo Svjetske meteorološke organizacije. Danas je u DHMZ-u zaposleno više od 400 zaposlenika u 11 odjela, a surađuje s gotovo 3000 honorarnih motritelja, koji pokrivaju cijelokupan teritorij Republike Hrvatske.

DJELATNOSTI DHMZ-a

- METEOROLOŠKA MOTRENJA, PRIJENOS I OBRADA PODATAKA TE ISPITIVANJE MJERILA PROGNOZA VREMENA
- AGROMETEOROLOGIJA I HUMANA BIOMETEOROLOGIJA
- SLUŽBA OBRANE OD TUČE
- HIDROLOŠKA DJELATNOST
- POMORSKA METEOROLOŠKA SLUŽBA
- ZAŠTITA ŠUMA OD POŽARA
- PRAĆENJE KLIME
- TEHNIČKA METEOROLOGIJA
- ZAŠTITA ATMOSFERE
- ISTRAŽIVANJE I RAZVOJ

Klima Hrvatske

Klasifikacija klime prema Köppenu

60

Promotrite kartu i izdvojite dominantan klimatski tip u Hrvatskoj.

U prostoru koje klime živite? Opišite njezina obilježja.

Ima li, prema priloženoj karti, primorski prostor ujednačen tip klime?

Kakav reljef imaju kopneni dijelovi Hrvatske s manje od 800 mm padalina?

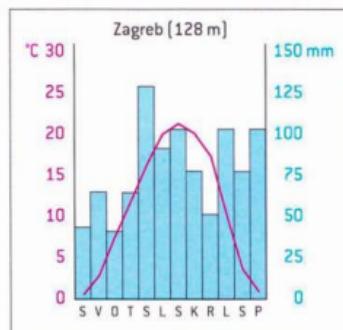
Što mislite, zašto pučinski otoci imaju manje padalina?

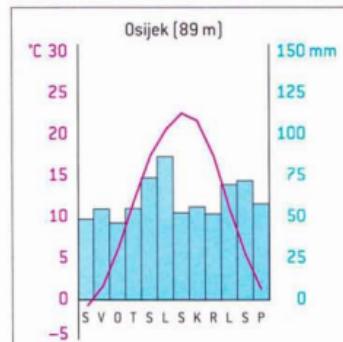
Orografska efekta je uzrok velike količine naoblake u brdsko-planinskom prostoru

PROSTOR IZRAŽENE KONTINENTALNOSTI

Cijeli prostor Nizinske Hrvatske ima ujednačen tip klime. To je **umjereni topla vlažna klima s toplim ljetima (Cfb)**. Za taj klimatski tip karakteristične su hladne zime. Srednje siječanjske temperature níže su od 0 °C, s tim što se snižavaju prema istoku, koji je obuhvaćen izotermom od -2 °C. S obzirom na to da je taj prostor rubni dio Panonske nizine (konkavan oblik), u zimskom dijelu godine česta je **temperaturna inverzija**. U uvjetima anticiklonalnog stanja atmosfere u konkavnim oblicima nagomila se relativno teži, hladni zrak, koji se tijekom dana obično izdigne u nisku naoblaku te je zbog smanjene insolacije dnevna temperatura zraka niska. Istodobno na većoj nadmorskoj visini, iznad izdignute naoblake, sjaj sunce te su dnevne temperature više, što je suprotno uvriježenom pravilu da se temperatura snižava s nadmorskom visinom. *Jeste li takvu pojavu uočili u prostoru u kojem živate? Zimi je također redovita pojava snijeg, koji je važan za očuvanje ozimih kultura od niskih temperatura zraka. Obilnije su snježne padaline u gorskim predjelima, gdje se i dulje zadržavaju na tlu. Prosječne ljetne temperature iznose od 18 °C do 22 °C, što upućuje na topla ljeta. Iznimno su vruća ljeta (prosječna temperatura >22 °C) na krajnjem istoku prostora. Iako je ljeto sušniji dio godine, česte su **konvekcijske padaline**. U kojim je dijelovima svijeta taj tip padalina svakodnevna zenitalna padalina?* Zbog jakoga dnevnog zagrijavanja podloge može se stvoriti jaka vertikalna naoblaka, a posljedica su toga pljuskovi. *Znate li koje vrste oblaka donose pljuskove? S obzirom na navedena klimatska obilježja, možemo zaključiti da je za nizinski prostor karakteristična **kontinentalnost** vidljiva u povećanju temperaturnih amplituda i smanjenju količine padalina od zapada prema istoku, to jest s udaljavanjem od mora.*

Klimatski dijagram Zagreba

Klimatski dijagram Osijeka

PROSTOR NAJOŠTRIJE KLIME

Gorska je Hrvatska pretežito planinski prostor. Iako na njezinu području nije najviši vrh Hrvatske, u prosjeku je to najviši dio države. *Koji je najviši vrh Hrvatske?* Prema klimatskoj klasifikaciji, i Gorska Hrvatska ima **umjereno toplu vlažnu klimu s toplim ljetima (Cfb)**, no razlike postoje u odnosu na nizinski prostor. Upravo je reljef glavni klimatski modifikator.

Promatraljući godišnji hod temperature, možemo primijetiti da je to prostor **hladnih zima**, sa srednjim siječanjskim temperaturama nižima od 0 °C, a na pojedinih višim dijelovima i do -3 °C. Srpanjske temperature u najvećem dijelu tog prostora iznose između 20 i 22 °C, a na najvišim dijelovima spuštaju se i do 15 °C. *Kako se nazivaju crte koje spajaju mesta iste prosječne temperature zraka?* Na najvišim dijelovima planina klima poprima obilježja **vlažne snježno-šumske ili vlažne borealne klime (Df)**. U zimskom dijelu godine česta je pojava

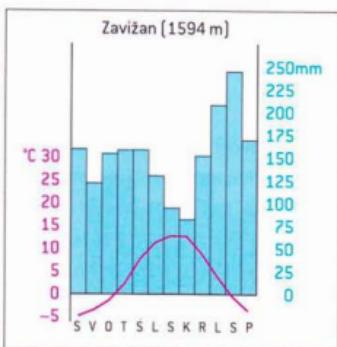
Temperaturna inverzija je vrlo česta pojava u Gorskoj Hrvatskoj

temperaturne inverzije. Prostor Gorske Hrvatske izložen je stalnom dotoku zračnih masa sa zapada i s juga. *Koji planetarni vjetrovi donose vlažne zračne mase nad naš prostor?* Planinski reljef otežava prorod vlažnih zračnih masa prema unutrašnjosti te taj prostor zbog **orografskog efekta** ima povećan broj dana s naoblakom i veću količinu padalina. Posebice se to odnosi na prostor Gorskoga kotara i Velebita (više od 2000 mm). Prostor Like nešto je sušniji (od 1500 do 2000 mm). Na cijelom prostoru padalina ima cijele godine, a česta je i magla, posebice zimi.

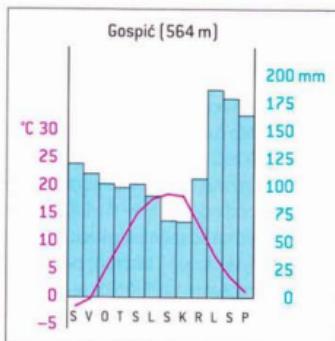
Redovita je zimska padalina **snijeg**. Na tom prostoru padnu najveće količine snijega, koji se na tlu zadržava i do tri mjeseca te je velik problem za nesmetano odvijanje prometa i organizaciju svakodnevnog života. *Znate li kako se zove dionica autocese Zagreb – Rijeka koja prolazi prostorom Gorskoga kotara?*

Snijeg na prostoru Gorske Hrvatske zadržava se i do tri mjeseca

Klimatski dijagram Zavižana

Klimatski dijagram Gospića

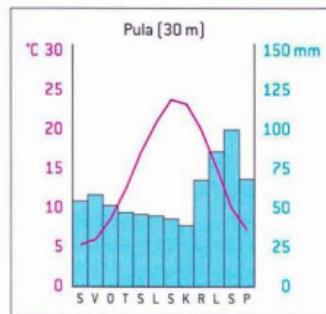
KLIMA MASLINE

Primorski prostor Hrvatske obilježava **prevladavajući utjecaj Jadranskog mora**. Od niza klimatskih čimbenika, najizraženiji je utjecaj Jadrana. *Odredite najvažnije čimbenike koji utječu na klimu.* Vrlo je važan i reljef obalnog prostora. Pojas Dinarida, paralelnih s morem, ograničava utjecaj Jadranskog mora na uzak obalni pojas. Prema Köppenovoj klasifikaciji klime, u Primorskoj Hrvatskoj nailazimo na tri tipa klime. Obalni prostor sjevernoga hrvatskog primorja ima **Cfa klimu**. To je **umjereno topla vlažna klima s vrućim ljetima**. Iznimka je prostor sjeveroistočne Istre koji je reljefno viši i kontinentalniji te ima topla ljeta (**Cfb klima**).

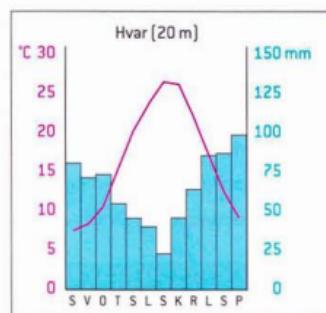
Prostor Dalmacije ima **Csa klimu**. To je **sredozemna klima s vrućim ljetima**. Taj klimatski pojas pruža se uzduž obale i otoka južno od Lošinja i zapadno od Paga. U cijelom su podjelu srednje siječanjске temperature više od 4°C , s tim što se povisuju prema jugu. Blizina Alpa uvjetuje nešto niže srednje temperature sjevernog primorja te je u zimskom razdoblju temperatura razlika najuočljivija. Ljeta su vruća, a srednje srpanjske temperature prelaze 22°C , uz iznimku viših planinskih dijelova. Padaline su najčešće u hladnom dijelu godine, a ljata su sušna. Takav godišnji raspored padalina nazivamo **maritimnim godišnjim hodom padalina**. Količina padalina povećava se od otoka prema obali, a smanjuje se od sjevera prema jugu. *Prema navedenim obilježjima definirajte sredozemnu klimu.* Budući da samo u takvim klimatskim uvjetima rastu masline, ta klima je poznata i pod nazivom „klima masline“.

Za život stanovništva u primorju iznimno su važni vjetrovi. Najvažnijima držimo buru, jugo i maestral. **Bura** je hladni i suh vjetar sjeveroistočnog smjera koji puše na mahove. Nastanak bure vezan je uz nakupljanje hladnog zraka u Panonskoj nizini te u prostoru Like. Zbog razlike u tlaku taj se hladni zrak nastoji „prelit“ prema prostoru nižeg tlaka, dakle prema moru. Za taj prelazak reljefno su najpogodniji prijevoji te su podno prijevoja i najjači udari bure. **Blizu kojega su mjesta najjači udari bure?** Zašto? Bura otežava promet u priobalju, posebice pomorski, i stvara dojam veće hladnoće. Jačina bure i njezina učestalost smanjuju se prema jugu.

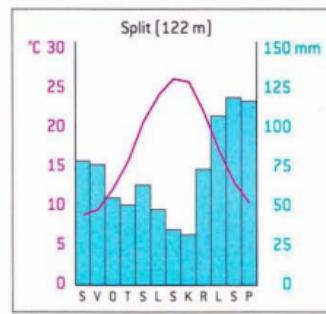
Jugo je vjetar uglavnom jugoistočnog smjera i ujednačene brzine. S obzirom na to da puše uzduž Jadranskog mora, ima veliki zalet i prouzročuje najveće valove. Intenzitet i jačina juga povećavaju se prema jugu. **Maestral** je slab vjetar sjeverozapadnog strujanja karakterističan za topli dio godine. Rashlađuje zrak i omogućuje lakše podnošenje vrućina.

Klimatski dijagram Pule

Klimatski dijagram Hvara

Klimatski dijagram Splita

SAŽETAK

Nizinski prostor Hrvatske ima umjerenou toplu vlažnu klimu s toplim ljetima (Cfb) te izraženom kontinentalnošću prema istoku. Zimi je česta temperaturna inverzija, a ljeti pojava konvekcijskih padalina.

Najveći dio gorske Hrvatske ima umjerenou toplu vlažnu klimu s toplim ljetima (Cfb). Zime su hladne, s obilnim snježnim padalinama. Najviši dijelovi imaju snježno-šumsku ili vlažnu borealnu klimu (Df).

Primorski dio Hrvatske ima tri tipa klime. Sjeverno primorje ima umjerenou toplu vlažnu klimu s vrućim ljetima (Cfa), Dalmacija sredozemnu klimu (Cs), a unutrašnjost Istre i vršni dijelovi kvarnerskih otoka imaju umjerenou toplu vlažnu klimu s toplim ljetima (Cfb). Primorje ima maritimani godišnji hod padalina s maksimumom zimi. Najvažniji su vjetrovi bura, jugo i maestral.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Ponovite obilježja Cfb klime. Za koje je dijelove Hrvatske karakteristična?
2. Što je temperaturna inverzija?
3. Zašto su konvekcijske padaline karakteristične za topli dio godine?
4. Objasnite pojam kontinentalnosti.
5. Što je orografski efekt?
6. Objasnite klimatske razlike između sjevernog i južnog primorja.
7. Navedite obilježja sredozemne klime. Zašto je nazivamo klimom po mjeri čovjeka?
8. Navedite obilježja najvažnijih vjetrova u primorju.

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

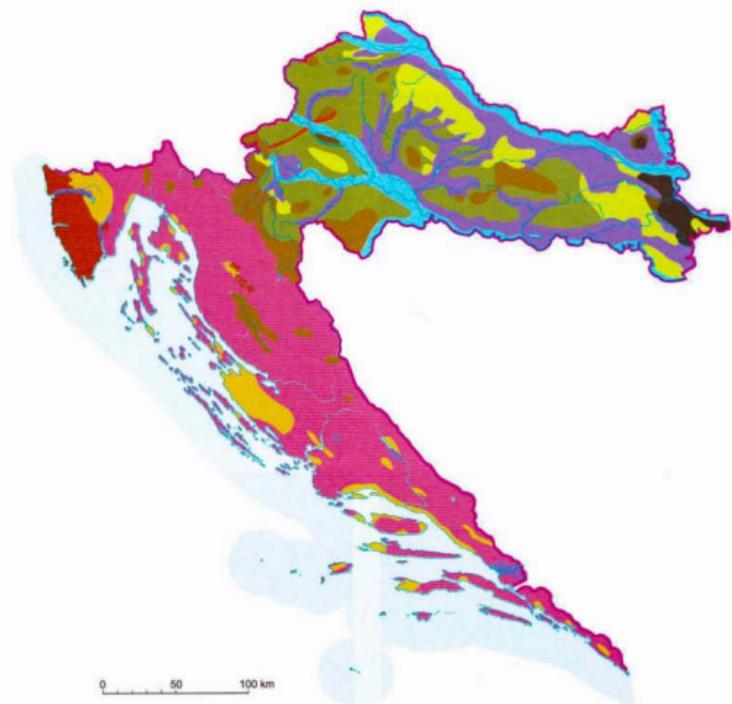
Staklenički plinovi sastavni su dio atmosfere. To su plinovi poput ugljikova dioksida (CO_2), didušikova oksida (N_2O), metana (CH_4), ozona (O_3) i vodene pare (H_2O). Funkcija tih plinova jest da propuštaju kratkovalno, a zadržavaju dugovalno zračenje, čime sprečavaju jače hlađenje Zemlje.

Klimatske promjene na Zemlji zbivale su se kroz cijelu njezinu povijest. O tome svjedoče mnoga geološka istraživanja, a svakako su najizrazitija ona vezana za izmjene ledenih doba. Unatoč prirodnim promjenama, u posljednjih stotinu godina sve je jači utjecaj čovjeka na klimu. Taj utjecaj posljedica je tehnološkog napretka čovječanstva s pojmom industrije. Sve veća emisija stakleničkih plinova i drugih produkata gorenja u atmosferi narušava prirodni sklad i stvara efekt staklenika, odnosno dolazi do globalnog zatopljenja. Mjerenja kroz 20. st. pokazuju porast srednje

globalne temperature za $0,3\text{ }^{\circ}\text{C}$ do $0,6\text{ }^{\circ}\text{C}$ za posljednjih $80 - 100$ godina te se smatra da će klimatske promjene biti glavni ekološki problem 21. st. Procjene za ovo stoljeće govore o porastu prosječne globalne temperature za $4 - 6\text{ }^{\circ}\text{C}$. Promjene će se vidjeti u promjeni količine oborina, širenju pustinja, u sve češćoj pojavi ekstremnih meteoroloških pojava, podizanju razine svjetskog mora, smanjenju zaliha pitke vode te u povećanju opasnosti od pojedinih bolesti i izumiranju niza bioloških vrsta.

Procjene za Hrvatsku nešto su optimističnije. Budući da je smještena u sjevernom umjerenom pojasu, navedeni učinci bit će slabije izraženi, a najveća opasnost prijeti od podizanja razine Jadranskoga mora do maksimalno 90 cm te od štetnih utjecaja na poljoprivredu i hidrološke prilike u državi.

Tlo Hrvatske

PANONSKI I PERIPANONSKI PROSTOR

- [Blue square] aluvijalna tla
- [Purple square] močvarna tla (meliorirana i nemeliorirana)
- [Green square] smeđa tla na laporima
- [Yellow square] isprana tla (les)
- [Dark brown square] crnica
- [Brown square] gajnjачe (smeđa tla)

GORSKO PLANINSKI PROSTOR

- [Pink square] smeđa tla na vapnencima i dolomitima
- [Dark brown square] smeđa kisela tla

SREDOZEMNI PROSTOR

- [Red square] crvenica i smeđa tla
- [Yellow square] smeđa tla na flisu
- [Pink square] smeđa tla na vapnencima i dolomitima
- [Purple square] močvarna tla (meliorirana i nemeliorirana)

Opишite tlo prostora u kojemu živite.

Nadite svoj prostor na priloženoj karti i odredite tip tla.

U čemu je važnost tla za život ljudi?

Na koje se načine može poboljšati kvaliteta tla?

Što je melioracija?

Navedite loše strane suvremene poljoprivrede.

Vertikalni presjek tla pokazuje nam tri osnovna sloja ili horizonta tla. Najgornji sloj naziva se živicom (horizont A). To je sloj s najviše humusa, u kojem rastu biljke i živi većina podzemnih životinja. Slijedi sloj koji nazivamo mrtvicom (horizont B), gotovo bez humusa i s nataloženim mineralnim sastojcima ispranima s površine. Najniži sloj tla nazivamo stancem (horizont C) i čini ga stijena u podlozi.

Tlo je rastresiti površinski sloj na Zemljinoj površini. Nastaje trošenjem stjenovite podloge djelovanjima iz atmosfere, litosfere, hidrosfere i biosfere. Interdisciplinarna znanost koja se bavi proučavanjem tla naziva se **pedologija**. Važnost je tla velika. Ono je ponajprije važno kao osnova za uzgoj biljaka nužnih za rast i razvoj svih živih bića na Zemlji. Stoga nije slučajno da su u svim dijelovima svijeta, pa tako i u našoj zemlji, prostori plodnog tla gusto naseljeni, a često su i jezgre naseljavanja. Zbog važnosti tla, njime se bave mnoge znanosti, poput biologije, agronomije, a geografski in-

teres nalazimo u proučavanju geografske rasprostranjenosti tla i njegovih svojstava. U našem prostoru tla najčešće nastaju djelovanjem padalina, leda i biljnog svijeta. U primorskom prostoru zbog vapnenačke grade dominira kemijsko trošenje i utjecaj mlata valova na obale. *Kako se naziva proces djelovanja mleta valova na obale?* Iako je proces nastanka tla vrlo dugotrajan, u novije su vrijeme promjene tla vrlo izražene zbog čovjekova djelovanja. Nizom melioracijskih procesa, upotrebom umjetnih gnojiva i krčenjem prirodne vegetacije čovjek unosi velike promjene i narušava ekosustav pojedinog područja. Iako su sve te promjene vođene čovjekovom potrebom da proizvede više hrane, često nisu opravdane jer su kratkotrajne i dugoročno donose više štete nego koristi. Danas, osim prirodnih, u mnogim područjima govorimo o **antropogenim tlima**. To su tla nastala čovjekovim utjecajem na prirodno područje s namjerom da se na njima omogući poljoprivredno iskorištanje.

Antropogeni utjecaj na tlo

Zbog stvaranja poljoprivrednog zemljišta (proizvodnje hrane) često se krči prirodna vegetacija i narušava prirodni ekosustav

NAJPLODNIJI PROSTOR HRVATSKE

Nizinska je Hrvatska najvažniji poljoprivredni prostor u državi. Uz reljefne pogodnosti nizinskog i brežuljkastog reljefa, tome svakako pridonose i plodnije vrste tala. Najvažnijim tlom držimo **crnicu**, rasprostranjenu u istočnom dijelu prostora. *Koji sastojak daje tlu tamnu boju?* Crna se tla ističu svojom plodnošću zbog visokog udjela humusa, porozna su, bogata kisikom i relativno lako obradiva. Nastaju na prostorima **prapora ili lesa**, kojih, nažalost, nema mnogo, a najviše ih je u okolicama Đakova, Vukovara, Erdute i u Baranji te su to i najplodniji prostori Hrvatske.

Nadite ih na zemljovidu. U vlažnijim položajima prostora, uz riječne tokove, posebice Drave i Save, nalazimo **močvarne crnice i naplavna aluvijalna tla**. Močvarne crnice sadrže dosta humusa, no opterećene su prevelikom vlažnošću. Intenzivnije se koriste samo uz provedenu melioraciju. Crnice nalazimo i na dijelovima padina gora i planina, no riječ je o slabije plodnim **planinskim crnicama**. Crna se tla na njima formiraju zbog šumske vegetacije koja proizvodi humus, no zbog nagiba padina i obilnijih padalina one su isprane i slabije plodne. U

zapadnom se dijelu Nizinske Hrvatske zbog vlažnije klime i blizine Dinarida, koji postupno mijenjaju stijensku podlogu, mijenjaju i vrste tla.

Plodne crnice najčešće zamjenjuju slabije plodna **smeda tla**. Ona se koriste za poljoprivredu, no obrada je teža i

zahtijevaju veći utjecaj čovjeka, ponajprije dodavanjem više umjetnih gnojiva. Na gorskim masivima zbog jačeg ispiranja nailazimo na isprana **podzolasta tla**. Ona su slabe kvalitete, no pogodna su za rast šume. *Znate li zašto se podzoli nazivaju i skeletnim tlima?*

Najplodnija polja nalaze se na krajnjem istoku Hrvatske

Najplodnije tlo bogato humusom su crnice.

U Gorskoj Hrvatskoj zbog jačeg ispiranja nailazimo na podzolasta tla pogodna za rast šume (šume bukve)

Kamenjar krša

MALO PLODNOG TLA

S obzirom na stjenovitu podlogu, reljef i klimatske prilike, gorski prostor oskudjeva plodnim tlom. *Prisjetite se padinskih procesa*. Planinski reljef i klima s obiljem padalina i izraženijim temperaturnim amplitudama prouzročuje jače spiranje pa prevladavaju **podzolasta tla**, kisela i s malo humusa. Debljina tla obično je malena te na mnogim mjestima stijene izbijaju na samu površinu. Nešto su deblji slojevi tla u poljima u kršu s nešto više mlađih akumuliranih nanosa. Često su ona dosta vlažna, s visokom razinom podzemnih voda (ponornice), te i je iskoristi-

šavanje otežano. Uzgajaju se uglavnom kulture koje ne zahtijevaju veliku plodnost tla i podnose hladniju klimu. *Prisjetite se nastanka polja u kršu*. S obzirom na vrste, prevladavaju **smeda tla**, **kamenjari** i **goli krš**. Zbog padinskih procesa najviše je tla u nižim reljefnim područjima, a s visinom su sve češći kamenjari i goli krš. Poljoprivredno je iskorištavanje tog prostora slabo. Mnogobrojno su livate i pašnjaci, koji se koriste uglavnom za ispašu ovaca i koza. *Znate li neke poljoprivredne kulture karakteristične za taj prostor?*

Dolina Neretve važan je poljoprivredni prostor

PROSTOR OSKUDNOG TLA

Tla Primorske Hrvatske određena su vapnenačkom podlogom i sredozemnom klimom. Specifično su tlo primorskog prostora **crvenice**. Specifična crvenkasta boja potjeće im od oksida željeza i aluminija. Ta su tla nastala u ranijim geološkim razdobljima i u toplijim klimatskim uvjetima te ih smatramo reliktnima. *U kojim dijelovima svijeta danas ima crvenih tala?* U današnjim klimatskim uvjetima ona ne bi mogla nastati te postupno prelaze u smeđa tla. Pliće slojeve crvenice nalazimo u cijelom primorskem pojusu i u dijelovima Gorske Hrvatske. Često su izmiješana s mnoštvom sitnijih stijena (krše), što otežava obradu. U posebno oskudnim krškim prostorima ljudi su se borili i za najmanju količinu tla. Obično bi dijelove s više tla ogradivali suhozidima da bi sprječili njihovo ispiranje. Dublje slojeve tla nalazimo u dijelovima Istre, Ravnih kotara, u Dalmatinskoj zagori, uz krške rijeke i na nekim otocima. Dolina Neretve iznimno je važan poljoprivredni prostor s riječnim nanosima i obradivim **tresetnim tlom**, koje u kombinaciji sa sredozemnom klimom omogućuje intenzivnu poljoprivredu. *Po kojim je poljoprivrednim kulturama poznat taj prostor?* Veću poljoprivrednu važnost imaju i **smeđa tla**, koja nastaju na flišnoj podlozi, i **antropogena tla**, koja je melioracijskim zahvatima čovjek priveo agrarnom iskoriščavanju, prije svega za plantaže, vrtove i vinograde.

- S obzirom na vrstu tla, Istru dijelimo na crvenu, bijelu i sivu. Crvena Istra je zapadni dio poluotoka prekriven crvenicom, bijelu Istru čini njezin sjeveroistočni dio izrazitoga vapnenačkog stijenja (Učka i Ćićarija), a sivu istočni dio poluotoka, prekriven flišom.

Istarska crvenica

SAŽETAK

U istočnom dijelu nizinskog prostora nalaze se plodne crnice nastale na prapornoj podlozi, a prema zapadu se kvaliteta tla smanjuje sve do podzolastih tala na obroncima gora.

Tlo Gorske Hrvatske slabije je plodno zbog jačeg ispiranja i erozije. Prevladavaju smeđa tla, podzoli, kamenjari i goleti.

Primorski prostor ima malo tla pogodnoga za obradu, a važnošću se ističu crvenice i smeđa tla.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Nabrojte najvažnije vrste tla nizinskog prostora i pokažite prostore njihove rasprostranjenosti.
2. Opišite obilježja podzolastih tala i navedite razloge njihova nastanka.
3. Zašto su u primorju oskudne količine tla?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

Jendečenje je primitivan oblik melioracije koji se provodio u donjoneretvanskom kraju. Rijeka Neretva je u svom donjem toku, a posebice u delti, često plavila. Mnogi tereni uz Neretvu bili su močvarni i kao takvi nepogodni za poljoprivrednu proizvodnju. Obradive su površine bile uz sam tok Neretve i njezinih pritoka. Bile su uske i širina im je rijetko prelazila 50-ak metara. Udaljeniji prostori bili su močvarni (neretvanske blati) te su se nužno morali isušavati. Naziv „jendečenje“ dolazi od turske riječi jendek (hendek) u značenju „jarak“. Jendečenje bi značilo čišćenje jarka odnosno izbacivanje materijala iz jarka, a provodilo se kopanjem kanala pomoću badilja, posebno iskovanih motika za taj posao. Bio je to težak i mukotrapan posao koji su mogli raditi samo najsnasniji. Bosonogi jendečari iskopavali bi kanale širine prosječno 2 m i dubine do 1,8 m okomite na tok Neretve. Jendečenjem bi se stvarale izdužene obradive površine duge 250 – 300 m.

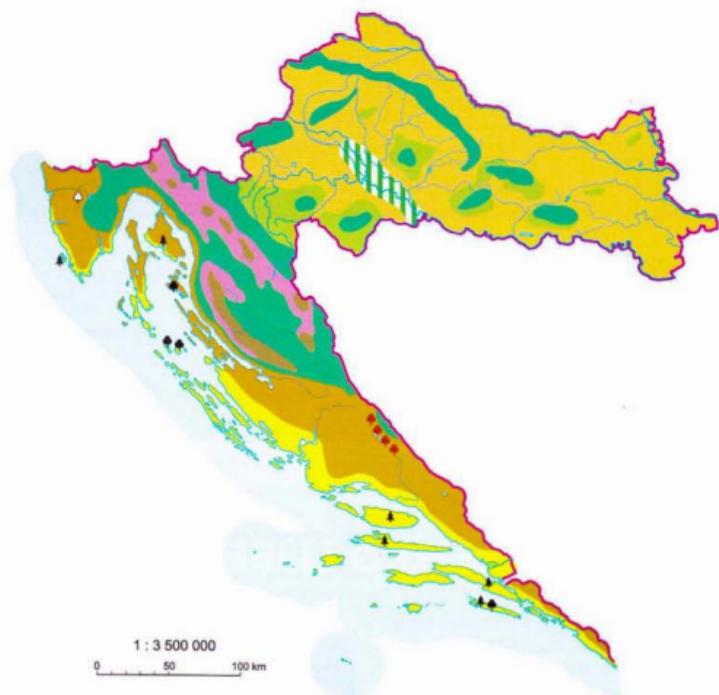
Smisao jendečenja bio je u otklanjanju suvišne vode i povišenju obradivog prostora da bude izvan dose-

Neretva

ga poplave. Jendečari bi iskopavali mulj i izbacivali ga na jednu i na drugu stranu. Jednom provedeno, jendečenje nije značilo i kraj posla jer je jendeke trebalo neprestano održavati, produbljivati i čistiti od nataloženog mulja. Jendečenjem je stvoren specifičan agrarni krajolik u delti Neretve, koji je i danas prisutan u prostoru unatoč kasnije provedenim suvremenim melioracijama.

Vegetacija Hrvatske

Prepostavljena prirodna vegetacija

	šume primorskog bora, čempres-a, makija, garig, masline		šume hrasta lužnjaka, vrba, joha i topola
	hrast crnika		šume hrasta kitnjaka i običnog graba
	crni bor		poljski jasen
	prijelazna submediteranska vegetacija,
- šikara i kamenjar,
- manje površine hrasta medunca i bijelog graba,
- umjetno pošumljivanog crnog bora
◆ primorska bukova šumska zajednica		bukva uz kesten s jelom
	◇ hrast lužnjak (Motovunsko šuma)		planinska bukva ponegdje miješana s jelom
			klekovića, goleti i planinski pašnjaci

Koje osnovne tipove drveća razlikujete?

Pogledajte kartu i odredite tip prirodne vegetacije prostora u kojem živite.

Postoji li uistinu u vašem prostoru prikazana šumska vegetacija?

Koji su uzroci da je danas sve manje prirodne vegetacije?

Prisjetite se važnosti drveća za život ljudi.

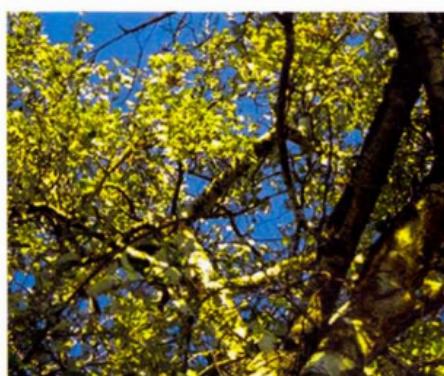
ORANICE SU ZAMIJENILE STEPE I ŠUME

Nizinska Hrvatska je prostor prirodno predodređen za poljoprivrednu proizvodnju. *Objasnite zašto.* To je glavni razlog što u tom prostoru rijetko nalazimo prirodu vegetaciju. Bila bi to vegetacija šume koja prema istoku prelazi u stepu. Stebski su prostori preoravanjem pretvoreni u plodne oranične površine, a nizinska je šuma većim dijelom iskrčena da bi se dobilo više plodnog tla. Veći šumski prostori zadržali su se u gorskim prostorima te uz riječne tokove. Najzastupljenija je šumska zajednica **hrasta kitnjaka i običnoga graba**. Hrast kitnjak nalazimo i pomiješan s **brezom** u prostorima Banovine, Korduna i slavonskih planina. Važno je i često drvo **bukva**. Ona je drvo široke valencije, što znači da ima širok areal raspro-

stranjnosti i nalazimo je na mnogim prostorima. Česta je u gorskim prostorima, a s visinom se mijenja s **jelom**. Važna je za režim voda i zaštitu od erozije. Nizinske šume prekrivaju oko 200 000 ha površine, a od toga četvrtinu prekrivaju ritske šume. *Što je rit?* U tim šumama prevladavaju vrste koje zahtijevaju veće količine vlage, poput **hrasta lužnjaka** (slavonskog hrasta), **jasena, briješta, johе, vrbe, topole i dr.** Kvalitetom drva ističe se hrast lužnjak, čije najveće šume nalazimo u Posavini i Spačvi kraj Vinkovaca. *Za što se koristi hrast lužnjak?* U vlažnijim prostorima, gdje prevelika količina vode ne omogućava poljoprivrednu proizvodnju, česte su livade koje se koriste za ishranu stoke.

Livade i pašnjaci su pogodni za ispašu stoke

Topola – drvo vlažnih staništa

KAKO PREŽIVJETI LJETNU SUŠU

Uz tlo, voda je glavni ograničavajući čimbenik rasta bilja. S obzirom na to da u prostorima sredozemne klime ljeti ima vrlo malo padalina, voda određuje tip vegetacije. Uspijevaju biljke koje se mogu prilagoditi ljetnoj suši. Najčešće je riječ o zimzelenom bilju debelih listova i kore bogate smolama te razvijenoga korijenova sustava. Prirodna vegetacija primorskog prostora jest **šuma hrasta crnike** (*Quercus ilex*). Zbog stoljetnoga intenzivnog iskorištavanja danas je malo prostora s očuvanom primorskom šumom kao što su šuma Dundo na otoku Rabu, šume na otocima Šćedru, Krku i Brijunima te u dijelovima Istre.

Danas su česti degradirani oblici te vegetacije poznati pod nazivima **makija i garig**. Važne su još šume **hrasta medunca** (Križišće, okolica Knina), **alepskog bora** (Brač, Mljet i Makarsko primorje) i **crnog bora** (Mljet, Korčula, Pelješac). Uz šumsku vegetaciju važna je i **travna vegetacija i vegetacija kamenjara**, koje služe za ispašu stoke. Primorski prostori, posebice na otocima Hvaru i Braču, poznati su po **aromatičnom i ljekovitom bilju**. Od kultiviranog bilja uspijevaju **smokve, masline, vinova loza i agrumi**. Primorske su šume vrlo vrijedne, ali ugrožene požarima, posebice ljeti, te pretjeranom ispašom, gradnjom cesta i objekata te sve jačim utjecajem turizma na nedimnute šumske prostore.

Poja lavande na otoku Hvaru

NAJŠUMOVITIJI PROSTOR HRVATSKE

Gorska Hrvatska izrazito je šumovit prostor, posebice Gorski kotar. Najaširenjom bilnjom zajednicom Gorske Hrvatske držimo **dinarsku šumu bukve i jele**. To je šuma na visinama od 550 m do 1200 m. **Bukva** je drvo najšire ekološke valencije, što znači da je iznimno prilagodljiva prostoru s obzirom na podlogu i klimatske prilike. U šumama Gorske Hrvatske bukvu, osim u kombinaciji s **jelom**, nalazimo i na većim visinama u obliku **preplapljivih bukova šuma**.

ninske bukove šume. To je šuma nižih stabala, koja su zbog velike količine snijega koji padne zimi, savijena u smjeru nagiba padine. Iznad granice šuma nailazimo na **klekovinu bora**, vegetaciju borova koji su, niski, nerazvjeni, često deformirani zbog niskih temperatura i velike količine snijega. Na većim visinama česti su i **planinski travnjaci te planinske rudine i goleti**. *Koje gospodarske djelatnosti u tom prostoru imaju dobre preduvjete za razvoj?*

U primorju je sve manje očuvanih šuma hrasta crnike – šuma Dundo na Rabu

• **HRAST CRNIKA** (*Quercus ilex*) – zimzeleno drvo ili grm široke okrugle krošnje, a naraste do 20 m visine. Kora mu je siva i glatka, a u starosti potamni i ispuca. Listovi su do 8 cm dugi, tvrdi i kožasti, često nadolje povijena ruba. Na granama se zadržavaju prosječno dvije godine. Plod nazivamo ūrom. Dug je oko 2 cm i svijetlosmeđ, a dozrijeva prve godine. Uspijeva na dubljem tlima, osobito na crvenici.

Jela

• **JELA** (*Abies alba*) – do 60 m visoko crnogorično drvo piramidalne ili valjkaste krošnje koja se u starosti zaravni na vrhu. Na mlađim stablima kora je sivkasta i glatka, a u starosti potamni i ispuca. Iglice su plosnate. Lice iglica je tamnozeleno i sjajno, a na naličju imaju dvije bjelkaste pruge. Šišarke narastu do 20 cm dužine i sazrijevanjem postizu zelenkastosmeđu boju. Jela raste na dubljim hranjivim zemljištima u brdsko-planinskim područjima.

SAŽETAK

Prirodna vegetacija u Nizinskoj Hrvatskoj rijetka je i čini je vegetacija hrasta kitnjaka i običnoga graba, a vegetacijska su posebnost šume hrasta lužnjaka, poznatoga kao slavonski hrast. Velike su površine preorane i iskorištavaju se za poljoprivrednu proizvodnju.

Gorska Hrvatska izrazito je šumovita, a prevladavaju šume bukve i jele.

Biljke u primorju prilagođene su ljetnoj suši, a prevladavaju šume hrasta crnike i crnog bora te degradirani oblici vegetacije (makija i garig).

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Navedite glavne vegetacijske tipove i na zemljovidu pokažite prostore njihove rasprostranjenosti.
2. Gdje se prostiru šume hrasta lužnjaka? Zašto?
3. Koja je najčešća šumska zajednica Gorske Hrvatske?
4. Što je klekovina bora?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

Hrast medunac

Hrast lužnjak

HRAST MEDUNAC (*Quercus pubescens*) – listopadno drvo visoko do 15 m i debele sivopepelaste duboko ispucale kore. Listovi su debeli i čvrsti, nazubljeni i sročnika izgleda. Plod (žir) je sitan i javlja se samostalno ili u gruplicama. Uspijeva na suhome skeletnom tlu submediteranskog područja, ali zalaže i duboko u kontinentsko područje.

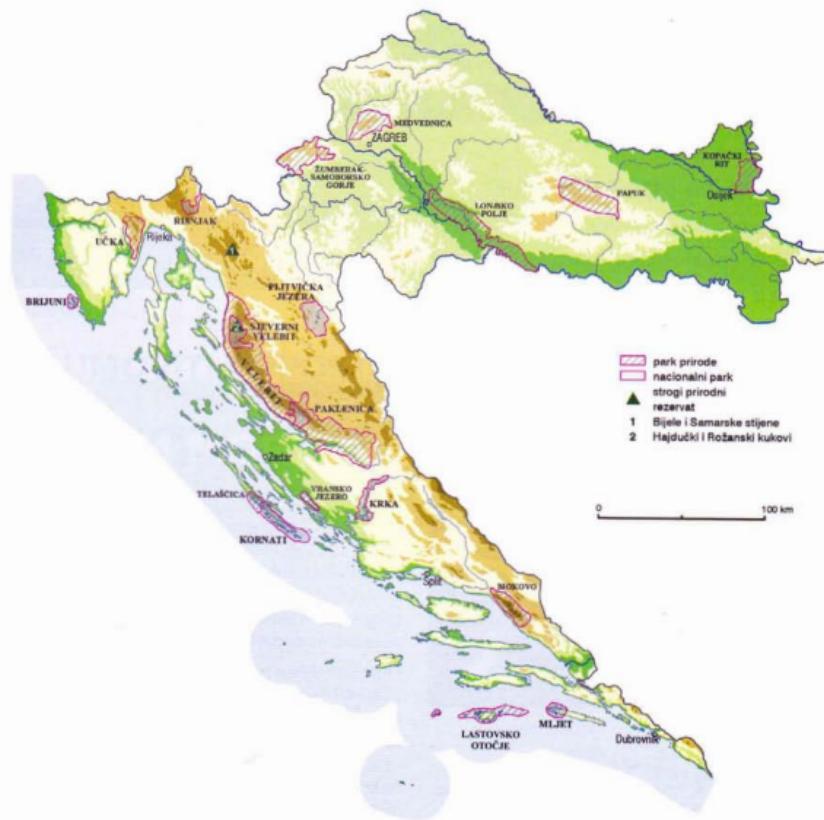
HRAST LUŽNJAK (*Quercus robur*) – listopadno drvo visoko do 40 m, nepravilne i dobro razgranate krošnje. Kora u starosti duboko uzdužno ispučava. Listovi su dugi do 20 cm, nesimetrični i nazubljeni. Plod (žir) je dugačak do 5 cm, svijetlosmeđ ili žučkast, s površinskim uzdužnim prugama. Uspijeva na dubokim, glinovitim ili pjeskovitim plodnim tlima s visokom razinom podzemnih voda. Zove se i dub.

HRAST KITNJAK (*Quercus petraea*) – listopadno drvo visoko do 35 m, bjelčastosive ispucale kore. Listovi su mu čvrsti i tanki, duljine do 12 cm. Plod (žir) dug je do 4 cm i raste na vrlo kratkoj dršci. Najbolje uspijeva na sježim tlima bez velikih zahtjeva za plodnost pa je čest na podzolastim, skeletnim i kiselim tlima.

CRNI BOR (*Pinus nigra*) – zimzeleno drvo visine do 50 m. Krošnja mu je zaobljena, a u starosti gotovo horizontalno zaravnjena vrha. Kora mu je raspucala na uzdužne nepravilne ploče i debela do 10 cm. Iglice su tamnozelene, krute, blago ovijene, naglo usiljene bodljikavog vrha. Šišarke su duge do 8 cm i s donje strane tamne boje. Zriju druge godine, a otvaraju se u proljeće treće godine. Uspijeva na vapnencima i dolomitima, i to na toplijim ekspozicijama brdskog i gorskog pojasa.

ALEPSKI BOR (*Pinus halepensis*) – do 20 m visoko drvo zakrivljena debla i grana te nepravilno razvijene krošnje. Kora mu je u mladosti sivkasta i glatka, a u starosti postaje crvenkastosmeđa i izbradzana. Iglice rastu po dvije u čuperku, duge su do 10 cm, gipke, plavičasto do svijetlozelene boje. Uspijeva na suhim i toplim staništima mediteranskog područja.

Zakonom zaštićena prirodna područja u Hrvatskoj

Zakonom zaštićena prirodna područja

„Priroda je malo gdje na tako neznatnim udaljenostima pružila toliko bogatstvo kao u Hrvatskoj. Čini se katkada da je svemoćna ruka prirode stvaralačkom zanosu prosula nad hrvatskim prostorima sve svoje bogatstvo i ljepotu koja kulminira u obilju kontrasta od kojih čovjeku zastaje dah.“

Citat je to iz knjige Prirodne znamenitosti Hrvatske. Razmislite o njemu i prisjetite se prostora koji su na vas ostavili najveći dojam.

ZEMLJA IZNIMNIH PRIRODNIH LJEPOTA

Geografski položaj Hrvatske na dodiru dinarskog, pannonskog i primorskog prostora omogućio je izrazit raznovrsnost krajolika te brojnost biljnih i životinjskih vrsta. Mnogi se hrvatski prostori ističu još očuvanom prirodom, koja postaje rijekost u suvremenom svijetu. Kako bi se takvi prostori očuvali, ali i predstavili stanovništvu i turistima, stavljaju se pod različite oblike zaštite. Zaštita prirodnih područja u domeni je zakonodavne vlasti te Hrvatski sabor svojim odlukama pojedine prostore stavљa pod zaštitu u skladu sa **Zakonom o zaštiti prirode**. Taj zakon predviđa **devet kategorija zaštite** različitog stupnja, među kojima se svakako moraju izdvojiti tri najvažnije kategorije, a to su nacionalni parkovi, parkovi prirode i strogi rezervati.

Nacionalni parkovi	8	96 135 ha
Parkovi prirode	11	419 327 ha
Strogi rezervati	2	2 395 ha
Posebni rezervati	80	32 113 ha
Park-šume	35	3 445 ha
Vrijedni krajobrazi	85	1 260 292 ha
Spomenici prirode	85	207 ha
Spomenici parkovne arhitekture	122	946 ha
Regionalni park	2	159 990 ha

Zaštićena prirodna područja u Hrvatskoj
Izvor: www.dzs.hr, Statistički ljetopis 2013.

NACIONALNI PARKOVI

Nacionalni park jest zakonom proglašeno područje osobite prirodne, kulturne, znanstvene, odgojne, obrazovne, estetske, turističke i rekreacijske vrijednosti. U njemu su dopuštene djelatnosti kojima se ne ugrožava izvornost biljnog i životinjskog svijeta ni hidrografske, geomorfološke, geološke i krajobrazne vrijednosti te djelatnosti kojima se održava ili uspostavlja prirodna ravnoteža.

NP Plitvička jezera naš su najstariji nacionalni park. *Znate li koji je najstariji nacionalni park na svijetu?* Iako je zaštita Plitvičkih jezera inicirana još 1914. godine, nacionalnim parkom proglašena su 1949. godine, a 1979. godine uvrštena su u popis Svjetske prirodne baštine pod zaštitom UNESCO-a. U tom nacionalnom parku zaštićen je hidrološki, krški kompleks 16 jezera u gornjem toku rijeke Korane, među kojima se veličinom ističu Kozjak i Prošće. Turistički su, svakako, najatraktivniji međujezerski vodopadi te vodopad rijeke Plitvice, koji se obrušava sa 72 m visine.

NP Paklenica smješten je na primorskoj strani južnog Velebita. Nacionalnim parkom proglašen je 1949. godine iako je pod zaštitom bio još od 1928. godine. Paklenica je poznata po kanjonima Male i Velike Paklenice, koji su danas iznimno atraktivni za penjače.

NP Risnjak proglašen je nacionalnim parkom 1953. godine, a obuhvaća 30 km² šumskog prostora istoimenog masiva u Gorskem kotaru, gdje je uočena najveća kon-

centracija vegetacijskih vrijednosti, posebice šumskih. Naziv je dobio po risu, europskoj divljoj mački koja živi na tom području.

NP Mljet smješten je na zapadnoj trećini istoimenoga južnodalmatinskog otoka. Nacionalnim parkom proglašen je 1960. godine, i to zbog specifične obalne razvedenosti (Veliko i Malo jezero) te izrazite šumovitosti otoka, s dominantnim autohtonim alepskim borom.

NP Kornati proglašen je nacionalnim parkom 1980. godine. U tom nacionalnom parku zaštićena je najgušća otočna skupina u Sredozemlju, koju čini 89 otoka, otočića

Plitvička jezera – naš najstariji i najposjećeniji nacionalni park

Samarske stijene

ča i hridi poredanih uglavnom u četiri niza, u dinarskom smjeru pružanja. Nacionalnom parku pripada stotinjak otoka i okolni akvatorij pa je taj nacionalni park iznimno atraktivn mnogobrojnim nautičarima.

NP Brijune čini skupina od 14 otoka uz jugozapadnu obalu Istre. Pod zaštitom je od 1983. godine. Specifičnost su brijunskog otočja pejzažni parkovi, atipični za primorje, sa safari-parkom. Osim prirodne baštine, štiti se i kulturno-povijesna baština, koja seže od neolitika preko ilirskog i rimskega razdoblja sve do suvremenog doba.

NP Krka obuhvaća dvije trećine toka rijeke Krke, koji je najvećim dijelom ujezeren, s dva najrazvedenija slapišta – Roškim slapom i Skradinskim bukom. Specifičnost je i Visovačko jezero s istoimenim otočićem na kojem se nalazi samostan. Nacionalni park proglašen je 1985. godine.

NP Sjeverni Velebit najmlađi je hrvatski nacionalni park, proglašen 1999. godine. Prije proglašenja bio je pod zaštitom kao dio parka prirode Velebit. U tome nacionalnom parku zaštićene su mnogobrojne geomorfološke posebnosti naše najveće planine, ali i bogatstvo biljnog i životinjskog svijeta, posebice endemičnih vrsta.

PARKOVI PRIRODE

Park prirode je prirodno ili dijelom kultivirano područje s naglašenim ekološkim, estetskim, turističkim i rekreativskim vrijednostima. U njemu su dopuštene djelatnosti kojima se ne ugrožavaju njegova obilježja i funkcije.

U Hrvatskoj postoji 11 parkova prirode. To su: **Velebit**, koji je proglašen i rezervatom biosfere pod zaštitom UNESCO-a; **Kopački rit**, poplavno područje u jugoistočnoj Baranji; **Medvednica**, u sjevernom zaledu Zagreba; **Biokovo**, u Makarskom primorju, s impresivnim vrhovima sasvim blizu moru; **Lonjsko polje**, veliko vlažno mo-

čvarno područje jugoistočno od Siska s većom kolonijom bijelih roda i divljih konja; **Telaščica**, duboko uvučeni zaljev u jugoistočnom dijelu Dugog otoka; **Zumberak – Samoborsko gorje**, sa slikovitim smjenom šumskih i otvorenih prostora; **Papuk**, s raznolikim geološkim sastavom; **Učka**, s vrijednim vegetacijskim pojavama; i **Vransko jezero**, plitko jezero u zaledu Biograda na Moru, koje obiluje ribom i pticama močvaricama. Posljednji je proglašen park prirode **Lastovsko otočje** koji čini skupinu od 44 otoka, otočića i hridi među kojima se veličinom ističu Lastovo i Sušac te pripadajući akvatorij.

STROGI REZERVATI

Strogi je rezervat područje u kojem je priroda nepromjenjena ili je neznatno promijenjena ljudskom djelatnošću. U njemu je zabranjena svaka djelatnost koja bi mogla narušiti prirodu. U Hrvatskoj su dva stroga rezervata:

Bijele i Samarske stijene. Strmi, visoki i stjenoviti oblici odijeljeni provaljama i brojnim pukotinama smješteni su na Velikoj Kapeli. **Hajdučki i Rožanski kukovi** na Velebitu dio su Nacionalnog parka Sjeverni Velebit.

SAŽETAK

Zakonom o zaštiti prirode u Republici Hrvatskoj predviđeno je devet oblika zaštite, od kojih se važnošću ističu nacionalni parkovi, parkovi prirode i strogi rezervati.

U Republici Hrvatskoj osam je nacionalnih parkova: Plitvička jezera, Paklenica, Risnjak, Mljet, Kornati, Brijuni, Krka i Sjeverni Velebit.

Parkova prirode ima jedanaest: Velebit, Kopački rit, Medvednica, Biokovo, Lonjsko polje, Telašćica, Žumberak – Samoborsko gorje, Papuk, Učka, Lastovsko otočje i Vransko jezero kraj Biograda na Moru.

Strogi su rezervati Bijele i Samarske stijene na Velikoj Kapeli te Hajdučki i Rožanski kukovi na Velebitu.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Nabrojite oblike zaštite prirode prema Zakonu o zaštiti prirode.
2. Definirajte nacionalni park i izdvojite posebnosti svakog od njih. Pokažite ih na zemljovidu.
3. Definirajte park prirode i svaki pokažite na karti.
4. Definirajte strogi rezervat i navedite ih.

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

ARBORETUM TRSTENO

Arboretum Trsteno smješten je u istoimenom naselju 20-ak km zapadno od Dubrovnika uz jadransku magistralu. Sagrađen je na krškoj terasi 20 m iznad mora. Arboretum je nastao iz parka koji je okruživao ljetnikovac obitelji Gučetić-Gozze iz 1502. godine te je najstariji primjer vrtne arhitekture u Hrvatskoj. Arboretumom dominiraju razvijena stabla lovora, mnogobrojnih vrsta palma, eukaliptusa, kaktusa i razvijeno stablo kamforovca. Površina parka iznosi 1,8 ha, ali je zaštićeno i okolno područje te je ukupna zaštićena površina čak 20,55 ha. Arboretum Trsteno zaštićen je od 1962. godine kao spomenik parkovne arhitekture.

Usred mjesta Trsteno u blizini arboretuma nalaze se dvije platane zaštićene kao spomenici prirode. Stare su više od 400 godina i velebnih su dimenzija. Visina im je približno 50 m, promjer stabla u prsnjoj visini iznosi 4 m, a opseg oko 12 m. Primjerici su to danas u Europi iznimno rijetke orijentalne platane.

ARBORETUM OPEKA

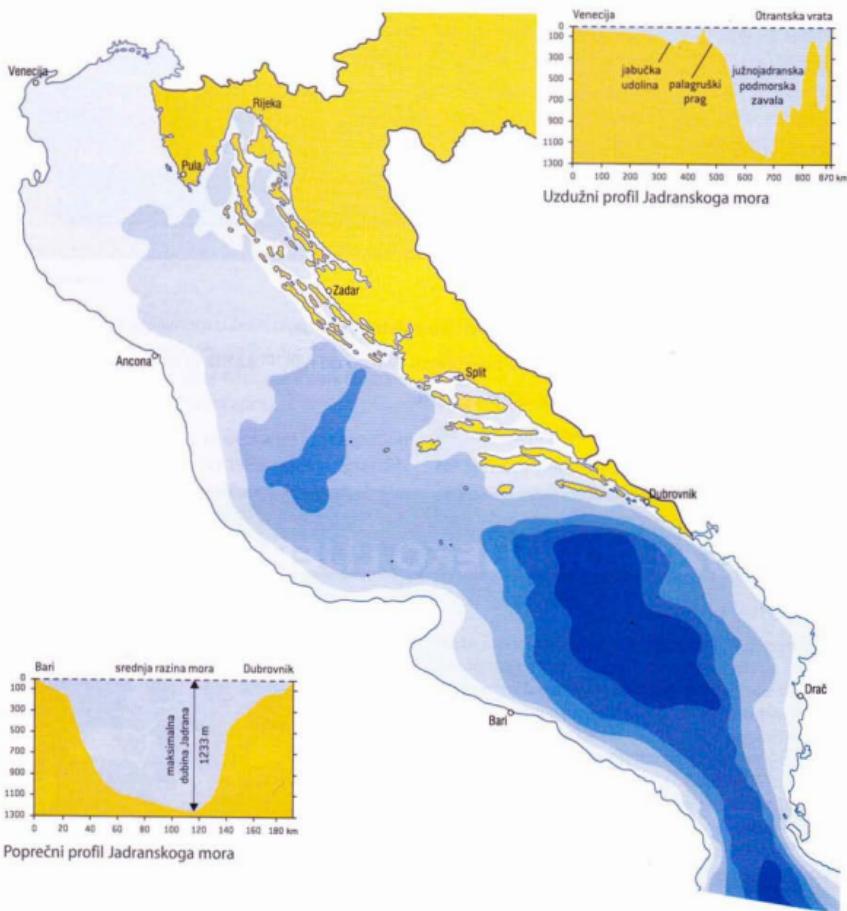
U okolini Varaždina, u neposrednoj blizini naselja Viničke, nalazi se arboretum Opeka, smješten uz istoimeni dvorac. Dvorac je sagrađen 1647. godine. Pripadao je obitelji Drašković, a poslije obitelji Bombelles,

Arboretum Trsteno

koja je osnovala današnji park. Prvo uređenje parka spominje se oko 1700. godine. Arboretum je zasadjen na najnižim obroncima Maceljskoga gorja na kontaktu s dravskom ravninom. Osnova je arboretuma prirodna šuma hrasta kitnjaka i pitomog kestena u zaledu dvorca. Podno dvorca je otvorena ravnica s umjetnim jezerom uređena kao engleski park. Opeka je danas znanstveni arboretum i rasadnik domaćih i egzotičnih vrsta drveća. U arboretumu ima više od 250 vrsta drveća i grmlja, od čega je polovica crnogorična. Smješten je na površini od 52 ha, a zaštićen je od 1947. godine kao spomenik prirode i vrtne arhitekture.

Prirodno-geografska obilježja Jadranskog mora

Jadransko more

Što označava pojam svjetskog mora?

Zašto kažemo da je Jadransko more tip zatvorenog mora?

Odredite na zemljovidu države koje izlaze na Jadransko more.

Zaljev Zavratnica – primjer izrazite razvedenosti obale Jadranskog mora

NAJSJEVERNIJI DIO SREDOZEMLJA

Jadransko je more prostran zaljev između Apenina i Dinarida. Najsjeverniji je uvučeni dio toplog mora prema europskom kopnu.

Nastanak Jadranskog mora veže se uz razdoblje holocena i uz transgresiju mora za prosječnih 121 m (± 5 m), čime je potopljena i jadranska potolina. Posljedica je transgresije plitko more, čija dubina u čak dvije trećine Jadranskog mora iznosi manje od 200 m, dakle pripada Šelfu. *Prisjetite se što je Šelf.* Sjeverozapadni dio Jadrana uglavnom je plići od 200 m, a jugoistočni je dio mnogo dublji i poznat pod nazivom južnojadranska potolina. U njemu je izmjerena i najveća dubina Jadranskog mora, koja iznosi **1233 m**. *Nadite je na zemljovidu.* Jadransko more izduženo je u smjeru sjeveroistok – jugozapad

870 km zračne duljine. Prosječna mu je širina 160 km, a na najširem dijelu iznosi 217 km.

Površina Jadranskog mora iznosi $138\,595 \text{ km}^2$, a obujam $34\,836 \text{ km}^3$. *Prisjetite se nastanka Jadranskog mora u današnjem obliku.* Poslijedicom transgresije možemo smatrati i razvedenost hrvatskog dijela jadranske obale. Hrvatska ima 1246 otoka, otočića i hridi. Tako velik broj otoka povećava i ukupnu duljinu obale, što je važno za naseljavanje i za turističko iskorištavanje. Duljina morske obale Hrvatske iznosi 6278 km. Duljina kopnenih obala iznosi 1880 km ili 30 %, a obala otoka duga je 4398 km ili 70 % ukupne obale.

Velika razvedenost omogućuje Hrvatskoj suverenitet nad $31\,067 \text{ km}^2$ mora.

FIZIČKA SVOJSTVA JADRANSKOG MORA

Temperatura mora važno je svojstvo o kojem ovise mogućnost iskorištavanja mora za pomorstvo, turizam i ribarstvo. Mjerenja su pokazala da je Jadransko more ljeti ujednačene temperature površinske vode. Ljetne hidroizoterme iznose od 22°C do 25°C , što znači da je

more toplo i iznimno pogodno za turističku valorizaciju. U zimskom dijelu godine izraženje su razlike u površinskim temperaturama između sjeverozapadnog dijela, gdje se zbog jačeg utjecaja hladnog kopna na plitko more temperatura može spustiti i do 5°C , i jugoistočnog

dijela, koji može biti mnogo toplij pa zimske hidroizotermne iznose do 15 °C. Temperatura dubinske vode nije viša od 11 °C.

Slanost ili salinitet vode Jadranskog mora u prosjeku iznosi 38 ‰, što ga svrstava u skupinu vrlo slanih mora. *Klikom se soli može dobiti isušivanjem 1 kg jadranske vode?*

Salinitet ovisi o mnogo čimbenika i nije ujednačen u svim dijelovima mora. Općenito vrijedi da se slanost povećava prema jugu. Najmanje su slani prostori na ušćima rijeka, zbog dotoka slatke vode s kopna, te ondje gdje su brojnije vrušlje. Na tim mjestima slanost može biti manja od 30 ‰.

Turističkoj atraktivnosti mora pridonosi i njegova **prozirnost**. Ona se povećava prema jugu i pučini. Prosječna prozirnost Jadrana iznosi od 20 do 33 m, a maksimalna prozirnost izmjerena je na pučinskom dijelu i iznosi 56 m. Ona je pokazatelj čistoće mora, ali i biološkog siromaštva.

Prozirnost može biti narušena i pojavom cvjetanja mora. Riječ je o periodičkoj pojavi pretjeranog razvoja planktona, koja je izražena u sjevernom dijelu Jadrana zbog slijevanja otpadnih voda, koje sadrže mnogo nitrata i fosfata. *Koja rijeka najviše zagadjuje Jadran?*

Pretežito **modra boja** Jadranskog mora važna je prednost za turističko iskorištavanje jer more čini iznimno privlačnim, ali u kombinaciji s prozirnošću znak je biološkog siromaštva, i to u kvantitativnom smislu, čemu pridonosi i vapnenacka podloga siromašna fosfatima. Boja je svojstvo koje je iznimno promjenjivo i ovisi o nizu čimbenika, od kojih su važni podloga, okolna vegetacija, vremenske prilike, bogatstvo biljnog i životinjskog svijeta u moru i sl.

Bišćevo, Modra špilja

S koeficijentom razvedenosti 4,5 Pag je najrazvedeniji hrvatski otok

- Morske mijene u Jadranskom moru nisu pod dominantnim utjecajem privlačne sile Sunca i Mjeseca, nego ovise o strujanju mora. Plimni val rasprostire se kružno i potrebno je 12 sati da obide Jadranovo more. Pojava kružnog rasprostiranja plimnog vala zove se amfidromija.

Morske struje
u Jadranskom moru

GIBANJA MORSKE VODE

Morske struje su horizontalna gibanja morske vode. Smjer im je obratan od smjera kazaljke sata zbog utjecaja Zemljine rotacije. Morske struje Jadranskog mora dio su sustava strujanja Sredozemnog mora. U Jadranu su struje s juga ulaze kroz Otrantska vrata i kreću se uzduž istočne obale. S obzirom na to da je ta obala razvedenija, morske su struje sporije, a donose i topliju vodu od one u Jadrani te ih smatramo toplima. Na sjeverozapadnom dijelu Jadrana one zakreću i uz talijansku obalu vraćaju kao brze, ali hladne struje. *Koja vrsta vjetra prouzročuju nastanak morskih struja?*

Morske mijene u Jadranskom moru ovise ponajprije o prolasku plimnog vala koji dolazi kroz Otrantska vrata i u

toku 12 sati obide cijeli Jadran. Plimne amplitudine nisu ujednačene i iznose od 25 cm u južnom do 80 cm u sjevernom dijelu. *Koje sile prouzročuju nastanak morskih mijena?*

Morski valovi su površinska gibanja morske vode prouzročena najčešće vjetrom. Vrlo su rijetka razdoblja kad nema valova. Visina vala ovisi o snazi, to jest o brzini vjetra, ali i o duljini prostora na kojem se razvija vjetar. Velike valove podiže bura, no najveće podiže jugo jer ono zbog smjera puhanja ima najveći „zalet“. Najveći izmjereni valovi bili su visoki do 15 m. Valovi uvelike otežavaju plovidbu, posebice kad bura puše u obalnoj zoni, pa se plovidba često mora prekinuti. *Prisjetite se gdje su na obali najjači udari bure.*

SAŽETAK

Jadransko more nastalo je transgresijom mora nakon posljednjega ledenog doba za prosječno 121 m (± 5 m).

Jadransko je more plitko jer su tri četvrtine mora pliche od 200 m (šelf), a najveća dubina izmjerena je u južnojadranskoj potolini i iznosi 1 233 m.

Obala je izrazito razvedena i ukupno duga čak 6 278 km.

Jadransko je more toplo, slano, visoke prozirnosti te pretežito modre boje što upućuje na bioško siromaštvo.

Morske struje uz hrvatsku obalu su tople i spore, a uz talijansku hladne i brze.

Morske mijene slijede smjer morskih struja, a plimna amplituda iznosi od 25 do 80 cm

Visina valova ovisi o snazi vjetra, a najviše valove podižu jugo i bura.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Objasnite nastanak Jadranskog mora u današnjem obliku.
2. Koje su prednosti razvedenih obala?
3. Kakav je utjecaj fizičkih svojstava Jadranskoga mora na njegovo gospodarsko iskorištavanje na hrvatskoj obali?
4. Objasnite kretanje morskih struja u Jadranu.

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

Limski zaljev, smješten na zapadnoj obali Istre, jedno je od najljepših prirodnih bogatstava istarskog poluotoka. Često ga se naziva i Limskim kanalom ili Limskim fjordom, no ni za jedan od tih naziva nema opravdanja. Limski je zaljev potopljenja kanjonska dolina koja se proteže sve do središnje Istre. Potopljeno je 10 km doline s najvećom dubinom od 30 m i širinom zaljeva od 600 m na najširem dijelu.

S obje strane duž zaljeva uzdižu se strme padine do 100 m visine. Upravo su one dobar primjer važnosti ekspozicije za nastanak i razvoj vegetacije. Sjeverni su obronci južno eksponirani i samim time topliji. Na njima se razvila vazdazelena makija hrasta crnike tipičnih mediteranskih obilježja. Južni obronci, sjeverne ekspozicije, hladniji su i na njima se razvila submediteranska listopadna vegetacija hrasta medunca i bijelograha.

Sam naziv Limski zaljev dolazi od latinske riječi limes u značenju „granica“ jer je taj zaljev bio prirodna granica između dviju rimske pokrajine vezanih uz grada Poreč i Pulu. Duž zaljeva u ilirskom su razdoblju građene gradine, a s južne strane se nalazi Romual-

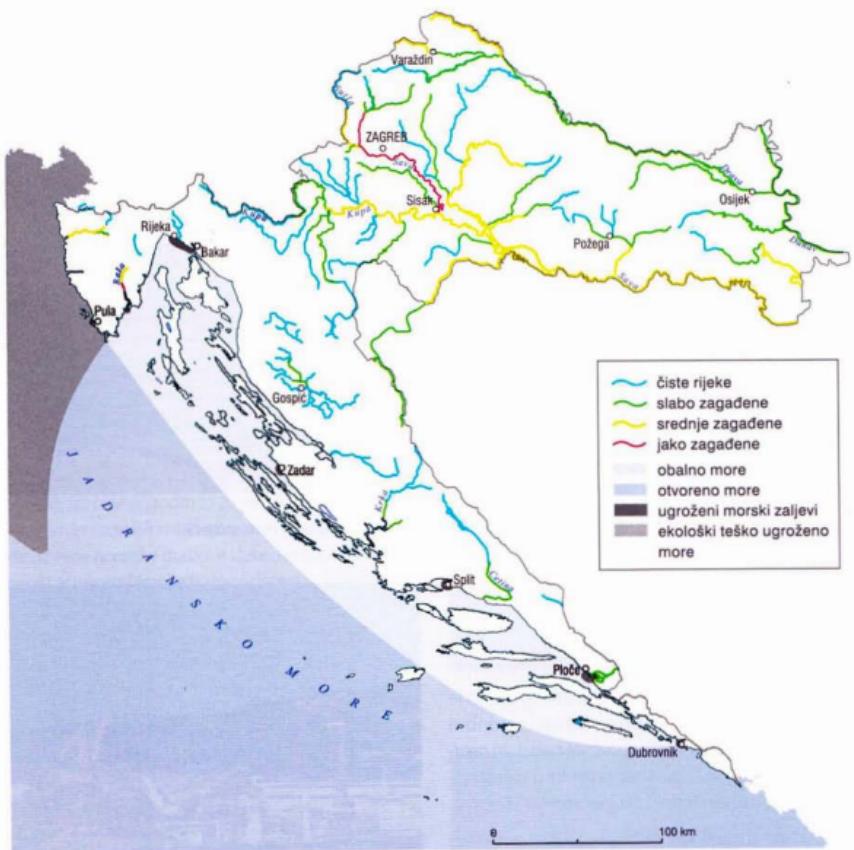

Limski zaljev

dova pećina. Naziv je dobila prema svećeniku Romualdu, koji je živio pustinjačkim životom, a smatra se i osnivačem samostana sv. Mihovila. U pećini su se tijekom 11. st. i poslije održavali crkveni obredi. Danas je uređena za turističke posjete.

Zbog podzemnih izvora slatke vode na dnu zaljeva voda je djelomično bočata. Zbog prirodnih i estetskih vrijednosti Limski zaljev ima status zaštićenog krajolika te nisu dopuštene nikakve vodene aktivnosti kojima bi se narušio prirodni sklad.

Litoralizacija i ekološki problemi Jadranskog mora

Zagađenost mora i rijeka u Hrvatskoj

Koje su prednosti položaja zemlje na obali mora?

Navedite, iz vlastitog iskustva, pogodnosti Jadranskog mora za turizam.

Popričajte o temi Kako uskladiti gospodarski razvoj primorskoga prostora sa suvremenim ekološkim normama.

TISUČLJETNA POMORSKA TRADICIJA

Izlaz države na more velika je prednost za gospodarski razvoj. Izlaz na Jadransko more za Hrvatsku je od najranijih povijesnih razdoblja bio vrlo važan. **Pomorska tradicija** na obali Jadranskog mora vrlo je duga i seže sve do ilirskog razdoblja. *Znate li koje je ilirsko pleme imalo najrazvijenije pomorstvo?* Pomorska tradicija nastavljena je tijekom antičkog razdoblja, a Hrvati je, došavši na ove prostore, preuzimaju od autohtonog stanovništva i razvijaju do današnjih dana. Provođbita je plovidba bila usmjerena na **uzdužnu plovidbu**, zaklonjenu od jakih udara bure i juga, što je omogućio dalmatinski tip obale. *Prijeđite se tog tipa obale.* S napretkom znanosti i brodogradnje grade se sve veći i izdržljiviji brodovi, a s razvojem parobroda u 19. stoljeću brodovi postaju neovisni o vremenskim prilikama. *Koje su još prednosti parobroda pred jedrenjacima?* Sve je to omogućilo intenzivniju plovidbu, posebice poprečnu, usmjerenu prema Italiji. Italija je bila gospodarski razvijenija država pa je intenziviranje plovidbe i međusobne trgovine ovisilo o razvoju talijanskoga gospodarstva. S našeg područja izvozili su se poljoprivredni proizvodi, kvalitetan kamen, drvo i stoka, a s talijanske strane dolazili su obrtnički, manufakturni i industrijski proizvodi te žitarice.

Starohrvatski brod iz 10. stoljeća

LITORALIZACIJA

Litoralizacija je proces okupljanja stanovništva, društvenog i gospodarskog života na obalama mora. To je suvremeniji proces kojim se nastoje iskoristiti prednosti obalnog položaja. *Razmislite i odgovorite koje su to prednosti?* Na hrvatskoj obali litoralizacija se vidi u industrijalizaciji i u razvoju obalnih gradova, pomorstva i turizma. Obalni gradovi imaju dugu tradiciju i u njima se neprestano povećava broj stanovnika. Ribarstvo, pomorstvo i trgovina gospodarske su grane koje su omogućivale kontinuitet naseljenosti, a danas su upotpunjene i raznovrsnim uslužnim djelatnostima, posebice turizmom. Na hrvatskoj obali postoji niz lučkih gradova, od kojih **Pula, Rijeka, Zadar, Šibenik, Split, Ploče i Dubrovnik** mogu primiti i najveće brodove. Njihova lučka funkcija upotpunjena je industrijom, posebice onom koja se temelji na uvezenim sirovinama. *Zašto baš te vrste industrije?* U novije vrijeme turizam postaje glavnim pokretačem razvoja obalnog prostora. Mnoga obalna naselja, bez obzira na veličinu, počinju graditi smještajne kapacitete za

Hrvatska ima dugogodišnju tradiciju u gradnji brodova

turiste. Iako turistička tradicija postoji još od kraja 19. st., najintenzivniji je razvoj turizma u posljednjih tridesetak godina. Iz tog doba potječe većina smještajnih kapaciteta građenih za potrebe masovnog turizma, koji svojim izgledom često narušavaju prirodni okoliš. U usporedbi s turističkim zemljama zapadnog Sredozemlja, hrvatska

obala još nije preopterećena gradnjom, no posljednji je trenutak za prelazak na održivi turistički razvoj uskladen s ekološkim standardima, potencijalima prirodne sredine i potrebama suvremenih turista. *Jeste li čuli za robinzonski turizam?*

EKOLOGIJA – TREND ILI POTREBA

Zbog veće koncentracije stanovništva i posebice, industrije na obali su sve izraženiji **ekološki problemi**. Oni su ponajviše vezani uz veće gradove i industrijska postrojenja. Analiza kakvoće vode u Jadranskom moru pokazuje da je najveći dio mora, i to onaj pučinski, u kategoriji **izvorne čistoće**. Najveći je dio hrvatskog obalnog mora u kategoriji **smanjene kakvoće** zbog onečišćenja koje potječe iz kućanstva, uz izraženje zagađenje tijekom turističke sezone. Krajnji sjeverozapadni dio Jadrana (sjeverozapadno od linije Pula – Ancona) pripada kategoriji **kritične zagađenosti**. To je prostor opterećen velikim priljevom zagađenja iz sjeverne Italije, najrazvijenijeg dijela države (Padska nizina, Venecijanska laguna, Tršćanski zaljev). *Što bi se dogodilo sa zagađenošću hrvatske obale da je smjer morskih struja obratan?* Iste su kategorije i vode uz veće hrvatske gradove i luke. Iako voda ima sposobnost **autopurifikacije** (samoočišćenja), intenzitet zagađenja uvelike nadmašuje tu sposobnost mora. Jedini je način borbe za smanjenje zagađenosti koordinirana akcija svih zemalja koje izlaze na obalu Jadrana. Kao što je svjetsko more jedno, tako su i ekološki problemi zajednički. Iako sve zemlje nisu jednaki zagađivači, nitko se ne može obraniti od zagađenja. *Jeste li čuli za neki ekološki projekt na našoj obali?*

Gradnja velikih smještajnih kapacita prisutna je na cijeloj jadranskoj obali (Njivice)

Luka Ploče

Luka i brodogradilište u Puli

- Cvjetanje mora ili „morski snijeg“ popularni je naziv za bujan razvoj jednostaničnih planktonskih algi zbog kojih more postane mutno. U Jadranskom moru ta se pojava bila je od 1988. godine, posebice u prostorima većeg zagađenja nitratima i fosfatima, potrebnima za njihov rast i razvoj. Cvjetanje mora može biti pogubno za riblji svijet jer se sluz ribama lijepi za škrge.

SAŽETAK

Pomorstvo na obalama Jadranskog mora ima tisućljetu tradiciju, u koju se po dolasku na ove prostore uključuju i Hrvati.

Litoralizacija je proces okupljanja stanovništva, društvenoga i gospodarskoga života na obalama mora, a vidljiva je u razvoju gradova i lučkih funkcija, u industrijalizaciji i razvoju turizma.

S jačanjem industrijalizacije povećavaju se i ekološki problemi, u čijem rješavanju moraju sudjelovati sve jadranske zemlje.

Najveći dio Jadranskog mora ima čisto more, a najugroženiji su obalni prostori uz veće lučke gradove te sjeverozapadni dio Jadrana, i to zbog velikog zagađenja koje donosi rijeka Po i njezini pritoci.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Kakav je bio utjecaj razvoja brodogradnje na plovidbu Jadranom?
2. Objasnite povijesne i suvremene mogućnosti razvoja poprečne trgovine između Hrvatske i Italije.
3. Što je litoralizacija?
4. Pokažite na geografskoj karti najveće hrvatske luke.
5. Objasnite utjecaj turizma na razvoj obalnog prostora.
6. Pokažite na geografskoj karti zone kritične zagađenosti Jadranskog mora.
7. Što je autopurifikacija?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

Sredozemna medvjedica (*Monachus monachus*) zvana i morski čovik, jedna je od najugroženijih životinjskih vrsta na svijetu. Pretpostavlja se da ih je na svijetu samo 350. Na našem su području malobrojne. O važnosti očuvanja preostalih jedinki govore i kazne za njihovo uznemiravanje ili ubijanje, visoke 100 000 kn.

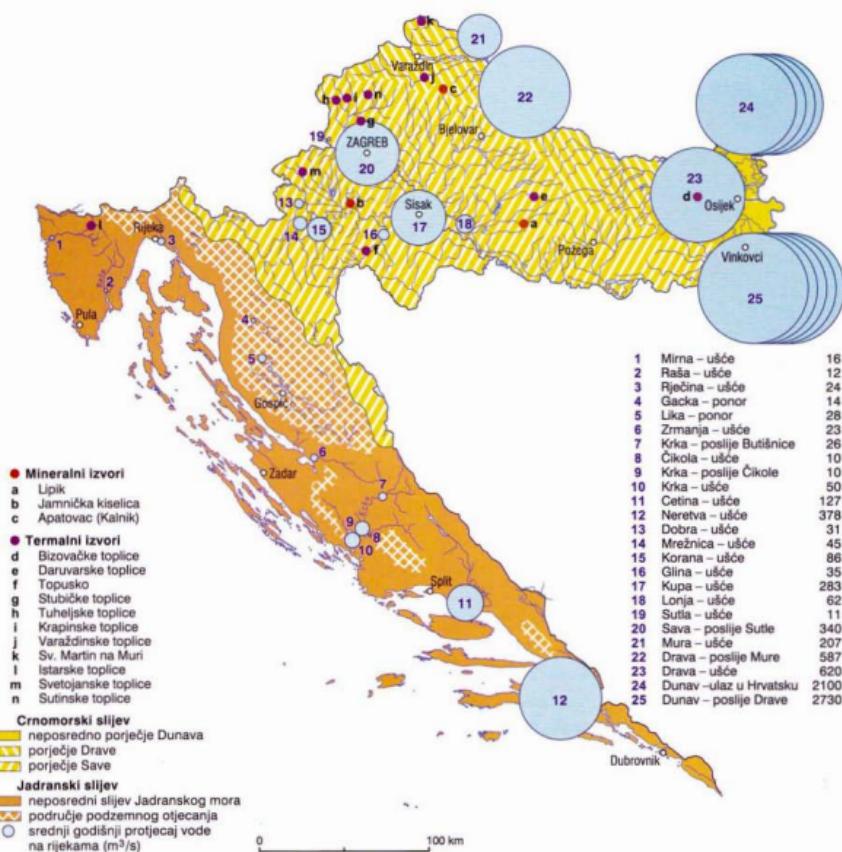
Sredozemne medvjedice jedini su tuljani koji žive u toplim vodama sjeverne polutke. Tijelo im je prilagođeno životu u vodi i teško se kreću na kopnu. Sredozemna medvjedica ima velike okrugle oči i 30 ostrih zuba. Na prednjim perajama ima vrlo razvijene pandže, a na stražnjim su perajama slabije razvijene. Dlaka joj je kratka, gusta i kruta, različitih nijansi tamnijih boja. Oko nozdrva i iznad oka ima svjetlijie

Sredozemna medvjedica

opipne dlake. Sredozemne medvjedice narastu do tri metra i postignu težinu i do 400 kg. Dožive do 40 godina starosti, a hrane se isključivo ribom, glavonošcima i rakovima.

Obilježja i važnost tekućica

Rijeke u Hrvatskoj

OSNOVNI ELEMENTI TEKUĆICA

sliv	udio u površini	udio u broju tokova
jadranski	42 %	38 %
crnomorski	58 %	62 %

Sljevovi prema udjelu u površini i broju tokova

Što je razvodnica?

Promotrite je na zemljovidu i razmislite zašto se proteže upravo ovim područjem.

Prema kojim morima otječu hrvatske rijeke?

Koja rijeka odvodnjava vodu kontinentskog prostora?

Kako se određuju lijevi i desni pritoci?

Rijeka Sava, najduža hrvatska rijeka

Voda je prijeko potrebna za svakodnevni život čovjeka. Osim što gradi sva živa bića ona je nužna za održavanje ekosustava svakog područja. Veza čovjeka i vode vidi se i u naseljavanju prvih ljudi uz riječne tokove, gdje su nastale neke od najstarijih kultura. *Prisjetite se nekih primjera.* U suvremenom svijetu, posebice onom izrazite industrijaliziranosti, sve je manje vode, osobito čiste, te ona postaje sve važnijim bogatstvom za budućnost. U sve se manje dijelova svijeta prirodna voda može koristiti za piće stanovništva, a sve je češće nalazimo u boca- ma na policama trgovina. Hrvatska pripada maloj skupini zemalja koje se mogu povahiliti vodenim bogatstvom i relativno visokom kvalitetom prirodnih voda. To je posljedica hidrogeoloških i hidrometeoroloških prilika. Sastav stijena kontinentskog prostora svojom vododrživošću omogućava nastanak razgranate površinske riječne mreže. Hidrogeološke prilike gorskog i primorskog prostora mnogo su složenije. Dominacija vapnenca, uz postojanje površinske, omogućava i nastanak podzemne mreže tekućica. *Koje svojstvo vapnenca to omogućava?* Tako gotovo 1/3 površine Jadranskog slijeva pripada zatvorenome krškome slijevnom području bez jasnog otjecanja vode. To dovodi i do problema određivanja podzemne razvodnice. Rijeke koje potpuno ili djelomično teku ispod površine nazivamo ponornicama. Istraživanjima je utvrđeno slijevanje nekih od njih prema moru kroz izvore na morskom dnu koje nazivamo vruļjama, no mnogo je još nepoznatih i neistraženih podzemnih

tokova. Hidrometeorološki uvjeti određuju riječni režim pojedine rijeke. **Riječni režim** pokazuje promjene vodo-staja tijekom godine kao posljedicu različite opskrbe rije-ka vodom. Tako se većina rijeka kontinentskog prostora opskrbljuje ponajprije padalinskim, a zatim vodama na- stalim otapanjem snijega. Stoga govorimo o pluvijalno-nivalnom ili kišno-snežnom riječnom režimu, s maksimalnim vodostajima u proljeće i jesen. Karakterističan je za sve rijeke osim Drave, koja ima nivalno-pluvijalni (snježno-kišni) riječni režim zbog izvora visoko u talijanskih Alpama te joj je cijele godine vodostaj relativno ujednačen. Za primorski prostor Hrvatske karakterističan je mediteranski pluvijalni (kišni) riječni režim, s maksimalnim vodostajima u vrijeme zimskih padalina. Iznimka je rijeka Neretva, čiji je nivalno-pluvijalni riječni režim posljedica meteoroloških prilika u izvorišnom prostoru dinarskih planina Bosne i Hercegovine.

Prostor Hrvatske pripada dvama sljevovima. *Što je slijev?* Najveći dio voda pripada crnomsorskom slijevu (62 %), koji zauzima više od polovice teritorija Hrvatske (58 %). Prema Jadranskoj moru odvodnjava se 42 % površine Hrvatske, ali samo 38 % tekućica. *Koji su torm razlozi?* Ovakva je podjela izvršena na temelju površinskih tokova, a razvodnica prolazi najvišim predjelima dinarskih planina. S obzirom na to da su uz obalu visoke planine, a razvodnica je blizu obale Jadranskog mora. Najviše se obali približila kod mjesta Mrzle Vodice, na samo 10,4 km, a nalazi se na 1071 m visine.

RIJEKE CRNOMORSKOG SLIJAVA

Najveći dio voda kontinentske Hrvatske odvodnjava se prema Crnomorju. Rijeke su duge, a riječna je mreža razvijena. U središnjoj je Hrvatskoj riječna mreža razgranatija, a prema istoku broj se rijeka smanjuje. Od niza rijeka ovoga područja svojom se dužinom, ali i važnošću ističu tri najveće rijeke – Sava, Drava i Dunav.

Sava je rijeka koja ima najduži tok u Hrvatskoj. Njezin je izvor u susjednoj Sloveniji. Nastaje od dvaju manjih alpskih tokova – Save Dolinke i Save Bohinjke. Na svom toku kroz Hrvatsku u dužini od 562 km uglavnom ima obilježja donjeg toka s karakterističnim širokim koritom i meandriranjem. Što je meandar? Ušće rijeke nalazi se u Srbiji, gdje se ulijeva u Dunav. Većim je dijelom svojeg toka granična rijeka prema Bosni i Hercegovini. Najveći desni pritoci Save u Hrvatskoj jesu Kupa i Una, a od lijevih se izdvajaju Česma i Orljava. Kupa je najduža rijeka s izvorom i ušćem na teritoriju Hrvatske. *Nadite ih na zemljovidu.* Iskorištavanje rijeke Save otežano je njezinim graničnim položajem i obilježjima riječnog režima. Tako je plovidba moguća nizvodno od Siska, ali se relativno slabo koristi zbog graničnog položaja rijeke i nepostojanja veze savskoga riječnog puta s onima Drave i Dunava preko hrvatskog teritorija. Bujičast tok s maksimalnim vodostajima u travnju i svibnju te minimalnim u rujnu i listopadu ne omogućava ni iskorištavanje njezinih hidropotencijala.

Drava protječe sjevernim dijelovima Hrvatske u dužini od 305 km. Najvećim je dijelom toka kroz Hrvatsku granična rijeka prema Mađarskoj. Izvorište je rijeke u talijanskim Alpama, a ulijeva se u Dunav u Hrvatskoj u polojnom području Kopačkoga rita. Najveći joj je pritok Mura. *Odredite je li Mura lijevi ili desni pritok Drave.* Zbog kopnjenja snijega u Alpama Drava ima nivalno-pluvijalni riječni režim s maksimalnim vodostajem u lipnju. Taj riječni režim omogućava iskorištavanje njezina hidropotencijala. Dosad su sagrađene tri hidrocentrale, a u planu ih je još nekoliko. Drava je plovna samo u svom donjem toku, nizvodno od Donjeg Miholjca, a najveća riječna luka nalazi se u Osijeku.

Dunav je granična rijeka prema Srbiji. Odvodnjava sve rijeke kontinentskog područja. Hrvatskom protječe u dužini od 188 km. Izvor mu je u Njemačkoj, u Schwarzwaldu, a ulijeva se u Crno more. Iako je periferno položen na teritoriju Hrvatske, važnost mu je velika jer omogućava Hrvatskoj izlaz na transkontinentalni riječni plovni put od obala Sjevernog do obala Crnog mora, koji je omogućen gradnjom kanala Rajna – Majna – Dunav. *Nadite ga na zemljovidu Europe.*

Rijeka	Duljina u RH (km)	Ukupna duljina (km)	Izvor	Ušće
Sava	562	945	Slovenija	Dunav
Drava	305	707	Italija	Dunav
Kupa	296	296	Hrvatska	Sava
Dunav	188	2 857	Njemačka	Crno more
Bosut	151	186	Hrvatska	Sava

Pet najdužih riječnih tokova Hrvatske

Izvor: www.dzs.hr, Statistički ljetopis 2013.

Rijeka Drava

Rijeka Orljava

RIJEKE JADRANSKOG SLJEVA

Za rijeke primorskog prostora karakteristična je mala dužina, naglašeni pad i mali broj pritoka, a sama riječna mreža slabije je razgranata. Za nastanak i obilježja rijeka primarne je važnosti podloga. Najveći dio rijek nastaje na flisnoj podlozi, a na vapnenačkoj je česta pojava ponornica s izraženom podzemnom cirkulacijom. Na površini se mogu održati samo rijeke s većom količinom vode. Često je riječ o rijkama koje se vodom opskrbljaju u vlažnijim prostorima od onih kojima protječu. Nazivamo ih **alogenim tekućicama**. Najveće rijeke Istre jesu Dragonja, Mirna i Raša, a od ponornica Pazinčica. Dalmatinske su rijeke dužeg toka i većih hidroenergetskih

potencijala. Naiskorištenija je **Cetina**, koja ima najduži tok, 105 km. Opskrbljuje se padalinskim vodama i podzemnim izvorima, a koristi za vodoopskrbu i proizvodnju električne energije. Rijeke **Krka** i **Zrmanja** koriste se za plovidbu u potopljenim ušćima te su na njima sagrađene hidroelektrane. Neretva je najveća rijeka istočne obale Jadranskoga mora. Plovna je do Metkovića, a važna je za navodnjavanje svoje doline i delte.

Pretpostavka je da tom slijevu pripada i većina rijeka ponornica ličkog prostora. Veličinom se izdvajaju **Lika**, **Gacka** i **Krbava** te manje ponornice poput Drežnice, Ričice, Mrežnice i Dobre.

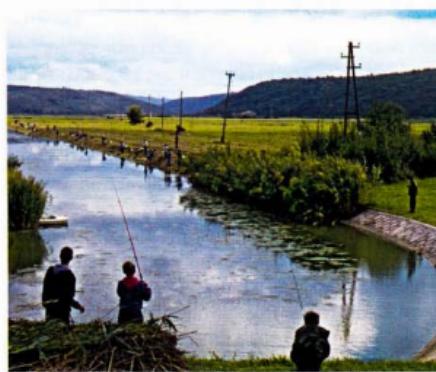
- Čistom vodom primorskih rijeka koriste se i stanovnici nekih otoka. Srednjodalmatinski se otoci tako opskrbljaju vodom rijeke Cetine. Voda se transportira cijevima postavljenima na morsko dno. Unatoč tome, domaći stanovništvo i dalje se koristi nakapnicama (gušternama) u kojima na tradicionalan način skuplja kišnicu. Za sušnih godina dodatne se količine vode otočnom stanovništvu dopremaju i specijalnim brodovima vodonoscima.

Rijeka Cetina, vrelo

Kanjon rijeke Zrmanja

Rijeka Mirna

SAŽETAK

Na bogatstvo voda utječu hidrogeološke i hidrometeorološke prilike te se u Hrvatskoj razlikuju vode kontinentskoga, gorskog i primorskog prostora.

Dinarski prostor, uz površinsku, ima izraženu i podzemnu cirkulaciju.

Riječna mreža crnomorskog slijeva odlikuje se razvijenom riječnom mrežom i duljim rijekama s obilježjima nizinskoga toka. Najvažnije rijeke su Sava, Drava, Dunav, Kupa, Bosut i Mura.

Rijeke jadranskoga slijeva su kraće, naglašenog pada, bez ili s malo pritoka. Najvažnije su: Mirna, Raša, Dragonja, Cetina, Krka, Zrmanja i Neretva.

Najvažnije plovne rijeke su Sava, Drava i Dunav. Za hidroenergetsko iskorištavanje najpogodnije su Drava, Cetina i Zrmanja.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

- Objasnite važnost vode u suvremenom svijetu.
- Na koji način hidrološke značajke utječu na bogatstvo vodom?
- Objasnite razlike u riječnom režimu između kontinentskog i primorskog prostora.
- Objasnite pojam razvodnice i na zemljovidu utvrđite pružanje razvodnice između jadranskog i crnomorskog slijeva.
- Objasnite obilježja rijeke crnomorskog slijeva i potražite ih na karti.
- Objasnite obilježja rijeke jadranskog slijeva i potražite ih na karti.
- Objasnite mogućnosti plovidbe hrvatskim rijeckama.
- Pronađite na tematskom zemljovidu najvažnije hrvatske hidroelektrane.

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

U oskudnom krškom prostoru i najmanji površinski tok znači život. Osim velike važnosti za domaće stanovništvo, krške rijeke poput Zrmanje i Krupe danas su i turistička atrakcija.

Zrmanja je po mnogima najljepša hrvatska krška rijeka. Nalazi se u prostoru sjeverne Dalmacije i ukupno je duga 69 km. Izvor rijeke nalazi se podno Velebita na visini od 395 m. Vrelo Zrmanje ljevkasta je oblika i rijeku bogato opskrbljuje vodom omogućujući joj da se probije kroz krško područje sve do svog ušća u Novigradsko more.

Krčeći si tisućama godina put prema moru, Zrmanja je oblikovala riječni tok s kanjonima i mnogobrojnim slapovima, sedrenim pragovima, siparima i šljunčanim nanosima. U gornjem toku oblikovala je 7 km široku dolinu, a nizvodno vijugajući prema ušću, pro-

bila je 200 m dubok kanjon. Svojom se ljepotom ističe Veliki buk, visok 10 m.

Izvor rijeke Krupe, pritoke Žrmanje, nalazi se kod zaseoka Mandići podno Velebita i tipa je krškog vrela. Na svom je putu Krupa oblikovala 19 slapova. Već je u samom izvorišnom dijelu rijeka skretana gradnjom kamenih rampa da bi se koristila za gradnju vodenica. Neke su i danas u funkciji poput Uroševa milna iz 1913. godine. Cijelim se tokom Krupe izmjenjuju kanjoniski dijelovi i proširenja. Ljepotom se ističe Deve terac, sedrena barjera koju čini devet sedrenih kaskada koje završavaju 13 m visokim slapom preko kojega vodi Kudin most. Most je sagrađen još krajem 19. st od sedrenih blokova i kamenih stupova koji rijeku nadsvoduju s 12 lukova.

Ostale vode na kopnu i njihova zaštita

Jezera u Hrvatskoj

JEZERO	POVRŠINA	TIJ JEZERA
Vransko (Biograd na Moru)	30,7	prirodno
Dubravsko	17,1	umjetno
Peruča	13	umjetno
Prokljansko	11,1	prirodno
Varaždinsko	10,1	umjetno

Najveća hrvatska jezera

Izvor: www.dzs.hr/, Statistički ljetopis 2013.

Nabrojite sve vrste jezera koje poznajete i navedite primjere.

Koje vam je jezero najbliže?

Znate li njegov postanak?

Na koji se način u svom kućanstvu opskrbljujete vodom?

Razmislite o tome trošite li vodu racionalno i na koji biste je način mogli štedjeti.

Najveća kriptodepresija je Vransko jezero kod Biograda na Moru, s površinom 30 km^2 . Iako je najveće, ima relativno malo vode jer mu je prosječna dubina samo 1 m, a najveća samo 4 m.

Jezera su udubine u Zemljinoj kori ispunjene vodom. Upravo prema nastanku udubljenja razlikujemo pojedine vrste jezera. Hrvatska ima relativno malo jezera i nisu velikih površina. Različita su postanka, odlikuju se iznimnom ljepotom i koriste se za različite potrebe. U primorskom prostoru nalazimo krška jezera. Mnoga su od njih **kripto-depresije** (Vransko jezero kod Biograda na Moru, Vransko jezero na Cresu...). *Prisjetite se tog pojma.*

Kod Ploča se nalaze Bačinska jezera. Čini ih 6 jezera koja su kriptodepresije. Svojom ljepotom pozornost plijene Plitvička jezera. Splet je to 16 jezera u gornjem toku rijeke Korane koja su nastala ujezeravanjem njezina korita sedrenim barijerama. Pokraj Imotskoga nalaze se Modro i Crveno jezero. Dvije su to velike krške udubine ispunjene vodom. Opskrbljuju se podzemnom vodom te im razina često varira. Potapanjem donjeg toka rijeke Krke nastalo je Prokljansko jezero, a užvodno od njega sedrenim barijerama formirano je Visovačko jezero.

Vransko jezero na Cresu ističe se svojom dubinom jer mu je površina 16 m iznad razine mora, a najveća dubina 68 m ispod razine mora. Služi kao spremnik pitke vode za stanovništvo otoka Cresa i Lošinja.

Posebnu skupinu jezera čine umjetna jezera. Nastala su radom čovjeka koji se njime koristi za različite potrebe. Najčešće je riječ o **akumulacijskim jezera**, koja služe kao spremnici vode potrebne za rad hidroelektrana. Najveća akumulacijska jezera su Dubravsko jezero na rijeci Dravi ($17,1 \text{ km}^2$), Perućko jezero na Cetini (13 km^2) i Varaždinsko-čakovečko jezero na Dravi ($10,1 \text{ km}^2$). Goranska jezera Bajersko, Lokvarsko i Sabljaci te ličko jezero Kruščica manja su akumulacijska jezera. U kontinentskom prostoru česti su **ribnjaci**. Umjetna su to jezera namijenjena uzgoju slatkovodne ribe. Najmnogobrojnija nalazimo u okolini Slavonjskoga Broda, Našica, Daruvara i Čazme. *Nadite ih na zemljovidu.* Neka jezera nastala su iskopavanjem šljunka. Nazivamo ih **Šodericama**. Često nakon eksploatacije dobivaju rekreativnu funkciju, poput poznatoga podravskog jezera Šoderica ili zagrebačkog Jaruna. Manja jezera mogu biti i dio **pejzažne arhitekture**, to jest ukras u krajoliku. Takva su Maksimirska jezera te Trakoščansko, koje je izvorno imalo **obrambenu funkciju** trakoščanskog dvorca.

VODA U PODZEMLJU

Skupljanje vode u podzemlju posljedica je geološke strukture prostora, ali i klimatskih prilika. Podzemna se voda nakuplja na nepropusnim slojevima tla, a giba se zbog razlike u hidrostatskom tlaku i pod utjecajem gravitacije. Podzemne vode nalazimo na cijelom prostoru Hrvatske, no podzemna je cirkulacija izrazitija u dinarskom prostoru zbog vapneničke građe. Do podzemnih se voda najčešće dolazi umjetnim putem, odnosno bušenjem tla. Podze-

mna se voda u kontinentskom prostoru koristi ponajprije za vodoopskrbu. Njezina kvaliteta ovisi o građi podloge i sastavu tla te su podzemne vode peripanonskog prostora pogodnije od onih u panonskome, gdje često dolazi do miješanja površinskih i podzemnih voda, što smanjuje kvalitetu vode. U primorskom je prostoru podzemna cirkulacija izraženija, ali se vode rijetko koriste za vodoopskrbu, koja je češća iz površinskih tokova visoke kvalitete. Podzemne

Šoderica Botovo kod Koprivnice

Trakošćansko jezero nekad je imalo obrambenu funkciju, a danas je turistička atrakcija

vode mogu imati različita svojstva. One podzemne vode koje se odlikuju povиenom temperaturom vode u odnosu na prosječnu godišnju temperaturu prostora nazivamo **termalnim vodama**. Najčešće se iskoristavaju gradnjom kupališta i lječilišta. Najveći je broj takvih izvora u prostoru

Hrvatskog zagorja, ali ima ih i u okolini Topuskoga, u zapadnoj Slavoniji, u Bizovcu i sl. Nabrojte neke poznate toplice. Pojedine podzemne vode imaju otopljenje različite mineralne sastojke te ih nazivamo **mineralnim vodama**. Najpoznatiji izvori prirodne mineralne vode nalaze se u Jamnici i Lipiku.

MOČVARE

Močvarna područja nalazimo najčešće u polojnim prostorima. Nastaju u uvjetima otežanog otjecanja površinskih voda. Izvornih močvarnih područja danas je malo i pod zaštitom su, poput parkova prirode Lonjsko polje i Kopački rit. Veći broj močvara isušen je da bi se dobilo plodno, obradivo tlo. **Melioracijom** su neka močvarna područja pretvorena u ribnjake (Jelas-polje).

U primorskom prostoru takva su područja bila važna za dobivanje novoga plodnog tla te su melioracijskim zahvatima dobiveni vrijedni poljoprivredni prostori. Svakako je najbolji primjer dolina i ušće Neretve. Ostala važna područja su dolina rijeke Mirne i Čepić-polje u Istri, okolica Vranskog jezera te Blatsko polje na Korčuli.

EKOLOŠKO STANJE I ZAŠTITA VODE NA KOPNU

Analiza kvalitete hrvatskih voda pokazala je da su one u odnosu na većinu država Europe još visoke kvalitete. Taj podatak obvezuje na njihovo očuvanje. Sve veće zagađenje voda industrijskim otpadnim vodama, vodama kućanstva, suvremenom poljoprivredom koja se koristi mnoštvom umjetnih gnojiva, insekticida, herbicida i sl. iziskuje organiziranu skrb o hrvatskim vodama. Iako voda ima svojstvo **autopurifikacije** ili samoočišćenja, taj je proces prespor u odnosu na intenzitet zagađenja. Stoga je nužno organizirano poduzimati niz kako zakonskih, tako i tehničkih mjera da bi se sačuvala zadovoljavajuća kvaliteta vode.

Na temelju analize kvalitete vode u površinskim tokovima vode se razvrstavaju u razrede boniteta (kvalitete).

Prvoj kategoriji boniteta pripadaju vode izvorne kakvoće. To su vode koje se izravno mogu koristiti za piće. U

Hrvatskoj toj kategoriji pripadaju vode Zrmanje, Cetine, većina ponornica te izvorišni dijelovi Kupe i Korane.

Drugoj kategoriji boniteta pripadaju vode pogodne za vodoopskrbu uz nužno provedeno pročišćavanje. Toj kategoriji pripadaju vode gornjeg toka Kupe, Korane, Mrežnice, Like te Dunav u svom toku kroz Hrvatsku, kao i dijelovi toka Drave i Karašice.

Trećoj kategoriji boniteta pripadaju vode slabije kvalitete. To su vode nepogodne za vodoopskrbu, ali se mogu koristiti kao tehnološka voda ili za natapanje. Toj kategoriji pripada najveći dio toka Save, Drave i Kupe.

Cetvrtoj kategoriji boniteta pripadaju najonečišćenije vode. One su svojom kvalitetom nepogodne za korištenje, a nalazimo ih nizvodno od većih gradova ili industrijskih postrojenja. Najbolji primjer za to su vode Save nizvodno od Zagreba ili Siska.

SAŽETAK

Najčešća su jezera u Hrvatskoj krška i umjetna jezera. Veličinom se ističu Vransko jezero kod Biograda na Moru od prirodnih i Dubravsko jezero od umjetnih jezera.

Od mnogobrojnih umjetnih jezera najčešća su akumulacijska, a slijede ribnjaci i šoderice.

Močvarna područja najčešća su u polojima. Često su melioracijom pretvorena u obradive površine, a najveća su očuvana močvarna područja Lonjsko polje i Kopački rit.

Podzemnu vodu nalazimo na nepropusnim slojevima tla, a najizrazitija je podzemna cirkulacija u vapnenačkim prostorima.

Podzemne vode koriste se za vodoopskrbu, rekreaciju i liječenje. Razlikujemo termalne i mineralne vode.

Hrvatske su vode zadovoljavajuće kvalitete.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

- Što su kriptodepresije?
- Nabrojite i na geografskoj karti pokažite najvažnija jezera u Hrvatskoj.
- Za koje sve namjene mogu služiti umjetna jezera?
- Zašto su pojedina močvarna područja pod zaštitom?
- Što su podzemne vode i za što se sve koriste?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

Na rubu Imotskog polja nalaze se Crveno i Modro jezero, dva krška fenomena koja su jedinstvene morfološke i hidrološke pojave. Smatra se da su nastala urušavanjima u kršu, čime su stvorene dvije provalje ispunjene vodom. S obzirom na vapnenačku gradu prostora, vodom se opskrbujuju iz podzemnih izvora.

Crveno je jezero naziv dobilo prema crvenkastim stjenama na stranicama provalje. Otvor jezera koso je položen te je gornji rub od donjega viši čak 100 m. Širina otvora na najširem dijelu iznosi 400 m, a na razini vode eliptičnog je oblika dimenzija 213x192 m. Izmjerenja dubina iznosila je 250 m, no možda je i dublja jer dno jezera još nije dovoljno istraženo zbog stalne opasnosti od urušavanja stijena. Zanimljivo je da voda u tom jezeru nikada ne presuši, a oscilacije vode tijekom godine iznose i više od 20 m.

Modro jezero velika je vrtača, većim dijelom godine ispunjena vodom. Najviša strana ove vrtače visoka je 288 m, a najniža 177 m. Širina otvora vrtače

Modro jezero kraj Imotskoga

na najširem dijelu iznosi oko 900 m. Padine vrtače, iako strme, omogućavaju spuštanje do samog jezera. S obzirom na to da je periodično ispunjeno vodom, nemoguće je govoriti o stalnoj dubini jezera. Najveća izmjerenja dubina iznosila je do 100 m. Za vrijeme ljeta, posebice izrazito sušnih, jezero presušuje. Voda se gubi sustavom pukotina i kanala povlačeći se u dublje dijelove krša. U takvim uvjetima to jezero ima dodatnu atrakciju, a to je igranje nogometna na njegovu dnu.

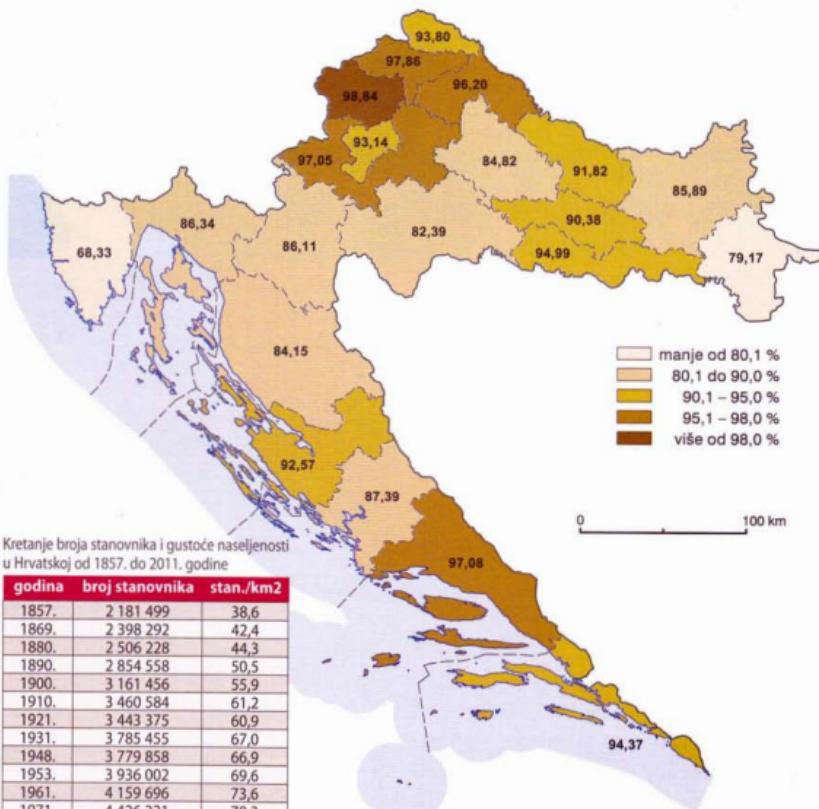

STANOVNIŠTVO HRVATSKE

- Kretanje broja stanovnika, nacionalni, vjerski i obrazovni sastav stanovništva
- Raseljenost stanovništva Hrvatske
- Iseljavanje u europske zemlje
- Depopulacija
- Senilizacija
- Regionalna polarizacija
- Demografska politika

Broj stanovnika, nacionalni, vjerski i obrazovni sastav stanovništva

Kretanje broja stanovnika i gustoće naseljenosti u Hrvatskoj od 1857. do 2011. godine

godina	broj stanovnika	stan./km ²
1857.	2 181 499	38,6
1869.	2 398 292	42,4
1880.	2 506 228	44,3
1890.	2 854 558	50,5
1900.	3 161 456	55,9
1910.	3 460 584	61,2
1921.	3 443 375	60,9
1931.	3 785 455	67,0
1948.	3 779 858	66,9
1953.	3 936 002	69,6
1961.	4 159 696	73,6
1971.	4 426 221	78,3
1981.	4 601 469	81,4
1991.	4 784 265	84,6
2001.	4 437 460	78,4
2011.	4 284 889	75,7

Izvor: Popis stanovnika 2011., www.dzs.hr

Postotni udio Hrvata po županijama u Hrvatskoj 2011. godine
Izvor: www.dzs.hr, Statistički Ijetopis 2012.

U Zagrebu je 1987. godine za vrijeme održavanja Univerzijade, službeno proglašeno rođenje pet milijarditoga stanovnika na Zemlji. Hrvatska je tada imala 4 784 000 stanovnika. To je 0,1 % stanovnika svijeta. Svet danas ima više od 7 milijardi, a stanovništvo Hrvatske, nažalost, palo je na 4 284 889 stanovnika.

Hrvati jesu mali narod ako ih usporedimo s nekim velikim evropskim narodima koji imaju više od 50 milijuna pripadnika, kao što su Rusi, Nijemci, Talijani, Englezi, Francuzi ili Ukrajinci ili izvanevropskim mnogobrojnim narodima: Kinезima, Indijcima, Japancima, Brazilcima, Meksikancima ili Amerikancima. Međutim, nismo mali narod ako se podsjetimo da na Zemlji živi oko 2 000 naroda, a samo 200 naroda ima više od pola milijuna pripadnika. Hrvatska je prema posljednjem provedenom popisu 2011. imala 4 284 889 stanovnika. Prema tome, Hrvati, su u skupini od 100 naroda svijeta s više od 2 do 3 milijuna stanovnika.

Prema broju stanovnika i prema veličini Hrvatska je na 27. mjestu, a prema gustoći (75,7 stan./km²) na 32. mjestu u Europi. Prema evropskim mjerilima, Hrvati su srednje veliki narod a Hrvatska je rjeđe naseljena zemlja. S obzirom na prirodne uvjete, Hrvatska bi mogla imati i znatno veću gustoću naseljenosti. To je stanovita prednost Hrvatske. Može imati dvostruko veću naseljenost a da pritom ostane u ekološkoj ravnoteži, samo uz uvjete snažnijega i održivog gospodarskog razvoja.

Broj stanovnika, površina, BDP po stanovniku 2011. i gustoća naseljenosti europskih zemalja

Rang	Država	Površina u km ²	Broj stanovnika	BDP per capita (USD)	Gustoća naseljenosti
1.	Ruska Federacija	17 098 240	143 533 000	12 700	8,39
2.	Njemačka	357 127	80 425 823	45 170	225,20
3.	Francuska	549 190	65 696 689	41 850	119,62
4.	Ujedinjeno Kraljevstvo	243 610	63 612 729	38 500	261,13
5.	Italija	301 340	59 539 717	34 720	197,58
6.	Španjolska	505 600	46 761 264	29 340	92,49
7.	Ukrajina	603 550	45 593 300	3500	75,54
8.	Poljska	312 680	38 535 873	12 660	123,24
9.	Rumunjska	238 390	20 076 727	8560	84,22
10.	Nizozemska	41 540	16 754 962	48 110	403,35
11.	Belgija	30 530	11 128 246	44 820	364,50
12.	Grčka	131 960	11 092 771	23 710	84,06
13.	Portugal	92 090	10 514 844	20 690	114,18
14.	Češka	78 870	10 510 785	18 130	133,27
15.	Mađarska	93 030	9 920 362	12 410	106,64
16.	Švedska	450 300	9 519 374	56 120	21,14
17.	Bjelorusija	207 600	9 464 000	6370	45,59
18.	Austrija	83 879	8 429 991	47 960	100,50
19.	Svica	41 280	7 996 861	80 970	193,72
20.	Bugarska	111 000	7 305 888	6840	65,82
21.	Srbija	88 360	7 223 887	5280	81,76
22.	Danska	43 090	5 591 572	59 870	129,76
23.	Finska	338 420	5 413 971	46 590	16,00
24.	Slovačka	49 036	5 407 579	17 200	110,28
25.	Norveška	323 790	5 018 573	98 780	15,50
26.	Irska	70 280	4 586 897	39110	65,27
27.	Hrvatska	*56 594	4 284 889	13 490	75,71
28.	BiH	51 210	3 833 916	4750	74,87
29.	Moldavija	33 850	3 559 519	2070	105,16
30.	Albanija	28 750	3 162 083	4030	109,99
31.	Litva	65 300	2 987 773	13 820	45,75
32.	Makedonija	25 710	2 105 575	4620	81,90
33.	Slovenija	20 270	2 057 159	22 830	101,49
34.	Letonija	64 480	2 034 319	14 060	31,55
35.	Kosovo	10 887	1 807 106	3600	165,99
36.	Estonija	45 230	1 329 301	16 310	29,39
37.	Crna Gora	13 810	621 081	7220	44,97
38.	Luksemburg	2590	530 946	71 810	205,00
39.	Malta	320	419 455	19 730	1 310,80
40.	Island	103 000	320 716	38 270	3,11
41.	Andora	470	78 360	—	166,72
42.	Monako	2	37 579	—	18 789,50
43.	Lihtenštajn	160	36 656	—	229,10
44.	San Marino	60	31 247	—	520,78
45.	Vatikan	0,44	—	—	—
46.	Cipar	9250	1 128 994	26 110	122,05
47.	Turska	783 560	73 997 128	10 830	94,44

* Površina i broj stanovnika Hrvatske prema DZS, Statistički ljetopis 2011.

** Uključuje franc. prekomorske departmane i posjede

*** Evropski dio Rusije ima 3 932 171 km² i oko 111 000 000 stanovnika

www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/

TKO SU STANOVNICI HRVATSKE

Današnji nacionalni sastav Hrvatske utemeljen je hrvatskom većinom od dolaska u 6. i 7. st. te politikom vladajućih zemalja koje su tijekom povijesti okupirale hrvatski teritorij.

Dolazak Hrvata iz pradomovine u današnju postobjunu smo već opisali. Međutim, **podrijetlo imena „Hrvat“** nije posve razjašnjeno. Prevladava stručno mišljenje da ime „Hrvat“, a po njemu i narod Hrvati nije slavenskog podrijetla, već im je korijen u starome iranskom jezičnom krugu. U perzijskim svetim knjigama spominje se narod HARAHVATI (što znači „prijatelj“), a živjeli su u južnom Afganistanu i istočnom Iranu u 5. st. pr. Krista. Poslijе se Hrvati sele prema Kavkazu gdje se spominje pleme HVARTIN, a u 2. i 3. st. sele na obale Crnog mora. U 4. i 5. st. dolaze u južnu Poljsku gdje osnivaju Bijelu Hrvatsku. Tijekom dugotrajne seobe Hrvati su se u cijelosti slavenizirali i takvi se doselili u današnji prostor. Hrvati čine oko 90 % stanovništva Hrvatske (2011. – 90,4 %) a ostalih 10 % čine pripadnici ostalih naroda. Poput mnogih zemalja u Europi i svijetu, Hrvatska je multinacionalno društvo s izraženom homogenošću većinskog naroda. Hrvati su u većini u svim županijama. Najmanje je Hrvata u Istarskoj županiji (68 % – 2011.) a najviše u Krapinsko-zagorskoj (98,84 % – 2011.).

Domovinski rat i rat u BiH aktualizirali su i promijenili **nacionalnu strukturu** stanovništva Hrvatske. Udio Hrvata

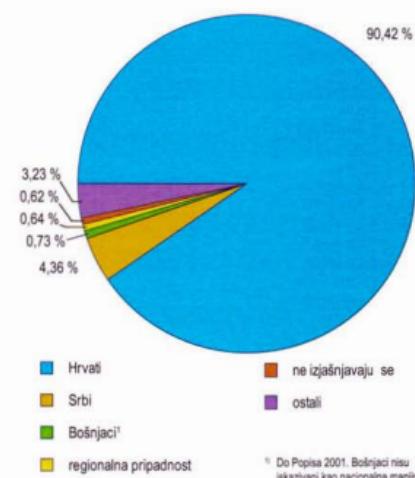
povećan je sa 78,1 % prema popisu 1991. godine na 89,6 % 2001. godine te 90,42 % prema posljednjem popisu. Razlog je povećanja udjela Hrvata odlazak Srba i dolazak proganjanih Hrvata iz BiH u ratnom i poratnom razdoblju. Srbi su najmnogobrojnija nacionalna manjina. Njihov je udio smanjen s 12,2 % 1991. godine na današnjih 4,36 %. *Kada su i zašto Srbi počeli naseljavati prostor Hrvatske?* Prema popisu 1991. godine u dijelovima Banije, Korduna, istočne Like i sjeverne Dalmacije Srbi su bili najzastupljeniji. Međutim većina je pripadnika srpske zajednice u Hrvatskoj živjela u gradovima. Iz popisa 2001. godine vidljivo je da se udio Srba smanjio.

Od ostalih najbrojniji su Muslimani, koji se u novije doba izjašnjavaju kao Bošnjaci. Bošnjaci su se kao i ostali narodi bivše Jugoslavije Crnogorci, Makedonci i Albanci s Kosova doseljavali u gradove kao novija ekonomска migracija jer je Hrvatska uz Sloveniju bila najrazvijenija republika bivše države. Samo je starija skupina Albanaca (Arbanasi) doselila u Hrvatsku u 18. st. i naselila Zadar i okolicu. Slovenci i Talijani koncentrirani su uglavnom u graničnim područjima, a njihovu prisutnost objašnjavamo promjenom državnih granica tijekom povijesti.

Ime županije	Postotni udio Srba
Vukovarsko-srijemska	15,50
Sisačko-moslavačka	12,18
Ličko-senjska	13,65
Karlovачka	10,40
Šibensko-kninska	10,53
Osiječko-baranjska	7,76
Virovitičko-podravska	6,06
Bjelovarsko-bilogorska	6,31
Požeško-slavonska	6,00
Primorsko-goranska	5,03

Županije s udjelom hrvatskih građana srpske nacionalnosti većim od 5 % u ukupnom broju stanovništva prema popisu 2011. godine

Izvor: www. dzs.hr., Popis stanovništva RH 2011.

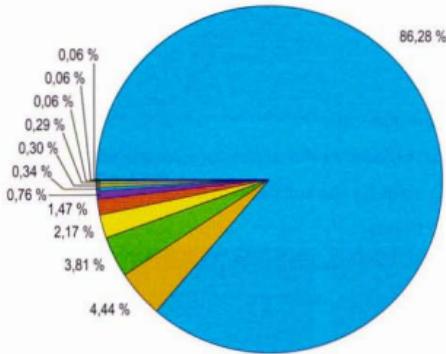
Nacionalna struktura stanovništva Republike Hrvatske prema popisu stanovništva 2011. godine
Izvor: www. dzs.hr., Popis stanovništva RH 2011.

Prisutnost Čeha, Slovaka, Nijemaca, Ukrajinaca, Bjelorusa, Rusina ali i dijela Mađara i Talijana prouzročena je plan-skom kolonizacijom Slavonije u 18. i 19. st. od Austro-Ugarske. Mađara je najviše u Baranji i Međimurju, Čeha u zapadnoj Slavoniji, a ostali imaju postotni udio manji od 0,1 % i nastanjeni su u istočnoj Slavoniji.

Hrvatski je **službeni jezik** i svi njegovi građani dužni su ga poznavati. Pripadnicima svih nacionalnih manjina zakon jamči pravo na svoj materinski jezik. Srbi, Talijani, Mađari, Česi, Romi imaju škole u kojima se govori njihovim jezikom. Zaštita manjinskih nacionalnih prava provodi se prema najvišim europskim standardima.

Zanimljivo je da je udio stanovništva kojem je materinski jezik hrvatski (95,6 %) veći od udjela Hrvata (90,42 %) u ukupnom broju stanovništva što znači da dio nacionalnih manjina uzima hrvatski kao svoj materinski jezik. Također, manjina je Srba (1,23 % od 4,36 %) navela srpski kao svoj materinski jezik.

U skladu s nacionalnim sastavom je i **vjerski sastav** Hrvatske. U Hrvatskoj živi najviše rimokatolika (2011. – 86,28 %),

Vjerska struktura stanovništva Republike Hrvatske prema popisu stanovništva 2011. godine

Izvor: www.dzs.hr/, Popis stanovništva RH 2011.

najveći broj Hrvata, kao i Slovenaca, Talijana, Mađara, Čeha, Slovaka i dio Albanaca te je vjerospovijedi. Pravoslavnoj vjeri pripadaju Srbici, Crnogorci, Makedonci i dio Ukrajina-ca (dio su grkokatolici).

Treća po udjelu vjernika je islamska religija, kojoj pripadaju Bošnjaci, Muslimani i dio Albanaca.

Na prostoru Hrvatske prisutne su i ostale vjerske zajednice kao što je židovska, različite protestantske od kojih su najbrojniji evangelici, baptisti, Jehovini svjedoci itd.

Udio nepismenog stanovništva niži je od 2 %, a najveći udio nepismenih je u starijim dobnim skupinama i na selu. Hrvatska je dosegnula obrazovnu razinu stanovništva kojoj je omogućen gospodarski razvoj. Međutim, u doba intenzivnog znanstvenog i tehnološkog razvoja kulturna razina nacije ne ogleda se u udjelu pismenosti, nego **stupnjem obrazovanja**. Želimo li ući u treću industrijsku revoluciju trebamo znatno veći udio visoko obrazovanog stanovništva. Reforme obrazovnog sustava u Hrvatskoj usmjerene su dostizanju udjela više i visokoobrazovanih kojih je, prema popisu iz 2011., oko 20 %, što je prosjek većine europskih zemalja. Problem je to veći što upravo visokoobrazovni stručnjaci posljednjih desetak godina odlaze u inozemstvo.

U obrazovnoj strukturi prevladava stanovništvo sa završenom srednjom školom, ali je još uвijek previelik udio stanovništva sa završenom samo osnovnom školom.

Marijansko svetište Marija Bistrica

SAŽETAK

– Godine 2011. – 4 284 889 stanovnika i 76 stan./km²

Podrijetlo:

- staroiransko
- slavenizacija.

Homogeni nacionalni sastav (90,42 % Hrvata) utemeljen je dolaskom Hrvata u 6. i 7. stoljeću.

Nacionalna šarolikost uvjetovana je:

- preseljavanjima zbog turskih osvajanja (prisutnost Srba u ruralnim područjima)
- planskom kolonizacijom, Slavonije od Austro-Ugarske (Mađari, Nijemci, Česi, Slovaci, Rusini, Ukrajinci, Talijani, Srbici)
- poslijeratnom imigracijom iz bivše Jugoslavije (Bošnjaci, Crnogorci, Makedonci, Albanci koncentrirani uglavnom u gradovima).

Najbrojnije nacionalne manjine su Srbici, a manje od 1 % ima Bošnjaka, Talijana, Mađara, Čeha, Slovenaca i Roma. Postotni udio ostalih manjina je od 0,2 %.

Službeni je jezik hrvatski, a dio nacionalnih manjina smatra ga svojim materinskim jezikom.

Dominantne su religije rimokatolička (86,28 %), pravoslavna i islamska.

U obrazovnoj strukturi prevladava stanovništvo sa srednjom stručnom spremom, malen je i zadovoljavajući udio nepismenih, ali je premalen udio visokoobrazovnog stanovništva.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Zašto kažemo da smo „relativno“ mali narod?
2. Što potvrđuje visok stupanj hrvatske nacionalne homogenosti?
3. Navedite nacionalne manjine po brojčanom udjelu i objasnite kako su prostorno raspoređene.
4. Zašto je važno da nacionalne manjine zadrže svoja obilježja i na koji način to uspjevaju?
5. U kojoj županiji živi najveći, a u kojoj najmanji udio Hrvata?
6. Koja su obilježja obrazovnog sastava i kako ona utječu na gospodarstvo Hrvatske?
7. Zašto je broj stanovnika koji se izjasnili da im je materinski jezik hrvatski veći od broja Hrvata?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

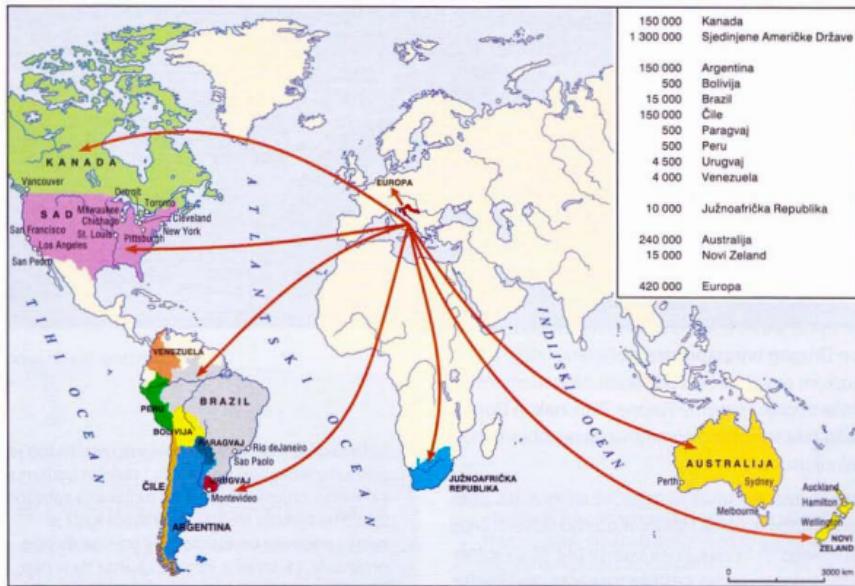
Prava manjina u Hrvatskoj uređena su ustavnim zakonima. Najbrojnije manjine imaju pravo na kulturnu autonomiju i zastupnike u Saboru.

Prvi Romi stigli su u Hrvatsku na početku osmanlijskih osvajanja. Dubrovačke ih knjige prvi put spominju 1423. godine kao trgovce, trubače, bubnjarice...

Kristijanizacija Hrvata traje od 7. do 9. st. Tim procesom Hrvati stječu pismenost i vjersku književnost.

Pokrštavanje se ubraja u najvažnija zbivanja za svaki europski narod, a pokršteni se narodi uključuju u veliku obitelj europskih kulturnih naroda. Tako su Hrvati prihvatanjem kršćanske vjere, a kasnije katoličanstva, dobili temeljni kulturni pečat koji ih određuje kao prednike zapadnoeuropejskoga kulturnog kruga.

Raseljenost stanovništva Hrvatske

Migracije Hrvata u svijet početkom 21. stoljeće
izvor www.mvep.hr

Pittsburgh

Sydney

Pretoria

Poznajete li nekoga našeg iseljenika? Kada je, zašto i kamo emigrirao?

Prisjetite se koji su kriteriji za podjelu migracija.

Kada se i kako Jugoslavija raspada i koje samostalne države nastaju?

Hrvati su, uz Irce i Židove, jedan od najraseljenijih naroda svijeta. Podatak o broju iseljenih Hrvata teško je utvrditi. Prema različitim autorima ima ih 2 – 4 milijuna. Najčešće procijenjeni broj Hrvata i njihovih potomaka izvan domovine je 3 milijuna.

Uzroci iseljavanja su prvotno bili političke prirode jer su potaknuti ratovima i podređenošću naše zemlje stranim silama (Mletačka Republika, Osmanlijsko Carstvo, Austro-Ugarska, Jugoslavija), a posljije je kao posljedica političke došla i gospodarska podređenost te s vremenom ona postaje dominantna. *Koji su mogući razlozi iseljavanja?*

S obzirom na vrijeme možemo izdvojiti pet migracijskih razdoblja. Prvo je u doba **osmanlijskih osvajanja** (15. – 18. st.), kada Hrvati iseljavaju u krajeve tadašnje Habsburške Monarhije, drugo je razdoblje snažne prekoceanske emigracije u Ameriku **na prijelazu 19. u 20. st.**, treće **između dva rata**, kada se sele u razvijene zemlje zapadne Europe, a prekoceanska emigracija preusmjerava iz SAD-a u Južnu Ameriku i Australiju, četvrto **nakon Drugog svjetskog rata**, obilježeno i dalje prekoceanskom emigracijom i odlaskom na privremeni rad u zemlje srednje i sjeverne Europe. Peto, **nakon Domovinskog rata** specifično po promijenjenoj obrazovnoj i socijalnoj strukturi.

Vrijeme i uzroci uvjetovali su smjerove emigrantata. S obzirom na vrijeme, uzrok i smjer, možemo izdvojiti četiri skupine iseljenih Hrvata. Prvoj skupini pripadaju autohtoni Hrvati, drugoj prekoceanske migracije, trećoj iseljenici u europske zemlje, a četvrtoj suvremene migracije.

Migracije Hrvata uslijed osmanlijskih prodata

Iseljavanje iz Irske tijekom povijesti uvjetovano je gospodarskom nerazvijenošću i stalnim borbama za osamostaljenje. Najveći val iseljavanja zahvatio je zemlju tijekom sredine 19. stoljeća kada je zemlju pogodila bolest glavnog prehrambenog proizvoda – krumpira. Porocjenjuje se da je oko 80 milijuna ljudi diljem svijeta irskog podrijetla, a među njima oko 40 milijuna Amerikanaca.

HRVATI U SUSJEDNIM ZEMLJAMA

Ovu skupinu možemo podijeliti na dvije podskupine. Prvoj pripadaju autohtoni Hrvati u područjima koja su nekad bila dijelovi Hrvatske (BiH, Srijem u Srbiji i Boka Kotorska u Crnoj Gori), a drugoj pripadaju Hrvati koji već više stoljeća žive u prostorima koji nikad nisu bili organizirani u hrvatski teritorij (Austrija, Mađarska, Slovačka, Česka, Rumunjska, Italija te dio Vojvodine i Kosova).

Samo je u **Bosni i Hercegovini** Hrvatima i službeno priznat status autohtonog stanovništva. Hrvati su na prostor BiH došli u doba seobe naroda, no njihov se broj stalno smanjivao i danas su, nakon Bošnjaka i Srba po broju treći narod. Udio Srba tijekom 20. st. smanjivao se i više nego udio Hrvata, uglavnom zbog visokoga prirodnog priraštaja Bošnjaka. To objašnjava agresivnost srpske politike i nastojanje da se takvi tokovi nasilno promijene.

Bosna i Hercegovina nakon Daytonskog sporazuma

Mostar, najveći grad Hercegovine

Zbog ratnih stradanja (1992. – 1994.) i masovnog odlaska u izbjeglištvo smanjen je broj Bošnjaka i Hrvata. Zašto se kaže da je Bosna i Hercegovina „druga država Hrvata“?

Tri konstitutivna naroda izmiješana su u prostoru BiH. Ipak se mogu izdvojiti područja veće koncentracije Bošnjaka, Srba i Hrvata. Zbog problema oko povratka u svoje domove i teške gospodarske situacije Bosne i Hercegovine, Hrvati se i dalje iseljavaju u Hrvatsku.

Glavnina Hrvata **Vojvodine** živi na sjeveru Bačke i u Srijemu. Hrvatska etnička grupa Bunjevci došli su u Bačku iz Dalmacije u 16. st. zbog nadiranja Turaka. Dugo su bili izloženi intenzivnoj mađarizaciji, a poslije srpskog perioda. Za vrijeme velikosrpske agresije na Hrvatsku njihov je položaj bio iznimno težak. Slično je i s Hrvatima na **Kosovu**, gdje je mala skupina Hrvata, potomaka dubrovačkih trgovaca i obrtnika nastanila janjevačku regiju. Zbog udaljenosti matične zemlje i susjeda Albanaca i Srba, njihovo brojčano stanje stalno se smanjivalo. Tih nekoliko tisuća hrvatskoga autohtonoga stanovništva rimokatoličke vjere iselilo se za vrijeme Domovinskog rata i danas je njihov broj minimalan.

Boka kotorska je sve do Drugoga svjetskog rata bila dijelom Hrvatske i tamo su Hrvati živjeli od pamtitivjeka. U svim većim naseljima činili su više od 2/3 stanovništva. Do danas se taj broj smanjio do manje od 1 %.

- Najveća je koncentracija Hrvata u zapadnoj Hercegovini, Srednjoj Bosni, a od gradova u Mostaru. Bošnjaci su koncentrirani u tuzlanskom bazenu, u bihaćko-cazinskoj krajini. Naseljavaju gusto naseljene doline Bosne, Spreče i Une, a od gradova, najviše ih ima u Sarajevu, Tuzli, Zenici. Srba je najviše u zapadnoj Bosni i istočnoj Hercegovini, a od većih gradova u Banjaluci.

Subotica, jedno od glavnih naselja Vojvodine u kojem žive Bunjevački Hrvati

Zaljev Boke kotorske

Raspadom Jugoslavije Hrvati Vojvodine, Kosova i Boke prvi su se put u svojoj povijesti našli u položaju nacionalne manjine. Taj su status stekli ne samo opredjeljenjem nego nasilno, raspadom države u kojoj su živjeli s maticnim narodom.

Drugo skupini pripadaju **Hrvati u susjednim zemljama**. Njihova je raseljenost posljedica najstarijih migracija pro-uzročenih osvajačkim pohodima Osmanlija. U 15. st. pred prodorom Turaka hrvatsko ratarsko stanovništvo iz Bosne seli se u Hrvatsko zagorje i Međimurje, ali i izvan Hrvatske, u Austriju, Mađarsku, Češku, Slovačku, Rumunjsku,

a iz Dalmacije u srednju Italiju. Na njihovo mjesto doseljavaju se i druge etničke skupine, uglavnom Srbi, i mijenja-ju etnički sastav, a stvorena mozaička struktura ostala je i do danas. U susjedne je zemlje tada iselilo 400 000 Hrvata, a danas ih ondje živi oko 200 000. Najviše ih ima u Mađarskoj (oko 50 000), gdje žive na jugu (Pečuh i Mohać) i na zapadu uz austrijsku granicu (Szombathely Sopron). To je vrlo živila homogena nacionalna sku-
pina, koju vjekovima ni najveštije asimilatorske metode kombinirane s pritiskom i terorom nisu mogle uništiti te su zadržali svoj jezik, kulturu i običaje. U **Austriji** danas

Gradičanski Hrvati

(Pečuh) Pécs, grad u kojem su Hrvati dobro organizirani

žive deseci tisuća Hrvata u Gradišču (Burgenland), Beču i Celovcu (Klagenfurt). Hrvatska naselja u Gradišču postoje od 16. st. i poredane su uz austrijsko-mađarsku granicu, ne naslanjaju se na hrvatski etnički prostor te je proces asimilacije u nekim dijelovima bio gotovo neizbjegjan, pogotovo ondje gdje nije bilo crkve. Glavni centar Hrvata je Železno (Eisenstadt). Danas su veze gradiščanskih Hrvata i domovine intenzivne a održavaju se suradnjom različitih obrazovnih i kulturnih skupina.

Moliški Hrvati naseljavaju pokrajinu Molise u središnjoj Italiji. Prema legendi tamo su stigli jednog svibnjskog petka noseći sa sobom samo kip svete Lucije. I danas se tijekom svibnja svakog petka održava procesija s kipom ove svetice. Prema zapisu na crkvi u mjestu Palatu pretpostavlja se da su došli iz Dalmacije, no izvori navode različite lokalitete od Zabiokovlja, preko doline Neretve do zaleđa Zadra i Šibenika pa čak i do unutrašnjosti Istre. Procjene govore o 6000 pripadnika ove hrvatske zajednice ukupno, no najveća koncentracija, njih oko 2000 živi u tri naselja: Acquaviva Collecroce (Živavoda Kroč), San Felice del molise (Štifilić) i Montemertino (Mundmitar).

Moravskih Hrvata ima malo i raseljeni su po istočnoj Češkoj (oko 800). U Slovačkoj su Hrvati naselili sela u okolini Bratislave. Proces asimilacije bio je izraženiji, kao i u Rumunjskoj (broj Hrvata koji živi u Rumunjskoj je oko 7500), gdje žive u jugozapadnim Karpatima kod Karašova. Mala skupina moliških Hrvata (danas ih živi oko 3000) naseljena je u talijanskoj pokrajini Abruzzi-Molise od 15. st., a do danas su uspjeli sačuvati svoj jezik i običaje.*

*Podatci preuzeti s mrežnih stranica www.mvep.hr

Karašovski Hrvati žive u zapadnoj Rumunjskoj, u okolini grada Rešice. Najviše ih je u mjestu Karaševu po kojem su i dobili ime, a smatra se da ovoj skupini pripada i dio banatskih Hrvata u Vojvodini. Prema popisu 2002. čak je 7 naselja bilo 100 % hrvatsko, a rumunjski Hrvati organizirali su se u krovnu udrugu „Zajedništvo Hrvata u Rumunjskoj“, a po dobivanju prava na samoupravu osnivaju Demokratski savez rumunjskih Hrvata i dobivaju pravo na parlamentarnog zastupnika.

ISELJAVANJE U PREKOMORSKE ZEMLJE

Medu posadom prvih velikih geografskih otkrića Novog svijeta bilo je Hrvata, pomoraca iz Dalmacije i Boke. No pravih dokaza o tome nema. Intenzivna iseljavanja počela su u drugoj polovici 19. st. Prouzročena su agrarnom krizom, prezaduženošću seljaka, općom gospodarskom zaostalošću, političkom podređenošću, a posebice vinogradarskom krizom prouzročenom bolešću vinove loze, propašću jedrenjaka i krizom rabarstva. Migracijama je najprije bila zahvaćena Primorska Hrvatska, posebice

otoci, a poslije i ostali dijelovi Gorske i Panonske Hrvatske. *Koje su posljedice tog iseljavanja i danas vidljive?*

Hrvati su danas raspoređeni po cijelom prostoru SAD-a. Pittsburgh se smatrao drugim gradom Hrvatske (nakon Zagreba) jer je u tom gradu, poznatom po industriji čeliča, živjelo više Hrvata nego u Splitu. Pittsburgh je bio središte u koje su dolazili Hrvati, obavljali liječnički pregled, formirali se u skupine i tako raspoređivani na određene poslove diljem Amerike. U Pittsburghu je osnovana i HBZ

1894. godine. Iseljenici iz Gorske Hrvatske zapošljavali su se u metalnoj industriji, gradilištima ili ruderstvu. Dalmatinci su najčešće odlazili u Kaliforniju ili dolinu rijeke Mississippi, gdje su se bavili uzgojem i preradom voća, ribarstvom i trgovinom. U ekonomskom pogledu ta je skupina i najbogatija.

Donošenjem zakona o imigraciji 1921. godine broj useđenika u SAD znatno je smanjen. Zanimanje naših ljudi nije se smanjio jer su *push faktori* u zemlji i dalje prisutni te su oni pronalazili legalne ili ilegalne načine za ulaske u SAD. To je preusmjero naše imigrante u Kanadu. Najintenzivnije iseljavanje bilo je između dva rata, posebno između 1924. i 1928. Ti su hrvatski iseljenici imali nesreću da su stigli u Kanadu nekoliko godina prije izbijanja ekonomske krize, a zbog nepoznavanja jezika bili su prisiljeni raditi najteže poslove krčenja šuma, gradnje cesta ili pruga ili u rudnicima. Potomci iseljenika nisu nastavili put svojih roditelja, nego su se u prvoj generaciji školovali i uključili u javni život Kanade. Najviše ih ima u Torontu, gdje rade kao stručnjaci u visokorazvijenim industrijama elektrotehnike i Vancouveru, gdje su najveći uspjeh postigli u ribarstvu.

U međuratnom razdoblju intenzivno je iseljavanje u **Južnu Ameriku**, u države velike prostranosti, a pre malo radne snage, zbog čega su vlasti tih zemalja useljenicima davale povlastice te jamčile zaradu, sigurnost i život. Prvi doseljenici radili su kao poljodjelci, uspješni vinogradari, ribari, rudari. Najviše ih je u Argentini, Čileu i Urugvaju. Prostorno su okupljeni i regionalno jedinstveni. Tako, na primjer, u Čileu gotovo svi potječu s otoka Brača. Uz Bračane, mnogobrojni su i Imočani i Sinjani.

U Australiju i Novi Zeland iseljavaju tzv. lančanim sustavom. Uspjeh prvih uvjetovao je doseljavanje drugih. Sele

uglavnom s otoka Korčule, Brača, Hvara i Visa, a mnogo ih je iz Makarskog primorja. Žive uglavnom u Sydneyju, Melbourneu, Perthu, Aucklandu... Naši su ljudi prvi zasadili vinovu lozu na Novom Zelandu, a njihovi potomci traženi su stručnjaci u građevinarstvu, cijenjeni javni radnici i znanstvenici.

U Africi u većem broju žive samo u JAR-u, i to u okolini Johannesburga i Pretorije.

Prekoceanske migracije nastavile su se i nakon Drugoga svjetskog rata. Do Prvoga svjetskog rata Hrvatska je izgubila 1/8 tadašnjeg ukupnog stanovništva, što je ostavilo trajne posljedice u usporenom rastu broja stanovnika Hrvatske te bioreprodukциji i gospodarskoj vitalnosti područja zahvaćenih migracijom.

Koliko je točno naših iseljenika, teško je ustanoviti jer do podataka dolazimo putem brodarskih društava, službenе statistike i slobodne procjene autora. Do 1920. godine iseljeni Hrvati smatrani su doseljenicima iz Austro-Ugarske, a poslije kao doseljenicima iz Jugoslavije. Koliko god podatci bili različiti, svuda su brojevi veliki, a Hrvati žive u mnogim zemljama od Aljaske do Novog Zelanda. Smatra se da ih oko 15 % i u „trećoj generaciji“ govori hrvatskim jezikom.

• Prvi iseljenici bili su muškarci koji su odlazili od kuće ostavivši ženu i djecu kako bi zaradili novac za obiteljske potrebe, kupili komad zemlje, napravili kuću ili osigurali miraz kćerima. Malobrojni su imali nešto svoje uštědevine za odlazak „trbuhom za kruhom“. Većina je bila prisiljena posudit novac ili uzeti kartu na kredit. Tako se karta plaćala radom u Americi. To je značilo godinu dana, a nekima i nekoliko godina da isplate troškove svojeg putovanja. Privremeno iseljavanje mnogobrojni iseljenici pretvorili su u dugogodišnje izbjivanje. Mnogi su muškarci bili suočeni s borbom za vlastito preživljavanje jer su oboljeli ili se ozlijedili na radu i nisu mogli dovesti obitelj ili im slati pomoć. Naši su ljudi u SAD-u mukotrprno počeli novi život, a postupnim napredovanjem i velikim žrtvama stvorili su tijekom vremena gospodarsku sigurnost i dostigli razinu srednje bogatog američkog građanina. Jedan dio uspio je ostvariti i iznimno visoke profite.

Toronto u Kanadi jedno je od središta iseljene Hrvatske

SAŽETAK

Hrvatska je tipična emigracijska zemlja.

S obzirom na vrijeme, uzrok i smjer, emigracije se dijele na: autohtone, prekoceanske, europske, suvremene.

Hrvati u susjednim državama:

- bivši teritorij Hrvatske (BiH, Srijem u Srbiji, Boka kotorska u Crnoj Gori)
- susjedne zemlje (Austrija, Mađarska, Česka, Slovačka, Rumunjska, Italija, Vojvodina i Kosovo u Srbiji).

Prekoceanski iseljenici (SAD, Kanada, Argentina, Čile, Urugvaj, Australija, Novi Zeland, JAR).

Vrijeme	Uzrok	Smjer emigracije
1. 15. - 18. st.	politički	susjedne zemlje
2. 19. - 20. st.	ekonomski	prekoceanske zemlje
3. između dva rata	ekonomski i politički	prekoceanske i europske
4. nakon rata	ekonomski i politički	prekoceanske i europske
5. suvremeno razdoblje (nakon 1990-ih)	ekonomski	svijet

PITANJA ZA PONAVLJANJE

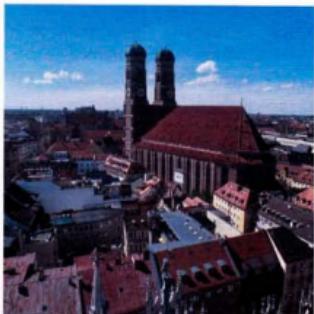
1. Zašto je Hrvatska tipična emigracijska zemlja?
2. Navedite pet glavnih emigracijskih razdoblja hrvatskog stanovništva i odredi dominantni uzrok svakog od njih.
3. Objasnite kako su povezane ekonomske i političke emigracije.
4. Navedite države u kojima su Hrvati autohtono stanovništvo.
5. Zašto kažemo da je BiH druga država Hrvata?
6. Gdje žive: bunjevački, janjevački, gradičanski, moravski, moliški Hrvati?
7. Koji su ekonomski činitelji uvjetovali prekoceansku emigraciju?
8. Zašto je najviše naših stanovnika na prijelazu iz 19. u 20. st. iseljavalo u Angloameriku i koje su državljanstvo tada imali Hrvati?
9. Zašto naši iseljenici na sjeveroistoku SAD-a nisu dobili zemlju za obradu, već su se morali zapošljavati u metaloprerađivačkoj industriji i rudnicima kao nekvalificirana radna snaga?
10. Navedite kontinente redom prema brojčanom udjelu naših stanovnika.

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

• Od 17. st. Bunjevcii sve više prelaze u hrvatske zemlje. Jezgru tog dijela hrvatskog naroda nalazimo među starim romanskim stanovnicima koji su se pomiješali, srodili i saživjeli s brojnim Hrvatima i kavskoga govora i katoličke vjere. Postobjina im se nalazila na granici zapadne Bosne, Hercegovine i Dalmacije. Šokci su bili nešto sjevernije od Bunjevaca, također u Bosni. U doba turskih osvajanja doseljavaju u Dalmaciju, Liku i Podunavlje. Bunjevcii u Podunavlju čuvaju predaju da su njihovi predci stigli iz Dalmacije.

• Mnogi hrvatski i američki pisci raspravljali su o legendi prema kojoj su Croatan Indijanci, koji su naselili najveći dio North Caroline, možda hrvatskog podrijetla. Neki su stručnjaci pokušali upozoriti na sličnost između imena Croatan (ili Croatoan) i Croata, latinskog naziva za Hrvate. Drugi su spominjali legende što su kružile Dalmacijom o brodovima koji su u 16. st. prevozili izbjeglice u Ameriku i nikada se nisu vratili. Prema predajama, više tih brodova nasukalo se na opasnoj obali današnje North Caroline, a preživjeli su se brodolomci pomiješali s indijanskim stanovništvom i s vremenom prihvatali naziv CROATAN.

Iseljavanje u europske zemlje

München – grad na jugu Njemačke gdje je najveći broj iseljenih Hrvata

Pariz je grad u kojem žive brojni doseljenici, pa tako i Hrvati

Europske migracije
izvor www.mvep.hr

Kada se i zašto Hrvati sele u europske zemlje?

U kojoj europskoj zemlji ima najviše naših iseljenika?

Znate li nešto o načinima organiziranja hrvatskih iseljenika u europskim državama?

Zašto se mnogi privremeni migranti pretvaraju u stalne?

Ratna (Prvi i Drugi svjetski rat) i poslijeratna zbivanja pokrenula su **političke migracije** u kojima su sudjelovali ratni zarobljenici, izbjeglice, poražene snage i politički prebjegi. Nakon tih trajnih preseljavanja slijede intenzivne **ekonomskе migracije** radno sposobnog stanovništva u razvijene evropske države.

U države Zapadne Europe: Francusku, Belgiju i Veliku Britaniju emigriraju između dva rata, a u Austriju, Švicarsku, Njemačku i Švedsku nakon šezdesetih godina. *Zašto je najviše „privremenih“ migranata u Njemačkoj?* Slično kao i kod prekoceanskih imigrantata, smatralo se da je riječ o privremenim migracijama i da će se oni 1 – 5 godina nakon što ostvare planiranu ušteđevinu vratiti kući. Vlade zemalja „uvoznica i izvoznicu“ radne snage smatralе su tu migracijsku trgovinu korisnom. Sedamdesetih godina uvidjelo se da umjesto privremene rotacije migranata dolazi do trajnijih preseljenja radne snage i njihovih obitelji.

Razlika između europskih i prekoceanskih migracija jest u tome što, bez obzira na to što se boravak u tim zemljama neplanirano produžio, **većina njih vraća se u domovinu**. Uvjeti u socijalističkoj Jugoslaviji nisu uvjetovali razvoj poduzetničkog duha te se povratnici koriste ušteđevinom za potrošna dobra i samostalnu aktivnost u privatnom sektoru, a ne za gospodarski razvoj svoje regije i povećanje zaposlenosti. Bivša je država na neki način od njih imala koristiti jer je njihova devizna štednja imala udio od čak 50 % ukupne štednje Jugoslavije i pokrivala gotovo 60 % deficitne trgovačke bilance.

Prestrukturiranje industrije zemalja EU-a dovodi do de-industrializacije, čija je posljedica porast nezaposlenih. Tako se broj poželjnih doseljenika smanjuje već u kasnim sedamdesetima nadolazećom energetskom krizom. U novije doba povećao se broj školovanih ljudi koji odlaze u razvijene europske zemlje.

SUVREMENE MIGRACIJE

Suvremene migracije u prošlom desetljeću možemo podijeliti u dvije osnovne skupine. Prve su prisilne ratne migracije uvjetovane političkim zbivanjima na prostoru bivše Jugoslavije. Druge su zapravo dio svjetskih migracija kao sastavnog djela globalizacije.

U prošlom je desetljeću više od 10 % hrvatske populacije bilo zahvaćeno **prisilnim migracijama**. Prisilni migranti podijeljeni su na prognanike, tj. ratne migrante unutar Hrvatske, i izbjeglice, ratne migrante koji napuštaju zemlju ili dolaze iz neke strane države. Najviše je prognani-

Hrvati u Ujedinjenom Kraljevstvu uglavnom žive u Londonu. Hrvatska zajednica u Ujedinjenom Kraljevstvu počela se formirati iz redova poslijeratnih izbjeglica (nakon Drugog svjetskog rata). Njima su se poslije pridružili mnogi politički emigranti.

Hrvati se u Austriju počinju doseljavati sredinom prošlog stoljeća, i to većina odlazi na **privredni rad**. Kao posljedica ratnih zbivanja veliki se broj Hrvata seljava nakon 1990. godine, posebice u glavni grad Wien (Beč) gdje ih živi oko 35 000.

Tradicionalno naseljavaju južni dio Švedske, poglavito područja gradova Göteborg (na slici) i Malmö, kojima je u određeno vrijeme bila najpotrebnija radna snaga njihovog profila.

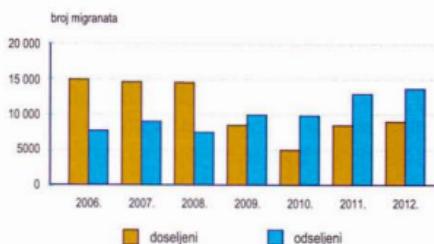
ka bilo iz ruralnih područja Slavonije, Srijema, Banovine, Korduna, Like i Dalmatinske zagore.

Padom komunističkoga bloka ostvaruju se uvjeti za potpuno ostvarenje procesa **globalizacije** i Hrvatska otvara vrata globalizaciji.

Globalizacija znači smanjivanje svijeta, prostorno i vremenski. To je omogućilo brz razvitak transporta i komunikacija uz internacionalizaciju proizvodnje, trgovine i financija. Sve je to dovelo do povećane mobilnosti stručnjaka i unutar razvijenoga dijela svijeta, pa i u suprotnom smjeru, iz razvijenih zemalja u zemlje u razvoju. Tako je u duhu globalizacije pesimistički koncept *brain drain* (*odljev mozgova*) zamijenjen optimističkim *brain gainom* (*razmjena mozgova*). Stanovništvo je tako postalo sve heterogenije i kulturno raznovrsnije.

Osim razmjerne stručnjaka, u globalnim razmjerima ostaje i dalje potražnja za nekvalificiranim imigrantskim radom. Uslužni sektor polarizira se na elitne visokostatusne i manualne niskostatusne poslove.

Hrvatska je od 19. st. do najnovijeg doba imala stalnu emigraciju prema inozemstvu. Lako je stoga povjerova-

Doseljeno i odseljeno stanovništvo u i iz Hrvatske 2006. – 2012.

Izvor: www.dzs.hr., Statistički ljetopis 2013.

ti nekim autorima koji tvrde da diljem svijeta živi više Hrvata negoli u Hrvatskoj. Dio toga iseljenog stanovništva Hrvatska je nadoknadivala stalnom pozitivnom migracijskom bilancem unutar republika bivše Jugoslavije. Time je problem prerastao demografske okvire i postao gospodarski (koncentracija u gradove), kulturološki (teže prilagođavanje novoj cjelini), etnički (miješanje stanovništva) i politički (različiti stavovi o političkom sistemu).

Za razliku od ranijih vremena, kada su migracijsku sliku Hrvatske krojili tragični dogadaji, iduće migracijsko iskustvo će odrediti dragovoljno članstvo Republike Hrvatske u Europskoj uniji. Sukladno čl. 26. st. 2 Ugovora o funkcioniranju Europske unije, sloboda kretanja radnika je jedna od četiri slobode na kojima se temelji stalni napor za izgradnjom unutarnjeg tržića. Unatoč činjenici da su za Hrvatsku, kao i za države koje su postale članice u ranijim krugovima proširenja, uvedena privremena prijelazna razdoblja za slobodu kretanja radnika, nesumnjivo će određeni broj hrvatskih državljanina nakon ulaska u članstvo potražiti posao u EU-u. S druge strane, ulaskom u tu asocijaciju država, Hrvatska će postati privlačnija za useljavanje iz država članica EU-a, ali i iz država nečlanica.

Hrvatska je datumom pristupanja EU-u morala otvoriti svoje tržište rada za građane iz drugih država članica. To znači da će se europski građani moći zapošljavati u Hrvatskoj bez radnih dozvola ili bilo kojih drugih ograničenja. S radnicima migrantima iz EU-a morat će se postupati jednakom kao i s domaćim radnicima u pogledu uvjeta rada te socijalnih i poreznih olakšica, s tim da će se prava koja pripisuju iz rada odnositi ne samo na radnike već i na članove njihovih obitelji.

Hrvatska će biti u mogućnosti privremeno ograničiti svoje tržište rada samo za građane onih država članica koje će nakon ulaska u EU uvesti tzv. tranzicijska razdoblja (najviše do sedam godina) unutar kojih će prijeći slobodno zapošljavanje hrvatskih građana na svom teritoriju.

Izvor: <http://www.vecernji.hr/tema/Zapo%C5%A1ljavanje+-+EU%C4%8Dionica/>

SAŽETAK

EUROPSKI ISELJENICI

Vrijeme

- između dva rata: zemlje Zapadne Europe
- nakon 60-ih godina 20. st.: zemlje Sjeverne i srednje Europe

Trajanje: Privremene migracije – trajna preseljenja

Posljedice

- pozitivne (devizna štednja, finansijska pomoću Domovinskom ratu)
- negativne (gubici u proizvodnji, neusmjereni potrošnja, sredstva uložena u školovanje, niz negativnih socijalnih učinaka, migranti ne izdvajaju za infrastrukturu svog kraja)

SUVREMENE MIGRACIJE (od 90-ih god. 20. st.)

1. Prisilne migracije uvjetovane su raspadom Jugoslavije i Domovinskim ratom (prognanici i izbjeglice), a posljedica im je osjetan pad broja stanovnika Hrvatske u međupopisnom razdoblju (1991. ≤ 2001.).
2. Ekonomski migracije sastavni su dio globalizacije koji je intenziviran prestrukturiranjem društva i gospodarstva nakon 1990-e.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Zašto je najviše naših privremenih ekonomskih emigranata u Njemačkoj?
2. Zašto se najviše naših iseljenika između dva rata iselilo u zemlje Zapadne Europe, a od 1960-ih godina u zemlje Srednje i Sjeverne Europe?
3. Zašto su se privremene migracije pretvorile u trajne?
4. Koje je prednosti, a koje nedostatke za Hrvatsku donijelo iseljavanje velikog broja Hrvata?
5. Po kojem je kriteriju Hrvatska imigracijska zemlja?
6. Kakva je razlika između prognanika i izbjeglica?
7. Objasnite brain drain i brain gain.
8. Objasnite kako globalizacija i tercijarizacija intenziviraju migracije visokoobrazovnoga i nekvalificiranoga stanovništva.

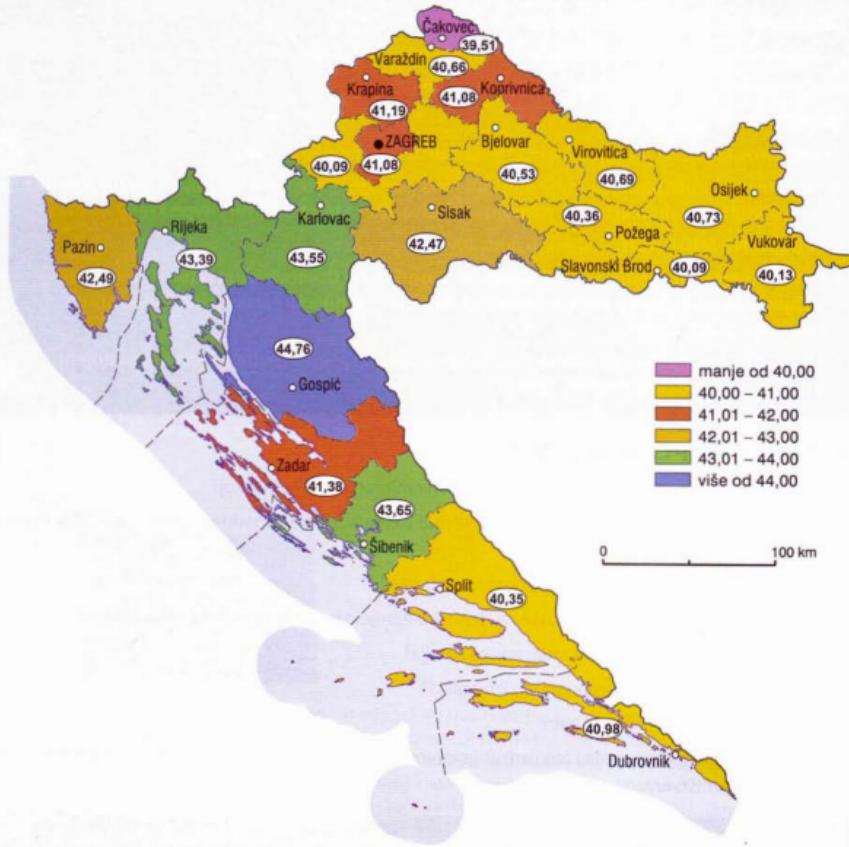
UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

HRVATSKA MATICA ISELJENIKA utemeljena je 1951. godine, a danas djeluje u skladu sa Zakonom o Hrvatskoj matici iseljenika što ga je prvi saziv Sabora nakon demokratskih promjena prihvatio, na sjednici održanoj 28. prosinca 1990. godine. Unutarnja organizacija HMI uredena je Statutom, koji je Upravni odbor prihvatio 6. veljače 1992. godine, a tim dokumentima Hrvatska matica iseljenika (HMI) definirana je kao središnja nacionalna ustanova za obavljanje društvene i privredne

djelatnosti od značenja za položaj hrvatskih iseljeničkih zajednica i za hrvatske etničke manjine u drugim državama, za iseljenike s teritorija Republike Hrvatske i Hrvate koji žive i rade u inozemstvu a potječu iz drugih država, kao i za članove njihovih obitelji koji borave u stranim zemljama.

Sve o radu Hrvatske matice iseljenika možete saznati na stranici www.matis.hr

Depopulacija

Prosječna starost stanovništva po županijama 2011. godine.
Izvor: www.dzs.hr/, Popis stanovništva RH 2011.

Koje su županije imale najmlađe, a koje najstarije stanovništvo?

O čemu ovisi ukupno kretanje stanovništva? Analizirajte odrednice.

Koji su razlozi da Ličko-senjska županija ima najstarije stanovništvo?

Depopulacija je smanjenje ukupnog broja stanovništva Hrvatske.

Kretanje broja stanovnika Hrvatske pratimo od prvo-ga preciznog Popisa stanovništva Hrvatske 1857., koje je provela Austro-Ugarska. Hrvatska je tada imala 2,2 milijuna stanovnika i taj je broj udvostručila za 120 godina. Uspoređujući porast stanovništva Europe i svijeta, možemo zaključiti, da je Hrvatska imala mali stoljetni porast. Stanovništvo svijeta u istom razdoblju se utrostručilo, a u usporedbi s europskim zemljama porast je osrednji.

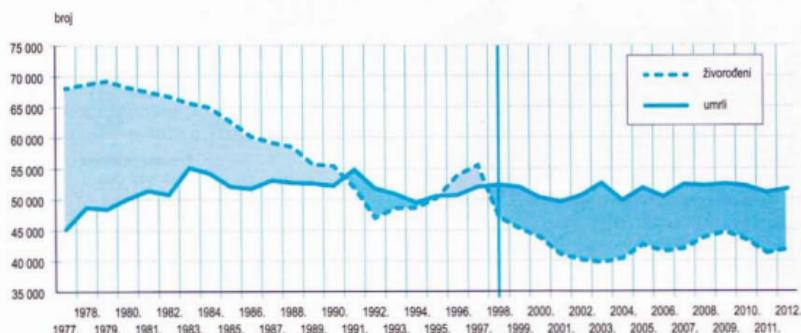
U Prvom i Drugom svjetskom ratu Hrvatska je izgubila 1/3 stanovništva. Domovinski rat također je doveo do pada broja stanovnika. Na usporen rast utjecali su stradanja od kolere u drugoj polovici 19. stoljeća i gripe „španjolke“ nakon Prvoga svjetskog rata, kriza vinove loze, svjetska gospodarska kriza, socijalizam i uvjeti u jugoslavenskoj zajednici. Do Prvoga svjetskog rata porast je bio nešto brži, a već nakon toga porast je znatno usporen.

Ukupno kretanje stanovništva određuju dvije komponente: **prirodno kretanje i migracija**. Primarno je depopulacija bila uvjetovana migracijom (vanjskom ili unutrašnjom), a s vremenom bitna komponenta postaje prirodni pad stanovništva. Biološka (prirodna) depopulacija nije posljedica samo sadašnje gospodarske krize i prestrukturiranja društva i gospodarstva te Domovinskog rata, nego podaci pokazuju da se posljednjih 100 godina smanjuje rodnost i povećava smrtnost te produžuje reproduksijska depresija.

Na dijagramu možemo analizirati prirodnu promjenu stanovništva i izdvojiti faze demografske tranzicije te ih usporediti s ubičajenim modelima demografske tranzicije razvijenih i nerazvijenih zemalja. Do kraja 19. stoljeća Hrvatska je u predtranzicijskoj etapi, koju obilježava mali porast (oko 10%). Stope nataliteta i mortaliteta visoke su pa govorimo o tzv. „skupoj reprodukciji“. Od 70-ih godina 19. stoljeća do 60-ih godina 20. stoljeća Hrvatska je u drugoj etapi demografske tranzicije, koju je omogućio pad stope smrtnosti (od 35 na 10%). Stope nataliteta smanjene su s visokih na srednje vrijednosti. Treća, postranzicijska etapa nastupila je u drugoj polovici 20.

Selo Gabonjin na otoku Krku jedno je od brojnih sela na otocima zahvaćenih depopulacijom

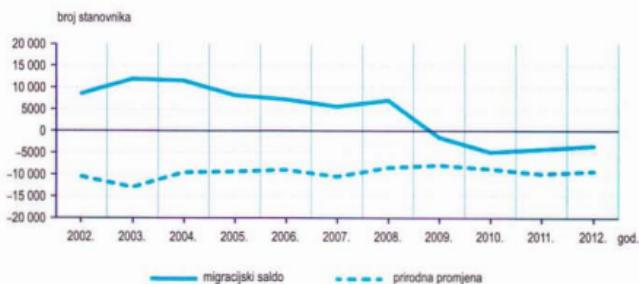

Prirodno kretanje stanovništva od 1977. do 2012. godine

Izvor: www.dzs.hr, Statistički ljetopis 2013.

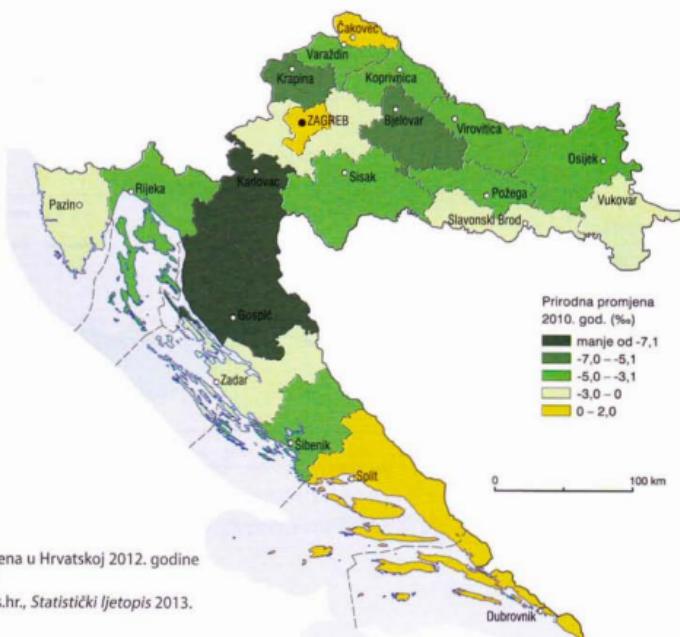
stoljeća. Stope nataliteta i mortaliteta niske su i na po-djednakoj razini. Prirodni priraštaj je ispod održive razine unatoč znatnom smanjenju smrtnosti dojenčadi (manje od 10 % što je kao i u najrazvijenijim zemljama Europe s visokim stupnjem zdravstvene prosvijećenosti i kulture). Stope nataliteta znatno su pale zbog selidbe sa sela u gradove, želje za višim standardom života, smanjene plodnosti žena i muškaraca (bolesti, onečišćenje okoliša, stres, neuroza i sl.), kasnog stupanja u brak, sve većeg broja samaca, sve većeg broja rastavljenih brakova, po-baćaja, slabih gospodarskih prilika i daljeg iseljavanja u inozemstvo reproduktivnog dijela stanovništva.

Prirodno kretanje stanovništva Hrvatske u skladu je s općenito prihvaćenom krivuljom demografske tranzicije. Problem je u tome što je demografska tranzicija **preuranjena** s obzirom na gospodarski razvoj i što eksploriju stanovništva, karakterističnu za tranzicijsku etapu, praktički nismo imali jer se tranzicijska etapa poklopila sa **snažnom emigracijom** i velikim ratnim gubitcima. Hrvatska nije na stupnju gospodarskog razvoja kojem bi odgovarali takvi trendovi i nema racionalni prirodni priraštaj koji bi omogućio barem jednostavnu reprodukciju (totalna stopa fertilitet 2012. iznosila je 1,52 djeteta).

Prirodni prirast i migracijski saldo stanovništva od 2002. do 2012. godine

Izvor: www.dzs.hr/, *Statistički ljetopis* 2013.

SAŽETAK

Depopulacija je smanjenje ukupnog broja stanovnika (migracija + PP).

Čimbenici koji su utjecali na slab stoljetni porast broja stanovnika:

- ratni gubitci (Prvi i Drugi svjetski rat, Domovinski rat)
- zdravstveni čimbenici (kolera, gripa)
- gospodarska kriza (svjetska gospodarska kriza, kriza vinove loze)
- politički uvjeti (socijalizam, jugoslavenska zajednica).

Demografska je tranzicija u Hrvatskoj:

- preuranjena s obzirom na gospodarski razvoj (visok infantilni mortalitet)
- manje intenzivna od tranzicije razvijenih, pogotovo od tranzicija nerazvijenih zemalja.

Stopa fertiliteta u Hrvatskoj je 1,5 (2,1 iznosi tzv. obnovljiva razina).

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Zašto je Hrvatska imala nizak stoljetni porast stanovnika?
2. Koje su odrednice ukupnog kretanja stanovništva?
3. Odredite etape demografske tranzicije u Hrvatskoj.
4. Čime demografska tranzicija u Hrvatskoj odstupa od uobičajenog modela demografske tranzicije?
5. Zašto je demografska tranzicija u Hrvatskoj manjeg intenziteta nego u razvijenim zemljama?
6. Zašto je nakon Drugoga svjetskog rata naglo padala stopa infantilnog mortaliteta?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

POPISI STANOVNICKA HRVATSKE

Prvi precizniji popis koji je obuhvatio teritorij naše zemlje proveden je 1857. g. i tada je Hrvatska imala 2 181 499 stanovnika.

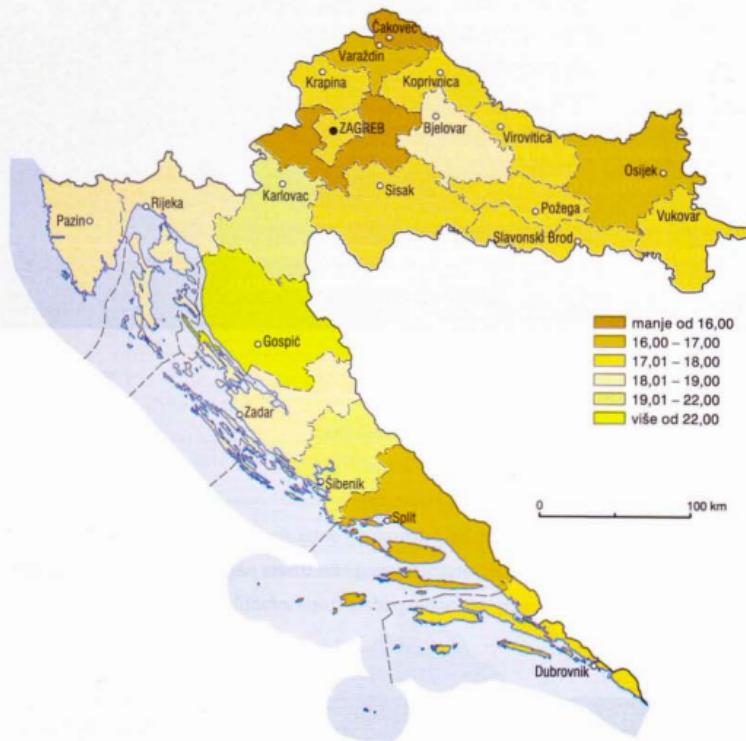
Do 20. st. provedena su još tri popisa u neujednačenim vremenskim razmacima.

Od 20. st. Popisi se provode svakih deset godina, s tim da su Prvi i Drugi svjetski rat malo poremetili vremenski slijed popisa, da bi od 1961. g. bilo ujednačeno popisivanje stanovništva svakih deset godina. Prema

tim popisima, od godine 1971. uočava se sve manji porast stanovništva Hrvatske, a na popisu iz 2001. uočen je pad ukupnog broja stanovnika Hrvatske koji je nastavljen i po popisu 2011.

Popisnice koje se rabe tijekom popisa sadržavaju niz pitanja na osnovi kojih se obradom podataka dobiva kompletna struktura stanovništva. Na osnovi tih podataka, uspoređuje se stanje s prijašnjim popisima, s drugim državama i sl., te se uočava trend kretanja stanovništva u zemlji i inozemstvu.

Senilizacija

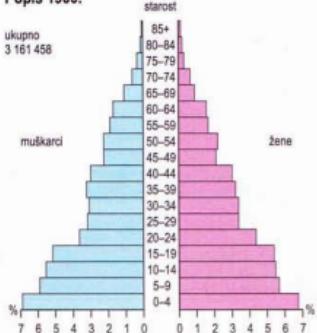

Postotni udio stanovništva starijeg od 65 godina po županijama
Izvor: [www.dzs.hr.](http://www.dzs.hr/), Popis stanovništva RH 2011.

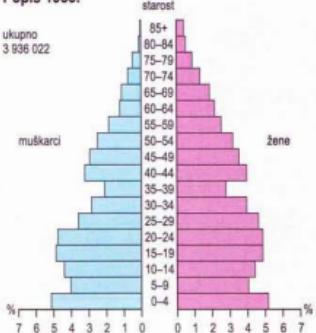

Prema popisu 2011. godine broj stanovnika mlađih od 20 godina je manji od broja stanovnika starijih od 60 godina. Indeks starenja iznosi 115. Objasnite što to znači.

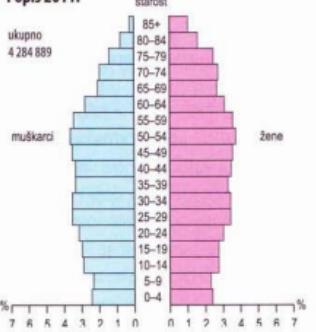
Popis 1900.

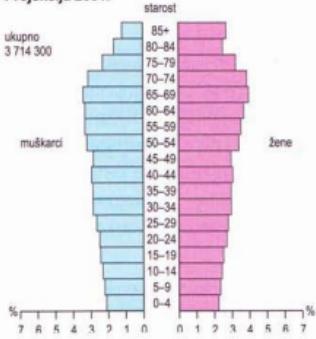
Popis 1953.

Popis 2011.

Projekcija 2051.

Stanovništvo prema starosti i spolu 1900., 1953., 2011. i 2051. godine
Izvor: www.dzs.hr/, Statistički ljetopis 2012., Popis stanovnika 2011.

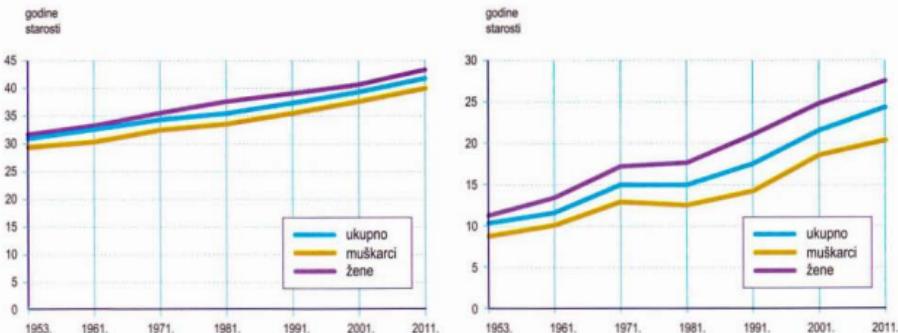
Izravna posljedica stalne emigracije i smanjivanja nataliteta jest starenje hrvatske populacije. Prvi pokazatelj starenja stanovništva jest stalni lagani porast opće stope mortaliteta. Grafički prikaz dobno-spolnog sastava također odražava navedeni proces.

Hrvatska je još 1953. imala **ekspanzivan** tip dobnog sastava, što znači da je imala mlađu populaciju. U vrlo kratkom vremenu udio je starog stanovništva povećan i ekspanzivan tip prelazi u **stacionarno-regresivni tip**. Proces je bio vrlo brz iako je 70-ih godina nešto usporen zato što su u fertilno razdoblje ušle generacije rođene u poslijeratnom *baby boomu* pa je stopa nataliteta nešto povećana. Kako je 80-ih godina došlo do intenzivnijeg pada stope nataliteta, baza grafičkog prikaza dobno-spolnog sastava stalno se sužava. Biološko je stablo od idealnog oblika piramide 1953. godine (37 % mlađih, 53 % zrelih i 10 % starih) 2011. evoluiralo u oblik urne (21 % mlađih, 55 % zrelih i 24 % starih). Prema tome, hrvatska je populacija 80-tih bila na pragu starosti, danas je u dubokoj starosti, a trend starenja nastavlja se i dalje.

Proces senilizacije prati nešto blaže izražen proces **feminizacije** (tendencija povećanja broja žena). To je

najvećim dijelom posljedica Prvog i Drugog svjetskog rata te Domovinskog rata i snažne emigracije, koja je uglavnom pogodila muško stanovništvo, a također i prosječno dulje životne dobi žena. Kod nas se, kao i u svijetu, rađa više muške nego ženske djece (4 – 6 %) te je u mlađim više muškaraca, podjednak je udio u zreloj dobi, a broj udovica u stalnom je porastu. Taj je proces također odlika razvijenih europskih zemalja. Neuravnoteženost spolne strukture (52 % žena 48 % muškaraca u 2011. godini) nije uzročnik slabe reprodukcije stanovništva Hrvatske, jer neuravnoteženost nije znatna, a udio je žena i muškaraca u reproduktivnom razdoblju podjednak.

Ostarjela populacija Hrvatske nepovoljno utječe na gospodarski sastav stanovništva. Udio aktivnog stanovništva posljednjih desetljeća nije se znatnije mijenjao i sličan je europskim zemljama. Međutim, velike su promjene nastale unutar neaktivnog stanovništva (uzdržavanog i umirovljenog). Zbog senilizacije i smanjenja nataliteta smanjen je broj uzdržavanog stanovništva (djeca, učenici, studenti, kućanice i ostali), a udio umirovljenog stanovništva znatno se povećao.

Prosječna starost stanovništva po popisnim godinama

Izvor: www.dzs.hr, Popis stanovništva RH 2011.

Koeficijent starosti 1953. - 2011. godine

Izvor: www.dzs.hr, Popis stanovništva RH 2011.

Treba istaknuti da povećan udio umirovljenika nije samo posljedica starenja nego i povećanog broja ratnih umirovljenika, kao i prakse da se problemi nezaposlenosti zbog prestrukturiranja rješavaju otkupom staža i prije-vremenom mirovinom. Europske zemlje zastupaju ideju „živjeti bolje – raditi duže“ i pomiču starosnu granicu odlaska u mirovinu, a nasuprot tome, Hrvatska ima dosta mlađih umirovljenika.

Hrvatska danas ima 1,35 milijuna zaposlenika i 1,05 milijuna umirovljenika, što znači da gotovo svaki zaposleni ima po jednog umirovljenika na teret. Takav odnos teško bi podnijela i znatno razvijenija gospodarstva. Situaciju pogoršava i veliki broj nezaposlenih. Hrvatska zbog velikog broja nezaposlenog stanovništva pripada državama

s najvišim stopama nezaposlenosti u Europi. Porast broja nezaposlenih rezultat je transformacije društva i gospodarstva. Do 1990. godine bilo je mnogo prekrivene nezaposlenosti. Ljudi su formalno radili, ali nisu privredivali. U tijeku privatizacije novi vlasnici žele se riješiti takvog viška radne snage pa je došlo do povećanja nezaposlenosti. Nažalost, nezaposlenost u Hrvatskoj potaknula je novu emigraciju najvitalnije i najkvalitetnije radne snage u europske i prekomorske zemlje.

Svi očekujemo da država provede stimulativni program izravnog ulaganja kapitala u razvoj koji bi ograničavao samo razvoj industrije opasne po okoliš. Takav bi program, prema procjeni stručnjaka, u sljedećih desetak godina omogućio da se iscrpe svi viškovi radne snage.

Problem senilizacije važan je demografski problem Hrvatske. On se ne očituje samo u sve manjem broju mlađih, a sve većem broju starih već za sobom povlači i mnogo drugih problema: moguć nedostatak radne snage u budućnosti, povećana materijalna sredstva za mirovine i zdravstveno osiguranje, sve veća sredstva za skrb o starijim građanima (gradnja staračkih domova, skrb o starom stanovništvu ruralnih prostora) i naravno sve manju mogućnost stanovništva za reprodukciju.

Godina	Prosječna starost	Udio mlađih (0-19)	Udio starih (> 60)	Indeks starenja
1953.	30,2	36,8	10,3	27,9
1961.	31,5	34,3	11,8	34,3
1971.	33,5	31,5	14,9	47,2
1981.	35,1	28,2	14,8	52,6
1991.	36,6	26,2	17,5	66,7
2001.	39,3	23,7	21,5	90,7
2011.	41,7	20,9	24,1	115,0

Izvor: www.dzs.hr, Popis stanovništva RH 2011.

Promotrite prikazane statističke podatke i predložite neke vaše mjeru kojim biste promjenili ove demografske trendove.

SAŽETAK

Ekspanzivni tip dobro-spolnog sastava u kratkom vremenu (u drugoj polovici 20. st.) prelazi u stacionarni i konstruktivni.

Feminizacija (zbog emigracije, rata i dulje životne dobi žena) nije uzrok slabe reprodukcije stanovništva.

Hrvatska pripada zemljama s najvećom stopom nezaposlenih u Europi.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Zašto Hrvatska ima staro stanovništvo?
2. Zašto su žene u Hrvatskoj brojnije?
3. Zašto se u Hrvatskoj, kao i u svijetu, rađa više muške nego ženske djece?
4. Kako senilizacija i feminizacija utječu na kretanje ukupnog broja stanovnika, a kako na gospodarski sastav stanovnika?
5. Zašto je broj umirovljenika i broj nezaposlenih u posljednjih deset godina stalno rastao?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

NEPOVOLJNO PRIRODNO KRETANJE STANOVNIKA HRVATSKIH OTOKA

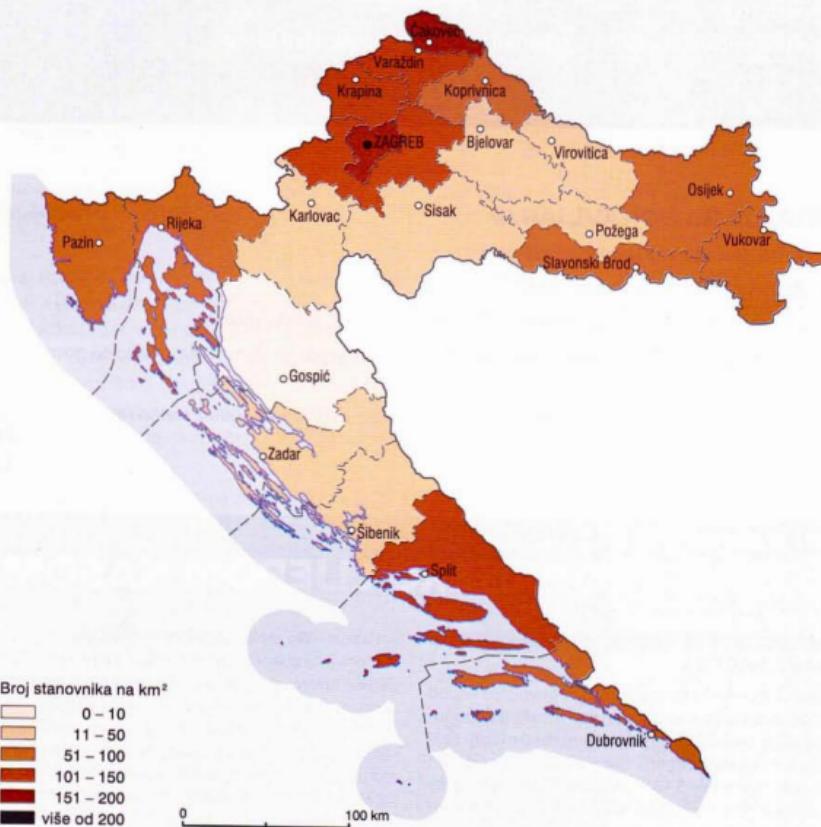
Otoci Hrvatske intenzivno gube stanovništvo već od 1920. godine i danas su područja izrazitog depopulacijskog krajolika. Znatan broj, posebno manjih otoka, demografski izumiru. Godine 1880 na hrvatskim je otocima živjelo 5,58 % ukupnog stanovništva Hrvatske, a 1991. samo 2,64 %. Zbog intenzivnih migracija poremećene su i spolna i dobra struktura, što je utjecalo na pad prirodnog prirasta, te na opću bioreprodukciju stanovništva naših otoka.

Prema sadašnjem trendu, izumiranje je demografska perspektiva više od četvrtine otočnih naselja. Najintenzivniji pad pučanstva karakterističan je za sjever-

nodalmatinsko otočje, posebno za male otoke. S vremenom jača raskorak između rađanja i umiranja, što još više povećava negativni prirodni prirast. Najprije je smanjenje rodnosti najviše utjecalo na depopulaciju a sada sve više na nju utječe povećana smrtnost, i to zbog stareњa otočne populacije. Negativni prirodni priraštaj, osim u skupini sjevernodalmatinskih otoka, vrlo je izrazit u skupini malih otoka, tj. otoka s jednim naseljem.

Na tim je otocima od 1991. do 1997. rodnost bila samo oko 5,5 %, a smrtnost oko 29 %, a posljedica toga je izrazito negativan prirodni priraštaj, čak oko – 24 %.
Stimulativna pronatalitetna politika nužnost je koja mora dati poticaj promjeni sadašnjeg stanja.

Regionalna polarizacija

Prosječna gustoća naseljenosti 2011. izražena u broju stanovnika na km²

Izvor: www.dzs.hr, Popis stanovništva RH 2011.

Za koje države u Europi kažemo da imaju „veliku glavu i malo tijelo“?

Koje države u svijetu imaju izrazito neravnomjeran razmještaj stanovnika?

Navedite neke države s decentraliziranim razvojem.

Zašto Grad Zagreb ima najveću gustoću naseljenosti?

Čakovec – Međimurska županija je najgušće naseljena županija u Republici Hrvatskoj

Uz stalnu emigraciju, starenje stanovništva i depopulaciju, demografsku sliku Hrvatske upotpunjuje regionalna polarizacija. Polarizacijski demografski razvoj uočava se već na karti razmještaja stanovništva.

Središta okupljanja stanovništva Hrvatske su četiri makroregionalna centra (s više od 500 stan./km²) prema kojima su usmjereni svi demografski tokovi. Njih slijede jači regionalni centri (> 250 stan./km²), npr. Karlovac, Sisak, Varaždin, Slavonski Brod, Pula, Zadar, Šibenik, Dubrovnik te obalni pojaz. Hrvatsko zagonje i Međimurje iz povijesnih su razloga (sekundarna kolonizacija, mirniji i sigurniji razvoj) bile i do danas ostale najgušće naseljene regije.

Rijetku naseljenost ima sav ostali ruralni prostor. Planinski, krški i otočni prostori slabo su naseljeni zbog nepovoljne konfiguracije terena (85 % stanovništva Hrvatske živi u nizinama, što nas navodi na zaključak da je reljef determinirajuća odrednica), nedovoljno plodnog tla, suhe ili oštре klime i slično. Gorska je Hrvatska i sredinom 19. st. bila najslabije naseljena regija Hrvatske. Problem je u tome što je dominantna uloga prirodne osnove potencirana društvenim čimbenicima, prije svega emigracijom i društveno-gospodarskim razvojem. Oskudni prirodni uvjeti stvorili su veliku agrarnu gustoću i zbog toga snažnu emigraciju od kraja 19. st. Tako se stanovništvo Like u posljednjih 100 godina prepovolilo. Slična je situacija i s dalmatinskim otocima.

Polarizacijski efekt rano je počeo i sve je intenzivniji, što znači da će se postojeća regionalna polarizacija još više prodrubljivati.

U 4/5 teritorija Hrvatske stanovništvo je u padu. Depopulacijom je zahtvačen cijeli središnji pojas Hrvatske od primorja preko Like, Korduna, Banovine, središnje zavale (Zagreb je u cijelosti okružen općinama s prirodnim padom), Podravina te većina otoka i Dalmatinske zagore. Ti krajevi ujedno imaju najnepovoljniju biološku, obrazovnu i gospodarsku strukturu. Primjerice, najnepovoljniji dobitni sastav ima Ličko-senjska županija s 31 % starog, a najpovoljniji Međimurska županija s najvećim udjelom mladog stanovništva (23 %).

Dakle, slabo naseljena ruralna područja i dalje se najbrže depopuliraju, mnoga i izumiru, a samo makroregionalni i regionalni centri i dalje rastu, i to zahvaljujući stalnoj imigraciji. Prostor imigracije s pozitivnim prirodnim prirastom (tip II) sužen je još više oko makroregionalnih centara.

Proces **deruralizacije** počeo je prekomorskom emigracijom u 19. st. i intenzivno nastavljen industrijalizacijom i urbanizacijom nakon Drugoga svjetskog rata. Budući da je Hrvatska 2012. godine imala samo 58 % gradskog stanovništva, očito je da će se proces demografskog pražnjenja i demografskog jačanja i dalje nastaviti ako se gospodarskim smjernicama taj proces ne zaustavi.

Zagreb – središte s najvećom demografskom i gospodarskom koncentracijom

Gradnja autocesta Zagreb – Rijeka i Zagreb – Split može tome znatno pridonijeti. Infrastruktura i osiguranje svih potrebnih sadržaja za život ljudi kao što su trgovine, škole, zdravstvene ustanove i sl. mogu te ljude zadržati, ali i privući iz velikih centara. Prostori s očuvanom i čistom prirodom pružaju mogućnosti kvalitetnog života i gospodarskog razvoja.

Sljedeći je problem izrazit **monocentričan razvoj**, odnosno dominacija Zagreba nad ostalim makroregionalnim centrima. Zagreb ima četvrtinu stanovništva Hrvatske i više od polovice gospodarskog potencijala. U uvjetima vrlo visoke nezaposlenosti pruža mogućnosti barem po-

vremenog rada i rada „na crno“ te daje osjećaj, ali i praktičnu mogućnost lakšeg preživljavanja nego u nekom manjem mjestu, pogotovo na nekom od naših jadranskih otoka, koji su potpuno raseljeni i bez ikakvih sadržaja osim nekoliko tjedana ljetne turističke sezone. Osim toga, problem je i psihološke prirode. Sudenti iz drugih dijelova Hrvatske za vrijeme studiranja zažive životom Zagreba. Tu je sve ono što nudi veliki grad. Bez obzira na to hoće li sve to iskoristiti, postoje neda, šansa i vjerovanje. Zato i oni koji mogu dobiti posao u rodnom kraju, ostaju u Zagrebu. *Kako proces litoralizacije može pridonijeti rješavanju tog problema?*

Problem monocentrizma ili prevlasti jednog grada prisutan je u mnogim državama. Iako se ne ogleda samo u veličini već i u brojnosti funkcija, kao jedan od pokazatelja može nam biti odnos veličine prvog (najčešće glavnog) grada i drugog grada veličinom. Evo podataka za europske države s najvećim razlikama između prvog i drugog grada veličinom.

Država	Najveći grad	Broj stanovnika 2011.	Drugi grad po veličini	Broj stanovnika 2011.	Odnos gradova
Mađarska	Budimpešta	1 741 041	Debrecen	211 320	1 : 8,24
UK	London	8 308 369	Birmingham	1 074 300	1 : 7,73
Letonija	Riga	717 371	Daugavpils	101 057	1 : 7,09
Makedonija	Skopje	506 926	Bitola	74 550	1 : 6,79
Austrrija	Beč	1 757 353	Graz	265 318	1 : 6,60
Irska	Dublin	1 110 627	Cork	198 582	1 : 5,59
Srbija	Beograd	1 119 642	Novi Sad	191 405	1 : 5,85
Rumunjska	Bukurešt	1 926 334	Iași	391 500	1 : 4,92
Hrvatska	Zagreb	688 163	Split	167 121	1 : 4,18
Moldavija	Kišinjev	592 900	Balți	144 800	1 : 4,09

SAŽETAK

Centri okupljanja stanovništva – Zagreb, Rijeka, Split, Osijek, regionalni centri, obala, Hrvatsko zagorje, Međimurje.

Rijetka naseljenost – planinski, krški i otočni prostor.

U 4/5 teritorija Hrvatske stanovništvo je u padu.

Pojačana deagrarizacija i deruralizacija.

Monocentrični razvoj – dominacija Zagreba.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Što su deagrarizacija i deruralizacija? Uz koji su proces povezane?
2. Gdje živi najveći broj hrvatskog stanovništva?
3. Koje predjele Hrvatske prati rijetka naseljenost?
4. Koja je razlika između monocentričnog i policentričnog razvoja? Kakav razvoj prati Hrvatsku?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

Gradska uprava

Grad Zagreb, kao glavni grad Republike Hrvatske ima Ustavom određen poseban status iz kojega proizlazi da obavlja poslove iz samoupravnog djelokruga grada i županije.

Grb grada Zagreba

Gornjogradska vijećnica

Tijela gradske uprave su:

Gradska skupština kao predstavničko tijelo, gradonačelnik i

Gradsko poglavarstvo kao nositelji izvršne vlasti.

Vijećnici Gradske skupštine biraju građani na neposrednim izborima na kojima se bira i gradonačelnik. Vijećnici Gradske skupštine natpolovičnom većinom glasova biraju gradonačelnika i članove Gradskog poglavarstva.

Gradsko poglavarstvo ima 15 članova koje, na prijedlog gradonačelnika, većinom glasova bira Gradska skupština. Na čelu poglavarstva je gradonačelnik koji ima dva zamjenika.

Na razini mjesne samouprave ustrojeno je 17 gradskih četvrti kojima upravljaju Vijeća gradskih četvrti. Članove vijeća biraju stanovnici gradskih četvrti.

Demografska politika

Zgrada Ujedinjenih naroda, New York, SAD

Dvorana u kojoj zasjeda skupština Ujedinjenih naroda

Što je demografska politika?

Koje su vrste demografske politike?

Kakvu demografsku politiku provodi Kina, kakvu Japan, a kakvu Švedska?

Kakvu bi demografsku politiku trebala provoditi Hrvatska?

Demografi UN-a, procjenjujući buduće kretanje stanovnika svijeta i svih zemalja pojedinačno do 2050. godine, Hrvatskoj su predvidjeli zastrašujuću demografsku sliku. Hrvatska bi, uz pretpostavku istog trenda nataliteta i mortaliteta, bez migracije, tada imala 3,3 milijuna stanovnika. A to je manji broj nego što će tada imati Beč, Budimpešta ili Beograd. Osim jakog smanjenja broja stanovnika, još je nepovoljnija činjenica da će doći do daljnog pogoršanja dobognog sastava stanovništva. Od 3,3 milijuna stanovnika samo 15 % bit će mlađe od 18 godina, 1,3 milijuna bit će umirovljenici, a 2 milijuna će biti starije od 45 godina. Druga polovica 21. st. izgledat će još gore. Demografski problem u posljednjih desetak godina i trendovi koji se odražavaju na gospodarstvo trenutačno su najveći problem Hrvatske jer dovode u pitanje opću ravnotežu i stabilan razvoj Hrvatske. Hrvatskoj je hitno potrebna učinkovita i aktivna demografska politika. *Kako zemlje Zapadne Europe rješavaju taj problem?*

Program demografskog razvoja sadrži: povratak dijaspora, oživljavanje ratom stradalih područja i program useđivanja u Hrvatsku.

Demografske politike unutar bivše Jugoslavije nije bilo jer je Hrvatska među republikama imala najniži prirodnji priraštaj i najstarije stanovništvo. Od 1991. do 1995. godine populacijske politike nije bilo zbog rata. Hrvatski je sabor 1996. godine donio Program demografskog razvijanja i otad, možemo reći, Hrvatska ima populacijsku politiku. Program demografskog razvijanja ima sve elemente klasične **pronatalitetne** demografske politike (povećanje nataliteta, progresivni dječji doplatak, produženi i plaćeni roditeljski dopust, povlašteno stambeno zbrinjavanje mladih roditelja...), kao i elemente **redistribucijske** populacijske politike (stimuliranje nenaseljenih područja, posebno otoka, veće plaće u tim područjima, rješavanje stambenog pitanja i sl.). Nažalost, program nije „zaživio u praksi“ jer je za Hrvatsku preskup.

Tipovi demografskih politika:

- **EKSPANZIVNA** (poticajna) – potiče porast broja stanovnika poticanjem rađanja i/ili useljavanjem
- **RESTRIKTIVNA** – zaustavljanje ili usporavanje daljnog porasta broja stanovnika smanjenjem rodnosti i/ili iseljavanjem
- **REDISTRIBUTIVNA** (migracijska) – potiče povoljniju prostornu preraspodjelu stanovništva i naseljenosti
- **EUGENIČKA** (kvalitativna) – teži općem poboljšanju bioloških obilježja stanovništva

Usporedba demografskih politika NR Kine i Hrvatske

NR KINA	REPUBLIKA HRVATSKA
„Politika jednog djeteta“	„Nacionalni program demografskog razvijanja Hrvatske“
Tip demografske politike: Eksplicitna, restriktivna populacijska politika antinatalitetne varijante	Tip demografske politike: Implicitna pronatalitetna poticajna varijanta populacijske politike
1978. Wan-xi-shao - „Kasnije dulje, manje“ 1979. „Politika jednog djeteta“	1996. „Sustav potpore djeteta“
Neke mjere demografske politike: <ul style="list-style-type: none"> • jedno djetete u gradu, 1-2 djece na selu • novčano kažnjavanje roditelja s više djece, gubitak prava na besplatno obrazovanje i liječenje • ograničavanje stupanja u brak ovisno o spolu i mjestu života • poticanje pobačaja, sterilizacije i drugih oblika kontracepcije 	Neke mjere demografske politike: <ul style="list-style-type: none"> • sustav dječjih dopataka s povećanjem broja djece • pravo na plaćen rodiljski dopust uz čuvanje radnog mjesa • do tri godine rodiljskog dopusta za majke blizanaca ili trećeg djeteta • besplatan udžbenici, obrazovanje, liječenje i skrb posebice za obitelji s više djece
Cilj Usporiti porast broja stanovnika smanjenjem stope nataliteta	Cilj Postići nulti demografski rast tj. zaustaviti daljnji pad broja stanovnika

SAŽETAK

Godine 2050. RH imat će, prema projekcijama, 3,3 mil. stanovnika.

Demografska politika – 1996. godine Hrvatski sabor donio je Program demografskog razvijanja.

Pronatalitetna politika – uz razvoj gospodarstva.

Redistributivna politika.

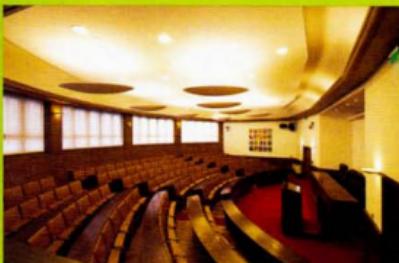
PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Ako se nastavi trend pada broja stanovnika, kakvu sudbinu ima hrvatski narod?
2. Što je demografska politika?
3. Kakve mjere predlaže RH?
4. Kakve mjere predlažete da bi se ostvario cilj pronatalitetne i redistributivne populacijske politike?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

Hrvatski sabor

Hrvatski sabor je predstavničko tijelo građana i nositelj zakonodavne vlasti u Republici Hrvatskoj. Imao najmanje 100, a najviše 160 zastupnika koji se, na temelju općeg i jednakog biračkog prava, biraju neposredno tajnim glasovanjem. Zastupnici se u Hrvatski sabor biraju na vrijeme od četiri godine, nemaju obvezujući mandat i imaju imunitet.

Vijećnica u Saboru

Hrvatski sabor ima odlučujuću ulogu za provođenje demografske politike koja će postati nacionalni i strateški interes (do 2031. godine prema procjenama, ako se izuzmu imigranti i ako se ne provede demografska obnova broj stanovnika bi se smanjio za 17,8%).

Zgrada Hrvatskoga Sabora

Županija	Površina u km ²	Broj stanovnika 1991.	Broj stanovnika 2001.	Gustoča stan./km ² 2001.	Broj stanovnika 2011.	Gustoča naseljenosti 2011.
Zagrebačka	3 078	282 989	309 696	101,2	317 606	103,71
Krapinsko-zagorska	1 230	148 779	142 432	115,8	132 892	108,79
Sisačko-moslavačka	4 448	251 332	185 387	41,7	172 439	38,59
Karlovačka	3 622	184 577	141 787	39,1	128 899	35,55
Varaždinska	1 260	187 853	184 769	146,6	175 951	139,42
Koprivničko-križevačka	1 734	129 397	124 467	71,8	115 584	66,12
Bjelovarsko-bilogorska	2 638	144 042	133 084	50,4	119 764	45,37
Primorsko-goranska	3 590	323 130	305 505	85,1	296 195	82,55
Ličko-senjska	5 350	85 135	53 677	10,0	50 927	9,51
Virovitičko-podravska	2 021	104 625	93 389	46,2	84 836	41,92
Požeško-slavonska	1 821	99 334	85 831	47,1	78 034	42,81
Brodsko-posavska	2 027	174 998	176 765	87,2	158 575	78,12
Zadarska	3 643	214 777	162 045	44,4	170 017	46,63
Osječko-baranjska	4 149	367 193	330 506	79,6	305 032	73,41
Šibensko-kninska	2 992	152 477	112 891	37,7	109 375	36,65
Vukovarsko-srijemska	2 448	231 241	204 768	83,6	179 521	73,15
Splitsko-dalmatinska	4 524	474 019	463 676	102,5	454 798	100,18
Istarska	2 813	204 344	204 344	73,3	208 055	73,96
Dubrovačko-neretvanska	1 782	126 329	122 870	162,2	122 568	68,82
Međimurska	730	119 866	118 426	162,2	113 804	156,11
Grad Zagreb	640	876 865	779 145	1 217,4	790 017	1 232,48

Ukupna površina, stanovništvo 1991., 2001. i 2011. godine i gustoča naseljenosti županija Hrvatske 2001. i 2011. godine.
Izvor: Državni zavod za statistiku, *Popis stanovništva RH 1991., 2001. i 2011. godine*.

Godina	Broj stanovnika	Gustoča stan./km ²
1857.	2 181 499	38,6
1880.	2 506 228	44,3
1890.	2 854 558	50,5
1900.	3 161 456	55,9
1910.	3 460 584	61,2
1921.	3 443 375	60,9
1931.	3 785 455	67,0
1948.	3 779 858	66,9
1953.	3 936 022	69,6
1961.	4 159 696	73,6
1971.	4 426 211	78,3
1981.	4 601 469	81,4
1991.	4 760 344	84,2
2001.	4 437 460	78,4
2011.	4 284 889	75,7

Broj stanovnika i gustoča naseljenosti R. Hrvatske prema popisima od 1857. do 2011. godine
Izvor: Državni zavod za statistiku, *Popis stanovništva RH 2011.*

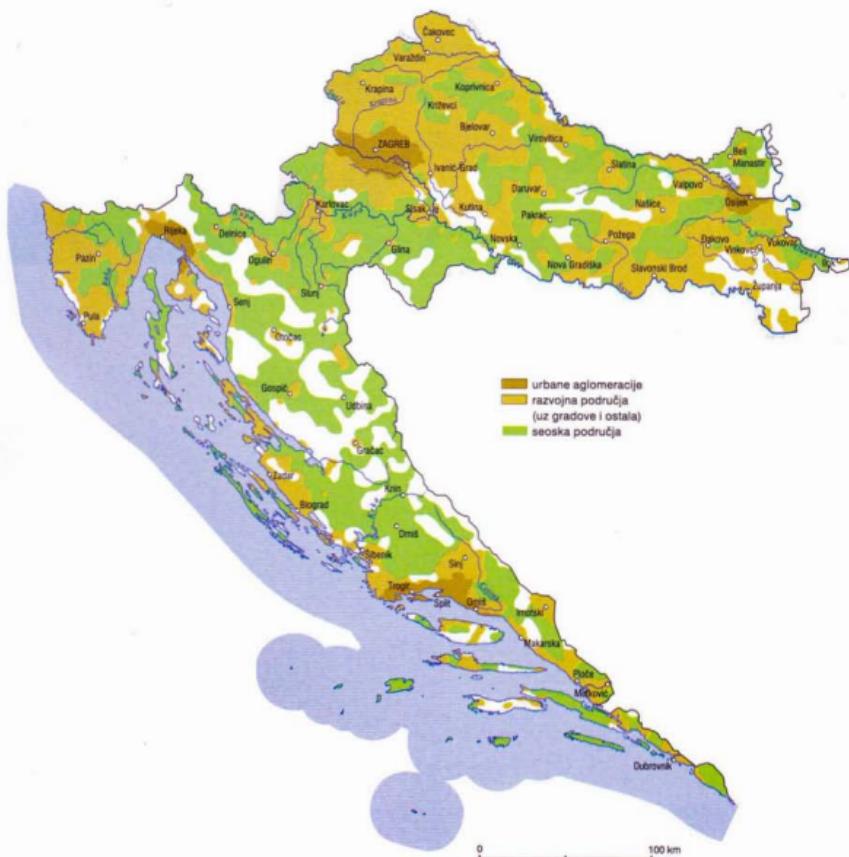
4

NASELJA
I OBLICI
NASELJENOSTI

- Obilježja seoskih naselja i preobrazba ruralnih krajobraza
- Razvoj urbane mreže
- Nodalno-funkcionalna regionalizacija Hrvatske
- Makroregionalna središta
- Važnost prostornog planiranja

Obilježja seoskih naselja i preobrazba ruralnih krajobraza

Prostorne strukture – naselja u Hrvatskoj

Koja su fiziomska obilježja seoskog naselja?

Uz koje je djelatnosti vezano selo?

Putujući Hrvatskom, jeste li primijetili razlike u izgledu sela?

Ako živate u gradu, promotrite kakve promjene doživljavaju sela u bližoj okolini.

Promotrite zemljovid i odredite u kojim dijelovima Hrvatske prevladavaju seoska naselja.

SELA – NAJMNOGOBROJNJA HRVATSKA NASELJA

Naselja su obitavališta ljudi određena brojem stanovnika, veličinom, oblikom te funkcijama koje pružaju stanovništvu. Uobičajena je podjela naselja na seoska, gradска i ona prijelaznih obilježja, koja se često nazivaju i mješovitim naseljima. *U kojem tipu naselja žive?*

Tijekom povijesti seoska su naselja bila najčešći tip naselja, a to su i danas iako njihovo stanovništvo više nije najmnogobrojnije. U Hrvatskoj je 6756 naselja među kojima samo 128 imaju status grada. Što mislite u *kojem tipu naselja živi većina današnjeg stanovništva?* Razlog su jaki procesi **deruralizacije i deagrarizacije.** *Prisjetite se tih procesa.* U Hrvatskoj prevladavaju mala seo-

ska naselja. Gotovo ih 40 % ima manje od 100 stanovnika, a vidljivo je kako se broj stanovnika neprestano smanjuje, pa čak 150 više nema ni jednog stalnog stanovnika. Iznimno loša demografska struktura, posebice planinskih i otočnih sela, uzrok je njihova izumiranja. U panonskom prostoru nalazimo velika sela s više od 5000 stanovnika koja sve češće poprimaju obilježja mješovitih naselja. To su, primjerice, Pitomača, Čepin, Dalj, Tenja i dr. *Nadite ta sela na zemljovidu.* Seoska naselja trebaju i posebnu skrb države kako bi se zaustavilo smanjivanje seoskog stanovništva i ostvarila revitalizacija hrvatskog sela.

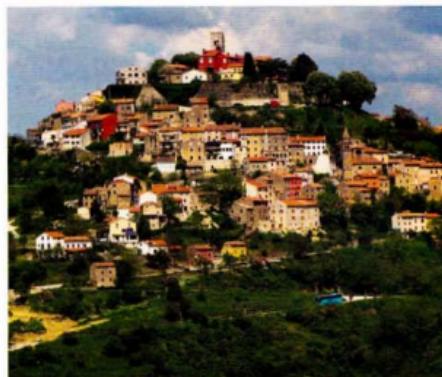
Raštrkana naselja karakteristična su za brdska područja. Slika pokazuje selo Tihocaj na Žumberku

Čepin, naselje mješovitog tipa

Nizna su naselja najčešće izdužena uz cestu

Motovun – akropolsko naselje u Istri

OBILJEŽJA HRVATSKOG SELA

Sela su naselja s više od 15 seoskih domaćinstava čiji članovi pretežito žive od poljoprivrede. S obzirom na prirodne različitosti hrvatskih regija, seoska se naselja fisionomski razlikuju. Seosko (ruralno) naselje određuju primarne djelatnosti, a ruralni krajobraz čini i način iskorištanja okolnog prostora (ratarstvo ili stočarstvo). Većina su hrvatskih sela **stalna naselja**. Malobrojna **periodična naselja** nalazimo u planinskim dijelovima Gorske Hrvatske te na otocima, a najčešće su vezana uz transhumantno stočarstvo. Većina sela nije građena planski. Planski su građena kolonizacijska sela nizinskih područja. *Prisjetite se povijesti i odredite u kojem dijelu Hrvatske nalazimo takav tip sela.*

Raštrkana ili disperzna naselja nisu građena planski, a karakteristična su za brdska područja. Često se sastoje od više zaselaka, koji nose nazive prema prezimenima obitelji koje žive u njima (patronimički zaseoci). Najčešća su u Gorskoj Hrvatskoj, ali ima ih i u brežuljkastim područjima Banovine, Korduna, Hrvatskog zagorja, slavonskih gora te u zaledu Dalmacije. *Jeste li boravili*

u selu tog tipa ili prolazili kroz takvo selo? Nadite ga na zemljovidu.

Zbijena ili grupirana seoska naselja mogu biti različita oblika. Glavno im je obilježe okupljenost kuća. Najčešći su primjeri takvih sela **nizna sela**, obično izdužena uz prometnice ili rijeke, a nazivamo ih ušorenim selima. Najčešća su u panonskom prostoru, ali ih ima i uz važnije prometnice Gorske Hrvatske.

Drugi su tip zbijenih naselja **gomilasta naselja** nepravilne strukture. Često ih nalazimo na krizištima putova, na obali, a tom tipu pripadaju i akropsolska naselja Istre. *Što mislite zašto se nazivaju akropsolskim naseljima?* Tom tipu pripadaju i seoska naselja pravilne strukture ulica poznata kao naselja tlocrta šahovske ploče. To su **kolonizacijska naselja** na istoku Hrvatske, gdje je nizinski reljef omogućio gradnju naselja s pravilnom mrežom ulica.

Osamlijena gospodarstva rijetka su u Hrvatskoj. Vezana su uz brdsko-planinske prostore i tradicionalnu poljoprivredu. Ima ih na planini Promini. *Nadite Prominu na zemljovidu.*

TIPOVI RURALNIH KRAJOBRAZA

Ruralni krajobraz posljedica je oblika naselja, ali i načina iskorištanja tla te parcelacije poljoprivrednog zemljišta. Za stvaranje ruralnog krajobraza važna je veza stambenog objekta (kuće i gospodarskih zgrada) i poljoprivrednih površina (vrtova, oranica, livada... itd.). U raštrkanim naseljima poljoprivredni posjedi često okružuju stambene objekte, a u zbijenim su naseljima uglavnom udaljeni od mjesta stanovanja. U Hrvatskoj susrećemo dva osnovna tipa ruralnih krajobraza.

Krajobraz otvorenih polja (engl. *openfield*) nalazimo u prostorima intenzivne poljoprivrede. Sastoji se od velikih poljoprivrednih površina među kojima nema fizičkih granica. Granicu čine uske međe, a posjedi se jasno razlikuju prema zasijanim kulturama. Takav krajobraz nalazimo u Nizinskoj Hrvatskoj, posebice u njezinu panonskom dijelu. *Prisjetite se koje pokrajine smatramo pravim panonskim prostorom.*

Krajobraz zatvorenih polja (engl. *enclosed*) odlikuje se izraženom parcelacijom i ograđenošću. Parcele su uglavnom malene, okupljene i ogradene. Način ogradijanja ovisi o prirodnim obilježjima prostora. U primorskim prostorima ogradiju se kamenom, to jest gradnjom suhozida ili gromača, koje usto sprečavaju ispiranje tla. U Gorskoj Hrvatskoj ogradivalo se živicom ili ogradama, a rjeđe pojasom drveća i grmlja.

Suhozidi kojim se ograđuju polja u Primorskoj Hrvatskoj gradeno je isključivo slaganjem kamena, najčešće onoga sa samog polja, i to bez ikakvog veziva.

SAŽETAK

Sela su najbrojniji tip naselja u Hrvatskoj, ali u njima živi manji udio stanovništva.

Smanjivanje broja stanovnika u selima posljedica je izraženih procesa deagrarizacije i deruralizacije.

S obzirom na broj stanovnika, prevladavaju mala sela.

Planinska i otočna sela izložena su intenzivnom izumiranju.

Najčešći su tipovi sela:

- raštrkana ili disperzna sela
- zbijena ili grupirana sela, (nizna, gomilasta, akropolska)
- osamljena gospodarstva.

Osnovni su tipovi ruralnih krajobraza u Hrvatskoj:

- krajobraz otvorenih polja
- krajobraz zatvorenih polja.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Prema kojim se obilježjima seosko naselje razlikuje od gradskog naselja?
2. Kakve demografske promjene doživljavaju seoska naselja?
3. Koja su obilježja raštrkanih ili disperznih sela?
4. Objasnite sličnosti i razlike između niznih i gomilastih sela.
5. Koji čimbenici utječu na ruralni krajobraz?
6. Objasnite posebnosti krajobraza otvorenih polja i na zemljovidu pokažite prostore gdje se pojavljuje taj tip krajobraza.
7. Objasnite posebnosti krajobraza zatvorenih polja i povežite ih s prirodnim obilježjima prostora.

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

LUBENICE

Lubenice su malo naselje na otoku Cresu smješteno na rubu ponora 378 m nad morem. Pogled sa zidina Lubenica otkriva svu ljepotu kvarnerskog prostora, no pozornost privlači uvala Sv. Ivan podno naselja do koje vodi strmi put. Ona je morski prilaz naselju.

Prepostavlja se da naziv naselja dolazi od latinskog pridjeva *hibernus* u značenju „zimski”, što opravdava rimske naziv *Hibernicē*. U narodu postoji drugačija legenda. Prema njoj, naziv „Lubenice” dolazi od ženskog imena Ljubica kojem su Talijani za vrijeme svoje vladavine slovo Lj zamijenili slovom L. Prema legendi Ljubica je bila kraljeva kći koja se zaljubila u mladića s brda te ju je otac protjerao na mjesto današnjeg naselja.

Iako danas djeluju gotovo napuštene, jedinstvena arhitektonска cjelina Lubenica upućuje nas na neko prijašnje vrijeme, kada su Lubenice bile važno otočno naselje.

Razvoj urbane mreže

Urbana mreža u doba Rimskog Carstva

Prisjetite se pojma urbanizacije.

Odredite prema karti današnje gradove na područjima rimskih naselja.

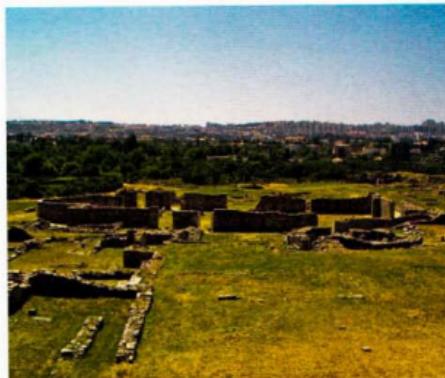
Razlikuju li se hrvatski gradovi izgledom?

Izdvojite posebnosti svog ili najbližega grada.

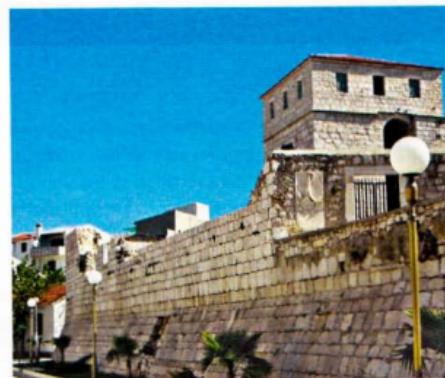
Za razliku od seoskih naselja, čije se stanovništvo bavi primarnim djelatnostima, gradovi su veća, gusto naseđena područja čije se stanovništvo bavi pretežito sekundarnim i tercijarnim djelatnostima. S obzirom na to da se te djelatnosti pojavljuju mnogo kasnije od primarnih, i gradovi su novijeg postanka.

ANTIČKA URBANA MREŽA

Prvi gradovi na prostoru današnje Hrvatske sagrađeni su u **antičkom razdoblju**. Najprije je urbanizirana Dalmacija, i to zahvaljujući grčkoj kolonizaciji prije 2000 – 2500 godina i gradnji prvih naselja. *Prisjetite se koja su to naselja.* Rimljani su osvojili cijelo područje današnje Hrvatske i izgradili prvu urbanu mrežu. Većina je rimske gradova sagrađena na obali, gdje je utjecaj Rimljana bio najjači i najraniji. Najslabije je urbaniziran dinarski prostor, i to zbog reljefa, ali i jačeg otpora ilirskih plemena. Rimljani su gradove povezivali cestama, čime su, uz ostalo, učvršćivali svoju vlast na osvojenom području. Novoosvojena područja postajala su dio jedinstvene rimske države. Rimski su gradovi građeni prema uzoru na grčke grada-ve, pravilne strukture ulica, s glavnim trgom u središtu i dvije glavne ulice koje su kroz grad prolazile u smjeru istok – zapad i sjever – jug. Razlikovali su se ne samo veličinom nego i funkcijama i značenjem u urbanoj mreži. Na području Hrvatske najvažnija su rimska središta bila **Siscia** u kontinenskom i **Salona** u primorskom prostoru. *Koji su to današnji gradovi? Prisjetite se još nekih gradova nastalih u rimsko doba.*

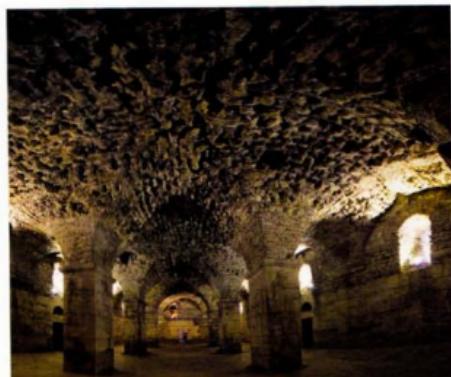
Arheološke iskopine rimskog grada Salone

Grad Pag

SREDNJOVJEKOVNA URBANIZACIJA

Nakon propasti Rimskog Carstva postupno su propadali rimski gradovi i jačala je ruralizacija. **Srednjovjekovno razdoblje**, zbog feudalne anarhije, nesigurnosti i nepoštovanja većih nacionalnih država, nije bilo pogodno za veći porast gradova. Zbog povale barbara s istoka i velike seobe naroda u 7. st. na hrvatski prostor dolazi slavensko stanovništvo koje nema urbane tradicije. Ono se naseljava uz ostatke rimskih gradova. Na srednjovjekovnu urbanizaciju uvelike je utjecalo i **kršćanstvo**. Crkva je jedina jedinstvena i moćna srednjovjekovna organizacija koja je imala i svoju teritorijalnu organizaciju, s **mrežom biskupskih i nadbiskupskih centara**. Oni su bili jezgra nove urbane mreže, zajedno sa **samostanima** i bur-

Dioklecijanova palača u Splitu

Stari grad Varaždin

38

govima. U Hrvatskoj je sagrađen niz srednjovjekovnih gradova, posebice u njezinu kontinentskom dijelu. Mnogi su od njih bili utvrđeni i imali su status slobodnih kraljevskih gradova. Podno burgova ili samostana postupno se počelo graditi podgrađe u kojem su se naseljavali obrtnici i trgovci. Upravo su obrti i trgovina

utjecali na stvaranje prvih sajmišnih prostora, od kojih su poslije nastajali gradski trgovi. Srednjovjekovni gradovi imali su nepravilnu strukturu, krivudave ulice i bili su bez osnovne infrastrukture. Broj stanovnika bio je mali jer je većina stanovnika bila vezana uz primarnе djelatnosti.

INDUSTRIJA – POTICAJ RAZVOJU GRADOVA

Sljedeća velika promjena urbane mreže zbila se u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. st. i bila je vezana uz **industrializaciju**. Veliku je ulogu pritom odigrala željeznica. Željeznička pruga postaje prostor duž kojega se počinju graditi tvornice i skladišta. Razvoj industrije uvjetuje brzi rast gradova u kojima je smještena. Proces je urbanizacije jak i uvjetuje povećanje broja gradova, ali i znatnije povećanje postojećih gradova. U tom je razdoblju stvorena i današnja urbana mreža Hrvatske, koju čine 128 gradova (prema današnjem administrativnom statusu).

Status grada određuje se ustavom i zakonima. Pri određivanju statusa grada uzimaju se u obzir povijesne i prirodne specifičnosti prostora, ali i suvremeni trendovi razvoja gradova. U Hrvatskoj je uobičajeno izdvajanje velikih, malih i srednjih gradova. Kao kriteriji se uzimaju veličina (broj stanovnika), urbana tradicija i urbana fizička namjena naselja te udio stanovništva zaposlenoga izvan primarnih djelatnosti. Status grada u Hrvatskoj imaju četiri velika grada, sva županijska središta i ostala gradska naselja koja ispunjavaju zadane kriterije.

Glavni kolodvor u Zagrebu u vrijeme otvorenja 1892. godine kada je Zagreb s oko 87 000 stanovnika bio najveći grad na području Hrvatske.

SAŽETAK

Prva urbana mreža sagrađena je u antičkom razdoblju.

Rimljani su sagradili najveći broj gradova koji su bili planski građeni.

U srednjovjekovnom razdoblju uništava se antička urbana mreža i postupno se stvara nova mreža gradova, vezanih uz biskupska središta te samostane i burgove.

Srednjovjekovni gradovi bili su malobrojni, s malim brojem stanovnika i stihijski građeni.

Industrijalizacija na prijelazu iz 19. u 20. st. uvjetuje jaku urbanizaciju.

Status grada određuje se prema broju stanovnika, udjelu zaposlenih izvan primarnih djelatnosti te prema urbanoj fisionomiji.

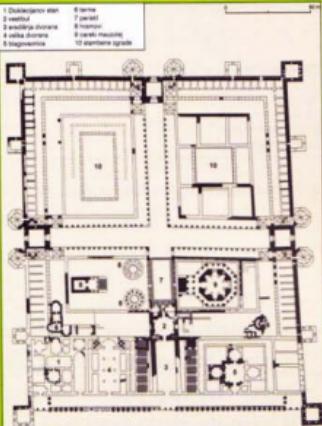
PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Koja su obilježja antičkih gradova?
2. Koji su hrvatski gradovi antičkog podrijetla? Koji vam je najbliži grad?
3. Koji su uzroci slabe urbanizacije u srednjovjekovnom razdoblju?
4. Kakav je utjecaj Crkve na urbanizaciju u srednjem vijeku?
5. Objasnite utjecaj industrije na urbanizaciju Hrvatske.
6. Koje preduvjete naselje mora ispuniti da bi dobilo status grada?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

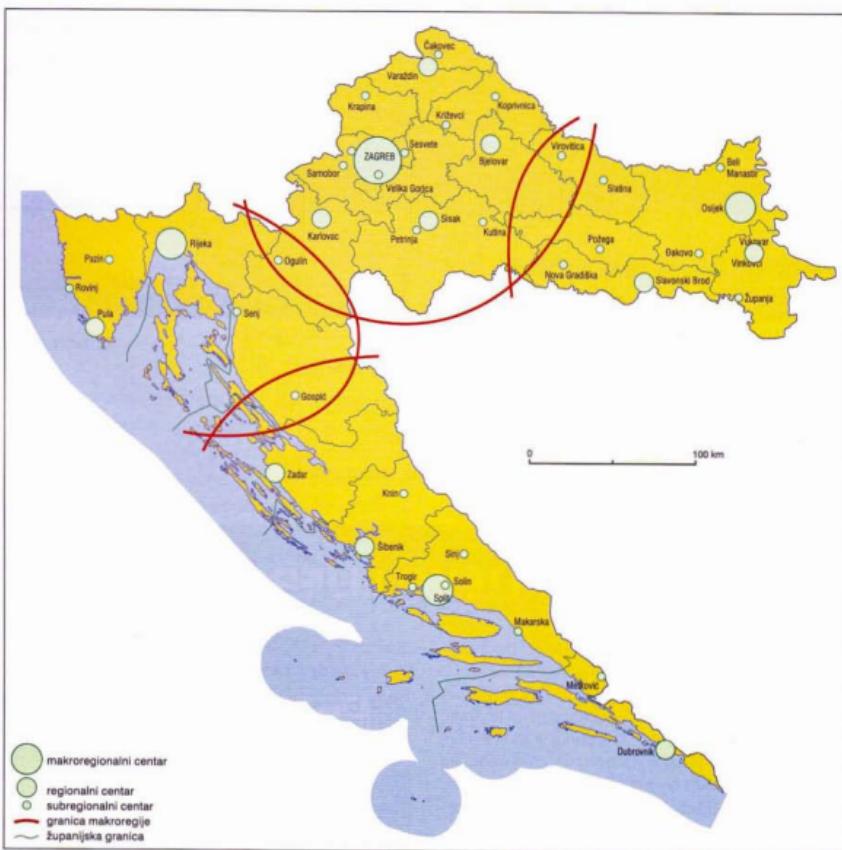
Dioklecijanova palača u Splitu najveća je i najočuvanija kasnoantička palača na svijetu. Sagrađena je u 4. st. krajem vladavine cara Dioklecijana (284. – 305. godine). On je bio podrijetlom iz Dalmacije te je ondje htio i provijetiti starost. Prema legendi je Dioklecijan, koji se izvorno zvao Diokles, s prijateljima sjedio na obroncima gledajući prema današnjem Splitu. Jedan od prijatelja imenom Zotikos u šali reče da bi ondje zbog ljepote prirode i podneblja trebalo sagraditi vilu. Djevojka Drijada, koja je sjedila s njima i imala proročke sposobnosti, reče im da se ne šale jer će Diokles to i učiniti kada postane carem, nakon što ubije vepru ubojicu. Sudbina je Dioklesa odvela najprije na obale Crnog mora, gdje postaje zapovjednikom carske straže. Ambicija gradskog prefekta Flaviusa Apera bila je postati carem te u zavjeri ubila careva Numerijana. Viđevši što se zbliva, Diokles ubija Flavija Apera, čime je ispunio Drijadino proročanstvo jer latinska riječ aper znači „vepar“. Iste 284. godine Diokles postaje carem i uzima naziv Dioklecijan. U rodnu se Dalmaciju vratio 20-ak godina poslije i susrevši se s prijateljima, počinje gradnju palače u kojoj će provesti posljedne dane svog života.

Doseđivanjem hrvatskog stanovništva počinje i naseљavanje same palače.

Tlocrt Dioklecijanove palače

Nodalno-funkcionalna regionalizacija Hrvatske

Nodalno-funkcionalna regionalizacija Hrvatske

Kako objašnjavate pojam gradskog načina života?

Kako biste objasnili međuodnos grada i seoskih naselja u njegovoj okolini?

Možete li sve svoje potrebe zadovoljiti u mjestu svog boravka?

Da mijenjate mjesto svoga boravka, koje biste novo mjesto odabrali i zašto?

ŠTO JE NODALNA REGIJA

Gradovi su kao središta proizvodnje i pružanja usluga iznimno važni za svoju okolicu. Odnos grada i okoline komplementaran je jer i okolina utječe na grad opskrbljujući ga potrebnim sirovinama, hranom, ali i stanovništvom. Cirkulacija stanovništva između grada i okoline prouzročuje deagrarizaciju i transformaciju okoline. **Grad sa svojim gravitacijskim područjem čini nodalnu regiju.** Veličina nodalne regije ovisi o veličini i važnosti grada. Što je grad veći i što ima više funkcija, njegovo je gravitacijsko područje veće. Svaki manji grad sa svojim gravitacijskim područjem dio je gravitacijskog područja većega grada. Hjерархија se nastavlja sve do najvećega i brojnošću funkcija najvažnijega grada, čije je gravitacijsko područje cijela država.

Redni broj	Grad	Br. stan. grada	Naselje	Br. stan. naselja
1.	Zagreb	790 017	Zagreb	688 163
2.	Split	178 102	Split	167 121
3.	Rijeka	128 624	Rijeka	128 384
4.	Osijek	108 048	Osijek	84 104
5.	Zadar	75 062	Zadar	71 471
6.	Velika Gorica	63 517	Pula	57 460
7.	Slavonski Brod	59 141	Sesvete	54 085
8.	Pula	57 460	Slavonski Brod	53 531
9.	Karlovac	55 750	Karlovac	46 833
10.	Sisak	47 768	Varaždin	38 839

Deset najvećih gradova (Popis stanovništva 2011. godine)

Izvor: www.dzs.hr/, Popis stanovništva RH 2011.

HIJERARHIJA HRVATSKIH GRADOVA

Makroregionalna središta čine gradovi s više od 100 000 stanovnika i s mnogobrojnim funkcijama važnima za stanovništvo šireg područja. U Hrvatskoj postoji četiri takva grada. Grad najvišeg stupnja centralitetu jest Zagreb, najveći grad države, sa 688 163 stanovnika (Zagreb – naselje 790 017 administrativno područje grada). On jedini u državi ima funkciju državne uprave, što ga smješta na vrh hijerarhijske ljestvice. Iako to znači da je njegovo gravitacijsko područje cijela država, smatramo ga makroregionalnim središtem središnje Hrvatske. Drugi je grad po veličini Split, sa 167 121 stanovnika (Split – naselje, 178 102 administrativno područje grada). On je tradicionalno središte i najveći grad Dalmacije, odnosno makroregionalno središte južnoga hrvatskog primorja. Veličinom je treći grad u državi Rijeka sa 128 384 stanovnika (Rijeka – naselje, 128 624 admi-

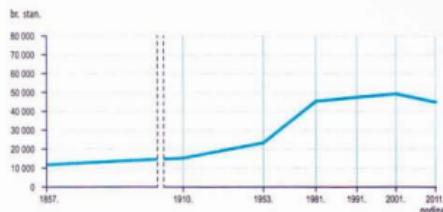
nistrativno područje grada). Rijeci gravitira prostor Istre, Kvarnera, najvećeg dijela Gorskoga kotara i Like. Rijeka je makroregionalno središte sjevernoga hrvatskog primorja i naša najveća luka. Najmanje je makroregionalno središte Osijek s 84 104 stanovnika (Osijek – naselje, 108 048 administrativno područje grada). Osijeku gravitira prostor Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema. On je makroregionalno središte istočne Hrvatske.

Granice između makroregija nisu precizne, odnosno preklapaju se s gravitacijskim utjecajima makroregionalnih središta. Takav je prostor Gorske Hrvatske, u kojemu nema većih gradskih naselja te se nalazi u zoni preklapanja utjecaja Rijeke, Zagreba i Splita.

Regionalna središta jesu gradovi s više od 30 000 stanovnika i manje funkcija u odnosu na makroregionalna središta. U prostoru zagrebačke makroregije izdvajaju se

Varaždin – regionalno središte sjeverne Hrvatske

Kretanje broja stanovnika Varaždina

Izvor: Popisni podatci o broju stanovnika na mrežnim stranicama (www.dzs.hr/)

četiri regionalna središta. **Varaždin** (38 839 st.) regionalno je središte sjevernog dijela Hrvatskog zagorja, gornje Podravine i Međimurja. **Karlovac** (46 833 stanovnika) regionalno je središte donjeg Pokuplja i Kordunja. **Sisak** (33 322 stanovnika) regionalno je središte Banovine, Moslavine i dijela Posavine.

Bjelovar (27 024 stanovnika) regionalno je središte Lonjsko-ilovske zavale i prostora Bilogore.

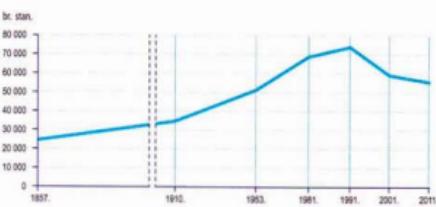
U splitskoj makroregiji izdvajaju se tri regionalna središta. **Zadar** (71 471 stanovnika) regionalno je središte sjeverne

Dalmacije, a **Dubrovnik** (28 434 stanovnika) južne. Gravitacijski utjecaj **Šibenika** (34 302 stanovnika) usmjeren je na šibensko primorje i veći dio dalmatinskog zaleđa.

Riječka makroregija ima samo jedno regionalno središte, a to je **Pula** (57 460 stanovnika), tradicionalno istarsko središte. U osječkoj je makroregiji također samo jedno regionalno središte, a to je **Slavonski Brod** (53 531 stanovnika), kojemu gravitira prostor slavonske Posavine. Funkciju dvojnog regionalnog središta imaju Vinkovci i Vukovar.

Karlovac

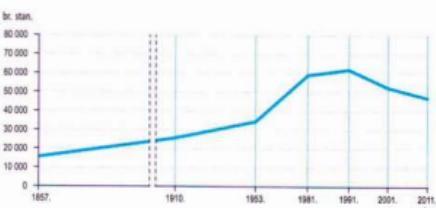

Kretanje broja stanovnika Karlovača

Izvor: Popisni podatci o broju stanovnika na mrežnim stranicama (www.dzs.hr)

Sisak

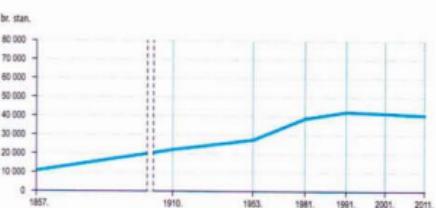

Kretanje broja stanovnika Siska

Izvor: Popisni podatci o broju stanovnika na mrežnim stranicama (www.dzs.hr)

Bjelovar

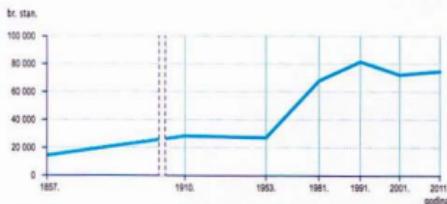

Kretanje broja stanovnika Bjelovara

Izvor: Popisni podatci o broju stanovnika na mrežnim stranicama (www.dzs.hr)

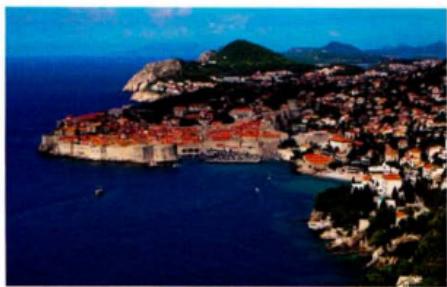

Zadar – regionalno središte dalmacije

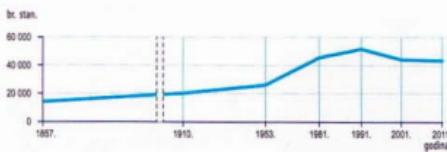

Kretanje broja stanovnika Zadra

Izvor: Popisni podaci o broju stanovnika na mrežnim stranicama (www.dzs.hr)

Dubrovnik – regionalno središte Južne Dalmacije

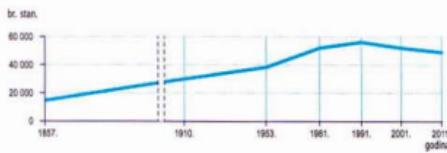

Kretanje broja stanovnika Dubrovnika

Izvor: Popisni podaci o broju stanovnika na mrežnim stranicama (www.dzs.hr)

Šibenik

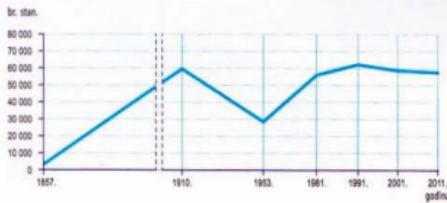

Kretanje broja stanovnika Šibenika

Izvor: Popisni podaci o broju stanovnika na mrežnim stranicama (www.dzs.hr)

Pula – regionalno središte Istre

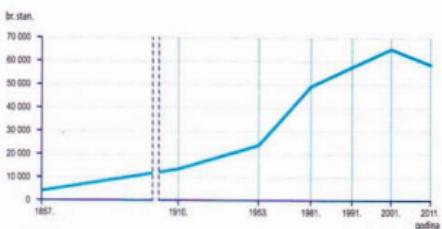

Kretanje broja stanovnika Pule

Izvor: Popisni podaci o broju stanovnika na mrežnim stranicama (www.dzs.hr)

Slavonski Brod

Kretanje broja stanovnika Slavonskog Broda

Izvor: Popisni podatci o broju stanovnika na mrežnim stranicama (www.dzs.hr)

Vinkovci (oko 33 000 stanovnika) i Vukovar (oko 30 000 stanovnika) dvojno su najistočnije regionalno središte

Subregionalna (mikroregionalna) **središta** gradovi su s desetak tisuća stanovnika i s manjim brojem funkcija. Toj skupini pripadaju sva županijska središta ako nemaju viši hijerarhijski stupanj, ali i ostali gradovi koji udovoljavaju

kriteriju veličine i stupnja centraliteta. *Nađite na zemljovidi neke od subregionalnih središta.* Postoje još i **područna i lokalna središta**, s mnogo manjim brojem stanovnika i funkcija, najčešće bez statusa grada.

Gospić – središte Ličko-senjske županije

Posebnost je grada Čabara njegov policentrizam. Od 43 naselja koja čine grad, nijedno se ne ističe veličinom. Mjesto Čabar središte je područja grada zbog karaktera upravno-administrativnog središta, urbanog izgleda te povijesne uloge u upravljanju okolnim prostorom.

SAŽETAK

Nodalna regija jest prostor koji gravitira nekom naselju.

Veličina nodalne regije ovisi o veličini središnjeg naselja i o broju funkcija koje ono sadrži.

Nodalno-funkcionalnom regionalizacijom u Hrvatskoj izdvajamo:

- makroregionalna središta s više od 100 000 stanovnika i mnogobrojnim funkcijama (Zagreb, Split, Rijeka i Osijek)
- regionalna središta s 30 000 do 100 000 stanovnika i nešto manjim brojem funkcija (Varaždin, Karlovac, Sisak, Bjelovar, Zadar, Šibenik, Dubrovnik, Pula, Slavonski Brod)
- subregionalna središta s manje od 30 000 stanovnika i manjim brojem funkcija.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Objasnite odnos veličine grada i njegova gravitacijskog područja.
2. Nabrojite neke funkcije koje određuju važnost (centralitet) grada.
3. Pokažite na zemljovidu prostor zagrebačke makroregije te odredite regionalna i važnija subregionalna središta.
4. Koja su najvažnija regionalna središta splitske makroregije? Pokažite ih na zemljovidu.
5. Koji su razlozi slabije urbanizacije riječke i osječke makroregije?
6. Koja su regionalna središta tih makroregija?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

HUM

Hum je malo naselje u središnjoj Istri, 14 km udaljen od Buzeta, i jedna je od rijetko očuvanih ranosrednjovjekovnih arhitektonskih cjelina. Starost mu se procjenjuje na gotovo 1000 godina, a kroz najstariju se pisani povijest spominje kao Castrum, odnosno tvrđava.

U turističke ga se svrhe naziva i najmanjim gradom na svijetu. Legenda kaže da je Hum nastao nakon što su divovi nakon gradnje gradova u dolini Mirne od preostalog kamenja izgradili Hum te je on stoga najmanji. Današnji Hum ima samo 20-ak stanovnika. Unutar zidina postoje dvije ulice s kućama, crkva Marijina Uznesenja s početka 19. st., romanička crkva sv. Jeronima iz 12. st. te mnogobrojni natpisi na glagoljici.

Jedna od posebnosti Huma svakako je biranje župana. Gradski se župan bira na godinu dana, na tradicionalan način. Izboru prisustvuju suci, dotadašnji župan i stanovnici Huma te 33 okolna zaseoka. Izbor se vrši pomoću raboša –drvene palice četvtastog oblika. Uobičajeno je da se izaberu dva kandidata, a zatim se na raboš urezaju glasovi za svakoga kandidata na jednoj strani raboša. Nakon prebrojavanja glasova

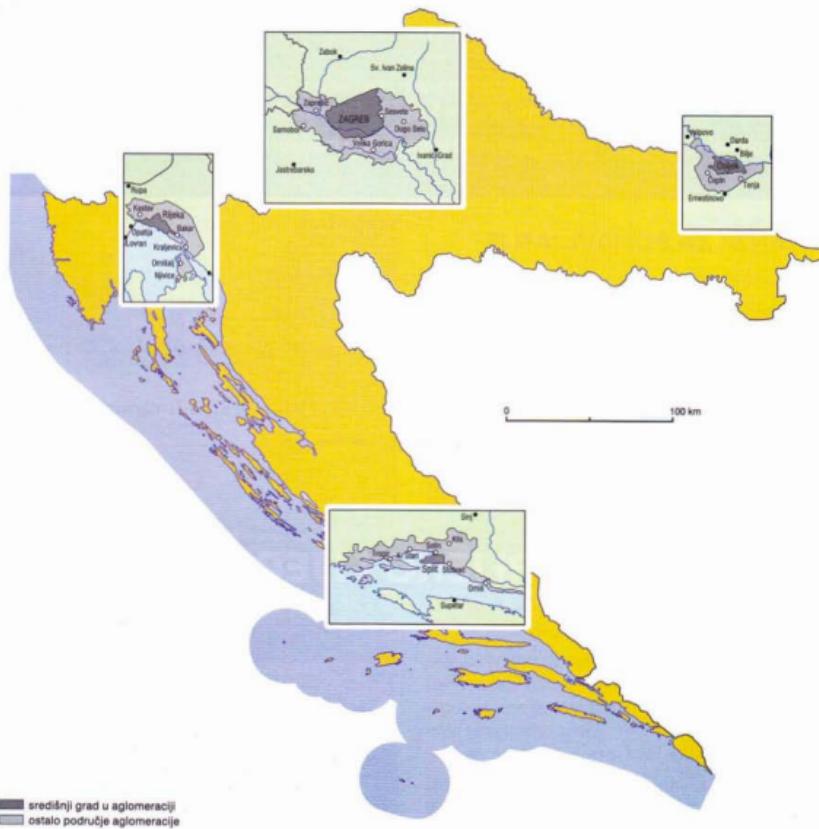

Hum,
najmanji
grad na
svijetu

proglašava se novi župan, čija je dužnost brinuti se o dobrobiti stanovnika Huma. Župan i rješava sporove među stanovnicima i izriče kazne onima koji ometaju red u Humu i okolnim selima.

Autohtonim humskim proizvod je humska biska, rakija koja se spremi od domaćeg komovice, bijele imle i četiri vrsta trava. Recept za njezinu proizvodnju je tajna koja se čuva već gotovo dvije tisuće godina, još od razdoblja Kelta. Smatra se da je priprema te rakije dio druidске magije, a koristi se kao prirodni lijek protiv arterioskleroze i za regulaciju krvnog tlaka.

Makroregionalna središta

Makroregionalna središta u Hrvatskoj

Koja su obilježja makroregionalnog središta?

Koliko makroregionalnih središta ima u Hrvatskoj? Navedite ih.

Kakav je transformacijski utjecaj makroregionalnih središta na njihovu okolicu?

Koja regionalna sastavnica Hrvatske nema nijedno makroregionalno središte i zašto?

Zagreb – glavni grad Hrvatske

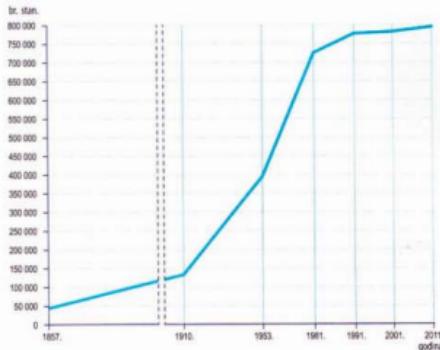
ZAGREB – NAJVEĆI I GLAVNI GRAD

Zagreb je najveći hrvatski grad i tradicionalno središte države. Prema popisu 2011. godine naselje Zagreb ima 688 163 stanovnika, a grad Zagreb unutar administrativnih granica 790 017 stanovnika. Grad se smjestio podno Medvednice, na povišenim prostorima izvan dosega poplava. Tijekom najvećeg dijela svoje povijesti razvijao se kao dvojno naselje. Na brežuljku zapadno od potoka Cirkvenika nalazilo se naselje Gradec. Bilo je to naselje trgovaca i obrtnika, koje se počelo razvijati nakon što je u 13. st. dobilo status slobodnoga kraljevskoga grada. Na lijevoj obali potoka sagrađeno je biskupsko naselje Kapitol, koje se prvi put spominje **1094. godine** uz osnutak zagrebačke biskupije. *Kolika je starost grada?* Tu godinu držimo godinom osnutka grada iako je morao postojati i prije da bi dobio status biskupskog središta. Tijekom najvećeg dijela povijesti dva su se naselja razvijala odvojeno, utvrđivala i gradila podgrađa. Ujedinjuju se 1850.

godine i otad počinje brži razvoj grada. Daljnje širenje grada vezano je uz gradnju željezničke pruge te uz industrijalizaciju pa se grad počinje širiti i južno od željezničke pruge. Veće proširenje uslijedilo je 60-ih godina 20. st. gradnjom Novog Zagreba na desnoj obali Save. *Znate li koji je zagrebački gradonačelnik zaslužan za „prelazak“ grada preko Save?* Današnji Zagreb funkcionalno je povezan sa svojom okolicom, posebice sa satelitskim gradovima. Zahvaljujući prostornom povećavanju samih satelita i urbanizaciji prigradskih sela, često je i prostorno povezivanje, za što su Sesvete najbolji primjer. Dobra prometna povezanost grada s okolicom omogućila je porast Samobora, Velike Gorice i Zaprešića te niza prigradskih sela koja su urbanizacijom poprimila obilježja mješovitih naselja. Zagreb sa svojim satelitima i ostalim naseljima čini **najveću urbanu regiju** u državi s više od jednog milijuna stanovnika.

Zlatnom bulom kralja Bele IV. Gradec dobiva status slobodnog kraljevskog grada 1242. godine

Kretanje broja stanovnika Zagreba

Izvor: Popisni podaci o broju stanovnika na mrežnim stranicama (www.dzs.hr)

Split – najveći grad Dalmacije

SPLIT – GRAD PONIKAO IZ DIOKLECIJANOVE PALAČE

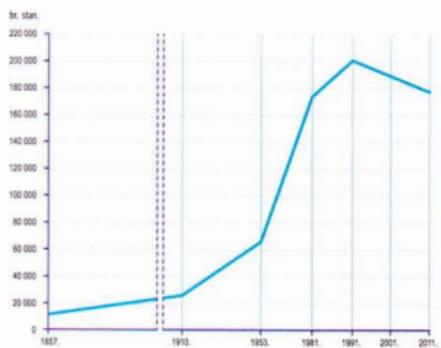
Najveći dalmatinski grad smješten je podno brda Marjana, a od zaleda je odijeljen Kozjakom i Mosorom. Današnje splitsko područje ima dugu urbanu tradiciju. Prvo poznato naselje bilo je ilirsko-grčko naselje *Aspalathos*. U rimskom razdoblju u blizini se nalazila Salona, najveći rimske provincije Dalmatiae. Uobičajeno je nastanak **Splita** vezati uz gradnju Dioklecijanove palače u 4. st. Ona je bila ljetnikovac cara Dioklecijana, podrijetlom iz ovih krajeva. S propašću Rimskog Carstva i provala barbara Dioklecijanova palača postaje utočište romanskom stanovništvu. Žive li i danas ljudi unutar zidina palače? Uz nju se naseljava i poslije doseljeno hrvatsko stanovništvo. U srednjem vijeku grad se širi gradnjom Velog varoša zapadno i Lučca istočno od palače. Početkom 20. st. gradnjom želje-

zničke pruge prema unutrašnjosti grad valorizira prednost svog obalnog položaja. Počinje brži razvoj grada, a Split preuzima i politički primat od Zadra.

Nakon Drugoga svjetskog rata grad doživljava brz razvoj zahvaljujući velikom gravitacijskom području splitske luke te intenzivnoj industrijalizaciji. Danas je Split veličinom drugi grad u Hrvatskoj. Split kao makroregionalno središte Dalmacije okuplja prostor zaleda s velikim polijima u kršu te prostor velikih srednjodalmatinskih otoka. *Koji su to otoci?* Grad se razvija kao urbana regija od Trogira na zapadu pa do Omiša na istoku čineći tako 60 kilometara dugu urbaniziranu regiju u kojoj živi oko 250 000 stanovnika. Gradnja suvremenih prometnica, koje će Split povezati sa Zagrebom, omogućiti će daljnje širenje i jačanje lučkih i ostalih gospodarskih funkcija.

Prokurative (Trg Republike), trg u središtu Splita poznata je pozornica kulturnih zbivanja pod Marjanom.

Kretanje broja stanovnika Splita

Izvor: Popisni podatci o broju stanovnika na mrežnim stranicama (www.dzs.hr)

Rijeka – najveći grad sjevernog hrvatskog primorja

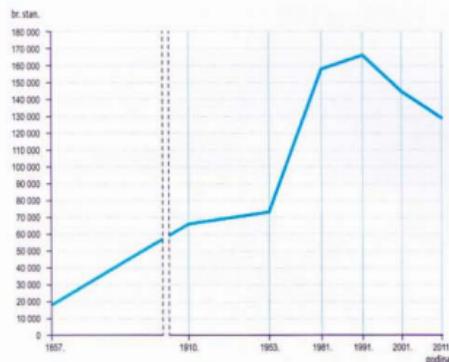
RIJEKA – NAJVEĆA HRVATSKA LUKA

Veličinom treći grad makroregionalno je središte sjevernoga hrvatskog primorja. Na području današnjega grada u rimsko doba bilo je naselje *Tarsatica*, na mjestu najpogodnijeg prijelaza preko Rječine. Doseljeno hrvatsko stanovništvo uništava rimsко naselje i gradi novo na platou uz Rječinu. U srednjem vijeku postojala su dva naselja. Na brijegu s lijeve strane Rječine smjestio se **Trsat**, a s desne **Rika**. Po čemu je danas poznat Trsat? Podijeljenost je grada, nažalost, pratila Rijeku tijekom najvećega dijela njezine povijesti. Brži porast grada počinje u 19. st. zbog želje Mađarske da se preko Rijeke, kao svoje luke, uključi u svjetsku pomorsku trgovinu. Rijeka postaje sve važnije lučko i industrijsko središte. Gradi se umjetna luka, luko-

brani i sušačka luka. *Prisjetite se kada je Rijeka potpala pod mađarsku upravu.* Tijekom talijanske okupacije granica na Rječini omogućila je brži razvoj Sušaku, a „talijanska“ Rijeka doživjela je stagnaciju. Nakon Drugoga svjetskog rata grad je ujedinjen te postaje najvećom hrvatskom i jugoslavenskom lukom. Zbiva se intenzivna urbanizacija i stvara urbana regija od Opatije na zapadu pa sve do Crikvenice na istoku, u kojoj živi gotovo 200 000 stanovnika. Širenje grada prema sjeveru otežava strmi reljef. U novije se vrijeme ti dijelovi nastoje valorizirati gradnjom poslovnih zona Kukuljanovo i Škrlevo. Gravitacijski utjecaj Rijeke osjeća se u Istri, na cijelom prostoru Kvarnera te u većem dijelu Gorskog kotara i Like.

Rječina, rijeka koja Rijeku dijeli na dva dijela

Kretanje broja stanovnika Rijeke

Izvor: Popisni podatci o broju stanovnika na mrežnim stranicama (www.dzs.hr)

Osijek – glavno središte Slavonije i Baranje

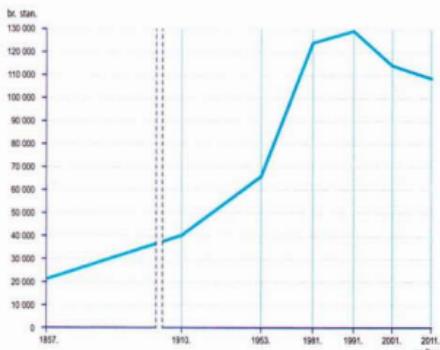
OSIJEK – SLAVONSKA METROPOLA

Najmlađe hrvatsko makroregionalno središte razvilo se na desnoj obali Drave, na mjestu najlakšeg prijelaza preko rijeke. Položaj na Dravi omogućuje Osijeku razvoj lučkih funkcija, a smještaj na granici Slavonije i Baranje čini ga središtem obaju prostora. Tragovi naseljenosti osječkog područja sežu sve do keltskog razdoblja iako je grad poznat po rimskom gradu **Mursi** smještenome na području današnjeg Donjega grada. Mursa je bila vrlo važna zbog blizine rimskog limesa na Dunavu. *Prisjetite se što je bio rimski limes?* Mursa se od 5. st. više ne spominje. Novo naselje na području Osijeka nastaje u 12. st. Bilo je to novo hrvatsko naselje Osek, smješteno zapadno od Murse. Grad se razvija kao trgovачko i obrtničko središte sve do 16. st., kada ga ruše Turci želeći ga zbog povoljnog položaja sagraditi kao novi turski grad. Oslobodiv-

ši se Osmanlija, grad se ponovno počinje brže razvijati i teritorijalno širiti. *Znate li kako se zove barokna jezgra Osijeka?* Osijek je jedan od prvih hrvatskih gradova koji se počinje industrijalizirati, i to zbog povoljnoga prometnog položaja na Dravi. Sa stvaranjem Jugoslavije grad dobiva periferian položaj zbog nove granice prema Mađarskoj, zbog gubitka Baranje kao gravitacijskog područja te zbog smještaja izvan glavnih jugoslavenskih prometnih smjerova. Položaj Osijeka i danas je periferian te se razvija sporije od ostalih makroregionalnih središta. Transformacijski utjecaj grada vidi se u ubrzanom razvoju seoskih naselja u njegovoj okolini. Sela poput Višnjevca, Tenje i Čepina mijenjaju se u naselja mješovitog tipa, a dobra prometna povezanost s gradom omogućuje velikom broju stanovnika dnevnu migraciju.

U drugoj polovici 18. st. Osijek je bio najveći hrvatski grad. Prema podatcima iz 1789. godine Osijek je imao 8000, a Zagreb 7706 stanovnika.

Kretanje broja stanovnika Osijeka

Izvor: Popisni podatci o broju stanovnika na mrežnim stranicama (www.dzs.hr)

SAŽETAK

Zagreb je najveći i glavni grad države. Srednjovjekovnog je podrijetla. Metropsko područje Zagreba čini urbanizirana okolica u kojoj se izdvajaju Samobor, Velika Gorica, Zaprešić, Sesvete i Dugo Selo.

Split je najveći dalmatinski grad. Antičkog je podrijetla. Oko Splita kao najvećega lučkog i industrijskog središta Dalmacije formiralo se metropsko područje od Trogira do Omiša.

Najveći je grad i središte sjevernog primorja Rijeka. Riječko metropsko područje čini urbanizirani prostor od Lovrana i Opatije na zapadu sve do Crikvenice na istoku.

Osijek je najveći grad Slavonije i upravno središte istočne Hrvatske. Metropsko područje Osijeka čine veća naselja Višnjevac, Josipovac Tenja i Čepin.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

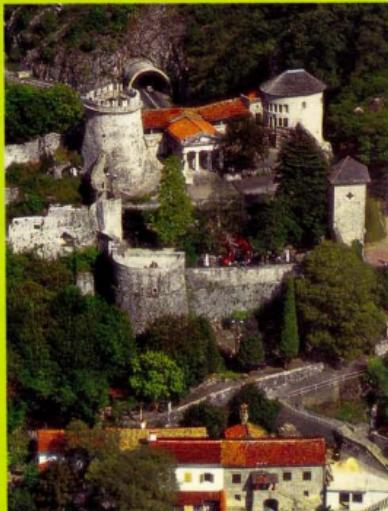
1. Objasnite prirodne pogodnosti položaja Zagreba.
2. Koji su privlačni činitelji omogućili brz razvoj Zagreba?
3. Koje su prednosti, a koji nedostaci položaja Splita kao lučkoga grada?
4. Pokušajte odrediti gravitacijsko područje riječke luke i razmotrite mogućnosti budućeg razvoja grada Rijeke.
5. Koji su razlozi slabije urbanizacije osječkog područja?
6. Nadite na zemljovidu sva makroregionalna središta te njihova satelitska naselja.

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

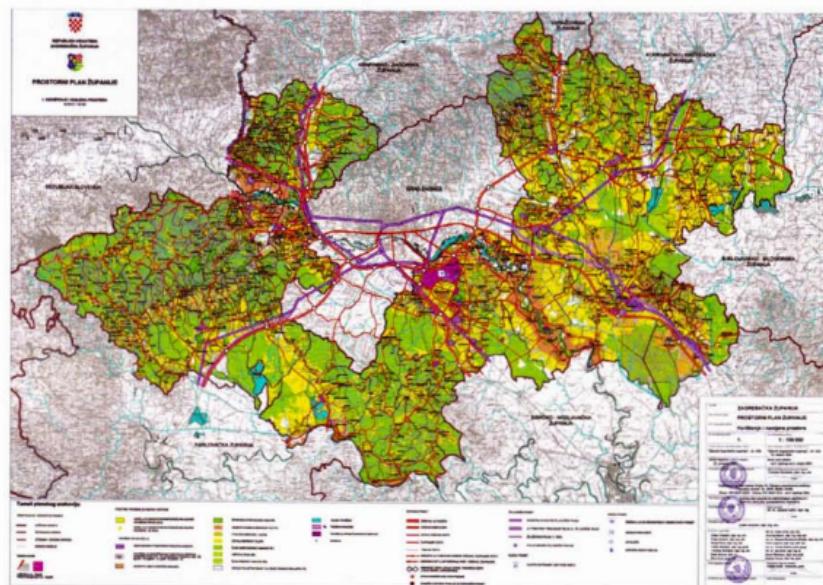
TRSAT je naselje sa srednjovjekovnim kaštelom i svetištem Gospe Trsatske. Svetište je s Rijekom povezano 561 stubom, koje je 1531. godine dao sagraditi Petar Kružić, kliški kapetan, kao zavjet Majci Božjoj. Trsatsko svetište je marijansko svetište s najviše stuba na svijetu, a mnogobrojni hodočasnici penju se stubama klečeći, okajavajući svoje grijeha.

Današnji Trsat ponajprije je poznat po crkvi Gospe Trsatske i franjevačkom samostanu uz nju. To je najstarije marijansko svetište, o čijem nastanku postoji legenda koja kaže da je na to mjesto iz Nazareta 1291. godine prenesen Bogorodičin dom. Tri godine poslije prenesen je u Loreto, a zbog toga gubitka papa Urban V. šalje 1367. godinu čudotvornu sliku Majke Božje, koja se i danas čuva na Trsatu.

Za gradnju crkve i samostana zasluzni su Frankopani, a svoj barokni izgled cijeli je kompleks dobio nakon preuređenja 1641. godine. Franjevački samostan na Trsatu postoji već više od 500 godina. U njemu se čuvaju vrijedna crkvena umjetnička djela, a u kapeli zavjetnih darova čuvaju se darovi skupljeni od 19. st. do danas.

Važnost prostornog planiranja

Prostorni plan Zagrebačke županije. Izvor: Županijski zavod za prostorno uređenje i zaštitu okoliša Zagrebačke županije.

Jeste li čuli za urbanistički plan? Možete li objasniti što je to?

Mogu li se u bilo kojem dijelu naselja graditi sadržaji prema želji pojedinaca?

Prisjetite se industrijskih zona o kojima ste učili prošle godine. Možete li se sjetiti nekih lokacijskih čimbenika važnih za njihovo smještanje?

PROSTORNO PLANIRANJE – UVJET BRŽEG RAZVOJA

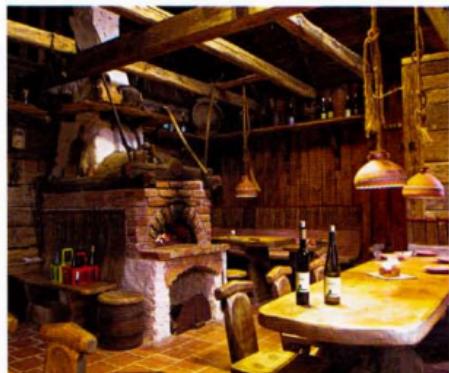
Prostorno planiranje složen je i sveobuhvatan proces planskog razvoja prostora s optimalnim vrednovanjem razvojnih potencijala pojedinih regija kojima se može predvidjeti, planirati i predodrediti ukupan razvoj. Planskim razvojem nastoje se uskladiti funkcije rada, stanovanja te odmora i rekreativne, uz poštivanje ekoloških normi. Osnovna je svrha prostornog planiranja **ubrzanje gospodarskog razvoja** na optimalan način, iskoristavanjem prirodne predispozicije prostora. Druga je svrha postizanje **ujednačenoga gospodarskog razvoja** svih dijelova države. Zašto je važan ujednačen gospo-

darski razvoj cjelokupnog prostora? Nacionalno prostorno planiranje obuhvaća sustave nacionalne važnosti, poput energetskog ili prometnog sustava, te gradnju velikih gospodarskih zona kao jazgara gospodarskog razvoja. Na temelju nacionalnog planiranja provodi se planiranje na nižim razinama, **regionalnoj i lokalnoj**, i to **kratkoročno i dugoročno**, ali ne na rok kraći od pet godina.

Hrvatski je sabor **1999.** godine donio program prostornog uređenja Republike Hrvatske koji je uputio na glavne probleme prostornog planiranja.

Moderno seosko gospodarstvo preduvjet je razvoja konkurenčne poljoprivrede

Razvoj seoskog turizma može utjecati na poboljšanje životnog standarda u ruralnom području i sprječiti njegovu daljnju depopulaciju

REVITALIZACIJA RURALNIH PODRUČJA

Ruralni prostori izloženi su jako deagrarizaciji i deruralizaciji te je glavna svrha prostornog planiranja **zaustavljanje iseljavanja seoskog stanovništva**. Procesom iseljavanja uglavnom su pogodjeni brdsko-planinski prostori gorske Hrvatske, Banovine, Kordun, sjeveroistočne Istre te dalmatinskog zaleda. **Nadite te prostore na zemljovidu**. Prostornim planiranjem država nastoji stanovništvu omogućiti **viši životni standard**. Nužno je omogućiti **zapošljavanje** gradnjom novih obrtničkih i industrijskih pogona onih grana koje imaju uporište u prostoru. Poljoprivreda kao dominantna djelatnost treba biti usmjerena na **uzgoj tradici-**

onalnih autohtonih kultura. Od mjera koje se provode radi povećanja životnog standarda svakako treba izdvojiti gradnju kvalitetnije **prometne mreže i komunalne infrastrukture** te zadovoljavanje osnovne potrebe stanovništva za školovanjem, zdravstvenom zaštitom i sl. Kao nova mogućnost pokazuje se razvoj **seoskog turizma**, kojim se može povećati periodička naseljenost depopulacijskih prostora. Seoska gospodarstva nude urbanom stanovništvu već gotovo zaboravljen način života, čist i nedirnut okoliš te zdravu, prirodno uzgojenu hranu, što se uvelike pokušava postići u razvijenim dijelovima Europe.

REVITALIZACIJA OTOKA

Hrvatski su otoci depopulacijski prostori sa sličnim problemima kao i ruralna područja kontinentskih prostora, uz **otočnu izoliranost** kao specifičnost. Prostorno planiranje obuhvaća sve otoke, uz poštovanje njihovih specifičnosti, posebice vezanih uz naseljenost. *Znate li koliko je hrvatskih otoka naseljeno?*

Da bi se zaustavilo daljnje iseljavanje, otočnom stanovništvu treba osigurati povoljnije životne uvjete. Pritom se posebice misli na bolju **prometnu povezanost s kopnjem** cijele godine, a ne samo za turističke sezone. Stanovništvo na otocima potrebljivo je pružiti primjerenu **zdravstvenu zaštitu**, sustav **obrazovanja**, mogućnost **zapošljavanja** na otocima te **zadovoljavanje kulturnih potreba**.

Na otocima valja graditi samo manje pogone vezane uz ribarstvo i preradu kamena ili poljoprivrednih proizvoda kako bi se istaknule komplementarne prednosti prostora i očuvao okoliš. **Poljoprivreda** otočnih prostora mora biti orijentirana na autohtone sredozemne kulture (smokve, masline, agrume, aromatično i ljekovito bilje).

Turizam, dominantna otočna djelatnost, mora biti pod strogom kontrolom da se ne naruši ekološka ravnoteža i da se izbjegne preopterećenost obale pretjeranom gradnjom objekata za odmor. S obzirom na sredozemnu klimu s vrućim i sušnim ljetima te oskudnu vegetaciju, otočni prostori zahtijevaju i dobro organiziranu **protupožarnu zaštitu**.

PROSTORI VELIKIH KONCENTRACIJA STANOVNIŠTVA

Prostori velikih koncentracija stanovništva zasebne su prostorno-problemske cjeline šire, najčešće državne važnosti. Četiri velika hrvatska grada iziskuju precizno prostorno planiranje kojim se nastoje odrediti specijalizirane zone unutar grada koje će omogućiti najbolju iskoristivost gradske površine, uz poštovanje prirodnih, ekonomskih i ekoloških posebnosti. Unutar grada potrebno je odrediti **industrijske zone**, **stambene (rezidencijalne) zone**, **poslovno-uslužne te rekreativske zone**. Povezane suvremenim brzim prometnicama, one moraju činiti jedinstven gradski sustav. *Što znate o problemima javnoga gradskog prometa?* Utjecaj je velikih gradova na njihovu okolicu velik.

Šira se ruralna **okolica prazni** zbog doseđivanja stanovništva u grad te je jedna od zadaća prostornog planiranja ograničavanje daljnog, posebice neplanskog širenja gradova. Novi trendovi pokazuju i znatan porast novih gradskih naselja u okolini (**satelitski gradovi**), koja s velikim gradom čine jedinstvenu cjelinu koju nazivamo **metropskim područjem**. Tako metropskom području Zagreba pripadaju Samobor, Zaprešić, Sesvete, Velika Gorica i Dugo Selo. Splitskom metropskom području pripada Trogir, Kaštela, Solin i Omiš. Riječko metropsko područje uz Rijeku čine još Lovran, Opatija, Kraljevica, Crikvenica i Omišalj. Važnija naselja metropskog područja Osijeka jesu Belje, Darda, Višnjevac i Josipovac.

U pojedinim prostorima postoje veće **gradske koncentracije** koje zahtijevaju posebnu skrb, uz praćenje procesa i odnosa unutar koncentracije. Najvažnije su takve koncentracije Varaždin – Čakovec, Vukovar – Vinkovci, Sisak – Petrinja te Karlovac – Duga Resa.

Nadite te gradove na zemljovidu i razmislite o razlozima njihove međuzavisnosti.

Samobor – satelitski grad u blizini Zagreba

SAŽETAK

Prostornim planiranjem nastoji se omogućiti ravnomjeran i optimalan gospodarski razvoj države iskoristavanjem komplementarnih prednosti pojedinih regija.

Prostorno planiranje može biti na nacionalnoj, regionalnoj ili lokalnoj razini. S obzirom na trajanje, razlikuje se kratkoročno i dugoročno planiranje.

Revitalizacijom ruralnih sredina želi se zaustaviti daljnja depopulacija i pronaći novi oblici gospodarske valorizacije prostora, uz već tradicionalne djelatnosti primarnog sektora.

Revitalizacijom otoka nastoji se zaustaviti intenzivno iseljavanje s otoka. Prostornim planiranjem na otocima nastoji se postići ravnoteža razvoja turizma i očuvanja prirodnog okoliša.

Prostornim planiranjem u velikim gradskim područjima nastoji se zaustaviti nekontrolirani rast gradova, unutar kojih se određuju specijalizirane zone za pojedine namjene. Satelitska naselja dobivanjem dodatnih funkcija, posebice gospodarskih, zadržavaju stanovništvo i rasterećuju središnje naselje.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Koje je sustave nužno planirati na nacionalnoj razini i zašto?
2. Koji je najkraci vremenski rok za prostorno planiranje?
3. Kako se provodilo prostorno planiranje u Hrvatskoj?
4. Objasnite neke mјere kojima se nastoji revitalizirati hrvatsko selo.
5. Razvojem kojih se djelatnosti nastoji zaustaviti iseljavanje s otoka?
6. Objasnite pojam metropoliskog područja.
7. Nadite na zemljovidu veće urbane koncentracije.

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

RURALNI TURIZAM

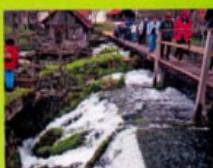
Jedan od načina revitalizacije ruralnih prostora jest razvoj ruralnog turizma kao dopunske djelatnosti seoskim domaćinstvima. Prvi izolirani slučajevi takvih djelatnosti javljuju se u Hrvatskoj još osamdesetih godina. Domovinski rat nije omogućio kontinuirani razvoj te djelatnosti, tako da o pravom razvoju tog specifičnog oblika turizma govorimo tek od polovice 90-ih godina 20. st.

Ruralni turizam definira se kao turizam na seoskom području sa svim aktivnostima koje se na njemu odvijaju. U uvjetima sve veće urbanizacije i ekoloških problema u razvijenim dijelovima Europe, mirna sredina, odstutnost buke, očuvani okoliš i domaća hrana, glavne su prednosti seoskog turizma.

Ponuda seoskih domaćinstava vrlo je raznolika. Razlikujemo tri kategorije domaćinstava. Prva je orijentirana na ugostiteljstvo i nudi specijalitete domaće kuhinje, bazirane na hrani iz vlastite proizvodnje. Drugu

kategoriju čine domaćinstva koja nude smještaj i prehranu, a treću kategoriju ona domaćinstva koja uz smještaj i prehranu nude i gastronom-ske specijalitete te mogućnost sudjelovanja u aktivnostima domaćinstva. Razvoj te djelatnosti i zahtjevi turista doveli su i do novih zakonskih rješenja za organizaciju ruralnog turizma.

Prema podatcima s početka ovog stoljeća, u Hrvatskoj se tim oblikom turizma bavilo 200-tinjak obitelji, no broj je danas zasigurno veći jer je interes za bavljenje tom djelatnošću vrlo velik. U Hrvatskoj u bavljenju ruralnim turizmom prednjači Istra, a slijedi je, svaka sa svojim specifičnostima, Dubrovačka, Zadarska, Zagrebačka i Krapinsko-zagorska županija.

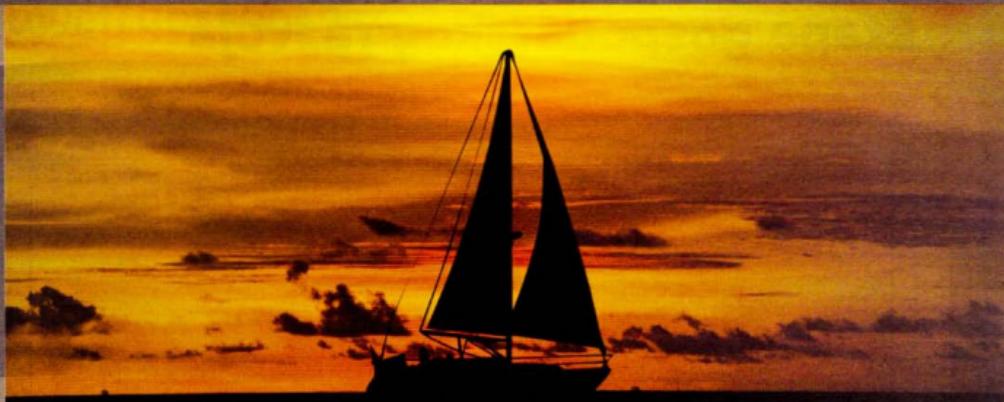

Stare milinice na izvoru Gacke dio suturističke ponude

50. GODIŠTE HRVATSKOG GOSPODARSTVA

50

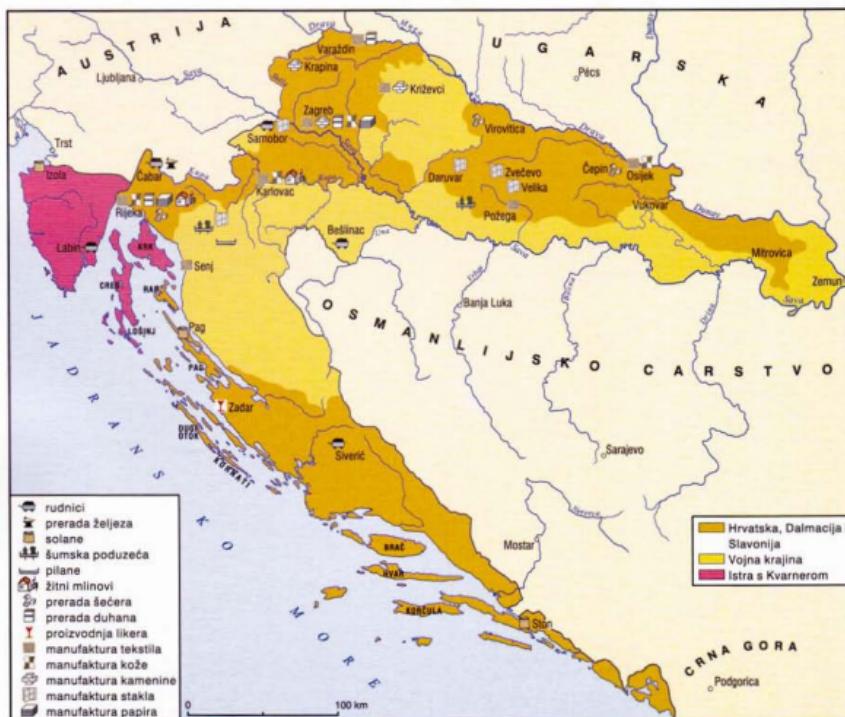
GOSPODARSTVO
HRVATSKE

- Etape gospodarskog razvoja
- Suvremena obilježja gospodarstva
- Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo
- Rudarstvo i energetika
- Industrija Hrvatske
- Obilježja kopnenog prometa
- Ostali oblici prometa
- Razvoj i važnost turizma
- Glavne turističke regije
- Trgovina
- Gospodarske i političke integracije

Etape gospodarskog razvoja

58

Manufaktorna proizvodnja u hrvatskim zemljama tijekom 18. stoljeća

Kamo biste prema gospodarskoj razvijenosti smjestili Hrvatsku u svijetu i u Europi?

Ke su zemlje slične Hrvatskoj prema gospodarskoj razvijenosti?

Koji sektor djelatnosti prevladava u Hrvatskoj?

U sklopu kojih se država hrvatsko gospodarstvo razvijalo u posljednja dva stoljeća?

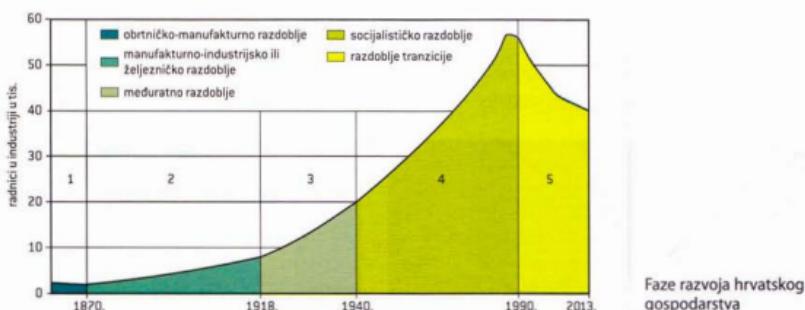
Usporedite današnji raspored industrije i industrije u 18. stoljeću.

UVJETI GOSPODARSKOG RAZVOJA

Gospodarstvo i njegov razvoj uvjetovani su kompleksnom međuvisinskošću čimbenika prirodne sredine i društvenih čimbenika. Hrvatska ima pretežito povoljne prirodne preduvjete za razvoj. Povoljan geografski položaj na dodiru različitih prirodnih cjelina i geografskih regija, duga i razvedena obala, povoljna klima, bogatstvo šuma i plodnog tla nedvojbeno su

pozitivni činitelji, a pomanjkanje ruda i izvora energije nepovoljni su činitelji. Društveni su čimbenici manje pogodovali razvoju gospodarstva. Česti ratovi, politička podređenost i iseljavanje djelovali su krajnje nepovoljno.

Razvoj hrvatskoga gospodarstva pratimo u pet razvojnih etapa.

1. OBRTNIČKO-MANUFAKTURNA ETAPA (DO DRUGE POLOVICE 19. ST.)

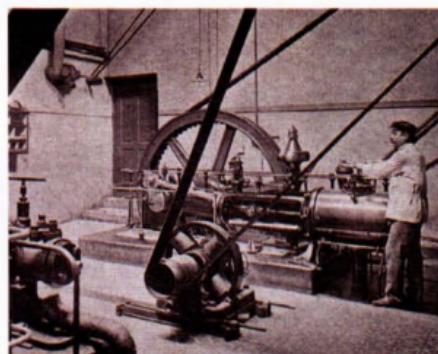
Ta je etapa trajala najduže. Već u tom razdoblju hrvatsko gospodarstvo zaostaje u odnosu prema razvijenijim dijelovima Europe. Hrvatska je tada bila u sastavu Habsburške Monarhije, bila je njezin periferno smješten jugoistočni dio, s poviješću dugotrajne borbe s Osmanskom Carstvom, što je ostavilo posljedice. Poljoprivreda je bila polikulturalna i tradicionalna. Feudalizam je ukinut tek 1848. godine, no njegovo se nasljeđe osjećalo još dugo nakon toga, što je i uzrok velike agrarne krize. Upravo je agrarna kriza jedan od glavnih uzroka intenzivnog iseljavanja koje počinje u to vrijeme. Kamo hrvatsko stanovništvo iseljava? Do sredine 18. st. prevladavala je obrtničko-cehovska proizvodnja. Što su cehovi? S vremenom se pojavljuje sve više manufakturnih radionica, a u drugoj polovici 19. st. početci industrijskog razvoja. Obrti, cehovi, manufaktura, a poslije industrija najbolje se razvijaju u većim gradovima – Zagrebu, Varaždinu, Osijeku, Požegi i Karlovcu. U primorskim gradovima Rijeci, Puli, Splitu, Zadru i Dubrovniku velika je važnost pomorstva i trgovine. Zemlja je u to doba prometno vrlo slabo povezana. Podsetite se kada su sagradene prve prometnice između panonsko-peripanonskog i primorskog dijela Hrvatske.

„Prvu tvornicu željezne robe u Hrvatskoj podigao je knez Petar Zrinski, kasniji ban hrvatski. Posjedujući gotovo cijeli Gorski kotar, Zrinski je dao kopati željeznu rudaču u Čabru. Da se u toj rudači željezo odijeli od zemlje, Zrinski je 1651. godine podigao u Čabru visoku peć za taljenje željeza. Naskoro je Zrinski u Čabru sagradio ljevaonicu željeza, uz koju je podigao i zgrade za kovanje raznih željeznih predmeta. Zrinski je dao u Čabru izrađivati svakovrsne čavle, zatim potkove, željezne obruče, mužare, sjekire, motike, krampe, vile, predmete za kuhinju, te željezne šipke za kovače i bravare.“

2. INDUSTRIJSKO-ŽELJEZNIČKA ETAPA (1870. – 1918.)

Industrija se u Hrvatskoj počinje razvijati sedamdesetih godina 19. st., dakle gotovo stotinu godina kasnije nego u zemljama Zapadne i Srednje Europe. Prva industrijska poduzeća bila su malena po opsegu proizvodnje s primitivnim, pretežno polovnim strojevima i malobrojnom radnom snagom. Tržište je bilo maleno, a kupovna moć stanovništva slaba. Nije bilo dovoljno kapitala ni stručnih kadrova. Hrvatska je bila u slabije razvijenom dijelu Austro-Ugarske, bez mogućnosti da provodi samostalnu gospodarsku politiku. U tom je razdoblju vrlo važan **početak gradnje željezničkih pruga**. Prva željeznička pruga, **Zidani most – Zagreb – Sisak**, sagrađena je 1862. godine, a Zagreb je povezala s ključnim željezničkim smjerom Beč – Trst. Pruga Budimpešta – Zagreb – Rijeka, sagrađena

1873. godine. Gradnja tih pruga potaknula je razvoj nekih industrijskih grana vezanih za potrebe željeznice. Ipak **prevladava laka, tzv. radno intenzivna industrij**, kao što su drvna, prehrabrena ili tekstilna. U tom razdoblju intenzivnije se razvija i tercijarni sektor, prije svega promet i trgovina, a počinje se razvijati i turizam, potaknut razvojem prometne mreže. Osnivaju se prve banke i štedionice. Razvija se kultura i obrazovanje. Zagreb postaje gospodarsko i kulturno središte s jakim pečatom srednjoeuropske kulture. Unatoč nizu nepovoljnih činitelja, u toj je fazi potaknuta urbanizacija te ostali procesi vezani za nju. *Koji su to procesi?* Upravo je austrougarsko razdoblje pripomoglo da Hrvatska, uz Sloveniju, postane najrazvijeniji dio buduće Jugoslavije.

Parni stroj

Prvi pogoni Gavrilovića u Petrinji – industrija se u nas počinje razvijati krajem 19. st.

EDUARD SLAVOLJUB PENKALA

Kada se spomene penkala svi s pravom odmah pomisle na tzv. kemijsku olovku. To je svakako jedan od najpoznatijih hrvatskih izuma u svijetu, a zahvaljujemo ga naturaliziranom Hrvatu Eduardu Penkali rođenom u Slovačkom mjestu Liptovský Mikuláš 1871. godine. Ozanimiš se, za mjesto svog života odabire Zagreb, a kao dokaz svoje privreženosti hrvatskom narodu dodaje i ime Slavoljub. U Zagrebu i umire 1922. godine sa samo 51. godinom starosti.

- Ovaj inženjer i izumitelj imao je mnogo patenata a evo nekoliko najpoznatijih
- olovke – poduzeće Penkala-Moster d. d.
 - 1906. – prva mehanička olovka na svijetu
 - 1907. – prvo naliv pero s čvrstom tintom
 - 1907. – zračni jastuk
 - 1910. – izrađuje prvi zrakoplov po svojim nacrtima kojim je upravljava prvi hrvatski pilot Dragutin Novak, a za tu prigodu izgrađena je i prva hrvatska zračna luka u Zagrebu na Črnomercu

Pokreće kemijsku industriju i *Elevator d. d.*, u kojoj proizvodi *Radium Vinovicu* – preparat protiv svih vrsta reumatskih bolova, plavilo – prvi deterdžent za pranje rublja, sredstva za impregnaciju drveta, pečatni voskovi itd.

Ime penkala i danas nalazimo u nazivu najpoznatije zagrebačke tvornice olovaka TOZ. Od godine 1999. ova tvornica preuzima naziv penkala kao i prava na liniju ekskluzivnih pisala marke Penkala. Dana se poduzeće naziva TOZ Penkala.

3. GOSPODARSKI RAZVOJ IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA (1918. – 1941.)

Hrvatska se našla u sastavu Jugoslavije, u kojoj je bila politički podređena. *Kako se zvala prva južnoslavenska država i kako je kasnije preimenovana?* U gospodarskom je pogledu Hrvatska, međutim, bila **razvijenija od istočnih dijelova zemlje**. To razdoblje obilježava daljnji razvoj industrije, pri čemu Zagreb postaje dominantno industrijsko središte. Gospodarski je razvoj općenito bio vrlo spor. Neriješeno nacionalno pitanje, sporne agrarne reforme, odljev sredstava u slabije razvijene dijelove zemlje, centralizirana uprava te gubitak Istre, Rijeke i Zadra utjecali su na određenu **gospodarsku stagnaciju**. Pomaci su postignuti u poboljšanju prometne povezanih, razvoju turizma i industrije, no Hrvatska se razvija mnogo sporije nego što joj omogućuju njezini gospodarski resursi.

Rijeka je s Budimpeštom povezana željezničkom prugom još od 1873. godine

4. SOCIJALISTIČKO RAZDOBLJE (1945. – 1991.)

Završetkom Drugoga svjetskog rata počinje **razdoblje planskog, socijalističkog gospodarstva**. Zemlja je za Drugoga svjetskog rata pretrpjela teške ljudske i materijalne gubitke. Hrvatska je postala jedna od šest republika socijalističke Jugoslavije. Iz Hrvatske se znatan dio kapitala odlijeva u Beograd te za razvoj slabije razvijenih republika (BiH, Srbije, Makedonije, Crne Gore). U prvoj fazi tog razdoblja najprije su znatna sredstva uložena u obnovu gospodarstva uništenoga u ratu. Uvedeni su petogodišnji planovi razvoja. Provodi se intenzivna elektrifikacija i industrijalizacija, obnavlja se i gradi nova prometna mreža. Učinjeni su pomaci i u modernizaciji poljoprivrede. Upravljanje se provodi iz jednog središta – Beograda, a centralizam onemogućuje spontan i samostalan razvoj pojedinih regija i republika. Godine 1950. uvedeno je tzv. **radničko samoupravljanje**. Od šezdesetih godina počinje razvoj masovnog turizma.

Snažna je **industrijalizacija** rezultirala naglim ruralnim egzodusom, napuštanjem i zapuštanjem brojnih sela i poljoprivrednih površina. U gradovima je niknulo mnogo novih stambenih četvrti i industrijskih zona. Razvoj industrije obilježuje su mnogobrojne promašene investicije, višak radnika i niska kvaliteta proizvoda. Između 1965. i 1980. godine uzimaju se veliki strani krediti i nekontrolirano uvoze licencije. Težilo se gospodarstvo usmjeriti prema izvozu. To je ujedno i razdoblje odlaska velikog broja Hrvata na privremeni rad u inozemstvo.

Proizvodi Franka (muzejski eksponati)

Od 50-ih godina grade se nove stambene četvrti – Vrbik i Cvjetno naselje u Zagrebu

Od 1980. godine počinje razdoblje krize i vraćanja dugova zbog potrošenih kredita koji nisu dali očekivane rezultate. Uz sva negativna obilježja, valja istaknuti da je Hrvatska u socijalističkom razdoblju postigla znatan

napredak u razvoju industrije, prometa i turizma te u razvoju znanosti, kulture, prosvjete i dr. *Razmislite o sličnoštima tog razdoblja s onim što se danas događa u hrvatskom gospodarstvu.*

5. TRANZICIJSKO RAZDOBLJE

Prijelaz iz socijalističkoga i polutržišnoga gospodarstva na otvoreno tržišno gospodarstvo počinje još 1990. godine, no tada je Hrvatska zahvaćena ratom, koji je posredno i neposredno nanio nemjerljivu štetu hrvatskom gospodarstvu. Izravna materijalna šteta procijenjena je na 25 milijardi američkih dolara. Hrvatsko je gospodarstvo pretrpjelo **velike gubitke gotovo u svim granama**. To se osobito odnosi na turizam. Znatan pad doživjela je i industrija, naime, smanjen je opseg proizvodnje i broj zaposlenih. Uzroci smanjenja industrijske proizvodnje nisu samo ratne štete nego i **gubitanje nekadašnjeg tržišta**, zastarjela tehnologija i stoga nekonkurentnost njegovih proizvoda na tržištu te loše provedena privatizacija. *Koje je tržište izgubila hrvatska industrija?* Stanje u poljoprivredi također nije zadovoljavajuće. Društveno vlasništvo, u kojemu je bio najveći dio hrvatskoga gospodarstva, ustupa mjesto privatnom vlasništvu.

Procesi pretvorbe i privatizacije često su, međutim, bili praćeni malverzacijama i kriminalom. **Nestabilno okruženje i politička izolacija** također su nepovoljno utjecali na hrvatsko gospodarstvo. Posljedice tih procesa su znatno povećanje nezaposlenosti, odljev stručnjaka u inozemstvo (*brain drain*), porast broja umirovljenika te opća stagnacija ili smanjenje životnog standarda. Ipak, valja primijetiti i pozitivne procese, koji se naziru tijekom

posljednje dvije do tri godine i koji se najviše očituju u oživljavanju turizma, gradnji i modernizaciji prometnika, zaustavljanju pada industrijske proizvodnje i postupnom povećanju izvoza. Hrvatska mora iskoristiti prednosti svoje prirodne sredine, komplementarnost svojih regija, potrebno je brže uključivanje u procese globalizacije te povezivanja na regionalnoj, europskoj i svjetskoj razini. *Objasnite pojam komplementarnosti.*

Pliva je jedna od najuspješnijih hrvatskih tvrtki

Gradnja suvremenih prometnica pozitivno utječe na razvoj gospodarstva

Turizam je jedna od najrazvijenijih gospodarskih grana – Tuhejske toplice

SAŽETAK

Gospodarstvo i njegov razvoj uvjetovani su kompleksnom međuvisinuču čimbenika prirodne sredine i društvenih čimbenika.

Povoljan položaj i raznovrsna prirodna sredina povoljno djeluju na hrvatsko gospodarstvo, a ratovi, politička podređenost i iseljavanje stanovništva negativno.

Razvoj hrvatskoga gospodarstva pratimo u pet razvojnih etapa. To su:

1. obrtničko-manufakturama etapa koja traje do druge polovice 19. st.,
2. industrijsko-željeznička etapa (1870. – 1914.),
3. gospodarski razvoj između dva svjetska rata (1918. – 1941.),
4. socijalističko razdoblje (1945. – 1991.),
5. tranzicijsko razdoblje.

Hrvatska mora iskoristiti prednosti svoje prirodne sredine, komplementarnost svojih regija, potrebno je brže uključivanje u procese globalizacije te povezivanje na regionalnoj, europskoj i svjetskoj razini.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Navedite neke prednosti prirodnih potencijala u razvoju Hrvatske.
2. Kako su društveni činitelji djelovali na razvoj hrvatskoga gospodarstva?
3. Potražite zanimljive podatke o povijesti razvoja nekih danas uspješnih industrijskih tvrtki.
4. Koja su obilježja industrijsko-željezničke etape razvoja hrvatskoga gospodarstva?
5. Navedite pozitivne i negativne strane socijalističkog razdoblja.
6. Zbog čega se Hrvatska naziva zemljom u tranziciji?
7. Iz vlastitog iskustva navedite primjer jedne uspješne i jedne neuspješne tvrtke.

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

„Daleko izvan Hrvatske poznata je velika tvornica koju je u Zagrebu godine 1906. podigao Edmund Moster i drug. U toj tvornici 400 radnika s Dieselovim motorom od 110 konjskih sila proizvodi patentirane PENKALA OLOVKE, zatim štitnike za olovke, držala iz celuloida, te razne potrepštine za pisanje i risanje.“

„Među najveće tvornice gramofonskih ploča pripada poduzeće Edison Ben Penkala, osnovano godine 1926. u Zagrebu. S vremenom počela je u Zagrebu također industrija za radioaparate...“

Godine 1919. uredila se tehnička radionica ‘Tebin’, u kojoj 10 radnika s elektromotorom od 20 konjskih sila proizvodi električne akumulatore i električne

uređaje. U Zagrebu se godine 1923. osnovalo dijoničko društvo ‘Sindag’, koje izraduje električne baterije, elemente, džepne svjetiljke te aparate za telefon i za brzojav.“

„U Zagrebu postoje već nekoliko desetljeća dvije tvornice kišobrana, od kojih jednu posjeduje Julije Arbanas u Ilici broj 19, a drugu tvrtka ‘I. Job i sin’ u Ilici broj 18. Dotična tvornica zapošljavala je 50 radnika i motor od sedam konjskih sila, a izraduje kišobrane i sunčobrane te štapove za kišobrane i sunčobrane.“

Prvi šećer iz šećerne repe počeo se u Hrvatskoj provoditi 1905. godine u Osijeku. Ondje je osnovana prva tvornica šećera u Hrvatskoj.

Suvremena obilježja gospodarstva

164

Prostorni raspored industrije u Hrvatskoj

Koji su glavni pokazatelji gospodarskog razvoja?

Što se razumijeva pod pojmom „zemlja u tranziciji“? Navedite nekoliko tranzicijskih zemalja.
Kakav je raspored zaposlenih po sektorima djelatnosti?

Razmotrite mogućnosti suvremenoga hrvatskoga gospodarstva na osnovi sljedećeg izvata
iz tiska: „Tko je mogao zamisliti da ćemo izvoziti tunu u Japan? Pošto je ulove u Jadranu, ona
se na tom tržištu nađe za samo 12 sati.“

Analizirajte kartu i povežite značenje industrije u razvoju suvremenog hrvatskog
gospodarstva.

PRIRODNE POGODNOSTI RAZVOJA

Raznolikost prirodnih geografskih cjelina i geografski položaj na dodiru triju velikih europskih regija izrazito pogoduju razvoju gospodarstva. Hrvatska se, naime, nalazi na dodiru nizinskog prostora i pripadajućih rubnih dijelova Panonske nizine, Sredozemlja i Dinarskoga gorja. Hrvatska je srednjoeuropska i sredozemna zemљa u neposrednoj blizini Jugoistočne Europe. Takav joj položaj omogućuje povezivanje spomenutih cjelina i regija.

Sastoji od triju raznolikih i komplementarnih prirodnih cjelina. Nizinska Panonska Hrvatska pruža izvrsne pogodnosti za razvoj poljoprivrede i ima dugu tradiciju industrijskog razvoja. Raspolaže i energetskim resursima te ima veliku prometu važnost. Ondje živi najveći dio stanovništva Hrvatske.

Gorska je Hrvatska najslabije razvijena i najslabije naseljena regija. Ipak, i ona posjeduje velike razvojne potencijale. Uz bogatstvo šuma, što omogućuje razvoj šumarstva i drvene industrije, ondje postoje mogućnosti razvoja različitih oblika turizma i rekreacije te proizvodnje zdrave hrane. Ta je regija vrlo važna jer povezuje Nizinsku i Primorsku Hrvatsku te Srednju i Južnu Europu.

Primorska Hrvatska, zahvaljujući dugu, razvedenoj obali, toplomu moru i ugodnoj klimi te bogatom kulturno-povijesnom nasljeđu, razvija turizam. Prometna važnost mora nemjerljiva je, a naša zemљa ima dugu pomorsku tradiciju. Ondje su naše najveće luke i odvija se proces litoralizacije. Što je litoralizacija? Pojedine vrste in-

dustrije u lukama nailaze na najbolje lokacijske uvjete. Također, dobri su uvjeti za razvoj specifične sredozemne poljoprivrede.

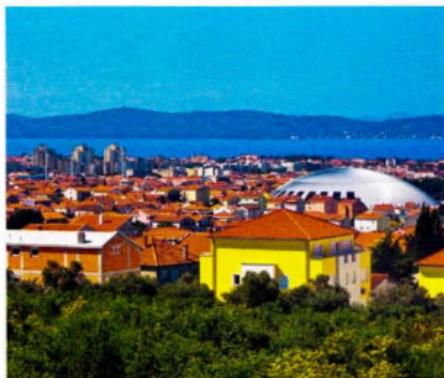
Prirodni su uvjeti razvoja, kako vidimo, vrlo povoljni. Ipak, zbog različitih okolnosti ti potencijali nisu posve iskorišteni.

Svaka prirodna regija ima svoje resurse na kojima temelji gospodarski razvoj

Gospodarstvo nizinskog prostora bazira se na iskorištanju prirodnih resursa – Baranja

Proces litoralizacije vidljiv je u gotovo svim većim gradovima na obali – Zadar

DRUŠTVENO-POLITIČKO OKRUŽENJE

Podsjetite se etapa gospodarskog razvoja. Spomenute etape gospodarskog razvoja ostavile su traga, a svim je etapama zajedničko da Hrvatska nije mogla samostalno voditi gospodarsku politiku, nego je uvek imala vanjske gospodare, koji su vodili računa ponajprije o svojim interesima. Kad je 1991. godine Hrvatska stekla neovisnost, bila je napadnuta. Rat je uz prekide trajao do 1995., a hrvatski je teritorij u cijelosti reintegriran 1997. godine. Ratni sukob u susjednoj BiH također je imao gospodarske i političke posljedice na Hrvatsku. U takvima se uvjetima hrvatsko gospodarstvo nije moglo normalno razvijati. Veliki su bili izdatci za obranu zemlje, zbrinjavanje prognanika i izbjeglica, a zatim za obnovu stambenih i gospodarskih objekata uništenih u ratu. Hrvatska je za srpske okupacije bila gotovo prepovoljena, uz otežanu komunikaciju Dalmacije i ostalog dijela zemlje.

Raspad socijalizma u cijeloj je Evropi značio i početak prijelaza iz socijalističkoga, planskoga i polutržišnoga gospodarstva u tržišno gospodarstvo, koje se temelji na zakonima ponude i potražnje, privatnom vlasništvu, kompeticiji i konkurenциji. Raspad Jugoslavije značio je i gubitak nekada sigurnih tržišta za hrvatske proizvode te prekid ustaljenih tokova ljudi, robe i kapitala. Hrvatska je svoje gospodarstvo morala preusmjeriti na nova tržišta i odgovoriti njihovim zahtjevima. Pokazalo se da hrvatsko gospodarstvo na to nije spremno. Novonastalim okolnostima nije se uspjela prilagoditi poljoprivreda, a ponajmanje industrija. Nekadašnja ugledna poduzeća iz doba socijalizma počela su poslovati s gubitcima i odlaziti u stečaj. Počela se provoditi pretvorba i privatizacija. Društvena su poduzeća tražila nove vlasnike. Nažalost, samo je u rijetkim slučajevima privatizacija donijela dobit

novim vlasnicima i zaposlenicima. U većini slučajeva ona je značila otpuštanje radnika ili smanjenje broja zaposlenih, često i gašenje tvrtke. *Navedite pozitivan i negativan primjer privatizacije neke tvrtke.*

Velike gubitke pretrpio je turizam, do rata naša najunostnija djelatnost. Ratne aktivnosti obeshrabrike su turiste da posjećuju našu zemlju pa su izostali nekadašnji prihodi od turizma. Prometni pravci kroz Hrvatsku bili su okupirani ili ugroženi pa se promet odvijao na alternativnim prvcima. *Znate li kojim se cestama prometovalo u vrijeme okupacije Like odnosno zapadne Slavonije?* U svakom slučaju, Hr-

vatska je prestala biti važna tranzitna zemlja i nije mogla iskoristiti pogodnosti svoga prometnog položaja. Susjedne zemlje, poput Slovenije i Mađarske, to su znale iskoristiti i preusmjeriti promet na svoje luke i prometnice. Za razliku od ostalih tranzicijskih zemalja, Hrvatska je u takvim okolnostima teško privlačila kapital. Inozemna ulaganja u naše gospodarstvo bila su vrlo skromna. Zbog upletenosti u rat u BiH Hrvatska je bila i u svojevršnoj političkoj i gospodarskoj izolaciji te su joj bile uskraćene mogućnosti koje su imale druge zemlje u tranziciji, a učlanjenje u europske i svjetske integracije zbivalo se vrlo sporo.

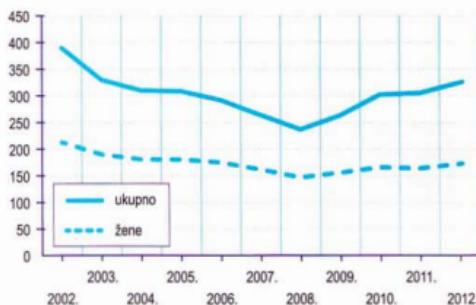
Humanitarne akcije pomažu nastradalima u ratu

Štrajk u sisačkoj željezari

KRETANJE GOSPODARSKIH POKAZATELJA

U takvim uvjetima gospodarstvo je stagniralo ili nazadovo. **Bruto domaći proizvod (BDP)** povećavao se vrlo sporo, potkraj devedesetih se smanjivao, a sada pokazuje određeni porast. Zemlje bišvega istočnog bloka, koje su na početku devedesetih godina, prema svim pokazateljima, bile daleko iza Hrvatske, sada su ispred nje ili barem na njezinu razinu. *Znate li koje su to zemlje?* U Hrvatskoj se zbog toga znatno **smanjio životni standard i kupovna moć stanovništva** te se danas vrlo sporo povećavaju. Cijelo se vrijeme u Hrvatskoj postupno povećavala **nezaposlenost**, prouzročena propašću i stecanjem mnogih tvrtki odnosno sporim otvaranjem novih radnih mesta. Zbog toga je mnogo ljudi prijevremeno umirovljeno, što dodatno optereće državni proračun. Znatno se povećao i broj ljudi **ovisnih o državnom proračunu** – invalida, umirovljenih branitelja i njihovih obitelji i sl. Zbog toga je država morala uvesti **visoke poreze**, što pak destimulira gospodarstvo.

Prosječan broj nezaposlenih osoba od 2002. do 2011.
Izvor: www.dzs.hr, Statistički ljetopis 2012.

BDP po stanovniku, EUR	10 294
BDP, realne stope rasta u %	-2
Industrijska proizvodnja, stopa rasta (2013. – 2012.) u %	-2
Izvoz, u tisućama EUR	9 628 650
Uvoz, u tisućama EUR	16 214 395
Ukupni vanjski dug, mil. EUR	44 835,7
Inozemna ulaganja u Hrvatsku, mil. EUR	1055
Neto plaća u HRK	5478

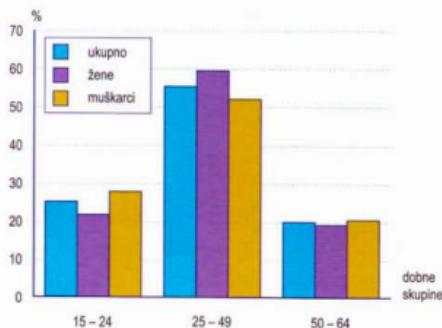
Odabrani ekonomski pokazatelji hrvatskog gospodarstva 2012. godine

Izvor: www.dzs.hr/, Statistički ljetopis

U trgovinskoj bilanci – razlici uvoza i izvoza – povećava se deficit, tj. gubitak. Zbog nepovoljnih uvjeta proizvodnje u Hrvatskoj se neprestano **povećava uvoz**, na štetu

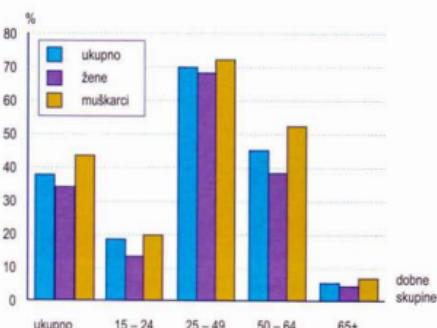
izvoza, koji stagnira ili se povećava vrlo polako. Hrvatska se preusmjerila na zapadna tržišta i najviše trguje s Njemačkom i Italijom, odnosno sa zemljama Europske unije. Normalizacija odnosa u široj regiji omogućit će povratak hrvatskih proizvoda na stara, dobro poznata tržišta.

Veliki je problem Hrvatske njezin izrazito **neravnomjeren regionalni razvoj**. Gospodarski propulzivna područja su na sjeveru i zapadu zemlje. To su Međimurje, Varaždinska županija, Zagreb s okolicom i Istra. Svi ostali dijelovi Hrvatske zaostaju u razvoju. Najteža je situacija u područjima koja su bila zahvaćena ratom. To su unutrašnjost sjeverne i srednje Dalmacije, gotovo cijela Like, Kordun, Banovina, dijelovi zapadne Slavonije te hrvatsko Podunavlje. Nejednaka razvijenost regija potiče iseljavanje stanovništva iz slabije razvijenih u bolje razvijena područja.

Struktura nezaposlenih prema dobi i spolu u 2011.

Izvor: www.dzs.hr/, Statistički ljetopis 2012.

Stopa zaposlenosti stanovništva prema dobi i spolu u 2011.

Izvor: www.dzs.hr/, Statistički ljetopis 2012.

RAZVOJNI TREND OVNI GOSPODARSTVA

Posve je sigurno da je najteža tranzicijsko razdoblje prošlo. S prestankom ratnih aktivnosti u Hrvatskoj, BiH i široj regiji stekli su se uvjeti za gospodarsku obnovu. Hrvatska danas najviše ulaže u **prometnu infrastrukturu**. *Gdje se sve grade autoceste?* Osim radi boljeg povezivanja različitih dijelova Hrvatske, gradnja cesta nužan je preduvjet razvoja suvremenog turizma i povratka Hrvatske među važne tranzitne zemlje. Velik oporavak bilježi turizam, lako još nije postignut broj turista i noćenja kao prije Domovinskog rata, ipak su prihodi od turizma znatni. Hrvatska se danas brzo **uključuje u europske integracije**. *Koje važne europske integracije poznajete?* U današnjem globaliziranom svijetu to je preduvjet modernoga gospodarskog razvoja.

Najveća je zadaća hrvatskoga gospodarstva podizanje proizvodnje i smanjenje nezaposlenosti, što je međusobno povezano. Mnogo toga valja učiniti i u poljoprivredi, a pozitivni trendovi već postoje, npr. razvoj marikulture i proizvodnja zdrave hrane. Industrijska se proizvodnja postupno povećava, no još je premala da bi u većoj mjeri pokrenula gospodarstvo. Nadalje, Hrvatska mora privući i više stranog kapitala koji bi pomogao razvoju naših tvrtki i zapošljavanju. Mora se više ulagati u znanost i školstvo kako bi se popravila vrlo loša obrazovna struktura stanovništva, smanjilo zaostajanje naše zemlje za zbivanjima u suvremenoj znanosti i smanjio uvoz tehnologije. Daljnja je zadaća nastojanje da se **hrvatske regije razvijaju što ravnomjernije** kako bi se zaustavili negativni demografski trendovi u najvećem dijelu zemlje.

SAŽETAK

Hrvatska ima povoljne prirodne uvjete s obzirom na komplementarnost triju regija i povoljan položaj.

Hrvatska je bila zahvaćena ratom, koji je nanio velike štete gospodarstvu.

Hrvatska je zemlja u tranziciji iz socijalističkoga, planskoga gospodarstva u tržišno gospodarstvo.

U Hrvatskoj je smanjen životni standard, povećana nezaposlenost i uvoz.

Procesi pretvorbe i privatizacije nisu dovoljno kvalitetno ni dokraja provedeni.

Hrvatsku obilježava izrazito neravnomjeran razvoj regija.

U Hrvatskoj se intenzivno grade prometnice, turizam se oporavlja, a zemlja se brže uključuje u europske integracije.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Objasnite komplementarnost hrvatskih regija.
2. Koji gospodarski procesi započinju početkom devedesetih godina?
3. Kako je rat utjecao na hrvatsko gospodarstvo?
4. Kako su se kretali gospodarski pokazatelji tijekom posljednjih deset godina?
5. Koji su dominantni trendovi danas u prometu i turizmu?
6. Koji su prioriteti hrvatskoga gospodarstva?
7. Pokušajte vlastitim riječima opisati gospodarski trenutak Hrvatske. Prevladavaju li pozitivni ili negativni tonovi?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

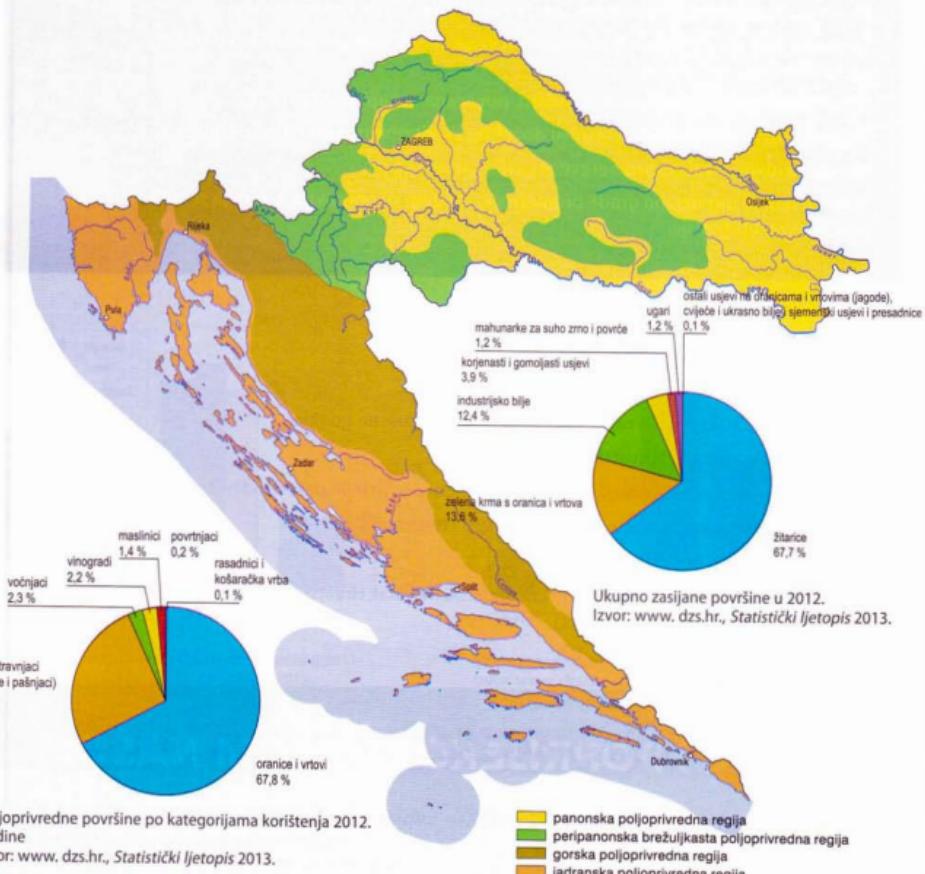
„PLIVA“ – USPJEŠNA PRILAGODBA SUVREMENOM RAZVOJU HRVATSKOG GOSPODARSTVA

Primjer uspješnog uključivanja u nove razvojne trendove i ciljeve hrvatskog gospodarstva s potpunim uspjehom jest „Pliva“ čiji su proizvodi cijenjeni na svjetskom tržištu. Pliva se razvija u jednu od najkonturenntnijih farmaceutskih „specialty“ kompanija u svijetu i time si osigurava stabilan budući održivi rast. Cilj joj je postati potpuno integrirana, globalna kompanija.

Uspjeh „Plive“ zasniva se na znanju, sposobnosti i vještinama njezinih zaposlenika, kao i njihova motiviranost i za zajednički rad u međunarodnom okruženju.

Bitne su i vrijednosti i načela poslovanja Plive te etička načela. To su npr. inovativnost i kreativnost, usmjerenost na korisnika, integritet, timski rad, dijeljenje znanja.

Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo

Poljoprivredne površine po kategorijama korištenja 2012. godine

Izvor: [www.dzs.hr.](http://www.dzs.hr/), Statistički Ijetopis 2013.

Poljoprivredne regije u Hrvatskoj

100 km
0

 Na osnovi promatranja poljoprivredne tematske karte nabrojte poljoprivredne regije i uočite koja zaprema najveću površinu.

Nabrojte nekoliko najzastupljenijih poljoprivrednih proizvoda promatrajući zastupljenost kartografskih simbola.

Uočite proizvode svog šireg područja i prokomentirajte neke pozitivne osobine, te probleme koji se odnose na poljoprivredu vaše regije.

Što se uzgaja u vašem kraju ili županiji?

Što podrazumijevamo pod proizvodnjom „zdrave hrane“?

POLJOPRIVREDA

Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo primarne su djelatnosti. One podmiruju osnovne, odnosno egzistencijalne potrebe čovjeka te daju obilje sirovina za sekundarni sektor. Poljoprivredne su djelatnosti ratarstvo, voćarstvo, vinogradarstvo, stočarstvo i ribarstvo.

Zbog svoje prirodne raznolikosti **Hrvatska ima velik potencijal za razvoj raznovrsne poljoprivrede**, ali ga zbog

različitih razloga još nije dovoljno iskoristila. Više od polovice naše zemlje, tj. 57 %, iskoristivo je za poljoprivredu. Udio zaposlenih u poljoprivredi i udio poljoprivrede u narodnom dohotku već se dugo smanjuje. To nije odraz samo modernizacije te grane gospodarstva nego i njezina napuštanja te sve većeg oslanjanja na uvoz poljoprivrednih proizvoda.

GLAVNA OBILJEŽJA POLJOPRIVREDE

Poljoprivreda je u Hrvatskoj sve do polovice 20. st. bila dominantna djelatnost, u kojoj je bilo zaposleno oko 75 % stanovništva Hrvatske.

Društveno-gospodarske prilike odredile su tijek razvoja poljoprivrede u Hrvatskoj. Nakon ukinuća feudalnih agrarnih odnosa 1848. godine, Hrvatska je bila podvrgнутa različitim društvenim i poljoprivrednim sustavima. Nasljede posjedovnih odnosa prouzročilo je pojavu velikog broja seljaka bezemljaša, koji su se u uvjetima **agrарне krize i agrарне prenaseljenosti u drugoj polovici 19. st.** počeli iseljavati. Agrarne reforme koje su uslijedile nisu dosljedno provedene. **Nakon Drugoga svjetskog rata** novi politički sustav uvodi **društveni sektor vlasništva**. Osnivaju se **zadruge** i veliki poljoprivredni kombinati, a privatni se posjedi i dalje usitnjavaju. Premda se ulagalo u modernizaciju i napredak poljoprivrede, ona se nije razvijala na željeni način i sve je više jačala deagrarizacija.

Razdoblje tranzicije dovodi do otvaranja tržišta. Mnogi domaći poljoprivredni proizvodi postaju preskupi i nekonkurentri pa država mora dotirati poljoprivredu. Nekadašnji

kombinati propadaju, a jača privatna inicijativa. Posjedi su vrlo mali, prinosi u usporedbi s europskim niski, a usto je hrvatsko selo bioški staro i sporo se prilagođava novim zahtjevima tržišta. Posljedice nedovoljnog razvijanja poljoprivrede su i smanjenje poljoprivredne proizvodnje, te malo sudjelovanje poljoprivrede u ukupnom dohotku. Smanjenje broja poljoprivrednika pozitivno je samo ako je praćeno modernizacijom poljoprivredne proizvodnje povećanjem proizvodnje te udjelom u ukupnoj narodnom dohotku. Trenutačno hrvatska poljoprivreda napreduje samo u proizvodnji nekih ratarskih kultura, kukuruza, industrijskog bilja i nekih vrsta voća. Ostale su grane poljoprivrede u stagnaciji ili u padu, npr. stočarstvo, vinogradarstvo i sl. Važnost poljoprivrede očituje se i u njezinu uključenju u industriju, a važna je i kao dopunska djelatnost jednom dijelu stanovništva, posebno u seoskim naseljima u blizini većih gradskih središta. Stoga je prilagođavanje tržišnim zahtjevima, oslanjanje na kvalitetu domaćih proizvoda i proizvodnja zdrave hrane pravi put razvoja domaće poljoprivrede, kojoj za potpun oporavak treba i velika potpora države.

Polje kukuruza

Plantažni uzgoj jabuka Borinci

POLJOPRIVREDNE REGIJE

Hrvatske poljoprivredne regije dijelimo na panonsku, peripanonsko-brežuljkastu, gorsku i jadransko-sredozemnu regiju.

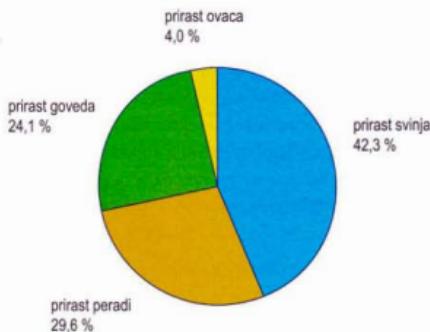
Panonska poljoprivredna regija

Ova regija ima **najbolje uvjete za poljoprivredu i poljoprivredno je najrazvijenija**. Panonski je prostor hrvatske žitnice. On obuhvaća najistočniji dio Hrvatske, između Drave, Save i Dunava, te Baranju. Nizine su općenito poljoprivredno najpogodniji prostori. Usto, klimatski uvjeti, a ponajviše tlo, u kojem prevladava **crnica** bogata humusom, glavni su činitelji razvoja poljoprivrede. Poljoprivreda u tom prostoru ima dugu tradiciju premda je sam prostor relativno kasnije naseljen. U tom dijelu Hrvatske poljoprivreda je **tržišno usmjerena**, a razina tehničke opremljenosti najviša. Na više od polovice obradenih površina uzgajaju se **pšenica i kukuruz**. Ostale se žitarice uzgajaju u manjoj mjeri. Uzgaja se i dosta **krmnog bilja** (djeteline, lucerne, stočne repe) te

industrijskog bilja (konoplje, lana, suncokreta, duhana). *Prisjetite se čemu služe navedene kulture.* Premda prevlada nizinski reljef, regija je poznata i po vinogradarstvu, osobito oko Iloka i Vukovara te u Baranji. *Znate li neke vrste vina iz tih krajeva?* Dobro je razvijeno voćarstvo. Najpoznatija je plantaža jabuka Borinci kraj Vinkovaca. Stočarstvo, ponajviše stajskog tipa, ima sve predispozicije za razvoj. Prevladava uzgoj goveda, svinja, peradi i konja. Međutim, stočarstvo je te regije u krizi. Zbog rata, miniranih terena, gašenja nekadašnjih velikih poljoprivrednih kombinata, sporog povratka prognanika i često neračišćenih imovinsko-pravnih odnosa pogoršalo se stanje u poljoprivredi toga kraja, a upravo je po njoj on najprepoznatljiviji.

Svinjogojska farma u Andrijaševcima

Prirast stoke i peradi u 2012.

Izvor: www.dzs.hr., Statistički Ijetopis 2013.

Peripanonsko-brežuljkasta poljoprivredna regija

Ova regija obuhvaća cijelu središnju Hrvatsku te gore zapadnog dijela Slavonije. Uvjeti reljefa nepogodniji su za tržišnu poljoprivredu, a tlo je slabije kvalitete nego u panonskoj regiji, prinosi su niži, a primjena suvremenih agrotehničkih metoda i mehanizacije slabiji. Regiju obilježava **usitnjost posjeda**, što nepovoljno utječe na prinose. Uvjeti su stoga mnogo **povoljniji za polikulturnu proizvodnju**, koja nije toliko tržišno usmjerena. Stoga ondje manju važnost ima uzgoj žitarica, premda je dosta zastu-

pljen. Dobro je razvijen uzgoj raznovrsnog voća i povrća, kojim se opskrbliju Zagreb i ostali veći gradovi. Poljoprivreda toga kraja potiče i dobro razvijena prehrabrena industrija, što se najviše odnosi na Koprivničko-križevačku županiju. Dobro je razvijeno mlijeko stočarstvo, ponajviše u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Vinogradarstvo je najzastupljenije u Hrvatskom zagorju, Prigorju, Vukomeiričkim goricama i u Požeškoj kotlini. Vinogradima najviše odgovaraju prisojni obronci poberda i prigorja. **Slabiji**

prinosi i netržišno poljoprivredno usmjerenje uzrok su snažne deagrarizacije i napuštanja sela te depopulacije velikih dijelova te regije. Nabrojte nekoliko poduzeća čija se proizvodnja temelji na iskorištavanju poljoprivrednih dobara.

Gorska poljoprivredna regija

Gorska poljoprivredna regija, uz Gorski kotar i Liku, obuhvaća Učku i Čićariju na zapadu te Dinaru i Kamešnicu na jugu. S obzirom na to da u tom dijelu Hrvatske ima **malo obradivog tla** i malo nizina, u poljoprivredi prevladava pašnjakačko stočarstvo. Iznimku su krška polja i pojedine ponikve gdje je moguća obrada zemlje. Kisela, slabo plodna tla također ne pogoduju poljoprivredi. Naiviše se uzgajaju krumpir i kupus, koji su iznimne kvalitete. *Jeste li čuli za ogulinski kupus?* Uzgaja se i nešto **ječma, raži, zobi** te raznog voća (**jabuke, kruške, šljive** itd.). S obzirom na prostrane pašnjakačke površine, dobri su uvjeti za razvoj stočarstva. Naiviše se uzgajaju ovce, goveda i koze. Ipak **prirodni su potencijali slabu iskorišteni**. Dugotrajna depopulacija, rat i preusmjereno stanovništvo na druge djelatnosti otežavaju razvoj poljoprivrede. Međutim, valjā istaknuti da upravo proizvodnja zdrave hrane, koja je u svijetu vrlo tražena i cijenjena, te kvalitetni domaći proizvodi kojima obiluje taj kraj mogu potaknuti revitalizaciju poljoprivrede i oživiti gospodarstvo toga zaostalog kraja.

Jadransko-sredozemna poljoprivredna regija

Ova regija obuhvaća Istru, Kvarner i Dalmaciju bez planinskog zaleđa. **Krški reljef i malo obradivih površina nepovoljni su za razvoj poljoprivrede**. No, poljoprivreda toga kraja određena je ponajprije **sredozemnom klimom i tlom crvenicom**. Nizinskih je prostora malo, a poljoprivredno su navredniji ušće Neretve, zapadna Istra i Ravnici kotari te flišne zone na obali (Kaštel, unutrašnjost Istre, Konavli...) i na otocima (Krk, Rab, Hvar i dr.). Na tim se prostorima uzgajaju **sredozemne kulture – maslina, smokva, agrumi, rogač, badem, višnja** i dr. Uzgaja se i rano povrće i cvijeće. *Koje su najpoznatije vrste cvijeća iz tog dijela zemlje?* Vrlo je važno vinogradarstvo – osobito u Istri, oko Zadra i Šibenika, na poluotoku Pelješcu, na Korčuli, Hvaru, Visu i Braču. **Maslinarstvo** je također vrlo rašireno na otocima. Raznovrsnost poljoprivredne proizvodnje potaknula je i razvoj prehrambene industrije zasnovane na lokalnim proizvodima. Poljoprivreda se može razvijati i usporedno s turizmom jer je za turističke sezone tržište mnogo veće i zahtjevnije. U stočarstvu prevladava pašnjakački uzgoj **ovaca i koza**.

U Gorskom kotaru planinski pašnjaci pogoduju razvoju pašnjakačkog stočarstva

U flišnim zonama Konavala razvija se poljoprivreda

Berba maslina

ŠUMARSTVO

Šume pokrivaju 39,4 % površine Hrvatske te kvalitetom i površinom Hrvatska pripada evropskim zemljama bogatijima šumom. U našim šumama raste oko 260 šumskih autohtonih drenastih vrsta, a od toga oko 60 autohtonih vrsta drveća. Udio listača ili bjelogoričnih šuma je 81,5 %, a četinjača oko 13,6 %. Preostalu površinu čine degradirane sastojine. Od pojedinih vrsta drveća najrasprostranjeniji su bukva i hrast.

Prisjetite se koji tipovi drveća dominiraju u Panonskoj, Gorskoj i Primorskoj Hrvatskoj. Šuma je izvor za razvoj drvene industrije, ali je i važan ekološki čimbenik. Zbog čega?

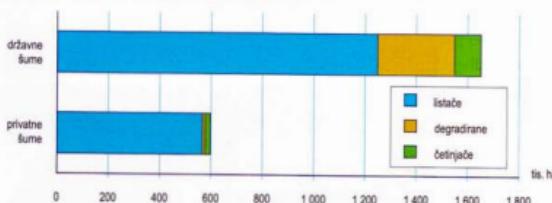
Hrvatska izvozi drvo jer je njezina drvna industrija slabo razvijena. Šumskim bogatstvom valja razborito raspolagati. Važno je spriječiti nekontroliranu sječu, pažljivo odabratи mjesa gdje će se ona dopustiti te redovito obnavljati šumu pošumljivanjem. Šumski ekosustavi vrlo su vrijedni. *Znate li koje životinje obitavaju u šumi?* Šume nude mogućnosti za razvoj turizma i lova. Hrvatske su šume, osobito u primorju, u toploj dijelu godine često ugrožene zbog požara. Budući da su šume neprocjenjivo prirodno blago, važno je educirati stanovništvo i posjetitelje radi očuvanja šumskog blaga Hrvatske.

Pag je poznat po uzgoju ovaca, specifičnom okusu janjetine i svjetski poznatom paškom siru

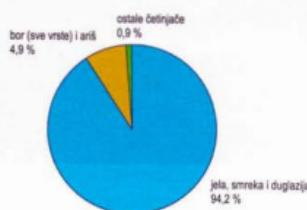

Tvornica Spačva u Vinkovcima

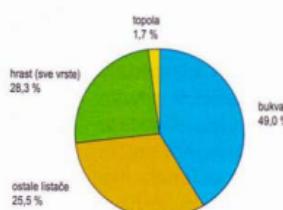

Površine šuma, stanje 31. prosinca 2012.
Izvor: www.dzs.hr, *Statistički ljetopis 2013*.

Četinjače

Listače

Prosječna bruto drvana masa prema vrstama drveća u 2012.
Izvor: www.dzs.hr, *Statistički ljetopis 2013*.

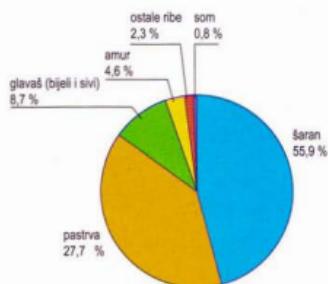
RIBARSTVO

S obzirom na dugu obalu i razmjerno veliku morsku površinu te dugu pomorsku i ribarsku tradiciju, hrvatsko bi ribarstvo trebalo biti vrlo razvijeno. Međutim, stvarnost je posve drukčija. Naše je more relativno siromašno ribom, ali, iako nemaju mnogo veću površinu za ribolov, talijanski ribari prema svim pokazateljima love mnogo veće količine ribe. Naša je **ribarska flota razmjerno mala i zastarjela**. Ima oko 300 motornih brodova i oko 10 000 čamaca. Ribolovom se bavi oko 20 000 ribara, kojima je to većinom dodatni izvor prihoda. Najveću ribarsku flotu imaju Rovinj, Split i Rijeka, a poznata su tradicionalna ribarska naselja Kali na Ugljanu, Sali na Dugom otoku i Komiža na Visu. Godišnji ulov iznosi od 60 000 do 70 000 tona. Od približno 400 vrsta jadranskih jestivih morskih organizama najviše se lovi plava riba. *Znate li neke vrste plave ribe?* Ostali ulov čini bijela riba, glavonošci, školjke i rakovi. Na obali i otocima postoji nekoliko tvornica za preradu, uglavnom plave, ribe. *Poznajete li neke domaće tvrtke koje*

proizvode riblje konzerve?

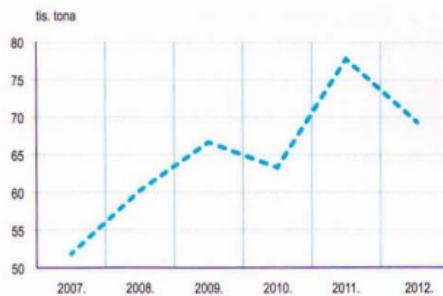
Naša obala s mnogobrojnim zалjevima pruža povoljne uvjete za razvoj marikulture. Što je *marikultura*? **Marikultura** se smatra budućnošću ribarstva, osobito u morima koja su previše izlovljena. U nas je razvijena u Limskom kanalu, Malostonskom zaljevu, Šibenskom zaljevu, u Novigradskom moru i okolicu Pule. U novije vrijeme vrlo unosan postaje uzgoj tuna jer su vrlo tražene na svjetskom tržištu.

Slatkovodno je ribarstvo razvijeno u Nizinskoj Hrvatskoj. Riječ je o umjetnom uzgoju ribe u ribnjacima, najviše šarana, pastrvi i amura. Najveći su ribnjaci u Jelaspolju, u okolini Našica, Čazme, Garešnice, Velikih Zdenaca, Donjeg Miholjca i Đurđenovca. *Nadite te ribnjake na zemljovidu.* Riba iz tih ribnjaka dolazi na tržišta velikih gradova Nizinske Hrvatske. Ta djelatnost obogaćuje ravnopravnost gospodarstva pojedinih krajeva.

Proizvodnja slatkovodne ribe u ribnjacima i ulov u otvorenim vodama u 2012.

Izvor: www.dzs.hr, Statistički ljetopis 2013.

Ulov i uzgoj (proizvodnja) morske ribe, ljuskavaca, kamenica te ostalih mješuća i školjkaša od 2007. do 2012.

Izvor: www.dzs.hr, Statistički ljetopis 2013.

Ribnjak kod Donjeg Miholjca

Uzgoj školjaka u Malostonskom zaljevu

SAŽETAK

Zbog svoje prirodne raznolikosti Hrvatska ima velik potencijal za razvoj raznovrsne poljoprivrede, no zbog različitih ga razloga još nije dovoljno iskoristila.

Poljoprivredne regije dijelimo na panonsku, peripanonsko-brežuljkastu, gorsku i jadransko-sredozemnu.

Najrazvijenija je panonska poljoprivredna regija jer ima najbolje prirodne uvjete za razvoj. Ona je žitnica Hrvatske.

Prilagođavanje tržišnim zahtjevima, oslanjanje na kvalitetu domaćih proizvoda i proizvodnja zdrave hrane pravi je put razvoja domaće poljoprivrede.

Šume pokrivaju 39,4 % površine Hrvatske. Gorska je Hrvatska najšumovitija regija.

Šumsko je bogatstvo osnova za razvoj drvne industrije, ali je i važan ekološki čimbenik.

Hrvatsko je ribarstvo preslabo razvijeno. Flota je ribarskih brodova premala i zastarjela.

Marikultura je budućnost ribarstva u nas i u svijetu.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Koja je hrvatska poljoprivredna regija najrazvijenija i zašto?
2. Zbog čega su slabiji prinosi u peripanonsko-brežuljkastoj regiji?
3. Kakve su mogućnosti poljoprivrednog razvoja Gorske Hrvatske?
4. Navedite najpoznatije sredozemne poljoprivredne kulture.
5. Koji su dijelovi Primorske Hrvatske najpovoljniji za poljoprivredu?
6. Objasnite važnost šuma.
7. Što najviše ugrožava hrvatske šume?
8. Koja se riba najviše lovi u Jadranskome moru?
9. Koji su glavni problemi domaćeg ribarstva?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

EKOLOŠKA POLJOPRIVREDA jest sustav poljoprivredne proizvodnje koji nastoji maksimalno iskoristiti potencijale određenog ekosustava jačajući i harmonizirajući biološke procese. Pri tome uzima u obzir pozitivna dostignuća konvencionalne poljoprivrede, s tim da traži „ekološku“ i druga rješenja ondje gdje je to potrebno.

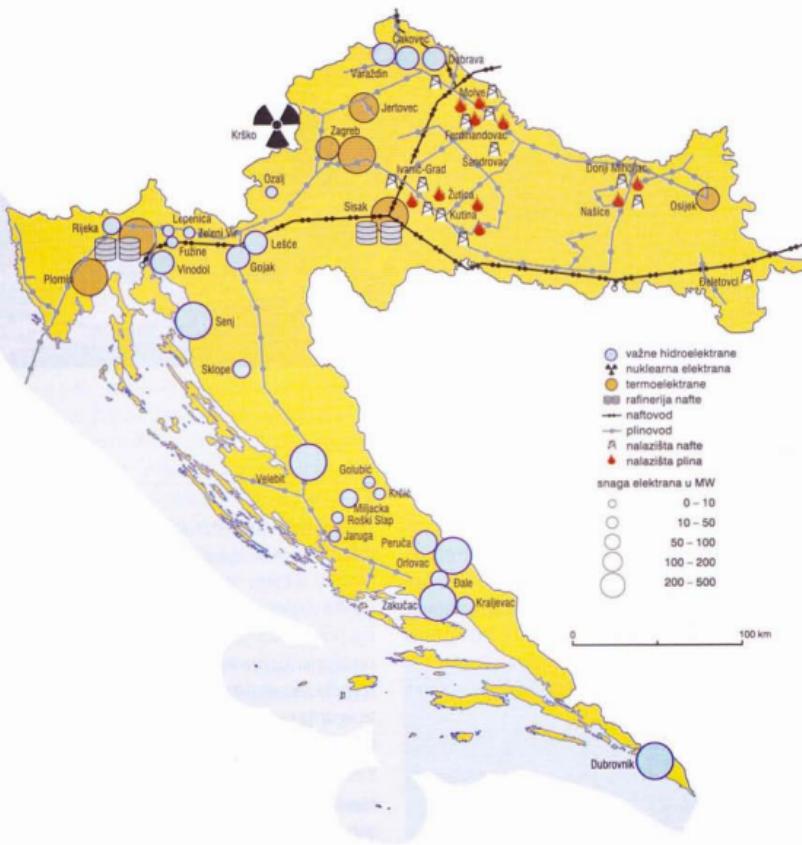
Ekološka poljoprivreda dio je suvremene poljoprivredne proizvodnje, trgovine i agronomskih znanosti te se upravo i temelji na njezinim najnovijim spoznajama i dostignućima.

Naziva se još i organskom ili biološkom poljoprivredom, a pod tim pojmovima često mislimo na proizvodnju zdrave hrane, tj. poljoprivrednu proizvodnju bez primjene agrokemikalija.

U Europi najrazvijeniju ekološku poljoprivrednu proizvodnju imaju Austrija, Njemačka, Švedska, Norveška i Švicarska. Hrvatska u takvoj proizvodnji zaostaje za zapadnoeuropskim zemljama petnaest do dvadeset godina.

Hrvatska ima mnogobrojne komparativne prednosti za razvoj ekoproizvodnje: klimu, tlo, poljoprivredne kulture, ekološku situaciju, te raznolikost strukture gospodarskih djelatnosti. S obzirom na te prednosti, Hrvatska bi u kratkom vremenu uz dobro osmišljen projekt razvoja ekološke poljoprivrede izbila u sam vrh europske ekoproizvodnje. Prednost imaju npr. ekosjeme, ekopčelarstvo s proizvodnjom ekomeda, ekološka proizvodnja ljekovitog bilja, eko Dingač itd.

Rudarstvo i energetika

Energetska karta Hrvatske

Nađite na zemljovidu smjer kretanja naftovoda i odgovorite koje dijelove Hrvatske zahvaćaju, a gdje nedostaju.

Koji su izvori energije obnovljivi, a koji neobnovljivi?

U kojem su dijelu Hrvatske rijeke pogodne za hidroenergetsko iskorištanje i zašto?

Koja vrsta elektrana iskorištava atomsku energiju? Gdje je nama najbliža elektrana te vrste?

Koji su novi i perspektivni izvori energije?

Kamenolom na otoku Braču

RUDARSTVO

Hrvatska ima dugu rudarsku tradiciju, ali danas u Hrvatskoj ima malo ruda, a usto količine ruda (više) ne opravljaju iskorišćavanje. *Može li se država razviti iako ne obiluje rudnim bogatstvom?* Ruda nema dovoljno za potrebe industrije, pa Hrvatska ovisi o uvozu ruda, što također otežava razvoj industrije. **Rudarstvo ostvaruje oko 1 % bruto domaćeg proizvoda**, i to pretežito proizvodnjom naftе i plina.

Procjenjuje se da Hrvatska ima oko 600 milijuna tona rezervi **ugljena**. Proizvodnja je zamrla jer su nalazišta mala, nepodobna za eksploataciju ili već iscrpljena te su troškovi proizvodnje veći od neposredne dobiti. Danas se važnost ugljena u svijetu smanjuje. Rudnici se zatvaraju u svim razvijenijim zemljama jer je isplativije uvoziti ugljen iz Afrike ili Latinske Amerike. U nas su ugašeni rudnici Siverić i Velušić kraj Drniša te Konjščina i Golubovec u Zagorju. Posljednji je ugašen rudnik kamenog ugljena kraj Raše u Istri. Trend gašenja ugljenokopa u Hrvatskoj traje već četrdesetak godina. Danas se uvozi sav ugljen potreban za rad termoelektrana odnosno za ogrev i industriju.

Metalne rude u Hrvatskoj zastupljene su u malim, gotovo nevažnim ležištima željezne rude. Rudnici na Petrovoj gori ne iskorištavaju se još od 1966. godine. U dinarskom krškom području sjeverne Dalmacije te Istre ima nalazi-

šta boksita. Važna su nalazišta boksita kod Obrovca, Drniša, Sinja, oko Labina i Rovinja u Istri te manja nalazišta u Lici i na Pagu. U ukupnim europskim rezervama Hrvatska sudjeluje s oko 20 %. Od 1985. godine proizvodnja boksita stalno opada. Pad je uvjetovan višestrukim problemima, među ostalim, Hrvatska je veći dio boksita izvozila kao sirovinu, a znatno manji prerađivala u skupite veoma cijenjen i traženi aluminij. Stoga su već sagradeni kapaciteti – Lozovac i Ražine kod Šibenika te Obrovac – potpuno ugašeni.

Nemetalna rudna bogatstva u Hrvatskoj jesu **morska sol, lapor i građevni kamen**. Proizvodnja soli smanjuje se. Jedina veća solana nalazi se na Pagu, a dvije su manje kraj Nina i Stona. Lapor i vapnenac, osnova za proizvodnju cementa, kopaju se u Kaštelima kraj Splita te oko Koromačnog i Umaga. **Građevni kamen** visoke kvalitete nalazi se na otoku Braču. Kamenolomi su i kraj Benkovca i Pazina. Na Moslavčkoj gori vadi se granit. Građevni kamen slabije kvalitete, šljunak, pješčenjak i glina vade se na mnogim lokacijama u Nizinskoj Hrvatskoj. Ima i kao-linu te vatrostalne gline u Hrvatskom zagorju, Gorskom kotaru, Istri, Psunjju, Požeškoj gori, zatim kvarcita za industriju stakla u Moslavini i Slavoniji te barita u Topuskom, Mrzlim Vodicama u Gorskom kotaru. *Koje su posljedice iskorišćavanja kamenoloma na izgled krajolika?*

ENERGENTI

Energetski izvori dijele se na obnovljive i neobnovljive. Neobnovljivima pripadaju ugljen, nafta, plin, atomska energija, a obnovljivima hidroenergija, energija Sunca, valova, morskih mijena, morskih struja, geotermalnih izvora i biomase. *O kojim energentima danas ovisi svjetsko i hrvatsko gospodarstvo?*

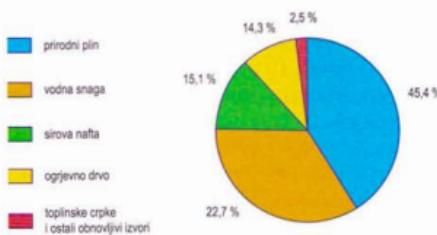
NEOBOVNLJIVI IZVORI ENERGIJE

U Hrvatskoj su najvažniji izvori energije nafta, prirodni plin i vodna snaga (hidroenergija). Neobnovljivi su nafta i plin. **Nafta** je danas u svijetu nedvojbeno **najvažniji izvor energije**, a usto je i važna sirovina u kemijskoj industriji. Ona je osnova petrokemije. Ležišta nafte često su smještena na rubovima mladoga nabranoga gorja i starih morskih bazena. Panonski bazen ima upravo takvu osnovu geotektonskog razvoja pa se u sjevernom dijelu Hrvatske nalaze naša najvažnija nalazišta nafte. *Kojoj orogenezi pripadaju gorja u okruženju panonskog bazena?* U panonskom se prostoru Hrvatske nalazi šezdesetak ležišta naftne. Naftna su polja s najvećim potencijalom i iskorištavanjem. Beničanci kraj Donjeg Miholjca, Žutica kraj Ivanić-Grada, Stružec kraj Kutine, Šandrovac kraj Bjelovara i Đeletovcu kraj Vinkovaca. Hrvatska ima još manjih nalazišta naftne. Ukupne zalihe naftne u Hrvatskoj procjenjuju se na oko 20 milijuna tona. *Proučite kartu izvora energije i nadite ostala domaća nalazišta.*

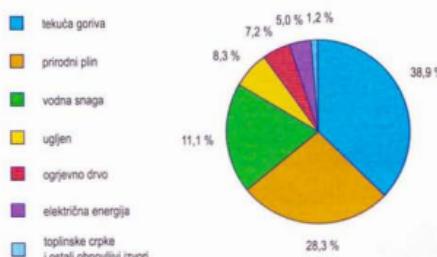
Godišnja proizvodnja naftne prije Domovinskog rata zadovoljavala je polovicu ili čak 2/3 domaćih potreba, a ostali se dio uvozio. Za Domovinskog rata proizvodnja je znatno smanjena. Hrvatska danas **godišnje proizvodi oko 1,5 milijuna tona naftne**, a ukupno joj je potrebno od 4,5 do 5 milijuna tona, što znači da oko **dvije trećine naftne mora uvoziti**. Najviše naftne proizvodi Žutica kraj Ivanić-Grada. Osim s domaćih naftnih polja, Hrvatska, zahvaljujući ulaganjima u istraživanja u inozemstvu, dobiva naftu iz Angole i Egipta. Ostali dio uvozi se iz jugozapadne Azije.

Hrvatska ima dvije **rafinerije naftne** – u Rijeci i Sisku. Veliki su petrokemijski pogoni u Zagrebu i Kutini. Nafta se najlakše transportira Jadranskim naftovodom (JANAF), koji počinje u Omišlju na Krku i proteže se do Siska, gdje se jedan ogrank odvaja prema Mađarskoj, a drugi prema Srbiji.

Zemni plin postaje sve važniji izvor energije. Pogodan je za eksploataciju, ekološki je opravdanim jer manje ugrožava okoliš i ima visoku kaloričnu vrijednost. Najčešće se pojavljuje onde gdje ima i naftne. Najviše ga u Hrvatskoj

Struktura proizvodnje primarne energije u 2012.
Izvor: www.dzs.hr, Statistički ljetopis 2013.

Izvor: Energetski institut "Hrvoje Požar"

Struktura ukupne potrošnje energije u 2012.
Izvor: www.dzs.hr, Statistički ljetopis 2013.

Naftna platforma u Jadranskom moru

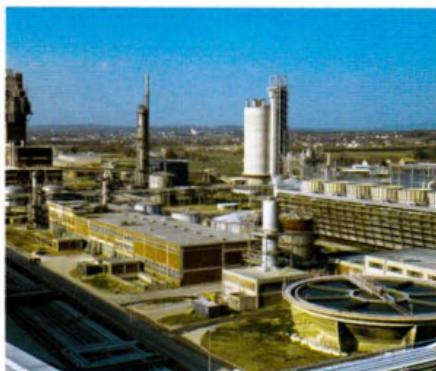
ima u Panonskoj nizini. Najveće su nalazište Molve kraj Đurđevca, a manja su nalazišta Bokšić Lug kraj Našica, Legrad kraj Koprivnice, Žutica i Kloštar kraj Ivančić-Grada, Okoli pokraj Kutine te Kalinovac i Stari Gradac. Valja spomenuti i nova plinska polja u sjevernom Jadranu, koja Hrvatska iskorištava u suradnji s Italijom. Plinovodi su uglavnom sagrađeni u Nizinskoj Hrvatskoj, a primorski se prostor tek plinoficira pa je i potrošnja plina razmjerno mala. Zbog nedovoljne domaće proizvodnje veći se dio uvozi iz Rusije. Proizvodnja i potrošnja zemnog plina povećat će se kad se plinovodi sagrade i u ostalim dijelovima zemlje.

Uglen i nafta izvori su energije za rad termoelektrana. Naše su termolektrane Plomin i Plomin II u Istri, Rijeka, Jertovec kraj Konjčine u Hrvatskom zagorju, Sisak i Osi-jek. U Zagrebu se nalaze dvije toplane – termoelektrane. Sav se ugljen uvozi jer ga Hrvatska više ne proizvodi.

Prisjetite se važnosti ugljena za prvu industrijsku revoluciju. Uglen je ekološki najmanje prihvativljiv izvor energije jer se njegovim izgaranjem, osim velike količine čađi i pepela oslobađa i sumporov dioksid. *S kojom je to ekološki negativnom pojavom povezano?*

Atomska se energija proizvodi u nuklearnim elektrana-ma. Ona je vrlo važan izvor energije u suvremenom svijetu. Iako ne zagadaju zrak, vode ni tlo, postoji problem odlaganja radioaktivnog otpada iskorištenih nuklearnih sirovina, koji još nije potpuno riješen.

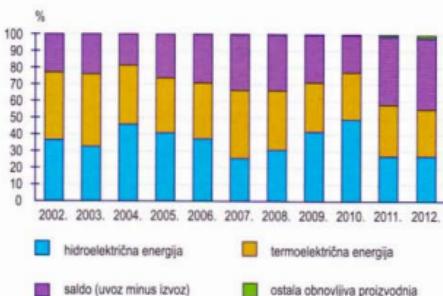
U Krškom u Sloveniji nalazi se jedina **nuklearna elek-trana** na ovim prostorima, koju su za vrijeme Jugoslavije zajedno gradile Hrvatska i Slovenija. Električnu energiju proizvedenu u NE Krško iskorištavaju ponovo obje države nakon prekida uvjetovanog antinuklearnim pokretima na svjetskoj razini te raspadom Jugoslavije. *Nađite Krško na zemljovidu.*

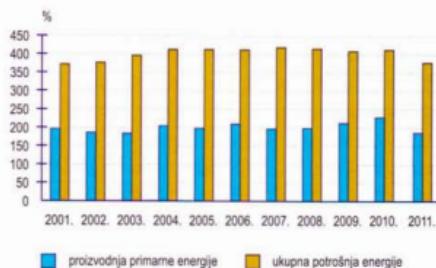
Petrokemija u Kutini

Nuklearna elektrana Krško

Struktura raspoložive električne energije od 2002. do 2012. godine
Izvor: www.dzs.hr, Statistički ljetopis 2013.

Proizvodnja i potrošnja primarne energije od 2001. do 2011. godine
Izvor: www.dzs.hr, Statistički ljetopis 2012.

OBNOVLJIVI IZVORI ENERGIJE

Voda je vrlo bitna u industriji, ali je još važnija za proizvodnju električne energije. Hrvatska **oko trećinu svojih potreba za električnom energijom podmiruje proizvodnjom u hidroelektranama**. Vodna je snaga obnovljiv izvor energije te ju je potrebno što više iskorištavati. Iskoristiv potencijal hrvatskih rijeka iznosi 11 200 Gw, a do sada je iskorишteno 6 500 Gw (58 %).

Najviše električne energije daju hidroelektrane na Cetini: HE Zakučac, HE Orlovac, HE Kraljevac, HE Dale i HE Peruća. Sustav HE Cetina proizvodi oko 40 % električne energije hrvatskih hidroelektrana. Na Dravi su sagradene tri hidroelektrane – HE Varaždin, HE Čakovec i HE Donja Dubrava. Za gradnju većih HE najveće perspektive imaju Drava, Sava, Kupa, a pri gradnji je važna suradnja sa susjednim zemljama, Slovenijom, BiH i Mađarskom jer se najveći neiskorišteni potencijali nalaze na graničnim vodama. Plani se gradnja još dviju ili triju hidroelektrana. Prilikom izgradnje hidroelektrana valja, među ostalim, voditi računa i o očuvanju prirodnog ekosustava. Stoga se i u Hrvatskoj, kao u susjednoj Sloveniji, nastoji sagraditi više manjih HE, koje traže veće i specifične investicije, što uvjetuje i višu cijenu po jedinici proizvedene energije u usporedbi s velikim hidro-elektranama. No ekološki je to prihvatljivije. *Na energetskoj karti pronadite i ostale hrvatske hidroelektrane.*

Navedene elektrane (uz TE i NE) ipak ne proizvode dovoljno električne energije za ukupne potrebe naše zemlje pa se preostali dio električne energije uvozi. Kvalitetna opskrba energentima iznimno je važna za razvoj Hrvatske, stoga se daljnji razvoj energetske mreže mora pažljivo planirati vodeći računa o uravnoteženom razvoju regija, o gospodarskim pokazateljima i zaštiti okoliša. Sve veću važnost dobivaju suvremeni alternativni izvori, uglavnom obnovljivi.

Geotermalni sustav odnosi se na iskorištavanje geotermalne vode, odnosno toplice, koje su nam dosada bile uglavnom poznate kao lječilišta, npr. Varaždinske, Krapinske, Lipik itd. Tople vode tih i drugih toplica mogu se upotrijebiti i za pokretanje geotermalnih električnih centrala, tj. za dobivanje energije.

Prirodni potencijal **Sunčeve energije** u Hrvatskoj je velik, posebno u Primorskoj Hrvatskoj, što bi omogućilo intenzivniji razvoj primorske regije.

Energija vjetra osobito je intenzivna na našim otocima te se počinju graditi moderne „vjetrenjače,” npr. na Pagu (2004. godine).

Hrvatska ima potencijal za proizvodnju **biomase**. U Europi i svijetu već se duže proizvodi **biodizel** (zamjena za dizel), **bioetanol** (zamjena za benzin), **biopljin** i druga obnovljivi-

va goriva. U Molvama i Semeljcima kod Đakova grade se pogoni za proizvodnju biodizela, motornoga goriva rađenoga iz ulja uljarica ili iz staroga jestivog ulja (otpad iz restorana ili kućanstava).

Sve skupljli energetici na svjetskom tržištu iziskuju manji uvoz, zato je energetika grana koja traži veća ulaganja u znanost i nove tehnologije.

Reverzibilna hidroelektrana Obrovac

HE Peruća

Vjetrenjača u zaledu Šibenika

SAŽETAK

Rudarstvo ostvaruje samo 1 % društvenog proizvoda, i to pretežito proizvodnjom nafte i plina.

Hrvatska nema dovoljno ruda za svoje potrebe pa ih mora uvoziti.

Hrvatska ima nešto zaliha ugljena i boksita, no obustavljena je proizvodnja jednog i drugog jer nije isplativa.

Hrvatska ima nemetalna rudna bogatstva, npr. morske soli, laporu i građevnog kamena, šljunka...

Najvažniji su izvori energije nafta, prirodn plin i hidroenergija.

Naša najveća ležišta nafte nalaze se u panonskom bazenu. Oko dvije trećine potrebne nafte Hrvatska uvozi.

Naftne rafinerije nalaze se u Rijeci i Sisku. Nafta se najlakše transportira Jadranskim naftovodom.

Hrvatska ima i nalazišta zemnog plina, sve važnijeg energenta. Najveće su nalazište Molve kraj Đurđevca, a zemni plin crpi se i iz jadranskog podmorja. Samo je nizinski dio zemlje plinoficiran. Dio plina se uvozi.

Termoelektrane iskorištavaju ugljen, naftu ili plin. Najveće termoelektrane nalaze se u nizinskom dijelu zemlje.

Vodna snaga važna je za dobivanje električne energije. Najviše je hidroelektrana na Cetini, a u Nizinskoj Hrvatskoj na Dravi.

Hrvatska oko trećinu svojih potreba za električnom energijom podmiruje proizvodnjom u hidroelektranama.

Hrvatska i Slovenija zajednički iskorištavaju energiju proizvedenu u nuklearnoj elektrani Krško.

Sve veću važnost imaju suvremeni alternativni izvori energije, npr. solarna energija, energija biomase, geotermalna energija, energija vjetra i sl.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Koliki udio u društvenom proizvodu ostvaruje rudarstvo?
2. Zašto nije isplativo iskorištanje ugljena boksite
3. Nabrojite i pokažite na karti naše solane.
4. Nabrojte ostale rude nemetale i objasnite njihovu važnost.
5. Ima li u tvojoj okolini rudnih sirovina?
6. Čemu sve služi nafta?
7. Gdje su u Hrvatskoj najveća nalazišta nafte? Nađite ih na karti.
8. Kolika je proizvodnja nafta?
9. Odakle Hrvatska uvozi naftu?
10. Objasnite važnost zemnog plina kao izvora energije.
11. Gdje su u Hrvatskoj najveća nalazišta zemnog plina?
12. Što znači pojam „obnovljiv“ izvor energije?
13. Koja rijeka ima najiskorišteniji hidroenergetski potencijal? Nađite na karti njezine elektrane.
14. Nađite na karti hidroakumulacijska jezera.
15. Usporedite prednosti i nedostatke termoelektrana i hidroelektrana.
16. Postoji li mogućnosti iskorištanja nekih novih izvora energije? Navedite primjer.

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

BIOEN – projekt proizvodnje biodizela u Hrvatskoj

Projekt se odnosi na proizvodnju BIOGORIVA. Pokrenuli su ga stručnjaci s Agronomskog fakulteta u Zagrebu još krajem 80-ih godina prošlog stoljeća, a vlasta ga je prihvatiла 2000. godine u okviru nacionalnoga energetskog programa BIOEN. Odnosi se na nove izvore energije kao što su biodizel (uljana repica, sunčokret, soja), bioetanol (pšenica, kukuruz, krumpir, šećerna trska – proizvodi se fermentacijom šećera), biopljin i druga obnovljiva goriva. Bioetanol je zamjena za benzin. Za upotrebu čistog biodizela i bioetanola kao goriva moraju se napraviti manje preinake na automobilima starijima od 10 godina, no najčešće se koristi u pet i desetpostotnim mješavinama s benzinom.

BIOGORIVA SU EKOLOŠKI važan energet. Motori koji se koriste biodizelom i bioetanolom imaju bolje izgaranje, sadrže manje kruhth čestica, a ispušni plinovi nemaju neugodan miris. Korištenje samooobnovljivih goriva može prouzročiti ukupno smanjenje atmosferskog ugljika dioksida zato što se više CO₂ apsorbira u biljkama nego što ga nastaje proizvodnjom i upotreboom biogoriva.

GEOEN – Nacionalni energetski program za korištenje geotermalne energije

Geotermalna energija može se koristiti za proizvodnju električne energije, grijanje i hlađenje prostora, grijanje staklenika, u različitim industrijskim procesima, u medicinske svrhe itd. U Hrvatskoj se počet-

kom 70-ih godina prošlog stoljeća, uz izradu naftnih i plinskih bušotina, počinju pratiti pojave geotermalnih voda iz tih bušotina.

Najviše geotermalnih resursa nalazi se u panonskom bazenu. Ukupni geotermalni energetski potencijal otkrivenih ležišta u Republici Hrvatskoj je 812 MW, a geotermalni gradijent znatno je viši od europskog prosjeka. Sva geotermalna ležišta u Hrvatskoj možemo podijeliti u dvije kategorije, geotermalna ležišta s vodom topiljom od 100 °C i geotermalna ležišta s temperaturom vode manjom od 100 °C. Energija ležišta s temperaturom vode višom od 100 °C mogu se koristiti za grijanje prostora, u različitim tehnološkim procesima te za proizvodnju električne energije binarnim procesom.

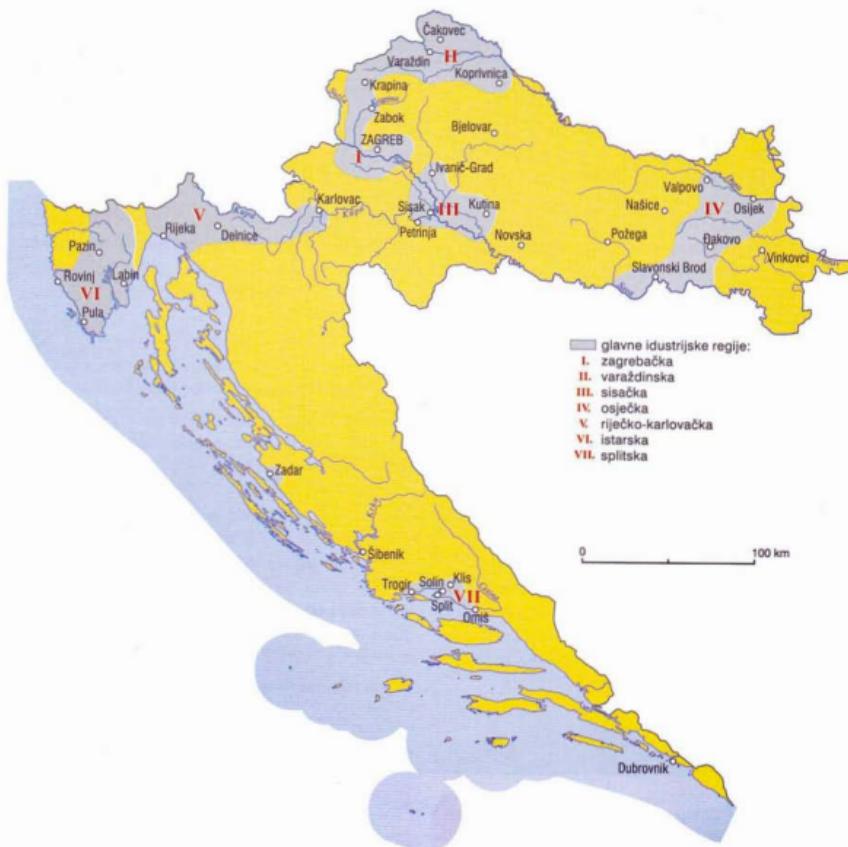
Geotermalna energija ležišta s temperaturom vode iznad 100 °C može se koristiti za grijanje prostora te u različitim tehnološkim procesima.

Najvažnija nalazišta geotermalnih resursa su Bizovac pokraj Valpova, područje između Koprivnice, Ludbrega i Legrada, te jugozapadni dio Zagreba. U jugozapadnom dijelu Zagreba izbušeno je i ispitano nekoliko proizvodnih bušotina, koja proizvode vrlo veliku količinu geotermalne vode temperature od oko 80 °C.

Hrvatska naftna kompanija preuzeala je i ispitala tehnologiju izrade geotermalnih ležišta, što je temelj za naknadno uspješno iskorišćavanje geotermalne energije u samom energetskom postrojenju.

Industrija Hrvatske

Industrijske regije Hrvatske

Na karti pronađite naselja koja pripadaju glavnim industrijskim područjima.

Koje su industrije smještene u pojedinim industrijskim regijama?

Prisjetite se podjele industrije.

Hrvatsku je industrijska revolucija zahvatila nešto kasnije nego Zemlje Zapadne i Srednje Europe. Početci razvoja industrije u Hrvatskoj potječu iz austrougarskog razdoblja, kada počinju raditi mnoga danas važna i poznata industrijska poduzeća. Prijе Domovinskog rata Hrvatska je, uz Sloveniju, bila najrazvijenija industrijska zemlja, a još prije, između dva svjetska rata, Zagreb je bio vodeći industrijski centar tadašnje države, s najvećim brojem industrijskih poduzeća.

Hrvatska industrija temelji se na pretežno domaćim sirovinama, tradiciji i kvalitetnoj i vrijednoj radnoj snazi. Prednosti su Hrvatske povoljan geografski položaj, izlaz na more te s tim u vezi pomorska tradicija i kontakti s razvijenim industrijskim zemljama. Industrija se, dakle, razvijala postupno, i danas je, unatoč velikoj krizi, važna za budući razvoj države. Tako je, unatoč ratu, 1995. godine ostvarivala 40 % BDP-a. To pokazuje da je industrija vrlo važna i da je njezin oporavak presudan za hrvatsko gospodarstvo u cijelini.

Do 1990. godine industrija je bila najvažnija gospodarska grana, u koju se mnogo ulagalo, no njezini proizvodi nisu bili konkurentni na europskom i svjetskom tržištu. Smanjenje industrije očituje se u smanjenju obujma proizvodnje te broja zaposlenih radnika u industriji.

Broj je zaposlenih industrijskih radnika 1987. godine dosegao maksimum, a otad se neprestano smanjuje. Prestrukturniranje hrvatskoga gospodarstva najviše se prelama upravo na industriji.

Težnja višim fazama prerade i proizvodnji gotovih proizvoda, ekološki čišćim tehnologijama i izvozu, uz provedenu privatizaciju, prestrukturniranje te priljev stranog i domaćeg kapitala, nužna je za uključivanje naših industrijskih proizvoda u svjetsko tržište.

Industrija se obično dijeli na dvije osnovne vrste – **radno intenzivnu**, koja zapošljava velik broj radnika, uz manje investicije, ali i manju dobit, te **kapitalno intenzivnu**, koja se temelji na modernoj tehnologiji i strojevima, velikim ulaganjima, s manjim brojem zaposlenih te mnogo većom dobiti. To su npr. električna, kemijska i farmaceutska industrija. Oslanjajući se na svoje mogućnosti, Hrvatska je više razvila prvu vrstu, koja se pretežno temelji na domaćim sirovinama – drvu i poljoprivrednim proizvodima ili na jeftinijim uvoznim sirovinama – a zapošljava relativno jeftinu radnu snagu. To su ujedno tipična obilježja razvoja industrije u socijalističkim zemljama. Prema vrijednosti proizvodnje najvažnije su grane hrvatske industrije metalna, prehrambena, tekstilna, kemijska, elektrotehnička i drvna.

Prostorni raspored industrije

INDUSTRIJSKE GRANE

Metalna industrija

Temelj je metalne industrije **crna i obojena metalurgija**. Hrvatska ima dvije željezare, veću u Sisku i manju u Kaštel-Sućurcu. Ekološki činitelji i gubitci potaknuli su zatvaranje koksare u Bakru te tvornice ferolegura u Šibeniku. **Metalurgija obojenih kovina** prerađuje boksitnu rудu i proizvodi aluminij. Tijekom rata i nakon njega znatno je smanjena proizvodnja i broj zaposlenih.

Prerada kovina, tj. proizvodnja različitih metalnih proizvoda, prema broju zaposlenih i dohotku mnogo je važnija. Obrada željeza u Hrvatskoj ima dugu tradiciju koja seže do 17. st., no metalna industrija u pravom se smislu razvija od druge polovice 19. st., a središte joj je Zagreb. *Znate li neku tvornicu metalnih proizvoda u Zagrebu?* U Zagrebu, Osijeku, Slavonskom Brodu, Rijeci, Puli, Splitu i Varaždinu razvila se strojogradnja i proizvodnja prometnih sredstava. *Znate li koja je poznata industrija u Slavonskom Brodu i što proizvodi?* U metalnu industriju uključena je i proizvodnja lakog oružja, alata, metalnog namještaja, čavala i dr.

Hrvatska uvozi sirovine, a izvoz industrijskih sirovina nije dovoljan da pokrije troškove uvoza. Mogućnost u plasiranju proizvoda na strano tržište traži se u novim investicijama, modernizaciji tehnologije te razvoju novih proizvoda koji bi se prilagodili svjetskoj potražnji.

Brodogradnja

Brodogradnja je naša najpoznatija industrijska grana, a postoji od davnina. Nekad je svako pomorsko mjesto imalo malo brodogradilište, ali brodogradnja kakvu danas poznajemo počinje se razvijati potkraj 19. st. Brodovi proizvedeni u hrvatskim brodogradilištima vrlo su cijenjeni u svijetu. Naša su najveća brodogradilišta 3. maj i Viktor Lenac u Rijeci, Ulijanik u Puli i Brodosplit u Splitu (poznat i kao Splitski škver). Manja brodogradilišta i ona specijalizirana za remont brodova ili proizvodnju manjih plovila nalaze se u mnogim mjestima i u svim većim lukama.

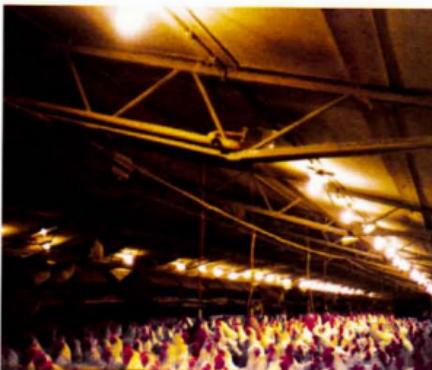

Struktura industrijske proizvodnje po područjima NKD-a 2007. u 2010.

Izvor: www.dzs.hr/, Statistički ljetopis 2012.

Unutrašnjost sisačke željezare

Uzgoj peradi na suvremenoj farmi

Tvornica Belje, Darda

Prehrambena industrija

S obzirom na broj zaposlenih i ostvarene prihode, prehrambena je industrija vrlo važna za gospodarstvo. Prehrambena je industrija vrlo **razgranata i raznolika** te zastupljena u velikom dijelu zemlje. Posebno je važna zato što je **povezana s poljoprivredom**. U novonastalim gospodarskim uvjetima otvorenog tržišta velik se dio prehrambenih proizvoda uvozi, a domaće tvornice često uvoze poljoprivredne proizvode i preraduju ih. Najveća je domaća prehrambena tvrtka Podravka u Koprivnici. U središnjoj Hrvatskoj razvijene su mljevena i mesna industrija. *Prijetite se nekim poznatim tvrtkama.* Šećerane su u Virovitici, Županji i Osijeku. U Primorskoj su Hrvatskoj razvijene tvornice za preradu ribe, vinarije, tvornice za preradu maslina, voća i povrća. U različitim dijelovima Hrvatske ima tvornica bezalkoholnih pića, mineralne vode, pivovara, tvornica tjestenine i sl. Tvornice duhana su u Rovinju i Zadru. Uspješno posluju tvornice slastica i kave. Zagreb je središte najraznovrsnije prehrambene industrije. *Navedite nekoliko najpoznatijih zagrebačkih prehrambenih tvrtki.* Hrvatski proizvodi prehrambene industrije imaju dugu tradiciju. Neki su vrlo cijenjeni u svijetu.

Šećerana u Županji

Tekstilna industrija

Tekstilna industrija je **radno intenzivna industrija**, koja zapošljava pretežito žensku radnu snagu. Dosta je razgranata, ali proživljava krizu kao i ostale industrijske grane. Najveća su središta tekstilne industrije Zagreb, Varaždin, Vukovar, Čakovec, Zadar, Karlovac, Duga Resa,

Krapina. Mnoge su tvornice danas u stečaju ili rade smanjenim intenzitetom.

Većinu proizvodnje u našoj industriji čine *lohn poslovi* koji se zbog jeftine radne snage sele na Istru. Zbog toga i tekstilna industrija posljednjih godina bilježi trgovinski deficit.

Kemijska i farmaceutska industrija

Kemijska se industrija razvila u najvećim gradovima. U Zagrebu je razvijena **petrokemija**, koja se temelji na preradi naftnih derivata. U Kutini je **tvornica umjetnih gnojiva**. Pogona kemijske industrije ima u Splitu i Osijeku.

Središta farmaceutske industrije su Zagreb i Rijeka. Riječ je o Plivi, koja je jedna od najjačih farmaceutskih tvrtki u ovom dijelu Europe. Manja farmaceutska industrija razvila se u Koprivnici (Belupo).

Tvornica Iskra u Zelini – kemijska industrija

Tvornica namještaja u Đakovu

Budući da se temelji na preradi drva, razvija se u krajevima bogatima šumom, a to su Gorska Hrvatska i Slavonija. Drvna industrija ima dugu tradiciju, poglavito u Gorskem kotaru. Gubitak signurnih tržišta i otvaranje domaćeg tržišta stranim proizvodima nepovoljno su utjecali na pojedine pogone drvne industrije, ponajviše u predjelima

zahvaćenima ratom (Lika). Velike količine dva u polupregrađenom obliku (daske) Hrvatska izvozi, najviše u Italiju. Od ostalih industrijskih grana valja spomenuti elektrotehničku industriju, industriju kože i obuće, olovaka, uredskog materijala i dr. U strukturi ukupne industrijske proizvodnje dominira prerađivačka industrija.

INDUSTRIJSKE REGIJE

Najvažnija industrijska područja vezana su uz vodeća gradska središta i njihove urbanizirane regije. Prisutan je određeni monocentrisam industrijskog razvoja, odnosno prevelika koncentracija industrije u jednoj industrijskoj regiji – zagrebačkoj. Ipak, od šezdesetih godina teži se razvoju industrije i u manjim središtima.

U Hrvatskoj prema stupnju koncentracije industrije, udjelu njezina dohotka i broju zaposlenih možemo izdvojiti sedam industrijskih regija. To su zagrebačka, sisačka, istočnohrvatska, međimursko-gornjopodravska (Varaždinska), riječko-karlovачka, istarska i splitska industrijska regija.

Zagrebačka industrijska regija, osim grada Zagreba i okoline, obuhvaća Hrvatsko zagorje. U njoj je najveća koncentracija industrije, koja je usto vrlo raznovrsna.

Sisačka industrijska regija specifična je po metalurgiji, te preradi nafta.

Istočnohrvatska (osječka), slavonska industrijska regija, osim šireg područja Osijeka, uključuje Baranju te manja središta Vinkovce, Vukovar, Đakovo i Županju. Područje

Slavonskog Broda, s razvijenom i raznolikom industrijom, također je dio te regije. Najrazvijenije su prehrambena i drvna industrija te proizvodnja prometnih sredstava.

Po dugoj tradiciji i uspješnom industrijskom razvoju poznata je **međimursko-gornjopodravska regija**, koja je time i stekla poseban status. Industrijska su središta Varaždin, Koprivnica i Čakovec. Najvažnije su grane prehrambena, tekstilna, mljinečna i farmaceutska industrija.

Splitskoj industrijskoj regiji, osim Splita, pripadaju Zadar i Šibenik te manji industrijski pogoni na obali, na otocima i u zaledu. Ističu se teška i metalna industrija, brodogradnja, industrija cementa, prehrambena industrija, proizvodnja građevnog kamena i dr.

Velika je važnost **riječko-karlovачke** industrijske regije u tome što obuhvaća područje od Rijeke do Karlovca s najrazvijenijom petrokemijom, prehrambenom industrijom i brodogradnjom.

Istarska industrijska regija obuhvaća regionalno središte Pulu s razvijenim brodogradilištem te Rovinj, Poreč, Buzet i Pazin s razvijenom prehrambenim industrijom. Navedite po nekoliko primjera industrije navedenih regija.

Tvornica stakla Vetropack u Humu na Sutli

PROBLEMI U INDUSTRIJI

1. tehnička zastarjelost
2. visoki troškovi proizvodnje
3. neiskorištenost kapaciteta
4. uvozna ovisnost
5. nedostatak novih proizvoda s višom fazom prerade
6. neprepoznatljivost na svjetskom tržištu
7. pomanjkanje stručnjaka („odljev mozgova“)
8. premalo ulaganja u intelektualni kapital
9. stvaranje stabilnog makroekonomskog okružja (razvoj tržišta kapitala, smanjivanje kamata, poticaj ulaganja)

SAŽETAK

Posljednjih deset godina industrijska proizvodnja i broj zaposlenih radnika u industriji smanjivali su se.

Brodogradnja je naša najpoznatija industrijska grana.

Prema vrijednosti proizvodnje, najvažnije su grane hrvatske industrije metalna industrija, prehrambena, tekstilna, kemijska, farmaceutska i drvna industrija.

S obzirom na stupanj koncentracije industrije, udio njezina dohotka i broj zaposlenih, možemo izdvojiti sedam industrijskih regija: zagrebačku, istočnohrvatsku ili slavonsku, međimursko-gornjopodravsku, splitsku, istarsku, sisačku i riječko-karlovačku regiju.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Koja su najvažnija rudna bogatstva Hrvatske?
2. Zašto iskorištavanje ugljena danas nije isplativo?
3. Koji su nemetalni važni za Hrvatsku i gdje su njihova nalazišta?
4. Zbog čega je industrija u krizi?
5. Navedite naveća hrvatska brodogradilišta.
6. Gdje je najveća koncentracija industrije i zašto?
7. Navedite domaće tvrtke čije proizvode svakodnevno iskorištavate i svrstajte ih po industrijskim granama.
8. Navedite strane tvrtke koje su najprisutnije u Hrvatskoj.

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

VEGETA – hrvatski proizvod s prepoznatljivom markom u svijetu

Najpoznatiji Podravkin proizvod jedini je hrvatski proizvod koji se šverca, pokušava krivotvoriti, kopirati. Ali sve više potrošača zna da je jedina prava, originalna vegeta ona koja se proizvodi u Podravki ili prema Podravkinoj licenciji. Više od 80 % vegete proizvedene u Koprivnici prodaje se u inozemstvu.

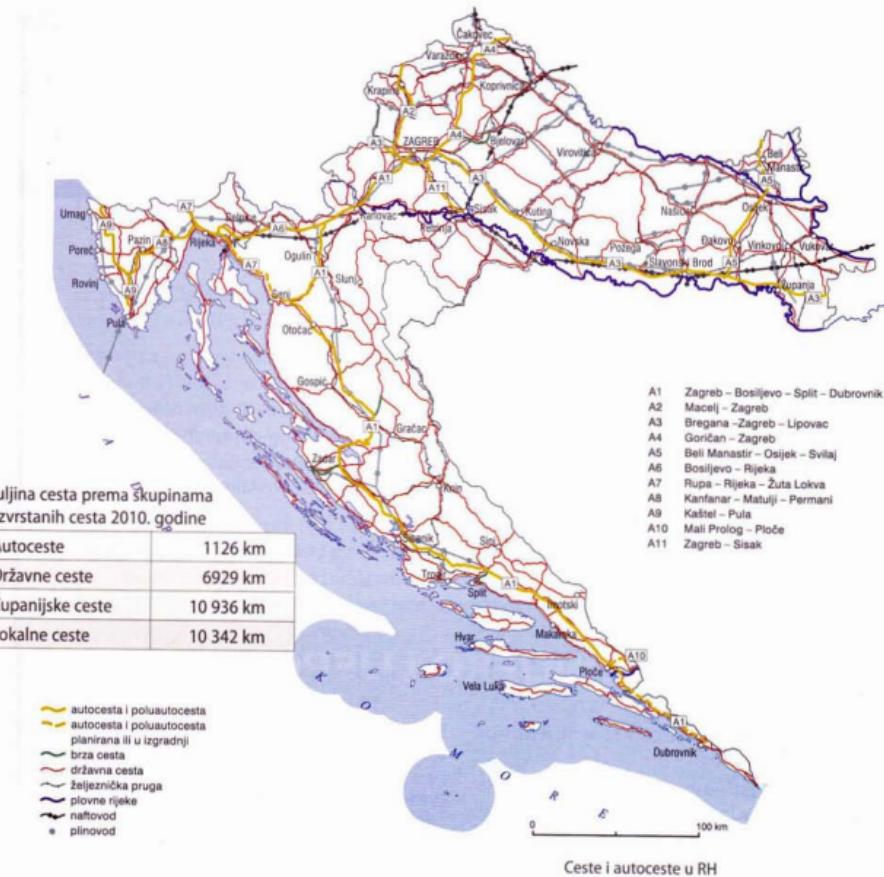
Mnogi se pitaju zašto to Vegeta uspijeva, a ne mogu to učiniti mnogobrojni konkurenti i plagiјatori? Stručnjaci će reći zbog menadžmenta kvalitete, zbog kruгova kvalitete koji se koncentrično šire, izbora i nabave sirovina, koji moraju biti najviše kakvoće bez obzira na cijenu, pa do neposrednog komuniciranja s potrošačima, među ostalim i tisućama receptova i s već dvadeset godina emitiranja „Malih tajni velikih majstora kuhanje.“

Podravka, naša poznata prehrambena industrija, intenzivno se razvija od pedesetih godina prošlog stoljeća, pri čemu se pretvara u industrijski gigant, koji je vlastitim radom i idejama osmislio dehidratizirane juhe, a nešto poslije Vegetu. Podravka izvozi u Srednju Europu i još tridesetak zemalja širom svijeta te ako se takav trend nastavi, uskoro će više proizvoda Podravke biti prodavano na svjetskom nego na domaćem, hrvatskom tržištu.

Podravkinih tridesetak tvornica danas proizvodi oko 600 prehrambenih i 300 kozmetičkih i farmaceutskih proizvoda. Tvrnice se, osim u Koprivnici, nalaze još u Ludbregu, Varaždinu, Daruvaru, Lipiku, Sisku, Umagu i Hoćama pri Mariboru.

Obilježja kopnenog prometa

90

Koje vrste prometa poznajete? Koje vrste pripadaju kopnenom prometu?

Koji su cestovni pravci prvi povezali Nizinsku i Primorsku Hrvatsku?

Koje su najstarije željezničke pruge u nas?

Kojim prijevoznim sredstvima najčešće putujete do škole?

Analizirajte kartu i proučite koje gradove povezuju suvremene autoceste.

KOPNENI PROMET

Proces globalizacije uvjetuje nove trendove u prometu. Pritom je najvažnije uključivanje u međunarodnu prometnu mrežu, što znači suradnju i povezanost s drugim zemljama, posebno u neposrednom okruženju. *Što je promet? Gdje je najgušća mreža prometnica u svijetu?*

Kopneni promet čine cestovni, cjevovodni, željeznički i riječno-kanalski promet (premda se on odvija vodom), a posebna vrsta prometa je gradski promet. *Analizirajte udjele pojedinih vrsta prometa u prijevozu putnika i robe.*

Hrvatska je važna tranzitna zemlja. Njezinim teritorijem prolaze prometnice koje povezuju Srednju, Južnu i jugoistočnu Europu. *Koje su to prometnice?* U tom je povozivanju najvažniji kopneni promet.

Prometna valorizacija ključna je za brži razvoj hrvatskoga gospodarstva, a uključivanje u evropski prometni sustav temeljni je cilj hrvatskoga prometnog sustava. U europskoj prometnoj politici razvoj **prometnih koridora** važan je uvjet ulaska u europske integracije te kontinentskog povezivanja. Koridori omogućuju jeftiniji i funkcionalniji prijevoz te racionalnu organizaciju prometne mreže. Paneuropskom prometnom konferencijom 1997. godine i Hrvatska je uključena u mrežu europskih koridora. Hrvatskim teritorijem vode tri paneuropska koridora. **Paneuropski koridor V** (Ljubljana – Budimpešta), s ogranicima Vb – Budimpešta – Zagreb – Rijeka i Vc Budimpešta – Osijek – Sarajevo – Ploče, povezuje zapadno Sredozemlje s Panonskom nizinom i istokom Srednje Europe. **Paneuropski koridor X** povezuje Zapadnu i Srednju s Jugoistočnom Europom i Bliskim istokom (Salzburg – Ljubljana – Zagreb – Beograd – Solun), s ogranicima Xa (Graz – Maribor – Zagreb) te Xc (Niš – Istanbul). Uređenjem i gradnjom tih prometnih koridora razvija se turizam, jača robni tranzit i vrednovanje jadranskog pročelja Hrvatske. *Što znači tranzit?*

CESTOVNI PROMET

Danas je cestovni promet najvažniji oblik kopnenog prometa.

Koje su prednosti cestovnog prometa? Cestovni promet najvažniji je za prijevoz putnika, a važan je i za prijevoz robe. Prednosti su mu jer omogućuje prijevoz „od vrata do vrata“. Suvremena cestovna mreža u Hrvatskoj razvija se sporije nego u visokorazvijenim europskim zemljama i u nekim bivšim socijalističkim zemljama, poput Mađarske i Slovenije. Hrvatska je zbog rata pretrpjela velike izravne i još veće neizravne štete. Procijenjeno je da

Autocesta Lipovac – Zagreb, prometna petlja kod Babine Grede

Prijevoz putnika prema vrstama prijevoza 2011. g.

željeznički	49,5 %,
cestovni	40,3 %,
pomorski	8,9 %,
zračni	1,3 %.

Podatci za 2011. godinu.

Izvor: www.dzs.hr/, Statistički Ijetopis 2012.

izravnii gubitci na prometnoj infrastrukturni iznose oko 1,5 milijardu dolara. U ratnom je razdoblju Hrvatska izgubila tranzitnu važnost, upravo u vrijeme kada su se Istok i Zapad Europe počeli intenzivno povezivati. *Zbog čega?* Zbog toga Hrvatska kasni u valorizaciji svoga povoljnoga prometnog položaja, a intenzivni radovi na podizanju

Suvremena autocesta prema Splitu

kvalitete cestovnih prometnica izvode se tek posljednjih nekoliko godina. Također, valja podsjetiti da u vrijeme Jugoslavije Hrvatska nije mogla samostalno razvijati prometnu mrežu. Zbog toga ključni hrvatski prometni pravci koji povezuju Nizinsku i Primorsku Hrvatsku, tj. najveće gradove i luke Zagreb, Rijeku i Split, nisu bili kvalitetno sagrađeni. Prednost je bila dana posavskom pravcu, koji je povezivao Zagreb i Beograd, dva najveća grada bivše države, a bio je i važan tranzitni smjer.

Do danas su izgrađene nove autoceste na pravcu Goričan – Varaždin – Zagreb – Karlovac – Rijeka te autocesta Zagreb – Split – Ploče, Istarski ipsis, autocesta od Rijeke do slovenske granice, autocesta Macelj – Zagreb te autocesta od Svilaja do Osijeka.

Osim najvažnijih prometnih pravaca, ostale magistralne, a osobito regionalne i lokalne ceste, u lošem su stanju i ne odgovaraju potrebama suvremenog prometa. *Nadite na zemljovidu, pravce na kojima se trenutačno grade autoceste.*

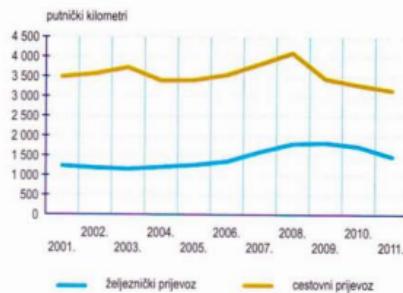
Hrvatska je 2010. godine imala 29 333 km magistralnih, regionalnih i lokalnih cesta. Gustoća cestovne mreže najveća je u Varaždinskoj, Krapinsko-zagorskoj i Zagrebačkoj županiji, a najmanja u Ličko-senjskoj, Osječko-baranjskoj i Požeško-slavonskoj županiji.

ŽELJEZNIČKI PROMET

Hrvatska željeznička mreža najprije je građena, slično kao i cestovna, za vrijeme Austro-Ugarske. *Koje su gradove povezivale prve željezničke pruge na teritoriju Hrvatske?* Nakon Drugoga svjetskog rata grade se mnoge pruge, a mnoge se obnavljaju i moderniziraju. Željezničkom prometu s vremenom snažno konkurira cestovni i zračni promet u prijevozu putnika te je to utjecalo na ukidanje mnogih nerentabilnih pruga.

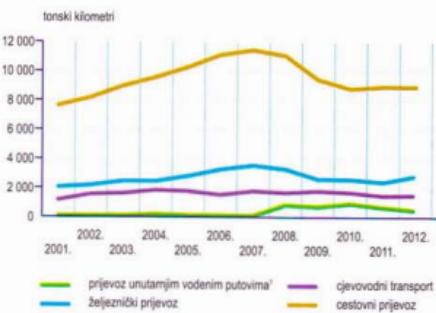
Sada je u Hrvatskoj 2 722 km željezničkih pruga, od čega je elektrificirano samo 984 km ili 36 %.

Željeznički promet najvažniji je za prijevoz robe. Željeznicu u novije vrijeme ponovo dobiva na važnosti i za prijevoz putnika povezujući gradove, a posebno je važna na dužim relacijama. S obzirom na to da željezница ipak ima neke prednosti, Hrvatska teži poboljšanju željezničke mreže. Tranzitni geoprometni položaj Hrvatske treba iskoristiti i tim oblikom prometa jer Hrvatska željeznicom povezuje važne dijelove Europe s Jugozapadnom Azijom. Prednost je željeznice upravo u dugim linijama. Što mislite za što? Zasad željeznički promet Hrvatske još zaostaje za zemljama bolje razvijenog dijela Europe. Željeznička mreža počela se gra-

Kopneni prijevoz putnika prema vrstama prijevoza od 2001. do 2011., putnički kilometri

Izvor: www.dzs.hr., Statistički ljetopis 2012.

¹ Od 2008. uključen je i tranzit.

Kopneni prijevoz robe prema vrstama prijevoza od 2001. do 2011., tonski kilometri

Izvor: www.dzs.hr., Statistički ljetopis 2012.

Mostovi na rijeci Savi u Zagrebu

diti kasno i bez poštovanja hrvatskih prometnih interesa. **Najkvalitetnije je sagrađen posavski željeznički pravac**, koji je u cijelosti elektrificiran te ima dvostruki kolosijek, a time veliku propusnu moć. Ključna željeznička pruga Zagreb – Rijeka mnogo je slabije kvalitete. Njezina je propusna moć zbog prevelikih nagiba malena, što izravno utječe i na prometnu važnost riječke luke. Zagreb je sa Splitom željeznički povezan tzv. ličkom prugom tek 1925. godine. Naši primorski gradovi ni danas nisu željeznički povezani, a Pula se s ostalim dijelom zemlje povezuje preko Slovenije.

RIJEČNO-KANALSKI PROMET

Riječno-kanalski promet važan je isključivo za prijevoz robe, i to robe koja se ne kvari i čiji prijevoz može trajati dulje. Rijeke i kanali zapravo pripadaju kopnenim vodama i zato su dio kopnene prometne mreže. Hrvatska ima malo plovnih rijeka. Sava je plovna od Siska do ušća u Dunav. *Nazemljovidu pronadite gdje je ušće Save u Dunav*. Dravom se redovito plovi do Osijeka, a rijeka je plovna do Terezina Polja. Plovidba Dunavom moguća je cijelim njegovim tokom kroz Hrvatsku. Kupom se plovi na duljinu 5 km pri ušću u Sisku, a povremeno se njome do Karlovca prenosi šljunak. *Podsjetite se važnosti Kupe u prošlosti. Što se njome prevozilo?*

CJEVOVODNI PROMET

Transport tereta cjevovodom odnosi se na **naftovode** i **plinovode** kao najjeftiniji oblik prijevoza tih energenata i sirovina. Naftni terminal u Omišlju polazna je točka za uvoz nafte, koja se Jadranskim naftovodom prevozi prema unutrašnjosti. Ukupna duljina naftovoda iznosila je 2011. godine 610 km, a njime je transportirano 5 319 000 tona nafte. Duljina plinovoda 2011. godine

Brzina željeznicu intenzivno se povećava u razvijenim zemljama, npr. u Francuskoj, Japanu, a Hrvatska također teži dostići svjetsku razinu.

Osvremenjivanje željeznice, elektrifikacija svih važnijih željezničkih pruga i uvođenje brzih željeznicu presudni su za daljnji razvoj te vrste prometa. Danas se u Hrvatskoj željezница modernizira uključujući se u europske tokove. Tako je 1990. godine Zagreb uključen u eurocity željeznički promet Europe. Uspostavljena je veza s Münchenom poslovnim vlakom Mimara. Godine 2004. u Hrvatskoj se uvode i nabitni vlakovi, što je također napredak hrvatske željeznice. *Na nazemljovidu pronadite glavne željezničke pruge.*

Jadranske su rijeke kratke i brze te nisu plovne za veće brodove. Iznimka je Neretva, koja je plovna do Metkovića. Za vrijeme Jugoslavije riječni je promet bio mnogo značajniji nego danas. Najveća je luka na Dunavu Vukovar, na Dravi Osijek, a na Savi Sisak, Slavonski Brod i Županja. Tijekom srpske agresije prekinuta je plovidba tim rijekama. *Zbog čega?* Zato je riječni promet gotovo zamro. **Danas riječni promet stagnira**. U planu je gradnja kanala Dunav – Sava od Vukovara do Šamca. Taj bi kanal potpisivao Dunav, jednu od najprometnijih europskih rijeka, s našim rijekama preko hrvatskog teritorija. Problemi su riječnog prometa neuređeni plovni putovi, zastarjela flota, visoki troškovi poslovanja i nepovoljna struktura robe.

iznosi 2410 km, a transportirano je 2 453 000 tona plina. Jadranski naftovod nije dovoljno iskorišten pa se planira njegovo uključenje u sustav izvoza ruske nafte. Od 1995. godine transport plina plinovodom postupno se povećava. Plinovodna mreža razgranata je uglavnom u panonsko-peripanonskom prostoru. *Prisjetite se najvećih nalazišta plina.*

GRADSKI PROMET

Gradski promet organiziran je u svim većim gradovima. U Hrvatskoj prevladava autobusni promet, a tramvaji prometuju u Zagrebu i Osijeku. Porast gradova uvjetovao je i grapanje gradskog i prigradskog prometa, koji je važan za povezivanje grada i okolice. Grad Zagreb postupno širi mrežu tramvajskih pruga i modernizira autobusni promet, a sustav gradskog prometa uključena je i prigradska željezница. Zagreb još ima uspinjaču i žičaru. Manja plovila i trajekti povezuju obližnje otoka i veće obalne gradove.

Gradski promet u Zagrebu

SAŽETAK

Kopneni promet uključuje cestovni, željeznički i riječno-kanalski promet, a posebne su vrste prometa gradiški promet i cjevovodni promet.

Hrvatska ima povoljan geoprometni položaj. Ona je tranzitna zemlja. Vrlo je važno njezino uključivanje u europski prometni sustav.

Hrvatska ulaže znatna sredstva u ubrzanoj gradnji kvalitetnije cestovne mreže.

Željeznički je promet vrlo važan za prijevoz robe, a manje je važan za prijevoz putnika.

Hrvatska željeznička mreža nije dovoljno izgrađena i zahtijeva modernizaciju.

Plovne su rijeke Dunav, Sava i Drava. Važnost riječnog prometa danas je vrlo mala.

U cjevovodnom prometu najvažniji je Jadranski naftovod. Plinovodi su izgrađeni u panonsko-peripanonskom dijelu zemlje.

U svim većim gradovima razvijen je gradski promet, u kojemu preteže autobusni promet.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Kakav je geoprometni položaj Hrvatske?
2. Objasnite važnost cestovnog prometa.
3. Zbog čega Hrvatska ubrzano gradi autoceste?
4. Kakvo je stanje cesta u vašoj regiji? Kojeg su tipa te ceste?
5. Koje su najvažnije željezničke pruge u Hrvatskoj?
6. Koje su hrvatske rijeke plovne i dokle?
7. Zbog čega je riječni promet gotovo zamro?
8. Koji su problemi prometa u vašemu mjestu?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

NAGIBNI VLAKOVI – VAŽNA NOVOST U PUTNIČKOM PRIJEVOZU HRVATSKIH ŽELJEZNICA

Uvedeno je osam atraktivnih dvodijelnih vlakovnih garnitura sa suvremeno dizajniranim eksterijerom i udobnim interijerom te je u njih ugrađena nagibna tehnika.

Udobnost putovanja i novi pristup usluživanju putnika obilježe je novih nagibnih dizelskih motornih vlakova.

Primjena aktivne električne nagibne tehnike omogućava da ti vlakovi u zavojima postigu veće brzine, što uz druge tehničke inovacije pridonosi skraćivanju vremena njihove vožnje u usporedbi s konven-

cijskim vlakovima. Maksimalni kut nagibanja iznosi 8 stupnjeva, a brzina nagibanja vlaka iznosi do 4 stupnja u sekundi. U vlakovnoj garnituri nalaze se 134 suvremeno oblikovana sjedala, i to 24 sjedala u prвome i 110 sjedala u drugom razredu. Vlakovi imaju niz prednosti koji se odnose na kvalitetu usluge, npr. mogućnost slušanja triju radiokanalata, klimatizacijski uredaj, dva vakuumska toaleta, keterinskih usluga itd. Nagibni vlakovi imaju niz EKOLOŠKIH PREDNOSTI. Stvaraju manje buke od ostalih vlakova, u atmosferu ispuštaju manje štetnih tvari, dizelskog goriva troše oko 30 % manje od dizelelektrične lokomotive kada vuče konvencionalne vlakove itd.

Ostali oblici prometa

Ostali oblici prometa

Objasnite pojmove „obalno more“, „unutrašnje morske vode“ i teritorijalno more.

Kakva je bila uloga pomorstva u velikim geografskim otkrićima?

Koje europske države nemaju more? Kojima je od njih Jadransko more najbliže?

Koje su prednosti i nedostatci zračnog prometa?

POMORSKI PROMET

Pomorski promet jedan je od najstarijih oblika prometa. Iako su se tijekom vremena razvili drugi, mnogo brži oblici prometa, pomorski je promet **za prijevoz robe ostao najvažniji oblik prometa**. Prednost je pomorskog prometa u tome što je jeftin jer je more prirodni prometni put, slobodan i otvoren svima, te ga ne treba graditi ni održavati. More je stoljećima bilo i jedina veza s prekomorskim zemljama. Geografski položaj Hrvatsku određuje kao sredozemno-jadransku i srednjoeuropsko-podunavsku zemlju. Kao jadranska, odnosno sredozemna zemlja, Hrvatska je zemlja duge pomorske tradicije. U povijesti razvoja pomorstva posebnu važnost ima Dubrovnik tijekom 16. i 17. st., kad je stajao uz bok Veneciji i Genovi te je bio jedna od vodećih pomorskih sila na Sredozemlju.

Pomorstvo je i danas vrlo važno za hrvatsko gospodarstvo. **Ono uključuje pomorsko brodarstvo i morske luke**. Hrvatska mornarica je 2011. godine posjedovala 80 putničkih i 67 teretnih brodova. Broj putničkih brodova stagnira, a putnička se flota postupno modernizira. Suprotno tome, broj teretnih brodova gotovo se neprestano smanjuje. Zastarjeli brodovi morali su u rezalište, a velik je dio flote prodan novim vlasnicima pa sada plove pod drugim zastavama.

Hrvatsko je pomorstvo devedesetih godina zahvatila duboka kriza. Zbog rata te blokiranih i nedovoljno propusnih prometnica strani su brodovi počeli zaobilaziti hrvatske luke. Od toga su najviše koristi imale luke Trst i Koper jer su tada postale mnogo privlačnije i sigurnije. Sa smirivanjem političke situacije hrvatske se luke postupno, i to vrlo sporu oporavljaju.

GLAVNE LUKE

Hrvatska ima ukupno 250 luka i lučica sa sagrađenim pristaništem, među kojima je sedam velikih luka. To su putničke i trgovачke te uvozno-izvozne luke u koje mogu pristati veliki putnički i teretni brodovi. Mnoge luke imaju i ribarske i sportske funkcije. *Kako nazivamo luke namijenjene turistima s vlastitim plovilima?* Najveće su hrvatske luke Rijeka, Ploče, Split, Šibenik, Zadar, Dubrovnik i Pula.

Rijeka je najveća hrvatska luka. Ima vrlo pogodan prometni položaj. Lučku funkciju počinje ostvarivati u vrijeme Austro-Ugarske. Nalazi se u Riječkom zaljevu, uvnitrom duboko u kopno, prema kojemu su usmjerenja dva transeuropska pravca – onaj koji preko hrvatskoga

prometnog praga povezuje Podunavlje i Sredozemlje te onaj koji preko Ljubljane povezuje Sredozemlje i alpski i perialpsi prostor. Iz Rijeke vode važni prometni pravci prema Sueskom kanalu i Indijskom oceanu odnosno prema Gibraltarskim vratima i Atlantskom oceanu. Rijeka je bila najveća luka i u bivšoj državi. Nakon Drugoga svjetskog rata, uz postojeći **rječko-sušački bazen**, sagrađena su tri nova lučka bazena – bakarski, omišaljski i raški, čime je nastao **rječki lučki sustav**. *Nadite ih na zemljovidu.*

Bakarski lučki bazen uključuje terminal za sipke terete, RORO terminal i terminal za tekući teret.

Omišaljski lučki bazen uključuje terminal Jadranskog naftovoda (JANAF) i pristanište za supertankere te poseban lučki terminal za potrebe petrokemijske industrije.

Dubrovnik je u 16. i 17. stoljeću bio jedna od vodećih pomorskih sila

Zanimljivo je spomenuti da je Lopud, otok dubrovačkog arhipelaga, u prošlosti bio otok kapetana koji su pomorstvu Dubrovačke Republike dali najviše pomoraca. I susjedni Sipanci, stanovnici otoka Sipana, stoljećima su lutali svjetskim morima i oceanima.

Dubrovačka je Republika za vrijeme svoga najvećeg progresa, tijekom 15. i 16. st., imala razvijenu brodogradnju i izvrsne pomorce. Ta se tradicija održala do danas.

Raški lučki bazen ima terminal za ukrcaj drva i stoke te uglijena za potrebe TE Plomin i Plomin II.

Rijeka je vodeće središte hrvatskog brodarstva i pomorstva.

Split je na prvome mjestu među našim lukama za putnički promet. Stara luka ima isključivo putničko-turističku funkciju, a nova, Sjeverna luka, na obali Kaštelskog zaljeva, preuzela je robni promet. Splitska je luka polazište za trajekte i brodove koji povezuju srednjodalmatinske otokе te susjednu talijansku obalu. *Nadite na zemljovidu najpoznatije srednjodalmatinske otokе. Zbog slabih prometnih veza sa zaleđem i ostalim dijelom Hrvatske splitska teretna luka ponajviše je u funkciji opskrbe vlastite industrije sirovinama.*

Osnovna funkcija luke **Ploče** jest uvoz i izvoz robe za Bosnu i Hercegovinu, koja na svojoj vrlo kratkoj obali nema uvjeta za izgradnju luke. Zbog ratnih zbivanja u Hrvatskoj, pa u BiH, te zbog zamiranja gospodarstva u susjednoj državi znatno se smanjio promet u luci Ploče.

Luka **Šibenik** smještena je u Šibenskom zaljevu, nedaleko od ušća rijeke Krke. Ima manju važnost u teretnom prometu s obzirom na krizu industrije u gradu i okolicu. Važna je kao putnička i turistička luka. *Na koje otoke možete otploviti iz šibenske luke?*

Luka **Zadar** također ima najveću važnost u putničkom prometu, tj. u povezivanju brojnih zadarskih otoka. Teretni promet zadarske luke važan je za lokalnu industriju.

Luka **Dubrovnik** danas je ponajprije turistička i putnička luka. Svoju važnost kao trgovачka luka Dubrovnik je davno izgubio s pojavom parobroda i s gubitkom vlastite političke moći i posredničke uloge.

Pula je najveća luka u Istri. Budući da je Pula snažno industrijsko središte, i luka ima veliku važnost. Pula je i nastala kao važna vojna baza, najveće lučko središte austro-ugarske flote. Vojnu važnost zadržala je do danas.

Naše najveće luke međusobno su povezane trajektnim vezama, a većina njih povezana je s talijanskim lukama. *Koje su to talijanske luke?*

Raški zaljev

Luka Zadar

ZRAČNI PROMET

Hrvatska ima sedam međunarodnih zračnih luka, u Zagrebu, Splitu, Dubrovniku, Puli, Zadru, Rijeci i Osijeku, dviće manje luke – na Lošinju i Braču – te desetak sportskih i turističkih luka. Najjača je hrvatska zrakoplovna tvrtka Croatia Airlines, koja obavlja domaći i inozemni prijevoz. Hrvatska je 2001. godine imala 20 vlastitih putničkih zrakoplova.

Prije Domovinskog rata na godinu bilo je oko 4 do 5 milijuna putnika u svim zračnim lukama i oko 70 000 domaćih i međunarodnih letova, a prevezeno je od 20 000 do 50 000 tona tereta. Za Domovinskog rata promet je smanjen na samo milijun putnika te oko 6000 tona tereta, a u nekim mjestima (Osijeku, Zadru) bio je potpuno obustavljen. Razvoj zračnog prometa osobito je važan za

turizam. Turizam Dubrovnika uvelike se temelji na zračnim prometnim vezama. Zbog čega? Postoji tendencija razvoja i gradnje manjih zračnih luka, ponajprije na otocima, radi boljeg povezivanja otoka i lakšeg dolaska turista na odredišta.

Naše zračne luke stoga moraju povećati kapacitete i osvremeniti se. Valja spomenuti da preko Hrvatske prolaze važni zračni prometni koridori, od čega naša zemlja ostvaruje znatnu dobit.

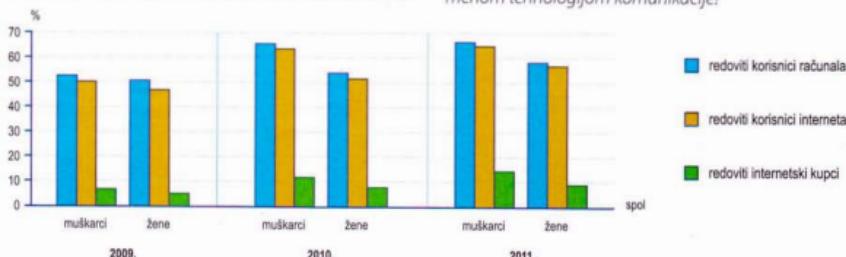
Zračna luka Pleso

VEZE I TELEKOMUNIKACIJE

Veze i telekomunikacije obuhvaćaju promet informacija. To obuhvaća poštanske usluge, telefone, mobilne telefone, elektroničku poštu i Internet, radijske i televizijske informacije i dr. Telekomunikacijska mreža u Hrvatskoj unapređuje se i povećava, kao i u cijelom svijetu. Gradnjom brojnih digitalnih telefonskih centrala, uvođenjem mreže optičkih kabela i uključivanjem u europski sustav telekomunikacija povećava se broj telefonskih priključaka. Istodobno se velikom brzinom povećava broj kućanstava koja posjeduju

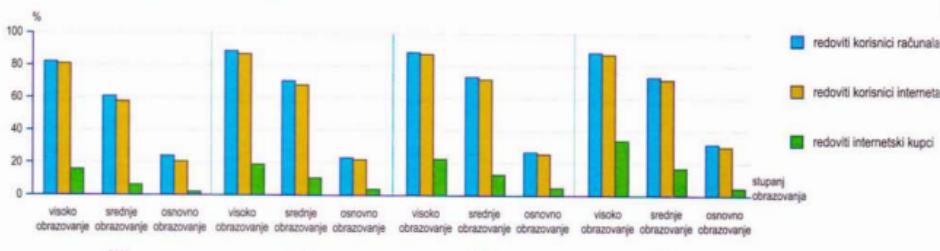
mobilne telefone, računala i priključke na Internet, no u tome Hrvatska još dosta zaostaje za Europom.

Informatizacija i optimalna komunikacija te razmjena informacija svih vrsta preduvjeti su uključivanja naše zemlje u suvremeno globalizirano društvo. Napravite anketu u svom razredu. Koliko vas posjeduje mobitel ili nekoliko njih, a koliko vas ima vlastitu adresu elektroničke pošte ili nekoliko njih? Služe li se vaši roditelji, djedovi i bake suvremenom tehnologijom komunikacije?

Korisnici računala i interneta – pojedinci prema spolu, 2009. – 2011.

Izvor: www.dzs.hr, Statistički ljetopis 2012.

Korisnici računala i interneta – pojedinci prema stupnju obrazovanja, 2009. – 2012.

Izvor: www.dzs.hr, Statistički ljetopis 2013.

SAŽETAK

Pomorski je promet najjeftiniji i najvažniji za prijevoz robe.

Hrvatska kao primorska zemlja ima dugu pomorsku tradiciju.

Hrvatska ima sedam velikih putničkih i teretnih luka. To su Rijeka, Ploče, Split, Šibenik, Zadar, Dubrovnik i Pula.

Rijeka je zbog najboljega geografskog položaja naša najveća luka. Riječka luka uključuje riječko-sušački, bakarski, omišaljski i raški lučki bazen.

Ploče su uvozno-izvozna luka koja služi potrebama BiH, a Split je naša najveća luka za putnički promet.

Zračne luke postoje u Zagrebu, Splitu, Dubrovniku, Puli, Zadru, Rijeci i Osijeku te na Lošinju i Braču. Važnost zračnog prometa posebno je veliko u prijevozu turista.

U Hrvatskoj se ubrzano povećava broj telefonskih preplatnika, korisnika pokretne telefonske mreže, elektroničke pošte i Interneta.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Navedite i na karti pokažite naše najveće luke.
2. Objasnite geografski položaj riječke luke.
3. Zašto Split nije velika teretna luka?
4. U kakvom je stanju domaće brodarstvo?
5. Zbog čega je hrvatsko pomorstvo u krizi?
6. Navedite najveće zračne luke i saznajte njihova imena.
7. Zašto su važne male zračne luke na otocima?
8. Objasnite važnost informatizacije društva.

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

JADRANSKO MORE, POMORCI I BRODOGRADITELJI

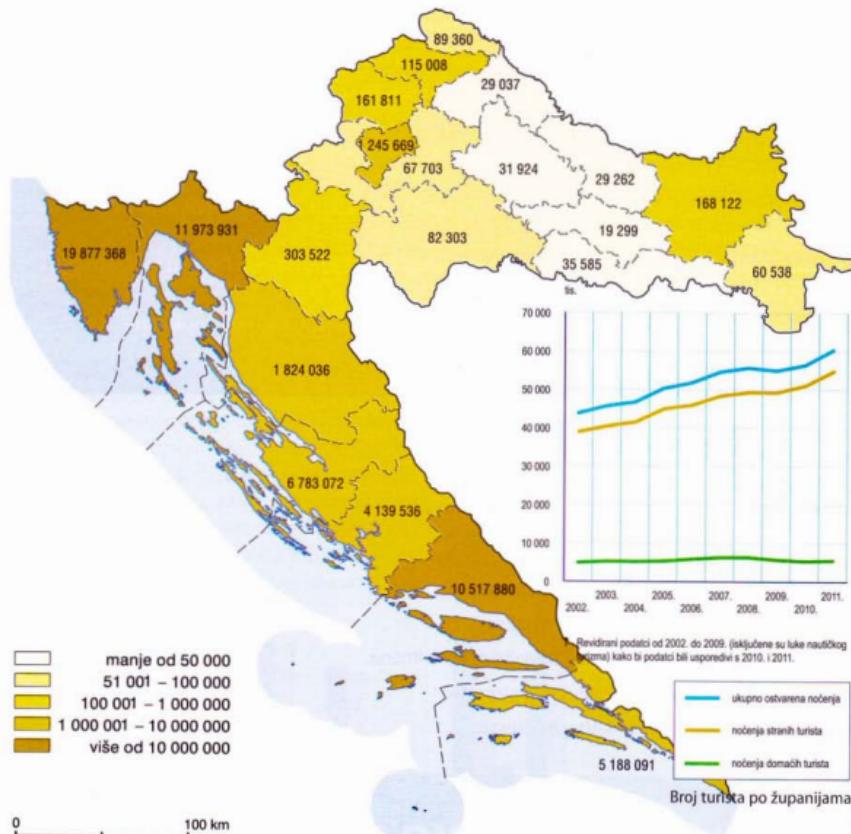
More omogućuje, među ostalim, razvoj brodogradnje i pomorstva. S obzirom na geografski položaj Hrvatske uz Jadransko more, upućenost ljudi na more tijekom povijesti dala je među pomorcima i otočanima mnogobrojne generacije slavnih pomoraca i brodograditelja. Među njima posebno su se isticali bokejljski Hrvati. Jedan od neustrašivih bokejljskih pomoraca, Ivo Vizin, prije oko 130 godina svojim je brikom (vrsta jedrenjaka) „Splendid“ i 11 članova posade, oplovio Zemlju prevalivši put od 101 297 nautičkih milja.

Odličan materijal za gradnju većih brodova nalazio se u neposrednom okruženju. To su gусте šume bijelog i alepskog bora i čempresa.

I danas je brodogradnja važna za hrvatsko gospodarstvo. Naime, u najvećim hrvatskim brodogradilištima u Rijeci, Splitu i Puli grade se i najveći svjetski prekoceanski brodovi, uglavnom za svjetske kupce velikih brodokompanija.

Razvoj i važnost turizma

Noćenja turista od 2002. do 2011.
Izvor: www.dzs.hr, Statistički ljetopis 2012.

Zamislite da ste glavni kreator turizma malog otoka bez turističke tradicije. Otok je udaljen od obale 4 km i na njemu je malo selo s 30 zapuštenih kuća. Navedite nekoliko glavnih strateških poteza i poneku ideju kako bi se na taj otok mogli privući turisti.

Nabrojite nekoliko oblika suvremenog turizma.

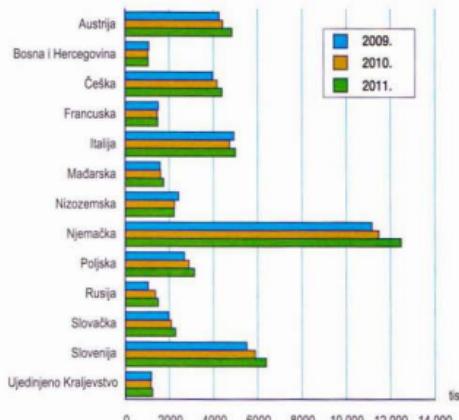
Nabrojite nekoliko turističkih oblika koje može razvijati vaše mjesto ili regiju.

DOSTUPNOST – PRESUDAN ČINITELJ RAZVOJA TURIZMA

Koja nam je europska metropola najbliža s obzirom na vrijeme putovanja u automobilu – objasni.

Geografski položaj jedan je od presudnih elemenata razvoja turizma neke zemlje. Položaj, tj. dostupnost vrlo je bitna odrednica razvoja turizma. Hrvatska se, posebice njezin središnji i zapadni dio, nalazi u blizini emitivnih turističkih zemalja, odnosno zemalja iz kojih dolazi velik broj turista. Riječ je o zemljama Srednje Europe i dijela Jugoistočne Europe te o Italiji. Godinama je najviše turista dolazio iz Njemačke, Austrije, Italije i zemalja bivše Jugoslavije (koji su tada bili domaći turisti). S propašću socijalizma i s postupnim povećavanjem standarda u zemljama bivšeg istočnog bloka, u Hrvatsku stiže sve veći broj Mađara, Čeha, Slovaka i Poljaka, ali se smanjio udio Nijemaca i Austrijanaca. Stoga je važna i dostupnost tim novijim izvorima većeg broja turista.

Kvalitetne i sigurne prometnice najvažniji su činitelj turističke dostupnosti. One uvjetuju razvoj turizma. Budući da je turizam za našu zemlju vrlo važna djelatnost, poboljšanje kvalitete prometnica nametnuto se kao prioritet. Zbog toga je najveći graditeljski zahvat gradnja autocesta i brižih cesta prema moru. U turizmu je važna i uloga zračnog prometa. Do kojih se svjetskih i europskih turističkih odredišta stiže gotovo isključivo zrakoplovom? Za srednju i južnu Dalmaciju posebno su važne zračne luke jer se do tih dijelova zemlje putuje dugo i naporno, što može obeshrabriti potencijalne turiste.

1 Revidirani podaci za 2009. (isključene su luke nautičkog turizma) kako bi podaci bili usporedivi s 2010. i 2011.

Noćenja stranih turista prema zemlji prebivališta od 2009. do 2011.

Izvor: www.dzs.hr/, Statistički ljetopis 2012.

RAZVOJ TURIZMA U HRVATSKOJ

Turizam je skup složenih pojava i odnosa koji proizlaze iz putovanja i boravka u nekom mjestu, a da se tim boravkom ne zasniva prebivalište niti se obavlja gospodarska djelatnost. Europa je kolijevka turizma, koji su počeli već stari Rimljani gradnjom ljetnikovaca, vila, uređivanjem toplica i sl. U Hrvatskoj su bile uređene Varaždinske toplice te je već i u tom razdoblju bila uključena u tadašnje trendove kretanja radi odmora, zdravlja itd.

Suvremeni turizam u Evropi počeo se razvijati početkom 19. st., a vezan je za procese industrijalizacije, urbanizacije, demografske ekspanzije, razvoj željezničkog i poslijepotničkog prometa te sveopćeg napretka. Turistička tradicija suvremenog turizma u Hrvatskoj dulja je od

Ostatci rimskih termi Aquae Iasae u Varaždinskim Toplicama

jednog stoljeća te nešto zaostaje za zemljama Srednje i Zapadne Europe.

Turistički prvaci bili su Opatija i Crikvenica, a svoju turističku funkciju započeli su razvijati u doba Austro-Ugarske.

U Opatiji je turizam počeo 1844. godine, kada je riječki trgovac drvom i žitom Higinij Scarpa sagradio Villu Angiolinu. Lijepa vila privukla je pozornost te je Opatija postala izletište Riječana. Godine 1884. otvoren je u Opatiji hotel Kvarner, prvi turistički hotel na našoj obali. Opatija, tradicionalno turističko središte, grad vila, i danas je centar kupališnog, zimovališnog, nautičkog i kongresnog, zdravstvenog i manifestacijskog turizma. Nakon raspada Austro-Ugarske, turizam se počinje intenzivnije razvijati tek nakon Drugoga svjetskog rata. Postupno se razvija i kontinentalni turizam, osniva se prvi NP Plitvička jezera – 1949. godine.

Nakon 1950. godine Hrvatska se uključuje u svjetski trend razvoja masovnog turizma, što uvjetuje intenzivnu gradnju hotela, odmarališta, pansiona i kampova te jačanje privatnog smještaja. Smještajni kapaciteti naglo su se povećali, a to je pratilo povećanje broja turista i ostvarenih noćenja. Glavna su obilježja masovnog turizma niske cijene smještaja i duži boravak turista, ali i skromnija turistička ponuda, koja se svodi na „sunce i more“, uz relativno niske prihode. Godine 1987. broj turističkih noćenja dosegnuo je maksimum, iznosio je čak 68 milijuna, a Domovinski rat zaustavio je kontinuitet uspona, no od 2000. godine turizam Hrvatske ponovo se uspješno razvija i turisti ponovo u velikom broju posjećuju našu obalu. Godine 2011. u Hrvatskoj je ostvareno malo više od 60 milijuna noćenja.

PRIVLAČNI ČINITELJI RAZVOJA TURIZMA

Turistička vrijednost zemlje ovisi o privlačnosti prirodne sredine i društvenih sadržaja.

Prirodna sredina Hrvatske obiluje elementima koji privlače turiste. Riječ je, ponajprije, o toplom, relativno čistom i bistrom Jadranskom moru i dugoj, razvedenoj obali s mnogobrojnim otocima. Prisjetite se duljine hrvatske obale zajedno s otocima te mnoštva hrvatskih otoka. Klima je u Hrvatskoj pretežito ugodna. U primorskom dijelu prevladava ugodna sredozemna klima, a u unutrašnjosti umjerena kontinentska. Topla i suha ljeta te blage zime osobito pogoduju razvoju turizma u primorju. Ljeti je posebno važan vjetar maestral jer u poslijepodnevnim satima ublažava vrućinu. Taj dio Hrvat-

ske ima i veliku osunčanost (insolaciju) – Split 2564 sata na godinu, Hvar 2675 sati, Dubrovnik 2555 sati. Na obali i u otocima mnogo je plaža te većih i manjih uvala. *Za koji je oblik turizma to osobito važno?* Raznolikost prirode sredine za Hrvatsku znači i različite prirodne ljepote: od močvara, ravnicu, brežuljaka i rijeka Nizinske Hrvatske, preko atraktivnoga krškog reljefa Gorske Hrvatske s mnogobrojnim prirodnim fenomenima (špilje, jame, rijeke ponornice, jezera, vodopadi, neobični krški oblici) do primorskih rijeka, otoka i otočja. Turiste privlače i ljepote planina, šuma, ljekovitost termalnih i mineralnih izvora. Prirodno najvrednija područja proglašena su nacionalnim parkovima. *Koliko ih ima u Hrvatskoj? Navedite*

Zlatni rat – Brač

Nacionalni parkovi su turistička atrakcija – Slapovi Krke

Kupališni turizam

Naftalan – Ivanić-Grad

20

njihova imena. Usto, postoji i 11 parkova prirode. Navedite parkove prirode i pronađite ih na zemljovidu.

Privlačni društveni sadržaji prije svega su kulturno-povijesno nasljeđe, kulturno-zabavne manifestacije, umjetnički, sportski, kulinarski i drugi sadržaji.

Tisućeljeto kulturno nasljeđe Hrvatske održava se u brojnim kulturno-povijesnim spomenicima i ustanovama. Naši **kulturno-povijesni spomenici** pripadaju različitim kulturnim, povijesnim i umjetničkim razdobljima. *Koja su to razdoblja?* Svako je razdoblje ostavilo svoje specifično kulturno-povijesno nasljeđe i učinilo hrvatsku kulturnu baštinu bogatom i raznolikom, a time i turistički

zanimljivom. U kontinentskom dijelu Hrvatske osjeća se pravi srednjoeuropski ugođaj, koji se očituje u arhitekturi, izgledu naselja i načinu života, a primorski dio odiše mediteranskom kulturno-civilizacijskom baštinom. Za turizam su važne i različite **kulturno-zabavne manifestacije**, koje upotpunjaju turističku ponudu pa se zbog toga najviše održavaju ljeti. *Prisjetite se nekih takvih manifestacija.* Osim priredaba s dugom tradicijom, turiste privlače i zabavni sadržaji poput festivala, koncerata, predstava i fešti te sportski turniri, tečajevi itd. Sve to obogaće turističku ponudu, a suvremeniji turizam temelji se upravo na raznovrsnoj turističkoj ponudi.

Đakovački vezovi

Moreška na Korčuli

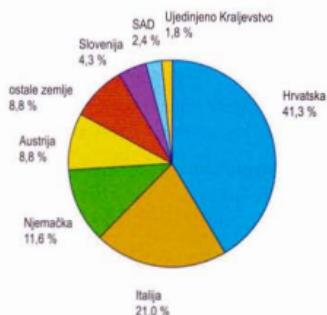
OBLICI TURIZMA

Zahvaljujući raznolikoj prirodnoj sredini i bogatom kulturno-povijesnom nasljeđu, Hrvatska može razvijati različite oblike turizma. Svakako je najzastupljeniji kupališni turizam zbog čega najveći broj turista posjećuje našu zemlju a ljudi iz kontinentskih dijelova zemlje odlaze na more. Suvremeni turizam, međutim, ne trpi monotonost turističke ponude pa se usporedno s kupališnim razvijaju i drugi oblici turizma i rekreacije. Najpoznatiji je **nautički turizam**, koji se sve više razvija jer mnogi turisti vlastitim plovilima nastoje obići našu obalu i gradove. Naša oba-

la i podmorje privlače ronioce i ostale ljubitelje prirode. U novije se vrijeme razvija jedrenje na dasci, slobodno penjanje, paragliding, brdski biciklizam i sl. Poseban je oblik turizma **robinzonski turizam**, za koji su idealni naši osamljeni svjetionici i mali nenaseljeni otoci. Gorska Hrvatska pak privlači izletnike, planinare, speleologe i lovece, a važna je i uloga tranzitnog turizma. *Zbog čega?* U Nizinskoj se Hrvatskoj razvija turizam toplica i lječilišni turizam, turizam dvoraca, turizam gradova, vjerski turizam, lovni turizam itd.

Marina u Ičićima

Plovila u lukama nautičkog turizma prema zastavi plovila u 2011.
Izvor: www.dzs.hr/, Statistički ljetopis 2012.

VAŽNOST TURIZMA

Osim što izravno donosi velike prihode, turizam je važan zato što pozitivno utječe na niz gospodarskih grana, potiče zapošljavanje te izgradnju prometnica, vodovoda i električne mreže. Od gospodarskih grana koje su najuže povezane s turizmom valja izdvojiti ugostiteljstvo, promet i trgovinu te lokalnu poljoprivredu. Razvoj je turizma, u krajnjoj liniji, utjecao i na transformaciju mnogih ribarskih i težačkih naselja u turistička odredišta. Turizam uvelike utječe na tercijarizaciju društva. *Što znači tercijarizacija društva?*

Pri razvoju **modernog turizma** bitno je ne prijeći prag nosivosti i ekološki ne devastirati prostor. Kvaliteta turističkog prostora uvjetuje kvalitetu samog turizma. To je misao vodila održivoga turističkog razvoja, kojemu teži naša zemlja. Napušten je koncept masovnog turizma, a teži se produženju turističke sezone (koja sada traje sarmo ljeti), obogaćivanju turističke ponude, obnovi smještajnih kapaciteta i promjeni društvene strukture gostiju, odnosno nastoji se da dodu turisti veće platežne sposobnosti.

Robinzonski turizam razvija se na našim osamljenim otocima (npr. na Kornatima) i svjetionicima

SAŽETAK

Dostupnost je temeljni uvjet razvoja turizma.

Hrvatska ima turističku tradiciju dugu više od sto godina. Od šezdesetih godina počinje razvoj masovnog turizma, koji vrhunac dostiže potkraj osamdesetih.

Rat donosi nazadovanje turizma, a od druge polovice devedesetih godina počinje njegov postupni oporavak.

Hrvatska je vrlo bogata raznovrsnim prirodnim ljepotama, ima osam nacionalnih parkova i 11 parkova prirode. Turiste najviše privlače toplo more, duga, razvedena obala i ugodna klima.

Kulturno-povijesno nasljeđe i kulturno-zabavne manifestacije obogaćuju turističku ponudu.

Hrvatska može razvijati raznolike oblike turizma. Najvažniji je kupališni turizam, a odlični su uvjeti i za razvoj nautičkog turizma, turizma gradova, toplica, dvoraca i dr.

Osim što izravno donosi velike prihode, turizam je važan zato što pozitivno utječe na niz gospodarskih grana, poput ugostiteljstva, prometa, trgovine i poljoprivrede, potiče zapošljavanje i izgradnju prometnica, vodovoda, električne mreže.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

- Objasnite zemljopisni položaj Hrvatske u odnosu prema turistički emitivnim zemljama.
- Kada se počinje razvijati turizam u Hrvatskoj? Koja su obilježja razvoja turizma u drugoj polovici 20. st.?
- Navedite neke najpoznatije prirodne ljepote Hrvatske.
- Koje najpoznatije kulturne znamenitosti potječu iz antičkog doba?
- Objasnite utjecaj turizma na gospodarstvo.
- Objasnite održivi turistički razvoj.

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

TKANI LANENI RUČNICI – IZVORNI KULTURNI TURISTIČKI PROIZVOD

Kulturalni turizam temeljen na baštini i tradiciji bogatstvo je hrvatske turističke ponude te je davanje tog sadržaja u skladu sa svjetskim trendovima. Ručno tkano laneno platno jedan je od primjera kojima Hrvatska može oživjeti potisnute tradicije i turistički se promovirati. Projekt koji potječe od pojedinaca, osim izrade predmeta od lana kao modnih uzoraka i detalja, uključuje i oživljavanje uzgoja i prerade lana na tradicionalan način.

Tkalačke radionice otvorene su u Ivanić-Gradu i Križu.

Ručno tkani tradicionalni ručnici plijene vrhunskom estetikom i elegancijom te su originalni izričaj hrvatske etnografije u kojoj se kristalizira baština i etnos hrvatskog naroda. Zahvaljujući trudu pojedinaca

(lady Beresford-Pierse), istkani ručnici iz Ivanić-Građa našli su se i na policama ekskluzivnih londonskih trgovina, a u časopisu "House and Garden" reklamiraju se kao hrvatski proizvod kojim se oživljava već djelomično zaboravljena tradicija. Tkani laneni ručnici ujedno su souvenir, i to ne samo estetski nego i upotrebljiv. Usto podsjećaju turista na kulturnu baštinu zemlje iz koje dolaze te zemlju koja poštaje svoje tradicije i u kojoj ekološka svijest ima sve veću važnost. Među kulturno-zabavnim manifestacijama najdulju tradiciju imaju Dubrovački ljetni festival, Splitsko ljetno, Zagrebački bijenale, filmski festivali u Puli i Motovunu, Smotra folklora u Zagrebu, Sinjska alka, Moreška u Korčuli, Vinkovačke jeseni, Đakovački vezovi itd. Proučite neku manifestaciju, opišite je i priložite fotografije.

Glavne turističke regije i središta

Turističke regije Hrvatske

Opišite mjesto u kojem ste ljetovali prošle godine.

U kojoj se regiji nalazi i kako se do njega dolazi?

Koji su vas sadržaji najviše privlačili? Što je nedostajalo?

Što mislite kako se može poboljšati turistička ponuda u tome mjestu?

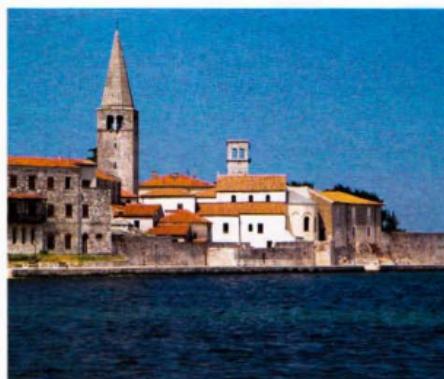
TURISTIČKE REGIJE U HRVATSKOJ

U Hrvatskoj se izdvajaju tri velike turističke regije, koje se uglavnom poklapaju s granicama velikih prirodnih cjelina. To su panonsko-peripanonska, gorska i primorska turistička regija.

PRIMORSKA TURISTIČKA REGIJA

Primorska je turistička regija najvažnija turistička regija u zemlji. U njoj se nalazi 95 % smještajnih kapaciteta Hrvatske i ostvaruje oko 90 % turističkih noćenja. Onde se ostvaruju i najveći prihodi od turizma. U toj se regiji nalazi 85 % turističkih mjesto Hrvatske. *Koje hrvatske županije imaju izlaz na more?*

U sklopu primorske turističke regije izdvajamo istarsku, kvarnersku, sjevernodalmatinsku, srednjodalmatinsku i južnodalmatinsku turističku regiju.

Poreč – najvažnije turističko središte

Istarska turistička regija

Istra je naš najveći poluotok i turistički najrazvijenija regija. U njoj se ostvaruje više od trećine ukupnoga turističkog prometa u Hrvatskoj. U Istri se nalazi šest od osam naših najvećih turističkih središta. Najvažnije je hrvatsko turističko središte Poreč, koji je 2000. godine jedini imao više od četiri milijuna noćenja, slijedi Rovinj s više od dva milijuna noćenja, pa Umag, Medulin i Vrsar s više od milijun. Od velikih turističkih središta valja još spomenuti Pulu, Novigrad, Rabac i Savudriju. Gotovo sva vodeća turistička središta nalaze se na zapadnoj obali Istre. Turistička uspješnost Istre uvjetovana je ponajprije geografskim položajem. Ona se, naime, nalazi najbliže turističkim emitivnim zemljama – Italiji, Sloveniji, Austriji i Njemačkoj – te je zbog toga najposjećenija. Dakako, Istra obiluje prirodnim ljepotama i kulturnom baštinom. Klima u Istri nije tipično sredozemna, a obala obilježava sitna razvedenost i razmjerno plitko more. Brijuni su jedini istarski nacionalni park. Na granici Istre je park prirode Učka. Od većih prirodnih atrakcija izdvaja se Limski kanal. Najpoznatiji su spomenici kulture Arena u Puli, jedan od najočuvanijih spomenika iz rimske epohe, te Eufrazijeva bazilika u Poreču iz 6. st. Akropska naselja (Grožnjan, Motovun, Buzet i dr.), nasljednici ilirskih gradova, u kombinaciji s istarskom tradicijom i kulinarским specijalitetima čine unutrašnjost Istre vrlo privlačnom i komplementarnom turističkoj ponudi obalnih središta.

Rovinj

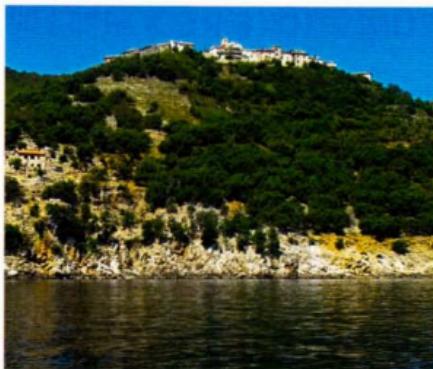

Brijuni – nacionalni park

Kvarnerska turistička regija

Kvarnerska turistička regija obuhvaća opatijsku i crikveničku riviju, Rijeku i obalu do Senja otoke Cres, Lošinj, Krk, Rab i Pag. Prema turističkim pokazateljima, druga je turistička regija Hrvatske. Opatija je turističko mjesto s najdužom turističkom tradicijom. Osim kupališnog turizma, razvija nautički, kongresni i zdravstveni turizam.

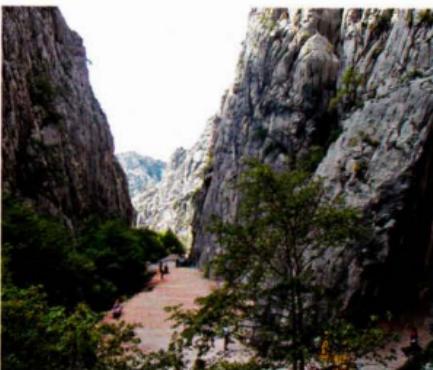
Crikvenica je također mjesto duge turističke tradicije, a u blizini su i turistički dobro razvijeni Novi Vinodolski i Selca. Mali Lošinj je turistički najravujenije otočno mjesto. Prirodnim ljepotama osobito se ističe Cres. *Koje se jezero na njemu nalazi?* Ljepotom ne zaostaju ni Rab i Pag. Krk se ističe važnim povijesnim spomenicima. *Kojima?* U cijeloj je regiji velik broj kuća za odmor, ponajviše zagrebačkih vlasnika. *Zašto?* Posebno su privlačni udaljeniji otoci – Unije i, posebno, Susak, pješčani otok osebujnoga etnografskog sadržaja. Sve se više razvija nautički turizam. Nautičke marine nalaze se na Cresu i Rabu, u Opatiji, Ičićima, Puntu, Supetarskoj Dragi i Malom Lošinju. Ta se regija izvrsno nadopunjuje sa susjednom gorskom turističkom regijom. *Zbog čega Senj nema uvjeta za ozbiljniji razvoj turizma?*

Naselje Beli na otoku Cresu svake godine posjeti nekoliko tisuća ljubitelja prirode i zaštićenih bjeloglavih supova

Kornati

Paklenica – nacionalni park na južnim padinama Velebita

Sjevernodalmatinska turistička regija

Ta regija obuhvaća područje Zadarske i Šibensko-kninske županije.

Sjevernodalmatinska turistička regija pretrpjela je tijekom rata velika razaranja i bila je djelomično okupirana pa se turizam ondje sporije oporavlja i uz veće probleme. Najvažnija su turistička odredišta Zadar, s poznatom gradskom jezgrom i crkvom sv. Donata, i Šibenik, u kojem se ističe katedrala sv. Jakova. U toj su regiji čak tri nacionalna parka – Paklenica, Krka i Kornati te parkovi prirode Telašćica i Vransko jezero. *Nadite na zemljovidu ta zaštićena područja.* Cijeli je obalni prostor turistički usmjeren. Najveća su turistička središta Biograd na Moru, Vodice, Pirovac, Primošten i Rogoznica. Turizam se razvija i na zadarskom i šibenskom otočju, a u zaleđu turizam nije razvijen.

Srednjodalmatinska turistička regija

Ta regija obuhvaća prostor Splitsko-dalmatinske županije. Sastoji se od obalnog i otočnoga turističkog prostora. Na obali se ističe Split, iz kojeg trajekti voze na obližnje otoke Brač, Hvar, Vis i Šoltu, te manja priobalna turistička mjesta. Split obiluje povijesnim spomenicima, kao što su Dioklecijanova palača i ostatci Salone. Zbog

Primošten

Hvar s Paklenim otocima

velike koncentracije industrije Kaštelski je zaljev izgubio turističku važnost. Na njegovu rubu nalazi se Trogir, čija je cijela gradska jezgra pod zaštitom UNESCO-a. Smještena podno Biokova, koje je i park prirode, makarska je rivijera jedan od dragulja naše obale, s nizom kupališnih mjesto (Makarska, Tučepi, Baška Voda, Brela, Podgora itd.). Brač i Hvar imaju dugu, atraktivnu oba-

lu. Na Braču je jedan od najpoznatijih turističkih lokaliteta, Bol, s čuvenom plažom Zlatni rat. Grad Hvar ima bogatu kulturnu baštinu i dugu turističku tradiciju. Od prirodnih ljepota te regije valja još spomenuti Vidovu goru, najviši vrh hrvatskih otoka, Modru špilju na Biševu, Crveno i Modro jezero kraj Imotskoga te kanjon Cetine pokraj Omiša.

Dubrovačka turistička regija

Ta se regija poklapa s područjem Dubrovačko-neretvanske županije, odnosno nekadašnje Dubrovačke Republike. Dubrovnik je za turizam najvažniji. Premda je zbog rata i prometne izolacije izgubio prijašnju turističku važnost, on je i dalje turistički najpoznatiji hrvatski grad u svijetu. Cijeli je grad spomenik, okružen zidinama, a poznat je po Stradunu, Kneževu dvoru, tvrđavi Lovrijenac,

crkvi sv. Vlaha, itd. Strani turisti u Dubrovniku najčešće dolaze zrakoplovima. *Znate li kako se zove dubrovačka zračna luka?* Vrlo je atraktivno i dubrovačko primorje, s Cavatom, Elafitskim otocima, poluotokom Pelješcom te otocima Korčulom, Mljetom, gdje se nalazi istoimeni nacionalni park, i Lastovom čiji je akvatorij proglašen parkom prirode.

Mljet, otok Sv. Marije u nacionalnom parku

Korčula

Velebit – rezervat biosfere

GORSKA TURISTIČKA REGIJA

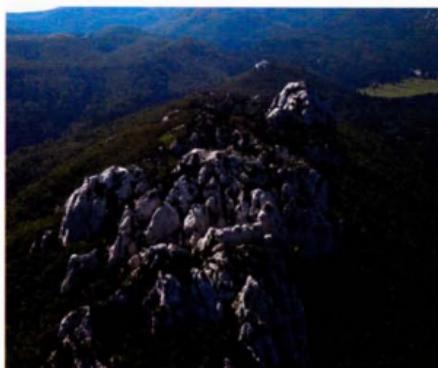
Gorska turistička regija obuhvaća Liku, Gorski kotar i južni Kordun. Osnovno je obilježje te regije dinamičan reljef. Regija ima raznovrsne, ali slabo iskorištene turističke mogućnosti. Njome prolazi velik broj turista, ali se malo njih dulje zadržava. Tranzitni turizam nije dovoljno razvijen. S obzirom na klimu i reljef, u toj su regiji jedina hrvatska skijališta. Najpoznatije i najveće je Bjelolasica, a nešto su manja Platak i Petehovac. Zbog premale nadmorske visine ona se ne mogu mjeriti s alpskim odredištim. Najveća su vrijednost tog prostora prirodne ljepote. Ondje se nalaze nacionalni parkovi Plitvička jezera, Risnjak i Sjeverni Velebit.

Velebit je rezervat biosfere pod zaštitom UNESCO-a. Jedinstvena ljepota te planine, s impresivnim i u svijetu

jedinstvenim krškim oblicima te mnogim biljnim i životinjskim vrstama, od kojih su neke endemske, čine Velebit najvećim prirodnim simbolom Hrvatske. Sjeverni Velebit naš je najmlađi nacionalni park, u čijemu se središnjem dijelu nalaze strogi rezervati Hajdučki i Rožanski kukovi. Od poznatijih prirodnih ljestvica ističu se još Cerovačke pećine, špilje Lökvarka i Vrelo, Bijele i Samarske stijene, planina Klek te gornji tokovi rijeke Korane, Dobre, Mrežnice, Zrmanje, Krke i Čabranke. Gorska Hrvatska privlači ljubitelje prirode, izletnike, planinare, speleologe, alpiniste, raftere i lovce, ali još nema dobro organiziran turizam, smještajne kapacitete i potrebnu infrastrukturu.

Risnjak – nacionalni park

Rožanski kukovi

PANONSKO-PERIPANONSKA TURISTIČKA REGIJA

Ta regija obuhvaća središnju i istočnu Hrvatsku. Prema taj prostor obiluje prirodnim ljepotama i kulturnopovijesnim naslijedjem, turistički je slabo razvijen. Većina turista koji dolaze u Hrvatsku posjećuje obalu jer slične turističke sadržaje koje ima Nizinska Hrvatska nalaze u vlastitim zemljama. Nizinska je Hrvatska 2000. godine ostvarila samo 3,4 % ukupnih turističkih noćenja i samo 1,8 % noćenja stranih turista. Ipak, ta je regija pogodna za razvoj različitih oblika turizma.

Zagreb, kao glavni grad Hrvatske, ima i veliku turističku važnost, ali ni približno onaku kakvu imaju susjedni glavni gradovi. *Koji gradovi?* Grad obiluje povijesnim spomenicima i ustanovama te vrijednom arhitekturom. *Koje su najveće turističke zanimljivosti grada Zagreba?* U Zagrebu se održavaju i mnogobrojne poznate manifestacije, kao što su Zagrebački velesajam, Smotra folklora, Festival animiranog filma i sl. Najveći broj noćenja Zagreb ostvaraće kao poslovno i trgovačko središte.

Zagreb kao veliko urbano središte potiče izletnički turizam. Hrvatsko zagorje turistički je privlačno jer ima ljekovite termalne i mineralne izvore, odnosno toplice, među kojima se ističu Krapinske, Stubičke i Tuhejske toplice. Osim toga, ni u jednoj europskoj regiji nema toliko dvoraca koliko ih ima u Hrvatskom zagorju. Najpoznatiji su Veliki Tabor i Trakoščan. Od ostalih gradova središnje Hrvatske ističe se Varaždin, s baroknom grad-

skom jezgrom i obližnjim Varaždinskim toplicama. U tom dijelu Hrvatske nema nacionalnih parkova, ali se nalazi čak pet parkova prirode. Posebno se izdvajaju močvarna područja Kopački rit i Lonjsko polje. Kopački rit nalazi se u Baranji nedaleko od ušća Drave u Dunav. Ondje su staništa brojnih vrsta ptica, riba i divljih životinja. Slična su i obilježja Lonjskog polja, koje se proteže uz rijeku Savu nizvodno od Siska. Ostala tri parka prirode nalaze se na gorama. To su Medvednica, Žumberak i Papuk. Ti vrijedni šumski prostori zaštićeni su kako bi se sprječio utjecaj čovjeka na njihove prirodne posebnosti. Izletnike i planinare privlače i ostale gore Nizinske Hrvatske.

U istočnoj se Hrvatskoj ističe Osijek, s baroknom Tvrdom, Gornjim i Donjim gradom te obližnjim Bizovačkim toplicama. Đakovo ima monumentalnu katedralu, a Požega skladnu baroknu arhitekturu. Turiste privlače manifestacije poput Vinkovačkih jeseni i Đakovačkih vezova. Povijesna jezgra Vukovara i dvorac Eltz u ratu potpuno su razoreni.

Poseban oblik turizma razvijen u panonsko-peripanonskoj regiji jest vjerski turizam. Najpoznatije je marijansko svetište Marija Bistrica, a mnogo vjernika posjećuje Ludbreg, Aljmaš i druga mjesta. Prema se u toj regiji mogu razvijati raznovrsni oblici turizma, on još ima vrlo malo značenje u njezinu gospodarstvu.

Park prirode Kopački rit

Park prirode Lonjsko polje

SAŽETAK

U Hrvatskoj se izdvajaju tri velike turističke regije: primorska, gorska i panonsko-peripanonska.

Primorska turistička regija najvažnija je turistička regija u zemlji. U njoj se nalazi 95 % smještajnih kapaciteta Hrvatske i ostvaruje se oko 90 % turističkih noćenja te najveći prihodi od turizma.

U sklopu primorske turističke regije izdvajamo istarsku, kvarnersku, sjevernodalmatinsku, srednjodalmatinsku i južnodalmatinsku turističku regiju.

Istarska je turistička regija turistički najrazvijenija.

Najvažnije je turističko središte Hrvatske Poreč.

Gorska i panonsko-peripanonska regija imaju mogućnosti razvoja vrlo raznolikih oblika turizma, ali su turistički slabo razvijene.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Zbog čega je primorska turistička regija najrazvijenija?
2. Koja je regija primorske turističke regije najrazvijenija i zašto?
3. Na zemljovidu pronadite otoke koje biste najradije posjetili. Obrazložite svoj izbor.
4. Koje se manifestacije svakog ljeta održavaju u našem primorju?
5. Koji se oblici turizma mogu razvijati u Gorskoj Hrvatskoj?
6. Navedite nacionalne parkove Gorske Hrvatske.
7. Navedite barem nekoliko toplica i dvoraca u Hrvatskom zagorju.
8. Koje su destinacije za izlete u vašoj županiji?
9. Što biste svome rođaku ili prijatelju pokazali u mjestu u kojem živate, a u koje on/ona prvi put dolazi?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

MARINE I NAUTIČARI U HRVATSKOJ

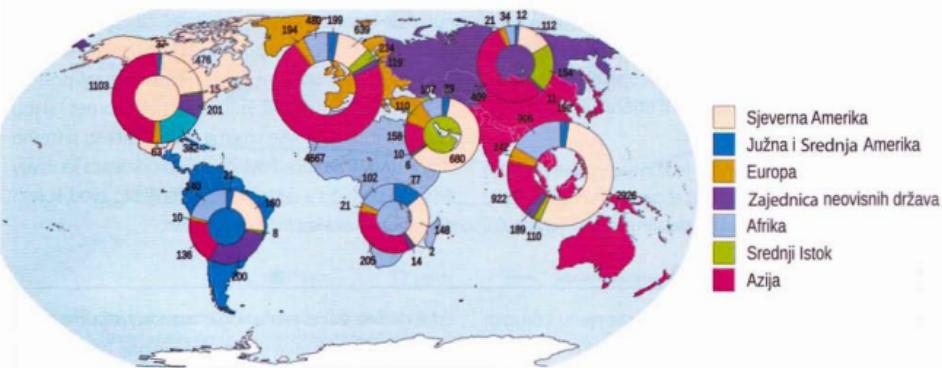
Nautički turizam jedan je od novijih atraktivnih oblika turizma koji se u Hrvatskoj razvija nešto kasnije nego u razvijenijim turističkim zemljama. Našu obalu karakterizira izvanredna razvedenost te „dinarski“ smjer pružanja otoka, od sjeverozapada prema jugoistoku, a otoci su međusobno blizu te je lako prelažnje s jednog otoka na drugi.

Nautički turizam počeo se razvijati unutar Grupacije marina Hrvatske 1975. godine. Prve marine bile su Punat, Mali Lošinj, Zadar i Dubrovnik. Od 1991. godine Udruga hrvatskih marina u novoj se državi opredjeljuje za strateški razvoj turizma, te počinje raditi na ravnomjernijem rasporedu marina na našoj obali i razvoju nautičkog turizma.

Suvremeni nautičari traže različite sadržaje pa uz marine imamo fitness centre, saune, škole ronjenja, škole jedrenja, škole jahanja i druge slične rekreacijske sadržaje. U Hrvatskoj nautički turizam napreduje, što dokazuje povećanje broja nautičara svake godine, koji ostavljaju svoje brodove u hrvatskim marinama cijele godine, a ispoljavaju nekoliko puta na godinu. Najviše nautičara dolazi iz Njemačke, Austrije i Italije.

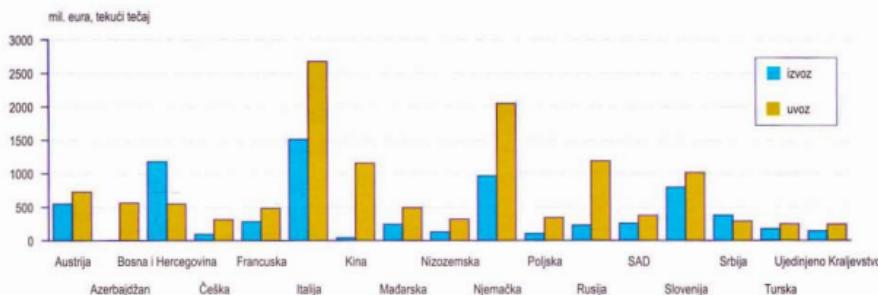
Konkurenčkim turističkim zemljama nautičkog turizma smatraju se receptivne turističke zemlje Sredozemlja – Španjolska, Francuska, Italija, Grčka, Turska i Hrvatska.

Trgovina

Prema Svjetskoj trgovinskoj organizaciji svijet se dijeli na Evropu, Sjevernu Ameriku, Južnu i Srednju Ameriku, Zajednicu neovisnih država, Aziju (koja uključuje i Australiju i Oceaniju), Afriku i Srednji istok. Karta prikazuje udjele regija u svjetskoj trgovini 2011.

Izvor: Source: WTO Secretariat

Najvažnije zemlje partneri u izvozu i uvozu Republike Hrvatske u 2011.

Izvor: www.dzs.hr., Statistički ljetopis 2012.

Prisjetite se gradiva trećeg razreda i objasnite udio regija u svjetskoj trgovini.

S kojim državama Republika Hrvatska najviše trguje?

U koju državu najviše uvozi, a iz koje najviše izvozi?

Trgovina, djelatnost trećeg sektora, ima veliku važnost u gospodarstvu Hrvatske.

Trgovina se dijeli na **unutrašnju i vanjsku**. Ostvaruje ukupno oko 40 % ukupnoga društvenog proizvoda tercijarnih djelatnosti zemlje. Uključivanje Hrvatske u svjetske integracije kao što je Svjetska trgovačka organizacija Europska unija (koja je 1999. godine sklopila i s Hrvatskom slobodnu trgovinsku zonu) utjecati će na poboljšanje i veću dinamiku trgovine.

Unutrašnja trgovina najviše je koncentrirana u većim gradskim centrima, koja zbog toga imaju i najveći promet. To su uglavnom naši makroregionalni i regionalni

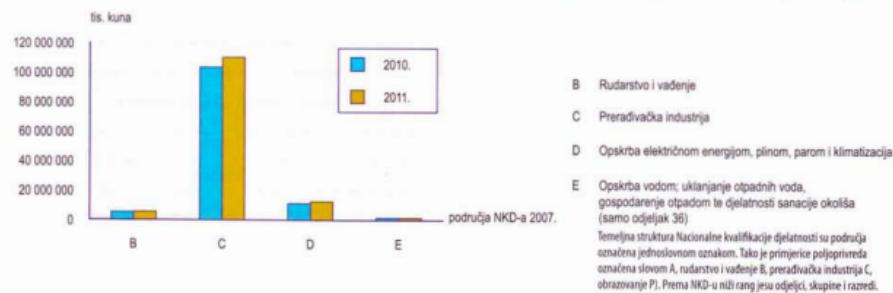
centri, na koje ujedno otpada i najveći postotni udio našeg stanovništva. Veća prometna dostupnost još će više poticati razvoj trgovine u tim centrima. Od manjih centara s intenzivnijim prometom u trgovini možemo spomenuti naše turističke centre, npr. Poreč, Opatiju Makarsku, koji za turističke sezone povećavaju broj stanovnika dva, tri ili više puta. Nasuprot tome, u Hrvatskoj još postoje nešto izoliraniji prostori, koji imaju slab promet i slabu kvalitetu roba. U novije vrijeme u Hrvatskoj su prisutne strane trgovačke kuće. Priviljeće velik broj kupaca jer imaju bogatiju ponudu, a često nude i jeftiniji proizvod, kojem domaći sve teže konkuriра.

VANJSKA TRGOVINA

Vanjska trgovina odnosi se na robnu razmjenu s drugim zemljama. Uvjetovana je kvalitetom vlastite proizvodnje, te svjetskim trendovima tržišta.

Vanjskotrgovinska bilanca – razlika uvoza i izvoza – prateći trend kretanja prema podatcima, posljednjih petna-

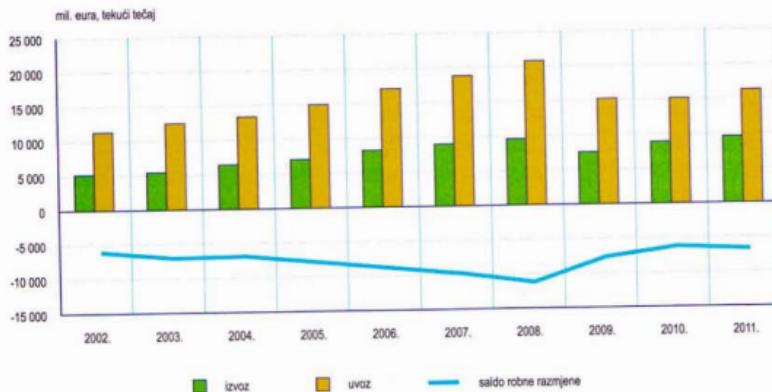
estak godina stalno je bila negativna. Oscilacija ima samo u postotku negativnog trenda. Tako je npr. 1992. godine vanjskotrgovinska bilanca bila jedva pozitivna, no otad je stalno negativna, s tim da je najveći minus bio 1997. godine, a odonda se negativni trend blago smanjio.

Vrijednost prodanih industrijskih proizvoda po područjima NKD-a 2007. prema djelatnostima proizvoda u 2010. i 2011.

Banke i štedionice u Hrvatskoj 1846. – 1873. godine

Vanjskotrgovinska bilanca od 2002. do 2011.
Izvor: www.dzs.hr., Statistički ljetopis 2012.

Uvoz je znatno veći od izvoza kod većine grana i proizvoda, samo neki proizvodi imaju veći izvoz, npr. brodovi, proizvodi ribarstva, duhanski proizvodi, pića, proizvodnja odjeće, koks, naftni derivati i prerada drva.

Najskuplji proizvodi koje uvozimo jesu nafta i zemni plin, različite kemikalije, automobili i strojevi.

Europska unija glavni nam je vanjskotrgovinski partner te nam uvoz i izvoz s njom iznosi oko 50 %, a od država najviše trgujemo s Italijom, Njemačkom, Slovenijom i Austrijom. Izvan zemalja EU-a važan partner u trgovini nam je i BiH. Na zemlje u razvoju otpada oko 40 % izvoza, a na tranzicijske zemlje oko 14 % izvoza. Zemlje Azije i Afrike zastupljene su znatno manje, no ističu se Japan (što mislite, koji proizvodi?), zatim Kina, a od afričkih zemalja Libija i, naravno, u trgovini Hrvatske donekle je prisutan i SAD.

Hrvatska se kao mala država mora uspješno uklopiti u međunarodnu podjelu rada i svjetsku trgovinu. Cilj je maksimalno iskoristiti vlastitu sirovinsku osnovu i domaću radnu snagu radi proizvodnje što većeg broja konkurenčnih proizvoda na međunarodnom tržištu. Na taj bi se način smanjio deficit i olakšala kupnja onih proizvoda koje Hrvatska ne proizvodi.

Hrvatska je zemlja s malim unutarnjim tržištem, velikim udjelom ukupne razmjene u domaćem proizvodu, malim udjelom u svjetskoj razmjeni i malim utjecajem na svjetske cijene. No bitna je činjenica da je Hrvatska sve dinamičniji trgovачki prostor, s izraženim svjetskim trendovima potrošnje, razmjenе i sl.

NEKADAŠNJI NOVAC U HRVATSKOJ

Krajem 12. st. pojavljuju se u Hrvatskoj prvi domaći novac. Bilo je to za vrijeme vladavine „mladoga kralja“ Mirka, sina kralja Bele II.

Prvi hrvatski novac zvao se DENAR, bio je sitan srebrni novac, a ime potječe od staroga rimskog novca. Hrvatski mu je narod dao ime „banovice“.

Svaki je DENAR težio 1 gram, nije bio kovan od čistog srebra, nego je sadržavao i nešto bakra. U sredini prednje strane hrvatskih denara vidi se kuna kako ide zdesna na lijevo. Zbog te kune, koja se u istom položaju nalazi i na hrvatskom grubu, neki su tom novcu dali ime KUNOVINA. Iznad kune i pod njom bijaše na denaru utisнутa po jedna zvijezda. Okolo, na prednjoj strani, stajao je latinski natpis „Moneta regis pro Sclavonia“ („Kraljev novac za Slavoniju“).

Nakon što su u 14. st. pokušali uvesti ugarske denare, hrvatski plemići i građani požalili su se kralju Ljudevitu te je nakon toga Ljudevitova kći Marija, ugarska i hrvatska kraljica, odredila da se potpuno jednaki denari kuju u Hrvatskoj i Ugarskoj, prema uzoru na hrvatske, koji su bili kvalitetniji. Otad je nekoliko stoljeća isti DENAR vrijedio u Hrvatskoj i Ugarskoj.

SAŽETAK

Trgovina se dijeli na unutrašnju i vanjsku. Trgovina u Hrvatskoj ostvaruje oko 40 % društvenog proizvoda unutar sekundarnog sektora.

Uključivanje Hrvatske u svjetske trgovачke organizacije kao što je Svjetska trgovачka organizacija u sklopu UN-a, te postupno uključivanje u EU utjecat će na poboljšanje i veću dinamiku trgovine.

Vanjska trgovina odnosi se na robnu razmjenu s drugim zemljama.

Vanjsko-trgovinska balanca je kontinuirano duži niz godina negativna, što znači da je uvoz znatno veći od izvoza.

Izvoze se brodovi, prizvodi ribarstva, duhanske industrije, pića, tekstilna roba, koks, naftni derivati i prerađeno drvo i sl.

Najskuplji su uvozni proizvodi nafta i zemni plin, automobili i strojevi.

Glavni vanjskotrgovinski partner je EU, unutar kojeg se posebno ističu Njemačka, Italija, Slovenija i Austrija.

Hrvatska teži većem izvozu, koji se može postići većom konkurentnošću proizvoda na svjetskom tržištu.

Hrvatska je u posljednje vrijeme sve dinamičniji trgovaci partner na međunarodnom tržištu.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Koliki postotak društvenog proizvoda ostvaruje trgovina unutar tercijarnog sektora?
2. Uključivanje u koje međunarodne organizacije je poticajno za trgovinu Hrvatske?
3. U kojim je naseljima razvijenija trgovачka djelatnost te koji čimbenici to uvjetuju?
4. Koja manja naselja imaju također dinamičnu trgovinu i koja djelatnost to potiče?
5. Objasnite trgovacku bilancu Hrvatske?
6. Koji su najskuplji proizvodi koje uvozimo?
7. Koji su nam najvažniji vanjskotrgovinski partneri?
8. Kako postići konkurenecnost na svjetskom tržištu?

Gospodarske i političke integracije

Europska unija

Koje velike zemljopisne regije Europe zahvaćaju zemlje članice?

Koje su zemlje EU-a otočne?

Koje je godine stupila na snagu nova zajednička valuta EU-a?

Nabrojite narode EU-a i svrstajte ih prema dominantnoj vjeri te jezičnim skupinama.

Izdvojite tri površinski najveće zemlje i tri površinski najmanje.

HRVATSKA – PUNOPRAVNA ČLANICA UN-a

Nakon Drugoga svjetskog rata povezivanje zemalja svijeta dobiva velik zamah i poprima nove oblike. U prošlosti su se zemlje povezivale gotovo isključivo zbog obrambenih razloga, a od druge polovice 20. st. najvažnije postaje gospodarsko povezivanje. Povezanost Hrvatske s Europom i svijetom ostvaruje se članstvom u međunarodnim organizacijama.

Ujedinjeni narodi (UN) najveća su svjetska međunarodna organizacija, sa sjedištem u New Yorku. *Koja je uloga UN-a?* Godine 1992. Hrvatska je primljena u članstvo UN-a kao 178. zemlja članica. To je našoj domovini otvorilo put u mnoge druge međunarodne institucije. Hrvatska postupno postaje članicom političkih, gospodarskih, finansijskih i sportskih udruga. Jedno od glavnih tijela UN-a jest Gospodarsko i socijalno vijeće, koje je zaduženo za gospodarska, socijalna, kulturna, obrazovna i zdravstvena pitanja članica te radi na osiguranju ljudskih prava. UN se sastoji od mnogobrojnih specijaliziranih ustanova, kao što su FAO, UNCTAD, UNESCO, UNICEF, WHO. *Koje je značenje tih kratica?*

Zgrada Ujedinjenih naroda

HRVATSKA I DRUGE MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE

Godine 1992. Hrvatska je postala članicom **Organizacije za europsku sigurnost i suradnju** (OESS), a 2000. i članica Partnerstva za mir, obrambene organizacije europskih zemalja koja djeluje u sklopu NATO-a. Godine 2009. Hrvatska postaje punopravna članica NATO-a. *Što je NATO?*

Vijeće Europe (VE) važna je organizacija, osnovana 1949. godine u Strasbourgu. Osnovalo ga je 10 europskih država, a danas broji 47 članica. Članice su gotovo sve europske države. Hrvatska je članica Vijeća od 1996. godine. To je međuvladina međunarodna organizacija koja promiče demokraciju, poštovanje ljudskih prava i pravnu državu u zemljama članicama. Također je aktivno u održavanju i promicanju europskoga kulturnog nasljeđa.

Za uključivanje naše zemlje u svjetske gospodarske tokove važno je članstvo u međunarodnim gospodarskim organizacijama. Hrvatska je članica **Međunarodnoga monetar-**

nog fonda (MMF) i Svjetske banke, a 2000. godine postala je 137. članica Svjetske trgovinske organizacije (WTO), što je jedno uvjet za učlanjenje u pojedine europske integracije, poput CEFTA-e i Europske unije. *Što znaće o pozitivnim i negativnim posljedicama globalizacije svjetskoga gospodarstva?* Hrvatska je već od 1991. godine članica regionalne **Organizacije srednjoeuropske inicijative**. Budući da je udovoljila traženim uvjetima, Hrvatska je 2003. godine službeno postala i punopravna članica CEFTA-e. CEFTA je ostvarila zonu slobodne trgovine u srednjoeuropskim zemljama. Njezine su članice bile tranzicijske zemlje koje su sada pridružene Europskoj uniji. Ulaskom u Europsku uniju Hrvatska istupa iz CEFTA-e. *Navedite neke od tih zemalja.*

Hrvatska je članica radne zajednice Savez Alpe – Jadran, koja promiče suradnju regija na tom području. Članica je i Europske banke za obnovu i razvoj.

EUROPSKA UNIJA

Europska unija najveća je gospodarsko-politička integracija u Europi, prva trgovačka sila svijeta i važan politički čimbenik. Između država članica EU-a postoji slobodno kretanje ljudi, robe, usluga i kapitala. Svrha je EU-a ostvariti jedinstveno europsko tržište i monetarni sustav, jedinstvenu vanjsku politiku i obrambeni sustav, usku saradnju europskih država, uz promicanje ljudskih prava te zaštitu okoliša. Krajnji je cilj **ujedinjenje cijelog kontinenta**. Prije integracije pojedine zemlje EU s potencijalnom članicom sklapa ugovor o pridruživanju. Pridružena država mora ispuniti gospodarske i političke uvjete koje traži EU, primjerice stabilnost demokratskih institucija, poštovanje prava nacionalnih manjina, postojanje tržišnoga gospodarstva i sl.

Hrvatska teži uključenju u punopravno članstvo Europske unije od postizanja međunarodnog priznanja 1992. godine, jer bi tada postala dijelom demokratički i gospodarski najnaprednijeg dijela svijeta. S EU-om je sklopila Sporazum o suradnji, a kraće vrijeme bila je korisnik tehničke i finansijske potpore Unije i sredstava programa PHARE. Godine 2001. potpisana je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), čime je Hrvatskoj zajamčeno praćenje procesa i pomoći u prilagodavanju zakonodavstva i gospodarskih reformi radi stjecanja uvjeta za punopravno članstvo u EU-u. Cilj je uspostaviti djelotvorno tržišno gospodarstvo i jačanje domaće konkurentnosti. Stoga članstvo Hrvatske u EU-u podrazumijeva i uključivanje Hrvatske u globalizacijske procese.

Vijeće Evropske unije

Europski parlament

HRVATSKA PUNOPRAVNA ČLANICA EU-a

Republika Hrvatska podnijela je zahtjev za punopravno članstvo u Europskoj uniji 21. veljače 2003. godine u Ateni. Zahtjev je podnesen Vijeću EU-a, odnosno državi članici EU-a koja je u to vrijeme predsjedavala Vijećem (Grčkoj).

Republika Hrvatska dobila je status službenoga kandidata za punopravno članstvo u Europskoj uniji na sajedanju Europskog vijeća u Bruxellesu 18. lipnja 2004. godine. Istodobno određeno je i da početkom 2005. godine počnu pregovori o članstvu. U usporedbi s većinom ostalih država u tranziciji, Hrvatska u ostvarivanju cilja integriranja u EU zaostaje cijelo desetljeće te se očekuje

brži tempo napredovanja u odnosu na zemlje koje tada već jesu u EU-u.

Prvi svibnja 2004. godine u petom, dosad najvećem valu proširenja EU-a, punopravnim članicama EU-a postalo je čak 10 država: osam srednjoeuropskih i istočneuropskih (Češka, Estonija, Letonija, Litva, Mađarska, Poljska, Slovačka, Slovenija) te dvije sedozemne otočne države (Cipar – samo grčki dio – i Malta). 2007. godine u EU ulaze Bugarska i Rumunjska.

Hrvatska je 1. srpnja 2013. postala 28. članicom Europske unije.

Kronologija pristupanja Evropskoj uniji

SAŽETAK

Hrvatska je postala članicom UN-a 1992. godine. Ubrzo postaje i članicom najvažnijih organizacija u sklopu UN-a.

Od 1992. godine Hrvatska je članica Organizacije za europsku sigurnost i suradnju (OEŠS), a od 1996. Vijeća Europe.

Od važnijih gospodarskih organizacija, Hrvatska je članica Međunarodnoga monetarnog fonda (MMF), Svjetske banke i Međunarodne trgovinske organizacije (WTO).

Od 2000. godine Hrvatska je članica Partnerstva za mir, a od 2009. i članica NATO-a.

Od 1. srpnja 2013. Hrvatska postaje punopravna članica Europske unije.

PITANJA ZA PONAVLJANJE

1. Navedite neke organizacije koje djeluju u sklopu UN-a.
2. Što je OEŠS i kada Hrvatska postaje članicom te udruge?
3. Obrazložite zašto je za razvoj Hrvatske presudno uključivanje u međunarodne organizacije?
4. Što je Vijeće Europe, gdje mu je sjedište i kad je Hrvatska postala njegovom članicom?
5. Zašto je važno primanje u Svjetsku trgovinsku organizaciju?
6. Što je CEFTA?
7. Navedite neke regionalne organizacije čija je Hrvatska članica?
8. Kada je Hrvatska postala punopravna članica Europske unije?

UZDUŽ I POPRIJEKO LIJEPOM NAŠOM

Program PHARE najveći je program pomoći ustanovljen 1989. godine nakon pada komunizma u Srednjoj i Istočnoj Europi radi gospodarske obnove te regije. Korisnice su gotovo sve europske tranzicijske zemlje. PHARE je glavni finansijski instrument pristupne strategije za deset zemalja Srednje i Istočne Europe koje su podnijele molbu za članstvo u EU-u. Ciljevi su programa PHARE za razdoblje 2000. – 2006. izgradnja institucija nužnih u procesu približavanja europskim integracijama te financiranje različitih investicija u državama kandidatima za članstvo.

YOUTH je program Opće uprave za obrazovanje i kulturu Europske komisije namijenjen mlađim ljudima u dobi između 15 i 25 godina, državljanima EU-a ili

zemalja koje sudjeluju u tom programu. Cilj tog programa jest poticanje mobilnosti, razmjene, inicijative, međukulturalnog učenja i solidarnosti među mlađim ljudima u Europi i šire.

Program CARDS (hrv. Pomoći Zajednice za obnovu, razvoj i stabilizaciju) vrsta je tehničko-finansijske pomoći EU-a čije su korisnice države Jugoistočne Europe obuhvaćene Procesom stabilizacije i pridruživanja (Albanija, BiH, Hrvatska, Srbija i Crna Gora te Makedonija). Program je namijenjen potpori izgradnje institucionalnog, zakonodavnog, gospodarskog i socijalnog sklopa te promicanju tržišnoga gospodarstva država korisnica.

HRVATSKA U BROJEVIMA

DUŽINA MORSKE OBALE

Ukupno		Kopno		Otoci	
km	km	%	km	%	
6 278	1 880	29,9	4 398	70,1	

VRHOVI DESET NAJVIŠIH HRVATSKIH PLANINA

PLANINA	VRH	NADMORSKA VISINA (m)
Dinara	Sinjal (Dinara)	1831
Kamešnica	Kamešnica (Kuralj)	1810
Velebit	Sveti Jure	1762
Biokovo	Vaganski vrh	1757
Pliješevica	Ozebljin	1657
Velika Kapela	Bjelolasica (Kula)	1533
Risnjak	Veliki Risnjak	1528
Svilaja	Svilaja	1508
Snježnik	Snježnik	1506
Viševica	Viševica	1428

NAJDULJE RIJEKE

	RIJEKA	DULJINA TOKA U HRVATSKOJ (km)	UKUPNA DULJINA TOKA (km)	ULIJEVA SE U...
1.	Sava	562	945	Dunav
2.	Drava	305	707	Dunav
3.	Kupa	296	296	Savu
4.	Dunav	188	2857	Crno more
5.	Bosut	151	186	Savu
6.	Korana	134	134	Kupu
7.	Bednja	133	133	Dravu
8.	Lonja-Trebež	133	133	Savu
9.	Česma	124	124	Lonju
10.	Una	120	212	Savu

NAJVЕĆА JEZERA

Jezero	Površina u km ²
Vransko (Biograd na Moru)	30,7
Dubravsko (Drava) ^u	17,1
Peruća (Cetina) ^u	13
Prokljansko	11,1
Varaždinsko (Drava) ^u	10,1

PRIRODNO KRETANJE PO ŽUPANIJAMA 2011. GODINE

Redni broj županije	Ime županije	Prirodno kretanje po županijama 2011. godine
I.	Zagrebačka	-0,2
II.	Krapinsko-zagorska	-5,1
III.	Sisačko-moslavačka	-6,5
IV.	Karlovačka	-7,7
V.	Varaždinska	-3,3
VI.	Koprivničko-križevačka	-4,2
VII.	Bjelovarsko-bilogorska	-5,4
VIII.	Primorsko-goranska	-3,3
IX.	Ličko-senjska	-9,3
X.	Virovitičko-podravska	-5,0
XI.	Požeško-slavonska	-4,4
XII.	Brodsko-posavska	-2,0
XIII.	Zadarska	-0,2
XIV.	Osječko-baranjska	-3,4
XV.	Šibensko-kninska	-4,5
XVI.	Vukovarsko-srijemska	-3,0
XVII.	Splitsko-dalmatinska	-0,2
XVIII.	Istarska	-1,8
XIX.	Dubrovačko-neretvanska	-0,1
XX.	Međimurska	0,0
XXI.	Grad Zagreb	0,0

STANOVNIŠTVO I GUSTOĆA NASELJENOSTI ŽUPANIJA HRVATSKE 2011. GODINE

Redni broj županije	Ime županije	Broj stanovnika 2011.	Gustoća naseljenosti 2011.
I.	Zagrebačka	317 606	103,71
II.	Krapinsko-zagorska	132 892	108,79
III.	Sisačko-moslavačka	172 439	38,59
IV.	Karlovačka	128 899	35,55
V.	Varaždinska	175 951	139,42
VI.	Koprivničko-križevačka	115 584	66,12
VII.	Bjelovarsko-bilogorska	119 764	45,37
VIII.	Primorsko-goranska	296 195	82,55
IX.	Ličko-senjska	50 927	9,51
X.	Virovitičko-podravska	84 836	41,92
XI.	Požeško-slavonska	78 034	42,81
XII.	Brodsko-posavska	158 575	78,12
XIII.	Zadarska	170 017	46,63
XIV.	Osječko-baranjska	305 032	73,41
XV.	Šibensko-kninska	109 375	36,65
XVI.	Vukovarsko-srijemska	179 521	73,15
XVII.	Splitsko-dalmatinska	454 798	100,18
XVIII.	Istarska	208 055	73,96
XIX.	Dubrovačko-neretvanska	122 568	68,82
XX.	Međimurska	113 804	156,11
XXI.	Grad Zagreb	790 017	1 232,48

PRIRODNA PROMJENA POKAZUJE KONTINUIRANI PAD BROJA STANOVNIKA 2004. DO 2011. GODINE

godina	n	m	pp
2004.	9,1	11,2	-2,1
2005.	9,6	11,7	-2,1
2006.	9,3	11,3	-2,0
2007.	9,4	11,8	-2,4
2008.	9,9	11,8	-1,9
2009.	10,1	11,8	-1,7
2010.	9,8	11,8	-2,0
2011.	9,4	11,6	-2,2

KRETANJE BROJA ZAPOSLENIH OD 2002. DO 2011. GODINE

godina	Broj zaposlenih
2002.	1 359 000
2003.	1 393 000
2004.	1 409 000
2005.	1 420 000
2006.	1 468 000
2007.	1 517 000
2008.	1 555 000
2009.	1 499 000
2010.	1 432 000
2011.	1 411 000

NAJVЕЋИ GRADOVI (POPIS STANOVNIŠTVA 2011. GODINE)

Grad	Broj stanovnika	Grad	Broj stanovnika
Zagreb	688 163	Šibenik	34 302
Split	167 121	Sisak	33 322
Rijeka	128 384	Vinkovci	32 029
Osijek	84 104	Velika Gorica	31 553
Zadar	71 471	Dubrovnik	28 434
Pula	57 460	Bjelovar	27 024
Sesvete	54 085	Vukovar	26 468
Slavonski Brod	53 531	Koprivnica	23 955
Karlovac	46 833	Solin	20 212
Varaždin	38 839	Zaprešić	19 644

ODABRANI EKONOMSKI POKAZATELJI HRVATSKOG GOSPODARSTVA 2011. GODINE

BDP po stanovniku, USD	18 300
BDP, realne stope rasta u %	0
Industrijska proizvodnja, stopa rasta u %	0,3
Vanjskotrgovinska razmjena	
Izvoz, mil. USD	13 040
Uvoz, mil. USD	22 520
Ukupni vanjski dug, mil. USD	64 470
Inozemna ulaganja u Hrvatsku, mil. USD	5 674
Neto plaća u HRK	5441

HRVATSKI IZVOZ (2011.)

Trgovinski partner	Udio u hrvatskom izvozu
Italija	15,8 %
Bosna i Hercegovina	12,2 %
Njemačka	10,1 %
Slovenija	8,3 %
Austrira	5,7 %

HRVATSKI UVOZ (2011.)

Trgovinski partner	Udio u hrvatskom uvozu
Italija	16,3%
Njemačka	12,6%
Ruska Federacija	7,2%
Kina	7,1%
Slovenija	6,2%
Austrira	4,5%

IZVOZ I UVOZ PREMA ROBNIM SEKTORIMA SMTK U 2010. GODINI

Robni sektori	Izvoz	Uvoz
hrana i žive životinje	760	1 360
pića i duhan	189	138
sirovine osim goriva	602	255
mineralna goriva i maziva	1113	2844
životinjska i biljna ulja i masti	21	57
kemijski proizvodi	1013	2137
proizvodi klasificirani prema materijalu	1261	2725
strojevi i transportni uređaji	2819	3880
razni gotovi proizvodi	1120	1736
razne transakcije i nespomenuta roba	7	4

KRETANJE BRUTO DOMAĆEG PROIZVODA PO STANOVNIKU U RAZDOBLJU OD 1999. DO 2009. GODINE

Godina	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	
	€	4751	5229	5752	6331	6759	7380	8043	8807	9656	10 638	10 245

POLJOPRIVREDNE POVRŠINE PO KATEGORIJAMA KORIŠTENJA 2011.GODINE

Kategorija korištenja poljoprivrednog zemljišta	Postotni udio
oranice i vrtovi	67,3
trajni travnjaci	26,1
voćnjaci	2,5
vinogradi	2,4
maslinici	1,3
povrtnjaci	0,3
rasadnici i košaračka vrba	0,1

IZVOZ I UVOD U REPUBLICI HRVATSKOJ

	Izvoz		Uvod	
	u tis. €	%	u tis. €	%
EU	5 735 364	59,8	10 065 202	61,8
EFTA	233 339	2,4	328 807	2
CEFTA	1 838 204	19,2	964 381	5,9
OPEC	232 895	2,4	130 480	0,8
ostale europske zemlje	494 889	5,2	1 510 568	9,3
ostale azijske zemlje	247 724	2,6	2 529 678	15,5
ostale afričke zemlje	326 929	3,4	76 398	0,5
ostale američke zemlje	447 923	4,7	665 945	4,1
oceanijske zemlje	24 893	0,3	9688	0,1

PROIZVODNJA PŠENICE I KUKURUZA OD 1991. DO 2011. GODINE

Godina	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
kukuruz	1932	2207	1935	1425	2505	2183	2068	1734
pšenica	801	602	805	812	858	936	681	782

ULOV I PROIZVODNJA MORSKE RIBE, LJUSKAVACA, KAMENICA I OSTALIH MEKUŠACA I ŠKOLJKAŠA OD 1994. DO 2011. GODINE

2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
39 954	44 111	52 037	51 819	60 187	66 619	63 252	77 759

PREVEZENI PUTNICI U GRADSKOM PRIJEVOZU 1930. – 2011.

Godina	Tramvajski putnici u tis.	Autobusni putnici u tis.
2003.	183 436	190 936
2004.	176 361	188 692
2005.	177 722	185 212
2006.	186 591	190 022
2007.	220 320	205 634
2008.	207 868	200 997
2009.	192 940	191 312
2010.	183 119	190 120
2011.	173 177	191 205

BROJ TURISTA PO ŽUPANIJAMA 2011. GODINE.

Redni broj županije	Ime županije	Broj turista
I.	Zagrebačka	16 212
II.	Krapinsko-zagorska	14 300
III.	Sisačko-moslavačka	11 987
IV.	Karlovačka	148 620
V.	Varaždinska	17 663
VI.	Koprivničko-križevačka	4 547
VII.	Bjelovarsko-bilogorska	3 871
VIII.	Primorsko-goranska	2 059 875
IX.	Ličko-senjska	392 479
X.	Virovitičko-podravska	3 075
XI.	Požeško-slavonska	2 257
XII.	Brodsko-posavska	8 807
XIII.	Zadarska	862 351
XIV.	Osječko-baranjska	21 124
XV.	Šibensko-kninska	543 413
XVI.	Vukovarsko-srijemska	11 284
XVII.	Splitско-dalmatinska	1 571 605
XVIII.	Istarska	2 720 386
XIX.	Dubrovačko-neretvanska	950 415
XX.	Međimurska	11 360
XXI.	Grad Zagreb	551 043

POJMOVNIK

225

AKTIVNO STANOVIŠTVO – čine ga osobe obaju spolova koje čine ponudu radne snage, uključivši zaposlene i nezaposlene u određenom razdoblju i osobe koje aktivno obavljaju neko zanimanje, a nisu u radnom odnosu (poljoprivreda, pomažući članovi obitelji, trenutno nezaposleni).

ALOGENA TEKUĆICA – tekućica koja se vodom opskrbljuje u vlažnijim prostorima od onih kojima teku.

ANTROPOGENA (KULTIVIRANA TLA) TLA – vrsta tala koja su se razvila pod snažnim utjecajem čovjeka. Ona nisu vezana za određene zone, već ih susrećemo u svim dijelovima svijeta, posebno u zemljama koje imaju suvremenu poljoprivredu gdje čovjek znatno utječe na poboljšanje kvalitete tla.

ANTIČKI GRAD – naselje obilježeno pravocrtnom mrežom ulica i posebnim tlocrtom unutar zidina koje su okruživale grad u čijem je središtu bio trg s vladarskim zgradama i javnim palačama.

ASIMILACIJA – postupni gubitak nacionalnih, vjerskih, jezičnih, kulturnih i drugih obilježja manjinske grupe stanovništva.

BRUTO DOMAČI PROIZVOD – ukupna vrijednost svih proizvedenih dobara i usluga koje neka zemlja ostvari tijekom jedne godine.

BRUTO DOMAČI PROIZVOD PO STANOVNIKU – vrijednost koja se izračunava podjelom ukupnog bruto domaćeg proizvoda s brojem stanovnika neke zemlje.

BURA – jak, najčešće suh vjetar pretežno sjeveroistočnog smjera na jadranskom primorju. Puše na mahove s kopnja na more.

BURG – utvrđeni srednjovjekovni grad; dvorac, tvrđava.

DALMATINSKI TIP OBALE – znanstveni pojam za tip obale u kojoj su oblici raščlanjeni i medusobno uspoređni.

DRŽAVNA GRANICA – crta koja omeđuje, određuje, zaokružuje, obilježava područje jedne države.

ENERGIJA RELIEFA (vertikalna raščlanjenost prostora) – visinske razlike, izražene u metrima, između najviše i najniže nadmorske visine na jediničnoj površini (1 km).

EPIKONTINENTALNI POJAS – pojaz koji obuhvaća morsko dno i pojaz ispod toga dna, a nalazi se izvan teritorijalnog mora obalne države.

ETNIČKA GRANICA – granica dva naroda.

FLIŠ – nepropusna sedimentna stijena u čijem se sastavu smjenjuju lapori, pješčenjaci, gline i vapnenci.

GARIG – rijetko i nisko grmlje u primorju i na otocima (degradirana makija).

GORA – uzvisina viša od 500 metara obrasla šumom.

GRAD – gusto izgrađeno veće naselje u čijem sekundarnim, tercijarnim i kvartarnim djelatnostima radi veći dio djelatnog stanovništva, koje pruža usluge i stanovništvo šireg prostora.

INDUSTRIJALIZACIJA – porast industrijske proizvodnje, broja industrijskih pogona i zaposlenih u industriji.

INFANTILNI MORTALITET – stopa smrtnosti dojenčadi od 1 do 365 dana.

KONTINENTALNOST – pojam koji u klimatologiji označava izloženost utjecajima kopna.

KONVEKUSKE PADALINE – padaline koje su posljedica jakog zagrijavanja tla, zbog čega se zrak uzdiže, hlađi i kondenzira pa su u poslijepodnevним satima česti pljuskovi.

KRIPTODEPRESIJA – jezeru čija je površina iznad, dno ispod morske razine.

KRŠKA ZARAVAN – prostrana, kamenita površina na vapnencima koja nastaje kao odraz složenog procesa erozije i korozije vapnaca u uvjetima tople i vlažne klime.

KRŠKI RELJEF – nastaje u toplijivim, vodopropusnim stijenama (vapnenac, dolomit) u uvjetima oskudice vode na površini i intenzivne cirkulacije vode u podzemlju.

LESNA (PRAPORNA) ZARAVAN – eolski reljefni oblik nastao akumulacijom lesa u ledenim razdobljima

LITORALIZACIJA – okupljanje stanovništva, društvenoga i gospodarskog života na obala mora.

LONGITUDINALNI PROMETNI PRAVAC – prometni pravac koji se pruža uzdužno u odnosu prema nekom drugom zemljopisnom sadržaju.

MAKJUA – gusta, teško prohodna zimzelena Šikara mješovitog raslinja, karakteristična za sredozemno područje.

METROPOLITANSKO PODRUČJE – prostor jačeg okupljanja gradskih naselja oko većeg i značajnijeg središnjeg grada.

MORSKE MUJENE – zajednički naziv za plimnu i osku. Naizmjениčno redovito vertikalno gibanje mora pod utjecajem privlačne sile Sunca i Mjeseca.

MORSKE STRUJE – vodovarivo gibanje mora u jednom smjeru, najčešće pod utjecajem stalnih vjetrova, razlika u temperaturi, slanoci i sl. Razlikujemo tople i hladne te površinske i dubinske morske struje.

NACIONALNI PARK – zakonom proglašeno područje osobite prirodne i kulturne vrijednosti. U njemu su dopuštene djelatnosti kojima se ne ugrožava izvornost biljnog i životinjskog svijeta te hidrografске, geomorfološke, geološke i pejzažne vrijednosti, kao i djelatnosti kojima se održava ili uspostavlja prirodna ravnوتa.

NODALNA REGIJA – gradska regija koju čini središnji grad sa svojom urbaniziranom okolicom.

OBALNO MORE – morski pojas uz obalu koji obuhvaća unutarnje morske vode i teritorijalno more.

OPĆINA – jedinica lokalne samouprave, osnovana za područje više naseljene mjesto koja predstavljaju prirodnu, gospodarsku i društvenu cjelinu te su povezana zajedničkim interesima stanovništva.

PARK PRIRODE – prirodno ili dijelom kultivirano područje s naglašenim ekološkim, estetskim, turističkim i rekreativnim vrijednostima. U njemu su dopuštene djelatnosti kojima mu se ne ugrožavaju bitne značajke i funkcije.

PARK-ŠUMA – prirodna ili sađena šuma koja je namijenjena odmoru i rekreaciji ili onome određenu pejzažnu vrijednost. U njoj su dopuštene samo djelatnosti i mjerje potrebne radi održavanja i uređenja.

POBRĐA – brežuljkasti predjeli rijetko viši od 300 m nadmorske visine.

PODZOLASTA TLA – vrsta tla pepejljaste boje najraširenija u područjima vlažnih i hladnih klima. Iz površinskog sloja isprani su plodni organogeni saстојci poput kiselo i slabu plodno tlo.

POLOJ – najniži oblik reljefa, koji nastaje u poplavnim dijelovima rijeke. To su prostori mladih holocenskih nanosa koji nastaju fluvijalnom (riječnom) akumulacijom različitih vrsta glina i pjeska.

POLJE U KRŠU – tektonski ujutrovan reljefni oblik na čije su dalje oblikovanje utjecale egzogene sile. Nastaje na mjestu gdje su nepropusne stijene okružene vapnencima i dolomitima.

PRAPOR ILI LES – eolska naslaga blijeđožute boje, bogat kalcitom, mek, porozan i propustan za vodu. Dobra je podloga za nastanak vrlo plodnog tla.

PRIGORJA – područja uz padine gorskih masiva koja imaju obilježja prijelaznog područja između gore i nizine. Ovisno o okrenutosti Suncu mogu biti prisutna i osjona.

PRIJEVOJ – uleknuti dio između vrhova velikog prometnog značaja.

PRONATALITETNA POPULACIJSKA POLITIKA – nastojanje da se različitim mansom gospodarskim ustupcima i olakšicama stimulira veći natalitet odnosno prirodni priraštaj.

PROSTORIONI PLANIRANJE – složen i sveobuhvatan proces planskog razvoja prostora s optimalnim vrednovanjem razvojnih potencijala pojedinih regija kojima je moguće predvidjeti, planirati i predodrediti ukupan razvoj.

RUJEĆNA TERASA – očjedita, zaravnjena tla uz velike rijeke. Nastaju kao posljedica usjecanja riječnog toka u naplavnu ravan. Sastoje se od nešto starijih holocenskih (pijesci, gline) i pleistocenskih nanosa (šljunak).

RURALNO NASELJE (SELO) – naselje s više od 15 seoskih domova čiji stanovnici pretežito žive od poljoprivrede.

RURALNI EGZODUS (depopulacija selja) – napuštanje sela.

SENILIZACIJA – proces starjenja stanovništva. Povećavanje udjela starog u ukupnom stanovništvu.

SLANOST I LIJALNITET VODE – ukupna količina soli koju sadrži jedinična količina morske vode (grama po litri vode, tj. u promilima).

SPOMENIK PRIRODE – pojedinačni izvorni objekt ili skupina objekata žive ili nežive prirode koji ima znanstvenu, estetsku ili kulturnu vrijednost.

STOPA FERTILITETA – učestalost rađanja u ukupnom ženskom stanovništvu u fertilnoj dobi života (15 – 49 godina).

STROGI (SPECIJALNI) REZERVAT – područje u kojem je osobito izražen jedan ili više elemenata prirode, a iznimno je znanstvene vrijednosti i namjene. U njemu nisu dopuštene djelatnosti koje bi mogle narušiti svojstva zbroj kojih je proglašen rezervatom.

SELF – pojas relativno plitkog morskog dna (dubine do 200 m) koji geološki pripada kontinentu. To je dio podmorja u kojem se najjače isprepleću međusobni utjecaji mora i kopna.

TEMPERATURNΑ INVERZIJA (OBRAT) – stanje atmosfere kada se temperatura s visinom povećava. Ta je pojava česta zimi u konkavnim oblicima reljefna čijem se dnu nagomilava relativno teži hladan zrak.

TERITORIJALNO MORE – pojas mora koji leži uz obalu ili vanjsku granicu unutarnjih morskih voda u određenoj širini ne većoj od 12 morskih milja

(22,2 km). Teritorijalno more dio je državnog područja, a državna suverenost proteže se i na prostor ispod morske površine kao i na zračni prostor iznad teritorijalnog mora.

TIMOR – izdignut dio Zemljine površine između dva ili više rajeda.

TRANSGRESIJA – podizanje morske razine i potapanje dijelova kopna zbog spuštanja njegovih dijelova ili povišenja morske razine.

TRANSVERZALNI PROMETNI PRAVAC – prometni pravac koji se pruža poprečno u odnosu prema nekom drugom zemljopisnom sadržaju. Pravac koji poprečno siječe druge pravce.

TRANZICIJA – (u gospodarstvu) – prijelaz s planskog, socijalističkog na tržišno gospodarstvo.

TRESET – fosilna tvar nastala karbonizacijom močvarne vegetacije.

UNUTARNJE MORE – morski prostor između obale i vanjskih otoka pripadajuće države.

URBANIZACIJA – nastanak, rast i razvoj gradova, te širenje gradskog načina života. Povećavanje udjela gradskog u ukupnom stanovništvu.

UZDRŽAVANO STANOVNIŠTVO – čine ga djeca, učenici, studenti, kućanice – osobe koje nemaju vlastitih prihoda.

VALOVI – pravilno, oscilirajuće gibanje vode, najčešće nastalo djelovanjem vjetra, ali i zbog potresa na morskom dnu, razlike u tlaku zraka, nadolaska plime itd.

ŽUPANIJA – upravno-teritorijalna jedinica organizirana na osnovi povijesnih, prometnih i gospodarskih čimbenika. Na čelu joj je župan.